PETRAS ŠALČIUS

EKONOMIKOS PAGRINDAI

KAUNAS / 1933 M.

330(07)
C U 1896

LTSR
Ateizmo
muziejaus
BIBLIOTEKA
F-12.582

Kooperatinė „Raidės" spaustuvė Kaune,
Kęstučio, g-vė 44 Tel. 758

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO
BIBLIOTEKA
Inv. Nr. A 226602(3)

PRAKALBA.

„Ekonomikos Pagrindai“ atsirado iš autoriaus universitetinių paskaitų studentams teisininkams kartu su ekonomistais ir iš dalies su humanitarais. Taigi, jų tikslas yra daugiausia didaktinis: supažindinti pradedančius ekonomikos studijas su šių laikų ekonominio gyvenimo pagrindinėmis problemomis. Autoriui rūpėjo ne sudaryti naują ekonomikos mokslo sistemą, o sistematiškai išdėstyti tai, kas, jo nuomone, vertingiausio yra pasakyta atskiromis ekonomikos problemomis. Sekant teisinga F. Listo*) mintimi, teko naudotis veikalais tų autorių (dauguma jų sužymėta 25—27 pusl.), kuriems ne tiek rūpi konstruuoti painias abstraktines teorijas, kiek duoti realų gyvosios ekonominės buities vaizdą. Atrodo, kad tuo keliu einant ge-

*) „Es geht uns gebrechlichen Menschen und Schriftstellern wie mit unseren Schafen, die unseren und die fremden laufen durcheinander in unserem Gehirn und es ist schwer, ja unmöglich, sie von einander zu sodern, wir müssen sie samt und sonders als unsere eigenen zu Stalle treiben und füttern. Es kommt einzig und allen darauf an, wer die beste, feinste und reinsgewaschendste Wolle zu Markt bringt“.

riausiai galima patarnauti klausytojams ir skaitytojams.

Ekonomikos mokslo dėstymo sistema, kuria čia teko vadovautis, priklauso nuo ekonominių studijų V. D. Universiteto Teisių Fakulteto sutvarkymo. Studentai teisininkai neturi ekonominių doktrinų ir ekonominės politikos kursų. Tuo tarpu ir vieniems ir antriems bendrai dėstomas pirmuose dviejuose semestruose Lietuvos visuomenės ūkio kursas, kuriame klausytojai supažindinami su Lietuvos ekonominio gyvenimo faktais. Todėl, norint supažindinti kiek galint visus klausytojus su pagrindiniais ekonominio gyvenimo klausimais, tenka tam tikru būdu sutvarkyti ir „politinės ekonomijos" kurso dėstymas: pirmame semestre, supažindinus su bendromis ekonomikos sąvokomis, daugiausia dėmesio tenka kreipti į ekonomikos idėjų išsiplėtojimą ryšium su atitinkamais ūkio istorijos faktais ir po to tik pereiti į sistematišką ekonomikos kurso dėstymą, kurį ir apima „Ekonomikos pagrindai". Kadangi vienos teoriškosios ekonomikos išdėstymo nebepakaktų studentams teisininkams ir humanitarams supažindinti su bendrojo ekonomikos mokslo pradais ir duoti bendras tolimesnes ekonomikos studijoms gaires, tai į dėstymą tenka įtraukti ir ekonominės politikos momentus. Lietuvos ekonominio gyvenimo faktus paliečiu tik kur ne kur kai kurių bendrų dėsnių iliustracijai, manydamas, kad ta proga jie labiau įstrigs į skaitytojų atmintį. Sistematinėje ekonomikos kurso dalyje mažai bepaliestos įvairios ta ar kita ekonomikos problema teo-

rijos, nes jų susiformavimas ir atsiradimas gali būti aiškesnis, dėstant jų išsiplėtojimą bendrai tam tikroje kurso dalyje.

Jaučiu, kad „Ekonomikos Pagrinduose“ nemaža yra spragų, tačiau drįstu juos leisti viešumon, labiausiai skatinamas savo klausytojų interesų*).

Petras Šalčius.

1933 m. gegužės m. 1 d.

---

*) Terminologiją stengiausi išlaikyti tokią, kokia yra, mano dėta, labiausiai įsigalėjusi. Vartoju „reikmenę“ (Bedürfniss, potrebnost, besoin) ta prasme, kaip tat buvo prof. J. Jablonskio nustatyta jau 1918 m. Vilniuje. Dabar tą žodį pradeda vartoti vietoje „gėrybės“. Savo laiku taip pat buvo įvesta „įmonė‘ (Unternehmung, entreprise), vėliau vietoje jos atsirado „verslamonė“, o dar vėliau „verslovė“, o „įmonė“ pradėta vadinti tai, ką vokiečiai vadina „Betrieb“. Tuo tarpu juridinėje literatūroje vartojamas vienas žodis „įmonė“ ir pirmąja ir antrąja prasme. Palikau ir kai kurių kalbininkų ujamas „išdavas“, nes manau, kad jos savo prasme geresnės už tai pačiai sąvokai vartojamą „gavinį“.

TURINYS.

I.

Įvadas ir bendrosios sąvokos ..... 1—68
Įžanga 1
Ekonomikos mokslo metodai 11
Literatūra ir šaltiniai 25
Žmogaus reikmenės 31
Ūkiškos gėrybės 40
Gamybos priemonės 44
Žemė 45, Darbas 51, Kapitalas 57.
Gėrybių vertinimas 62

II.

Tautos ūkis ir jo struktūra ..... 69—158
Tautos ūkio atsiradimas 69
Gyventojai 84
Gamtinė aplinkuma 93
Darbo pasidalijimas 99
Tautos ūkio struktūra 108
Įmonės 111, Verslovės 117.
Koncentracija 133
Racionalizacija 138

Ūkiškosios profesijos ir klasės 146
Bendri šių laikų tautos ūkio organizacijos bruožai 152

III.

Kainų ir pajamų susidarymas ..... 159—231
Kainų susidarymas 159
Monopolinės kainos 169
Kainų pakitimai ir nukrypimai 177
Kainų susidarymas, kaip paskirstymo problema 185
Darbo alga 189
Palūkanos 205
Žemės renta 215
Pelnas ir riziko premija 223

IV.

Pinigai ..... 232—281
Pinigų esmė, funkcijos ir rūšys 232
Valstybės vaidmuo pinigų apyvartoje 237
Pinigų vertė 250
Infliacija ir defliacija 258
Banknotai, valstybės notos ir popierinė valiuta 265
Paskutinių laikų pinigų istorija Lietuvoje 276

V.

Pagrindinės tautos ūkio šakos ..... 282—433
Žemės ūkis ir kitos pirmykštės gamybos šakos 282

Pramonė 302
Kreditas ir bankai 315
Prekyba 353
Prekyvietės ir birža 368
Transportas 383
Draudimas 397
Viešųjų organų ūkis 409

VI.

Pasaulinis ūkis ..... 434—456

VII.

Konjunktūriniai ciklai ..... 457—496
Pusiausvyra ir jos kliudymai 457
Krizės 477
Pavardžių rodyklė 496
Daiktų rodyklė 502

I.

ĮVADAS IR BENDROSIOS SĄVOKOS.

Įžanga.

Mokslo uždavinys ir specializacija. Ūkininkavimo reikalas. Šių laikų ūkio bruožai. Bendrosios sąvokos. Ekonomikos mokslo objektas.

Mokslo uždavinys yra sudaryti tiriamų reiškinių pažinčių sistemą. Išorės pasaulio reiškiniams pažinti reikalinga, kad pažinimo ieškąs subjektas susidurtų su tiriamų objektu. Pažinimo subjektas yra žmogus su savo tam tikru būdu konstruuotu protu, kuriame atspindi išorės pasaulio reiškiniai, kuriuos jis mintiškai apdirba. Mokslai, kurie tiria išorinio pasaulio reiškinius, yra empiriniai mokslai. Moksliško pažinimo objektu gali būti taip pat ir pačio žmogaus intelektas, jei žmogus tiria savo mintijimo formas, kurios, nors ir atsiradę ne be išorinio pasaulio įtakos, bet nuo jo nepriklauso. Tat sudaro logikos mokslą ir tam tikras jos mintijimo formas — matematikos mokslus.

Augant mokslų specializacijai, empiriniai mokslai suskyla į daugelį šakų pagal tai, kuriuo atžvilgiu jie

tiria reiškinius. Tuo būdu atskira empirinių mokslų šaka tuos pačius išorės pasaulio reiškinius tiria tik tam tikru atžvilgiu. Tas įgalina atskiras mokslų šakas sudaryti sistematiškai vienodas pažinčių sistemas. Atžvilgius, kuriais išorės pasaulio reiškiniai tiriami, galime suskirstyti į tris klausimų grupes: kas yra, kas veikia? ko norima, ko siekiama? kas turi būti? Atitinkamai šioms trims klausimų grupėms turėsime ir įvairius traktavimo būdus: gamtamokslinį, teleologinį ir normatyvinį. Iš čia atsiranda ir trys empirinių mokslų grupės: gamtos, ekonomikos ir teisės.

Ekonomikos mokslo objektą, vadinasi, sudaro išorės pasaulio reiškinių traktavimas, atsižvelgiant į tai, ko žmogui reikia, ko jis nori, ko jis siekia. O žmogaus tokia jau yra psichofizinė prigimtis, kad jam nuo pat gimimo dienos ligi mirties reikia daugelio įvairių išorinio pasaulio dalykų. Jis turi daugybę reikmenių: jam nuolatos reikia valgyti, gerti, pridengti savo kūną nuo oro permainų ir t. t. Reikmenių nepatenkinimas jaučiamas, kaip tam tikras nemalonumo jausmas, gimdąs norą jam pašalinti ir vedąs į tam tikrus veiksmus, kurių tikslas yra patenkinti reikmenę. Reikmenių patenkinimas reiškia žmogui gerovę, asmeninį malonumo jausmą, nepritekliaus išnykimą. Tat yra subjektyvinis žmogaus jausmas: žmogus pats sprendžia, kas jam gera, ko jam reikia. Atvirkščiai, viešieji visuomenės organai —visų pirmiausia valstybė—siekia visuomenės idealo — sveikų, dorovingų ir apšviestų valstybės piliečių

kaip objektyvinio tikslo, nepareinančio nuo vidaus jausmų.

Žmogaus reikmenėms patenkinti reikalingi išorinio pasaulio dalykai. Juos mes vadiname gėrybėmis. Dalis reikalingų žmogaus egzistencijai palaikyti gėrybių yra laisvai prieinama, pav., saulės šviesa, vanduo iš upės ar šaltinio, žemės vaisiai pirmykščiame miške ir kiti p. d. Tokias gėrybes, kuriomis mūsų reikmenių tenkinimas eina automatiškai (kvėpavimas oru) arba atliekamas tiesiog jas pasisavinant, vadiname laisvomis gėrybėmis. Apsirūpinimas laisvomis gėrybėmis nesudaro žmogui sunkumų, nereikalauja iš jo pastangų, nebent nusilenkti vandens atsigerti ar ranką ištiesti vaisiui į burną įsidėti.

Tačiau laisvų gėrybių savo reikmenėms patenkinti žmogus turi maža. Daugumos gėrybių, reikalingų žmogaus reikmenėms patenkinti, trūksta. Joms pasigaminti žmogus verčiamas nuolatos dėti pastangų, nuolatos rūpintis. Rūpesčiai, apie reikmenių tenkinimą, apie kasdieninį duonos kąsnį, pastogę, daugumai žmonių atima didžiąją dalį laiko ir jėgų. Trūkstamos gėrybės, kurioms pasigaminti žmogus nuolatos deda pastangų, vadinamos ūkiškomis gėrybėmis. Patsai žmogaus veikimas trūkstamoms gėrybėms įsigyti vadinamas ūkiu. Žmonėms visur ir visais laikais savo reikmenėms patenkinti tenka ūkininkauti. Laisvas reikmenių patenkinimas — laisvų gėrybių turėjimas, kaip priešingas tikrovei—sudaro praeities

pasakų ir legendų arba ateities svajonių objektą (prarastą rojų, auksinius amžius, utopijas).

Pirmykščiais laikais žmonės, tenkindami savo reikmenes, daugiausia naudojasi tuo, kas po ranka pakliūva: medžioja žvėris, gaudo žuvis, renka laukinius girių ir dirvų produktus. Tačiau tokis gamtos produktų naudojimas neilgam gali sudaryti tinkamą žmonių egzistencijai bazę. Nuolatinis gamtos produktų naikinimas mažina jų kiekį. Antra vertus, reikmenių tenkinimas tuo, kas atsitiktinai pakliūva, esti labai nevienodas. Tas verčia žmogų rūpintis ne tik šia diena, bet ir atsižvelgti į ateitį. Žmogus, naudodamas savo reikmenėms patenkinti gamtos gėrybes, pradeda rūpintis jų dauginimu bei išlaikymu ilgesniam laikui. Ypač auklėja žmonėse atsižvelgimą į ateitį — žemės dirbimas. Tuo būdu ūkiškomis gėrybėmis apsirūpinimas ilgainiui pareikalauja vis didesnio ir didesnio prirengiamo darbo, iš anksto numatomos gamybos.

Drauge su atsižvelgimu į ateitį, gaminant gėrybes, atsiranda antras principas, taikomas ne tik ūkiškuose veiksmuose, bet ir kituose žmogaus, kaip protingos būtybės, veiksmuose, būtent — s i e k i m a s m a k s i m u m o n a u d o s, d e d a n t m i n i m u m ą p a s t a n g ų. Šis principas vadinasi mažiausių pastangų principu. Ekonomikos moksle jis yra žinomas „ū k i š k o j o p r i n c i p o“ vardu.

Ūkiškas principas reikmenių apsirūpinime pasireiškia trejopai. Pirma, trūkstant gėrybių reikmenėms visai patenkinti, tenka siaurinti reikmenių

tenkinimą tuo būdu, kad pirmiausia būtų patenkintos tik pačios svarbiosios reikmenės. Toliau, jei turimas gėrybių kiekis tarnauja reikmenėms tenkinti per tam tikrą laiko tarpą, tai gėrybių vartojimą paskirstyti vienodai lygiai laikui ligi tol, kol bus gauti nauji gėrybių kiekiai; pav., vienodai lygiai suskirstyti gauto derliaus sunaudojimą ligi kito derliaus. Pagaliau, ūkiškas principas, siekiant aukštesnio gerovės laipsnio, pasireiškia pastangomis turimomis priemonėmis gauti kiek galint didesnį gėrybių kiekį. Šio principo pasireiškimas sudaro bendrą tendenciją praeities ir dabarties ūkyje. Be jo šių laikų ūkis nebūtų pasiekęs tokio aukšto išsiplėtojimo laipsnio.

Žmogaus ūkį galima vaizduotis be kontakto su kitais žmonėmis, kaip i n d i v i d u a l i n į reikmenių aprūpinimą. Tačiau, grynai individualinio ūkio niekados nėra buvę ir negali būti. Žmogus jau savo fizine prigimtimi reikalingas kitų žmonių pagalbos (šeimos). Bet ir šeimos ūkyje, be kontakto su kitais ūkiais, ūkio veikla per maža sudarytų mokslui medžiagos.

Žmonių ūkis, jų reikmenių apsirūpinimas, jų ūkiškos gerovės sudarymas visur ir visados eidavo ir tebeina ne individualiai atskiriems žmonėms ūkininkaujant ir ne uždaroms mažoms grupėms (šeimoms) savo siaurose ribose, bet ūkio subjektams ir jų grupėms (šeimoms, bendruomenėms, ištisoms tautoms) daugiau ar mažiau tarp savęs s a n t y k i a u j a n t. Šiandieną ūkiškos gerovės sudarymas tik iš dalies eina namie — n a m ų ū k y j e, šeimoje. Šių laikų

ūkininkaująs žmogus daugeliu tamprių ryšių surištas su kitais ūkininkaujančiais asmenimis. Jis nesitenkina tuo, ką pasigamina savo ūkyje, bet savo pagamintus produktus parduoda kitiems ir perka iš kitų sau reikalingų dalykų. Esamų gėrybių naudojime taip pat susidaro tam tikri tarp žmonių santykiai. Trumpai tariant, žmonių ūkininkavimas gimdo tam tikrus visuomeniškus tarp žmonių santykius, eina visuomeniškose sąlygose. Tuo būdu, žmonių ūkiškos gerovės sudarymas priklauso ne vien tik nuo atskiro ūkininkaujančio subjekto pastangų, bet ir nuo savitarpio ūkininkaujančių subjektų santykiavimo.

Atskirus ūkius, surištus savitarpio priklausomybės ryšiais, vadiname visuomenės, arba socialiniu ūkiu. Atsižvelgdami į tai, kad tos ar kitos valstybės ūkiai sudaro tam tikrą vienumą, reguliuojamą įstatymų leidėjų ir valdžios valios, visuomenės ūkį vadiname tautos ūkiu, arba politine ekonomija — nacionale ekonomija. Kaip atskiri ūkiai tarp savęs, taip pat ir atskirų valstybių ūkiai santykiauja tarp savęs. Šiuo tarptautinių, ar teisingiau, tarpvalstybinių santykių atžvilgiu visuomenės ūkį vadiname pasauliniu ūkiu, kuris tačiau ligi šiol neturi vienos reguliuojamos ir normojamos valios, kaip tat turi tautos ūkis, nors paskutiniais laikais ir ta linkme daromos pastangos (Tautų Sąjungos).

Visuomenės ūkio pagrindą sudaro darbo pasidalijimas, t. y., tokia gėrybių gamybos tvarka,

kurioje atskiri individai ne patys pasigamina sau visas reikalingas gėrybes, o gamina tik dalį sau reikalingų gėrybių arba net ir visas sau nereikalingas gėrybes ir mainais už jas gauna sau iš kitų vartojimui gėrybių. Darbo pasidalijimą, atsižvelgdami į individus, vadiname specializacija, o atsižvelgdami į visuomenę — bendradarbiavimu, arba kooperacija.

Didėjančios specializacijos ir kooperacijos padarinys yra mainaūkio įsigalėjimas ir jo tobulėjimas. Platesnio mainaūkio įsigalėjimo sąlygą sudaro tarpininkaujančios mainams gėrybės atsiradimas. Ta gėrybė žinoma yra pinigų vardu. Atsiradus pinigams, mainai susikomplikuoja. Mainams skirtas gėrybes tenka pirma išmainyti į pinigus — parduoti, o paskum už gautus pinigus pirkti sau reikalingų gėrybių, kurios pirkimo ir pardavimo operacijose gauna prekės vardą, o gaunama už ją pinigų suma vadinasi kaina. Mainaūkis, kuriame gėrybių pasikeitimas eina pinigais, vadinamas piniginiu ūkiu.

Piniginiam mainaūkiui įsigalėjus mainų reiškiniai įgauna pagrindinės reikšmės žmonių gerovei. Iš čia atsiranda pirmaeilė ekonomikai problema — gėrybių mainymo problema — su jos vertės ir kainos problemomis. Čia jau įgauna didelės reikšmės mainams ir pinigų problema. Pinigai, kaip tarpininkas mainuose, tampa savarankišku mainų proceso veiksniu, kurio reikšmė padidėja, pradėjus vis labiau įsigalėti kredito operacijoms, atliekamoms ir

skaičiuojamoms pinigais. Pinigų, kaip savarankiško faktoriaus, įsigalėjimas pareikalauja tam tikros jų valstybinės organizacijos ir tam tikrų institutų piniginei apyvartai palaikyti ir reguliuoti.

Mainaūkio įsigalėjimas nepaprastai sukomplikuoja ūkininkavimą. Šių laikų visuomenės ūkis sudaro painų ir komplikuotą aparatą. Norėdami jį suprasti, turime pakilti aukščiau paprasto patyrimo ir pažvelgti į artimiausius ūkio reiškinius. Paimkime, kad ir auditorijos suolą. Galimas daiktas, kad medis jam pagaminti, išaugęs kur nors Prienų pušynuose, buvo miško pirklių už pinigus nupirktas iš valstybės, darbininkų nukirstas, ūkininkų suvežtas prie Nemuno, sielininkų atgabentas į Kauną ir, pirkliams pardavus į lentpiūvę, išpiautas iš Anglijos ar Vokietijos atgabentomis mašinomis, varomomis elektros jėga, gaunama iš Meksikos, Kaukazo ar Persijos naftos, nekalbant jau apie kilmę kitų jam pagaminti reikalingų dalykų. Taigi, paėmę, rodos, tokį paprastą daiktą, pamatysime jo gamyboje, tik viršutiniškai pažvelgę, santykiavimą daugelio žmonių ir daugelio šalių.

Iš to matome, kad šių laikų socialinis ūkis reikalauja komplikuoto mechanizmo, kurio uždavinys yra, remiantis žmogaus reikmenėmis, aprūpinti visuomenę reikalingomis gėrybėmis. Visuomenės ūkio reiškinių tyrinėjimas ir sudaro ekonomikos mokslo objektą.

Visuomenės ūkis nesudaro konkrečiai tam tikro vieneto, vadovaujamo vienos valios, kaip kad matome

atskirame ūkyje, jei apleisime šių laikų valstybės į ūkio gyvenimą intervenciją, kuri, tačiau, nesireiškia pačio visuomenės ūkio vedimu. Pažvelgę į konkretų ūkio gyvenimą, mes nepamatysime visuomenės ūkio, o pamatysime atskirus ūkius — žemės ūkius, dirbtuves, fabrikus, krautuves ir tt., laikomus atskirų asmenų arba tam tikrų bendrovių ar kolektyvų. Visuomenės ūkio gamyba eina tam tikruose vienetuose, kuriuos galima suskirstyti dviem atžvilgiais: techniškų ir gaunamų pajamų paskirstymo atžvilgiu. Pirmuoju atžvilgiu turėsime įmones: žemės ūkio, pramonės, prekybos, transporto, draudimo. Antruoju atžvilgiu turėsime verslo ves: atskirų asmenų savo naudai ir savo rizika vedamas—privatines, panašiais tikslais juridinius asmenis—privatines bendroves; viešąsias: komunalines bei valstybines, siekiančias bendrumos interesų; pagaliau, tarpines tarp pirmųjų ir pastarųjų — kooperatines ir mišrias. Visuomenės ūkį sudaro šių vienetų nepaliaujamas ir įvairus santykiavimas.

Visuomenės ūkyje be paliovos eina trys procesai: gėrybių pritaikymas mūsų reikmenėms tenkinti — gamyba, tų gėrybių pasiskirstymas tam tikrais būdais tarp gamybos ir proceso dalyvių ir, pagaliau, jų vartojimas. Šios trys reikmenių tenkinimo fazės sudaro nuolatinę cirkuliaciją. Gėrybės nuolatos gaminamos, jų vertės pasiskirsto tarp jų gamybos dalyvių ir, pagaliau, gėrybės

suvartojamos, tuo išnykdamos iš visuomenės ūkio cirkuliacijos.

Visuomenės ūkio gamybai reikalinga daugybė įvairių įvairiausių p r i e m o n i ų. Tačiau tas visas priemones galime suvesti į vadinamas e l e m e n t a r i n e s priemones, t. y., į tokias, kurių jau daugiau į nieką suvesti negalime. Tokias elementarines priemones sudaro d a r b a s ir i š o r i n ė g a m y b a, arba ž e m ė plačia to žodžio prasme. Iš šių dviejų elementarinių priemonių atsiranda trečioji, — pagamintos gėrybės, tarnaujančios tolimesnei gamybai, — r e a l i n i s k a p i t a l a s, kuris, nors ir atsiradęs iš žmogaus darbo ir gamtos sąveikos, tačiau gamybos procese užima savarankišką vietą, netolygią tos sąveikos sumai. Į šių trijų elementarinių gamybos priemonių: darbo, žemės ir kapitalo sąveiką, vykdomą verslovininkų, galima suvesti visų ūkiškų gėrybių atsiradimą.

Iš elementarinių gamybos priemonių dalyvavimo visuomenės ūkio gamybos procese gaunamos tam tikros p a j a m o s. Už įvairių rūšių žmogaus pastangų dėjimą į gamybos procesą — darbą — gaunama d a r b o a l g a, žemės turtų savininkai už žemės ir jos turtų naudojimą gauna ž e m ė s r e n t ą, kapitalistai už kapitalo naudojimą gauna p a l ū k a n a s ir verslovininkai gauna p e l n ą ir r i z i k o p r e m i j ą.

Be minėtų pagrindinių gamybos faktorių — darbo, žemės ir kapitalo—gamybos procesui milžiniškos reikšmės turi pati gamybos proceso o r g a n i z a c i-

j a, tam tikras gamybos priemonėmis disponavimas, atliekamas v e r s l o v i n i n k ų. Šiuo atveju milžiniškos reikšmės gauna ir t e c h n i k o s išradimų išnaudojimas. Verslovininkų organizacinis darbas su naujos technikos išnaudojimu pakreipia elementarinių gamybos priemonių disponavimą nauja linkme ir keičia gamybos proceso dalyvių santykius.

Ūkis tesudaro žmogaus gyvenimo dalį. Todėl ir ekonomiškai didelės reikšmės turi gamtiška ir sociališkai kultūrinė aplinkuma su jos institutais, su siekiamais visuomenės tikslais, su viešųjų organų konstrukcija ir p. d.

Ekonomikos mokslo metodai.

Nešališkumo nuotaika. Metodo reikalingumas. Subjektyvinis ir objektyvinis kriterijus. Ekonomikos mokslo šakos. Mokslinio tyrimo uždavinys. Indukcijos ir dedukcijos metodai. Ekonomikos dėsniai. Izoliuojančioji abstrakcija. Ekonomikos santykiai su kitais mokslais. Istorija ir ekonomika. Matematikos pritaikymas ekonomikai. Ekonomika ir technika.

Moksliškai tyrinėjant tuos ar kitus reiškinius, tenka pirmiausia susidurti su klausimu, kaip ir kuriuo būdu juos tirti, kuriuo keliu eiti į moksliškos tiesos suradimą.

Moksliškai tyrinėjant reiškinius, reikalingas tam tikras d v a s i n i s n u s i t e i k i m a s ir nustatymas tam tikro kelio, kuriuo eisime tiesos ieškoti — turėjimas tam tikro m o k s l i š k o m e t o d o.

M o k s l i š k u n u s i t e i k i m u vadiname no-

rą pažinti tiesą be jokio jau iš anksto primto klausimo sprendimo. Ši tiesos pažinimo nuotaika turi būti auklėjama. Be jos sunkiai vyks moksliškas darbas, ypač socialinių reiškinių srityje, kurią sudaro ir ekonomika. Todėl visiškai teisingas vieno ekonomisto (Böhm-Bawerk'o) pasakymas, kad „socialiniuose moksluose širdis eina pirm galvos". O tatai sudaro didelį pavojų moksliškam sprendimui. Ypač pradedant studijas, kartais net nesąmoningai nesunku esti į savo sprendimus įvesti jau iš anksto priimtą nusistatymą. Tuo tarpu sprendimus tenka daryti einant priešingu keliu, būtent, remiantis turima medžiaga ir faktais. Norint išlaikyti mokslo autoritetą, reikia stengtis būti kiek galint nešališkam. Imti tyrinėjamus reiškinius taip, kaip jie iš tikrųjų gyvenime yra.

Ekonomikos mokslas tiria reiškinius dviem atžvilgiais. Vienu subjektyviniu — siekiamo nemalonumo minimumo atžvilgiu, antru objektyviniu — visuomenės idealo atžvilgiu. Tačiau, tat nereiškia mokslo dvilypumo, nes abu tiedu postulatai — nemalonumo minimumo ir visuomenės idealo —valdo žmogaus jausmus ir abu jiedu tam tikru būdu koordinuoti. Jei nebūtų teisinės tvarkos, žmogaus veiksmai tepriklausytų nuo nemalonumo minimumo postulato. Jis sudarytų vieninteli matą, kuriuo būtų matuojami ekonominiai reiškiniai. Atvirkščiai būtų tobulame komunizme, t. y., tokioje santvarkoje, kur visuomenės valdžia prisiimtų atsakomybę už individų materialinį aprūpinimą. Čia viskas

būtų sprendžiama visuomenės idealo atžvilgiu. Nemalonumo minimumo postulatas, kaip subjektyvinis, jame neturėtų reikšmės. Vadinasi, negalėtų būti ir mokslo, pagrįsto tuo postulatu. Tačiau tose sąlygose, kuriose mums šiandieną tenka gyventi, nėra nei nuoseklaus individualizmo, nei nuoseklaus komunizmo. Abu principai veikia drauge. Teisinė santvarka iš dalies vykdo kolektyvinį — komunistinį pradą, bet drauge palieka plačią dirvą individualistiniam pradui pasireikšti.

Objektyvinis ir subjektyvinis kriterijus ekonomikos moksle turi savas pritaikymo sritis. Yra reiškinių, kurių mes nesuprasime subjektyvinio postulato atžvilgiu, pav., darbo laiko normojimas, ir yra reiškinių, kur objektyvinis postulatas neturės reikšmės, pav., mainų santykyje, kur žmogus vadovaujasi nemalonumo minimumo pradu, siekdamas daugiausia naudos.

Teoriškai tenka ištirti pirmiausia žmonių veikimas pagal nemalonumo minimumą. Šiems veiksmams yra nustatytos tam tikros ribos. Šias ribas iš vienos pusės sudaro gamtiškas priežastingumas, kuris verčia žmogų norimiems tikslams tik tam tikras priemones pasirinkti, iš antros pusės, svetimos valios aprėžimas, kuris pasireiškia normomis — teisės bei moralės. Šio teoriško ištyrimo uždavinys yra nustatyti, kaip žmogus gyvena pagal subjektyvinį postulatą esamose gamtos sąlygose ir veikiančiose normose.

Antrą šaką sudaro ištyrimas reiškinių objektyvinio visuomenės idealo atžvilgiu — rūpinimosi apie

žmones ir visuomenę. Praktiškas žmogaus idealo vykdymas reikalauja nustatymo postulatų, išvedamų iš bendro visuomenės idealo postulato, kuriuo vadovaujasi valdantieji, o valdomiems jie reiškia normas, kurių tenka laikytis. Veikiantį normų kompleksą mes galime suprasti ir teleologiškai, t. y., normų leidėjų tikslo atžvilgiu. Žinoma, čia daugiausia tenka turėti galvoje valstybinės teisės normas. Čia taip pat turime reikalo su teorišku tyrinėjimu, kuris nieko nevertina, o tik tiria teleologiškai esamus teisės normose postulatus. Tokia vadinamoji objektyvinė ūkio teorija teturėtų vietos gryname idealiniame komunizme, kaip vienintelė ūkio teorija.

Tačiau ir objektyvinė teorija turi remtis tais reiškiniais, kurie atsiranda iš subjektyvinių skatulių ir tegali būti subjektyvinės teorijos išaiškinti. Tuo būdu, tyrinėjant konkretinius ūkio gyvenimo reiškinius, tenka tam tikrais atvejais naudoti ir subjektyvinį ir objektyvinį postulatą. Iš to atsiranda ir dvi ekonomikos teorijos šakos — subjektyvinė ir objektyvinė — kurių uždavinį sudaro ūkiškų veiksmų dėsningumo nustatymas.

Be teoriško ūkio reiškinių traktavimo yra dar ir p r a k t i š k a s jų traktavimas.

Šalia teoriškos ekonomikos yra dar p r a k t i š k a s ū k i o mokslas, kuris paprastai eina ranka į ranką su praktiškais žmogaus veiksmais. Praktikos mokslas duoda sistematiškų nurodymų kaip veikti. Praktiško ekonomikos mokslo kriterijų sudaro vertinimas ūkiškų veiksmų ūkiškojo principo atžvilgiu.

Subjektyvinis principas čia visiškai nebepritaikomas. Ši ekonomikos mokslo šaka vadinasi ekonomine politika, kuri apima visą eilę įvairių praktiškų doktrinų, kurias jungia bendras kriterijus, kaip didinti ir plėsti gamyba. Priešingai ekonominei politikai, turinčiai savo objektu materialines gėrybes, socialinė politika tiria gamybos naštos ir darbo išdavų visuomenėje pasiskirstymą. Tačiau ir ši problema tegali būti nagrinėjama iš vienos pusės produktingumo atžvilgiu, iš antros pusės, visuomenės idealo atžvilgiu. Tačiau paprastai ekonominė ir socialinė politika dėstomos bendrai ir įeina abi į socialinę politiką plačia to žodžio prasme.

Ekonomiką galima traktuoti istorijos atžvilgiu, kuris įgalina giliau suprasti ūkio reiškinius, kaip kartais labai ilgo plėtojimosi proceso išdavas. Tat sudaro ūkio istorijos uždavinį.

Atskirą bendro ekonomikos mokslo šaką sudaro ekonomikos doktrinų istorija, kurios uždavinį sudaro ištyrimas mėginimų aiškinti visuomenės ūkį, nustatymas sąryšio ir priklausomybės atskirų visuomenės ūkio teorijų viena nuo kitos.

Statistika, kaip mokslas apie skaitlinį masinių reiškinių pažinimą ir patsai masinių reiškinių išreiškimas skaičiais, vartojama visuomenės ūkio būklei išreikšti skaičiais. Šiuo atžvilgiu statistika prisiartina ekonominei geografijai, kurios uždavinį sudaro esamos ūkio būklės ištyrimas.

Finansų mokslas tiria viešųjų organų (valstybės, savivaldybių) pajamų susidarymą ir jų

įtaką visuomenės ūkiškai gerovei. Savo metodu jis artimas yra socialinei politikai.

Pagaliau eina įmonių ūkio mokslas, kuris supažindina su ūkiškojo principo taikymu įmonėse — su verslovių vedimo technika. Jis skyla į bendrą įmonių ūkio mokslą ir specialinį (žemės ūkio, prekybos, pramonės, bankų ūkio mokslą). Kadangi jis tiria privatų ūkį su jo organizacija ir uždaviniais, tai jis kartais vadinamas privataus ūkio mokslu.

Didaktiniais tikslais ekonomikos pagrinduose tenka dėstyti visuomenės ūkio reiškinius ne vien tik teorijos atžvilgiu, bet taip pat ir teorijos ir politikos atžvilgiais. Aiškinant teorijos dalykus, tenka paliesti taip pat ir teoriškų sprendimų istorinę plėtrą.

Moksliško tyrinėjimo uždavinys yra aprašyti tiriamus reiškinius ir išaiškinti juos. Aprašymas yra pirmas moksliškojo pažinimo laipsnis. Jį sudaro tiriamųjų reiškinių ypatumų, aiškaus jų vaizdo, esminių jų požymių priimto traktavimo kriterijaus atžvilgiu nustatymas. Aprašymas skyla į dvi dalis: į tiriamų reiškinių požymių bei ypatumų fiksavimą ir į suvedimą aprašomųjų reiškinių į atskirų klasių ir subklasių logikos sistemą — į reiškinių klasifikaciją.

Išaiškinus visuomenės ūkio reiškinių esminius požymius ir suklasifikavus juos, konstruuojamos bendros ekonomikos sąvokos. Bet ir tuo ekonomiškas tyrinėjimas dar nesibaigia. Reiškinius reikia išaiškinti, nustatyti tarp jų priežastiškai

funkcionalinę priklausomybę (Priežastinė, pav., — prekių kiekio padidėjimas yra kainos kritimo priežastis; funkcionalinė, pav., — tarp siūlomo bei klausiamo prekių kiekio ir kainos yra tam tikra abipusė priklausomybė).

Visuomenės ūkio reiškinių aiškinimas eina tais pačiais pagrindiniais logikos metodais, kaip ir visų kitų mokslų, būtent, indukcijos (faktų analizės) ir dedukcijos (išvadų ir priimtų hipotezių).

Visuomenės ūkio moksle ilgą laiką buvo ginčytasi, kuris iš tų dviejų metodų — dedukcijos ar indukcijos — labiau tinka tyrinėjimams ekonomikos moksle. Pagaliau pripažinta, kad ir vienas ir antras metodas vartotini. Teoriškoji ekonomika vartoja daugiau deduktyvinį metodą, išeidama iš subjektyvinio—nemalonumo minimumo arba iš objektyvinio — visuomenės idealo postulato. Tačiau, nenorint nutolti nuo tikrovės, gautas išvadas tenka patikrinti indukcijos metodu. Ir jei tikrovė neatitinka išvadų, tai reikia išaiškinti priežastis, dėl ko tat yra. Tuo būdu visiškai teisingas yra posakis, kad „indukcija be dedukcijos akla, dedukcija be indukcijos tuščia, nes neturi faktinio turinio; pirmoji — laivas be kompaso, pastaroji — kompasas be laivo".

Visuomenės ūkio mokslas, palyginti su gamtos mokslais, turi tą trūkumą, kad jam beveik nebeprieinamas eksperimentas. Tą trūkumą mažina tai, kad visuomenės ūkio moksle tyrinėjimas galų gale krypsta į žmogaus elgesį, ir čia mes galime patys

A 226602/3 F-12582
Inv. Nr.

savęs klausti ir iš mūsų patyrimo bei s a v i s t a b o s gauti atsakymą.

Ekonominio sprendimo tikrumas remiasi teisingomis logikos išvadomis ir premisų tikrumu.

Ekonomikos m o k s l o d ė s n i a i iš esmės nesiskiria nuo gamtos mokslų ir matematikos mokslo nustatomų dėsnių. Skirtumą tarp jų tesudaro tai, kad ekonomikos mokslo įstatymai apima labiau komplikuotą ir kintamą reiškinių sritį. Ir vienos mokslų grupės ir antros įstatymai reiškia dėsnį, kuris rodo nuolatos esamą ir reguliariai pasikartojantį santykį tarp tam tikrų reiškinių. Viena ir tų įstatymų logiškoji prigimtis. Ekonomikos mokslo įstatymai taip pat turi hipotetinio pobūdžio; jie veikia, tik esant toms pačioms prielaidoms, kurios buvo priimtos išvedant įstatymą. Jie taip pat išvedami i z o l i u o j a n č i o s a b s t r a k c i j o s būdu. Vienas stebėjimas, greičiau, tik paskatina formuluoti dėsnį, o po to reikalauja metodologinio ištaisymo. Tik naudojantis izoliuojančia abstrakcija galima nustatyti funkcionalinę priklausomybę. Moksle niekados netenka turėti reikalo su tikrove, kaipo tokia, o visados tik su mūsų įsivaizduojama bei mintijama. Tuo būdu ir kiekvieno mokslo objektą sudaro ne konkretinis tikrovės patyrimo daiktas, kuris gali būti tiriamas įvairių mokslų (pav., kviečiai yra ne tik botanikos, biologijos ir kitų mokslų objektas, bet ir ekonomikos mokslo objektas. Bet ekonomikos mokslas mato kviečiuose visiškai ką kitą, kaip gamtos mokslai: mintiškai jis operuoja su kitonišku mintijimo objektu „kviečiai").

Tuo būdu, ekonomikos mokslo įstatymai skiriasi nuo gamtos mokslų ne priimtų prielaidų sąlygiškumu ir ne tuo, kad, esą, gamtos mokslai operuoją su realiniais reiškiniais, o ekonomika — su abstrakcijomis. Ir tiksliejі mokslai operuoja su panašiomis abstrakcijomis. Pav., geometrija ir artimos jai disciplinos operuoja tik su abstrakcijomis, nes gamtoje nėra nė vienos visiškai tikros geometrinės figūros, kuria remiantis konstruuojamos geometrijos teoremos. Tuo atžvilgiu ir gamtos mokslų ir ekonomikos dėsniai yra vienodos rūšies, nes, tiksliai logiškai suprantami, visų mokslų įstatymai tikri. Jie sako, kad visvien, kur mes susitiktume su esama sąlygų kombinacija, turi įvykti toks ir toks reiškinys. Jei negalima teigti, kad tat visados ir visur įvyks, tai nėra ir moksliško įstatymo.

Ekonomikos įstatymai skiriasi nuo gamtos ir matematikos įstatymų ne principine prigimtimi ar tikrumo laipsniu, o tuo, kad pastarieji daug daugiau gali prisiartinti prie kiekvieno moksliško įstatymo idealo — parodyti tikrovės reiškinių santykius i š s a m i a i, t. y., apimti visiškai ir tiksliai visas tikrai veikiančias jėgas. Tokiu išsamiu pobūdžiu pasižymi astronomija, ko negalima pasakyti apie kitus gamtos mokslus. Socialiniai mokslai, tarp jų ir ekonomika, dar labiau nutolę nuo to idealo, bet tat nereiškia, kad jie nesiartina prie to.

Juo labiau mokslo įstatymai prisiartina prie to idealo, juo jie labiau tinka, kaip priemonės, pažinti tikrovei ir atspėti ateičiai. Astronomija šiuo atžvilgiu yra pasiekusi aukščiausio tobulumo laipsnio. Didžiau-

siu tikslumu įspėdama dangaus kūnų pasaulio įvykius, ji tuo pačiu įrodo ir išsamų savo įstatymų tikrumą. Tuo atžvilgiu ekonomika, kaip ir kiti visuomenės mokslai, maža tetinka ateičiai įspėti. Bet tas tik įrodo, kad ekonomikos mokslas dar toli nuo išsamaus mokslo įstatymų tikrumo, kurio yra pasiekusi astronomija.

Ekonomika, tirdama visuomenės ūkio reiškinius, remiasi ir kitų mokslų gautais duomenimis. Tuo būdu, ekonomikai tenka naudotis kai kurių kitų mokslų pagalba ir jų metodais.

Visų pirmiausia čia tenka nurodyti istoriją. Vienas iš žymių vadinamosios istoriškosios mokyklos šulų, G. Schmoller'is (1838—1917), taip formulavo istorijos reikšmę ekonomikai: „1. istorijos medžiaga, kaip ir kiekvienas geras stebėjimas ir aprašymas, tarnauja tam, kad iliustruotų ir patikrintų teorijos dėsnius, nustatytų tas ribas, kuriose turi galios tam tikros tiesos, bet dar daugiau tam, kad indukcijos būdu nustatytų naujas tiesas; 2. jei teisinga, kad istorija visados atvaizduoja tik konkretų ir individualų ir kad visa, kas bendra, yra už jos horizonto, tai jos įtaka būtų aprėžta; bet kiek ji aiškina atskirų asmenų ir tautų likimą, tiek ji sustoja ir ties priežastimis, kurios glūdi psichikoje ir įstaigose ir, apskritai, ties visomis bendromis socialinio gyvenimo priežastimis, kurių teoriškas sujungimas sudaro visuomenės mokslų objektą; 3. tai, ką mums duoda istorija, tikrai yra milijoną kartų daugiau už tai, ką gali pats tyrinėtojas matyti ir stebėti šių laikų tikrovėje; 4. svarbiausi

ekonomikos procesai vyksta dešimtimis ir šimtais metų, turi savo šaknis tolimoje praeityje, kurią tegalima pažinti istoriškai; 5. nė vienas protingas žmogus neneigė, kad istorijos medžiaga sudaro tik dalį, kurią išnaudoja ekonomikos mokslas, ir kad kartu su ja reikia turėti galvoje taip pat geografijos, etnografijos, statistikos, psichologijos ir technologijos medžiagą; 6. ekonominės ir bendros istorijos duomenys, kiek jie liečia ekonomines žinias, nesudaro ekonomikos teorijos, o tik plytas jai konstruuoti; 7. istorijos tyrinėjimai daugeliu atvejų papildė tinkamai izoliuojančią abstrakciją, parodydami, kad abstrakcijos keliu gauti duomenys turi būti traktuojami, kaip ištisos vienumos dalys; tuo būdu, tai, kas pirmiau sudarė tuščią abstrakciją ir negyvą schemą, vėl atgavo kūną ir kraują" (str. „Volkswirtschaft" HWB^3.). Tat yra visiškai teisingos mintys, nurodančios istorijos reikšmę ekonomikai. Ir, iš tikrųjų, ekonominio gyvenimo reiškinių istoriškas tyrimas daugiau priklauso istorijos, kaip ekonomikos. Bet istorijos duomenimis ekonomika ne tik gali naudotis, bet ir privalo.

Istorijos reikšmė ekonomikai svarbi tuo, kad ji duoda medžiagos daryti tyrinėjimus tokiomis sąlygomis, kurios ligi tam tikro laipsnio sudaro eksperimentui analogiją. Jei mes, stebėdami tos pačios tautos gyvenimą įvairiais laikais, įsitikintume, kad kalbamais laikais tautos gyvenimo sąlygos niekuo nekito, išskyrus vieną dalyką, tai mes galėtume matyti, kad pastebėtas tautos ekonominame gyvenime skirtumas sudaro kaip tik to dalyko pasėk-

mę. Savaime suprantama, kad visiškai apskaityti visas aplinkybes, turėjusias įtakos materialinei tautos buičiai, nepajėgs jokis istoriškas tyrimas. Bet, vis dėlto, tokis tyrimas gali duoti pakankamą pagrindą daryti moksliškai pagrįstas išvadas. Istoriški sugretinimai paakina tyrinėtoją daryti išvadas dėl galimų sąryšių tarp reiškinių. Iš to atsiranda ir milžiniška reikšmė lyginamajai istoriškojo metodo ekonomikai.

Toliau, istorija palengvina ištirti ekonominių reiškinių priežastis jau tuo, kad įgalina susipažinti su jais jų atsiradimo metu ir, palyginti, nesudėtingose jų veikimo sąlygose. Paimkime, kad ir, pav., pinigus. Jų reikšmei išsiaiškinti šių laikų ekonominiame gyvenime svarbu yra žinoti, kaip pinigai atsirado pirmykštėse tautose ir kokias funkcijas jie atlikdavo tais senovės laikais. Šia prasme pinigų istorija, paremta etnografine, archeologine ir filologine medžiaga, daug padėjo pinigų teorijai sudaryti.

Pagaliau, istorija mums rodo, kaip vyksta ekonominiai reiškiniai konkrečiame gyvenime, ir tuo padeda patikrinti mokslo nustatytus dėsnius.

Prie padedamų ekonomikai mokslų tenka priskirti ir matematika, kurios naudojimas ekonominiams reiškiniams aiškinti teisinamas tuo, kad ekonomika turi reikalo su tokiais reiškiniais, kurie išreiškiami tam tikrais dydžiais, nors ir ne visuomet. F. I. Edgeworth (1845—1926) tiesiog sako: „ten, kur yra duomenų, kurie sudaro dydžius, nors ir neišreiškiamus skaičiais, pav., kad vienas dydis yra didesnis, kitas mažesnis, didėja ar mažėja, yra teigiami arba

neigiami, sudaro maksimumą arba minimumą, matematiškas samprotavimas yra galimas ir gali būti naudingas".

Matematikos metodo naudojimas ekonomikoje reiškiasi geometriško funkcijų ir jų diferencijalų išreiškimo naudojimu. Taip pat ir vartojimu matematikos simbolių — raidžių, diagramų ir t. t. Nurodomi du matematikos pritaikymo metodai. Vieną iš jų sudaro tai, kad ekonomikos dėsniai, jau ekonomistų nustatyti be matematikos pagalbos, išreiškiami algebros kalba. Šis metodas dabar jau neturi reikšmės ir beveik nebevartojamas. Antrą metodą sudaro atradimas paprasto principo, su kurio pagalba, naudojantis dedukcija ir matematikos analize, galima būtų nustatyti ekonominių reiškinių dėsnius. Matematikos metodas daugiausia naudojamas kainos reiškiniams aiškinti, nustatant tam tikras lygtis (L. Walras, G. Cassel).

Tačiau, matematikos metodo taikymas ekonomikoje teturi, daugiausia, simbolizuojančios reikšmės. Iš kainų lygčių mes dar negalime konkrečiai nustatyti kainų, nes negalime įdėti į lygtis konkretaus turinio. Tą pripažįsta ir patys matematikai.*)

Su t e i s ė s mokslu ekonomika susiduria jau dėl to, kad savo pagrindinius postulatus, subjekty-

*) Žiūrėk. P a u l L o r e n z. Gegen einen gewissen Missbrauch mathematischen Formulierungen in der theoretischen Nationalökonomie. Jahrbücher f. Nat. u. Stat. 1931 m. 134 B.

vinį — nemalonumo minimumo ir objektyvinį—visuomenės idealo, konstruuoja tam tikrų bendrų juridinių principų fone. Šieji gali turėti galvoje privatinės nuosavybės normas, nustatančias subjekto santykius su daiktais. Tą pat tenka pasakyti ir apie kitus teisės institutus, pav., nuomos, paveldėjimo ir kit. Nemažesnės reikšmės turi ir įstatymdavystė, tiesiog reguliuojanti ekonominį gyvenimą — socialinės apsaugos, prekybos, finansų ir kit.

Iš mokslo sričių, su kuriomis tenka susidurti ekonomikai, tenka pažymėti ir *techniką*, kurią bendra prasme vadina išorine priemone tam tikram tikslui pasiekti. Žmogaus reikmenėms tenkinti gėrybių gamyba taip pat turi savą techniką, vadinamąją ūkio techniką. Ūkininkavimas reikalauja tam tikro apskaičiavimo, dedant priemones, kad iš jų būtų gautos didesnės pajamos. Tat atliekama s ą s k a i t y b o s pagalba. Technika gali būti suprantama siauresne prasme, kaip gamybos technika. Čia svarbus yra skirtumas tarp technikos ir ekonomikos pažiūrų į gamybą. Tą skirtumą sudaro tai, kad technika kreipia dėmesio į gaminamų gėrybių savo k o k y b ę atitikimą žmogaus reikalavimams, o ekonomika į gamybą žiūri ūkiško principo atžvilgiu: lygina dedamas a u k a s su laukiama n a u d a. Ū k i š k a i tegalima gamyba, jei aukos veda į didesnę naudą. Todėl ir ne viskas, kas galima techniškai, apsimoka ekonomiškai. Technika ir ekonomika turi būti tiesiog susijusios, nes technikas negali imtis techniško darbo tol, kol jis neišspręstas ekonomiškai. Teoriškai tie du atžvilgiai

eina atskirai, bet gyvenime jie susilieja. Technika be ekonomikos nustoja tikslingumo kriterijaus savo galutinio tikslo atžvilgiu.

Literatūra ir šaltiniai.

Vadovėliai — kursai. *Lietuvių kalba.* * Tugan-Baranovskis. Politiškosios Ekonomijos pagrindai. Vertė doc. P. Šalčius, 1923. * Prof. I. Conrad. Politinės ekonomijos vadovėlis. Kaunas, 1929. * Gustav Cassel. Teoriškoji Socialekonomija. 1931. Vertė P. Šalčius. Red. prof. A. Janulaitis.

Vokiečių kalba. * Amonn Alfred. Grundzüge der Volkswohlstandslehre. G. Cohn. Grundlegung der Nationalökonomie. Diehl. Theoretische Nationalökonomie. 1927. * Heller. Theoretische Volkswirtschaftslehre 1927. * Lederer. Grundzüge der ökonomischen Theorie. 1922. * Pesch. Lehrbuch der Nationalökonomie. 1924. * Philippovich: Grundriss der Politischen ökonomie. 1922. * G. Schmoller: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftschaftslehre 2. T. 1919. * Ad. Wagner. Theoretische Socialökonomik. * K. Engliš (čekas). Handbuch der Nationalökonomie. 1927. * Ad. Weber. Allgemeine Volkswirtschaftslehre, 1929 II. Auf. Wicksell (švedas). Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprincips B I.

*) Žvaigždute pažymėta literatūra ir šaltiniai autoriaus naudoti rašant „Ekonomikos pagrindus".

1913, Bd. II. 1922. Verijn Stuart (olandas): Die Grundlage der Volkswirtschaft. Grundriss der Socialökonomik. Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft. Verlag. Mohr (Rinktinis veikalas).

Anglų kalba. * A. Marshall. Principles of economics, pirmu kart 1890. To paties, kaip ir papildymas pirmojo veikalo, — Industry and trade, 1910 ir Money, credit, commers, 1923. John Clark. The Distribution of wealth, 1899. Ely. Outlines of economics, 1893. Fetter: Principles of economics, 1904. Seligman. Principles of economics, 1926. Carver: Principles of political economy, 1919. Irving Fisher: Elements of economics, 1912. Taussig: Principles of Economics t. I, II, 1922. Chapman S. Outlines of Political Economy.

Prancūzų kalba. * Ch. Gide. Principes d'économie politique, 1931. 26 l. Leroy-Beaulieu. Traité theorique et practique d'économie politique 4 t. 1896. *Ch. Bodin. Principes de Science économique, 1926. Truchy. Cours d'économie politique, 1929. To paties. Précis d'économie politique, 1933. * Perreau: Cours d'économie politique, 1923. * Walras L. Elements d'économie politique pure ou theorie de la richesse sociale, 1900.

*Rusų kalba.** Желѣзновъ. Очерки политической экономіи. VIII l. 1918. * Vertimas Želesnovo vadovėlio vokiečių kalba Altschulio II l. 1929 m.* Мануиловъ. Политическая экономія. Выпускъ I. 1919. * Каблуковъ. Политическая экономія 1918 Чупровъ А. И. Курсъ политической экономіи.

Ekonominių doktrinų istorija. *Vokiečių kalba.* * Oncken Aug. Geschichte der Nationalökonomie. * Spann Otmar. Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre, 1928. Roscher. Geschichte der Nationalökonomie. 2 Aufl. 1924. * Mombert P. Geschichte der Nationalökonomie, 1927. * J. Schumpeter: Epochen der Dogmen und Methodengeschichte (Abt. 1. des Grundriss der Socialökonomik).

Anglų kalba. Ashley Will. An introduction in to english economic history and theory, 1920.

Prancūzų kalba: * Ch. Gide et Ch. Rist. Histoire des doctrines économiques IV ld. 1922 (nuo fiziokratų). * Gonnard René. Histoire des doctrines économique, 3 t., 1922. Pirou G. Les doctrines économique en France depuis, 1870.—1925.

Rusų kalba: Миклашевскій. Курсъ исторіи политической экономіи. 1909. Чупровъ. Исторія политической экономіи, I ld.

Lietuvių kalba: P. Šalčius. Visuomenės ūkio teorijos. 1927. Ch. Gide ir Ch. Rist. Ekonominių teorijų istorija. Išvertė Dr. J. Pajaujis. 1932. A. Oncken. Politinės ekonomijos istorija, 1932 m.

Ūkio istorija. * Bücher K. Enstehung der Volkswirtschaft, p. 1. 1893. Cunnigham W. The growfh of english industry and commerce 2 t. Levasseur L. Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France 4 t. Inama-Sternegg Th. v. Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Köschke. Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Rimka A. Lietu-

vos visuomenės ūkio bruožai ligi Liublino unijos metų. I t. Teisių Fakulteto darbai. * Weber Max Ūkio istorija (vertimas iš vokiečių kalbos), 1929. Кулишер. Лекціи по исторіи экономическаго быта Западной Европы I t. 1922, II t. 1923.

Ūkio aprašymai. A. Rimka. Lietuvos ūkis prieš didįjį karą. 1918 m. Doc. A. Moravskis. Lietuvos finansai.1928. I ir II d. Dipl. ek. A. K. Kubilius. Lietuvos ūkio perspektyvos. 1930.

Enciklopedinio turinio veikalai. Handwörterbuch der Staatswissenschaften 4 l. Elster, Weber u. Wieser. Staatslexikon, 5 l. 1926. Politisches Handwörterbuch 2 t. 1922. Palgrave. Dictionary of Political economy 3 t. 1923/26. Handwörterbuch des Kaufmanns herg. v. K. Bott. Handwörterbuch der Betriebswirtschaft. Handwörterbuch des internationalen Genossenschaftswesen herg. von V. Totomianz. Nationalökonomie (Theorie und Geschichte) von Prof. Dr. Wofgang Heller, 1933.

Žurnalai. *Vokiečių kalba.* Zeitschrift für die gesamte Staatwissenschaften, jetzt herg. von Brodnitz, nuo 1844 m. * Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, įsteigtas Hildebrando, nuo 1863. * Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, nuo 1887. * Archiv für Socialwissenschaften und Socialpolitik. * Weltwirtschaftliches Archiv, nuo 1913.

Anglų kalba: The Economic Journal, nuo 1864. Londono Karališkos Ekonomistų Draugijos orga-

nas. Economica (Londono School of Economics organas), nuo 1890. Journal of the Royal Statistical Society, nuo 1837. Annals of the American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, nuo 1890 m. Journal of Political Economy, Chicago, nuo 1892. Quarterly of Economies, Cambridge, Mass. 1886. The Economist, London, nuo 1821 m.

Prancūzų kalba. Journal des Economistes. Paris, nuo 1843. Revue d'Histoire Economique et Sociale, Paris. Revue Economique Internationale, nuo 1904. Revue d'Economie Politique, nuo 1887. L'Economiste Français, Paris, nuo 1873.

Rusų kalba: Экономическая Жизнь.

Lietuvių kalba: Lietuvos Ūkis, nuo 1921—1928. Talka — kooperacijos laikraštis, nuo 1919. Sietynas, nuo 1919—1922. Statistikos Biuletenis, nuo 1923 m. Žemės Ūkis, nuo 1925. Lietuvos Banko Biuletenis, nuo 1928 m. Prekybos ir Pramonės Rūmų Biuletenis, nuo 1929. Tautos Ūkis, nuo 1929.

K l a s i k ų t e k s t a i, be pačių originalų, sugrupuoti atskirais klausimais galima rasti *vokiečių kalba:* Ausgewählte Lesestücke zum Studijum der politischen ökonomie. K. D i e h l u. P. M o m b e r t. Ligi šiol išleista 20 tomelių tokiais vardais: 1. Lehre vom Geld I Teil; 2. Arbeitslohn; 3. Grundrente; 4. Wert u. Preis I Teil; 5. Wert u. Preis 2 Teil; 6. Bevölkerungslehre; 7. Wirtshaftskrisen; 8. Kapitalzins und Unternehmergewinn; 9. Freihandel und Schutzzoll; 10. Lehre vom Geld 2. Teil; 11. Socialismus, Kommunismus, Anarchismus I Teil: Schriften von Hauptver-

treter dieser Richtung; 2. Teil: Programme und programmatische Kundgebungen; 13. Grundsätze der Besteuerung; 14. Social-Politik; 15. Kapital und Kapitalismus; 16. Staatschuldenproblem; 17. Eigentum; 18/19. Valuta; 20. Arbeiter und Maschine.

Prancūzų kalba tekstus iš didžiųjų ekonomistų raštų (Aristotelio, Tomo Akviniečio, Quesnay, Turgot, David Hume, Condillac, Adam Smith, Malthus J.—B. Say Ricardo, Cournot, P.—J. Proudhon, Friedrich List, John Stuart Mill, Karl Marx, Carl Menger, Leon Walras) sugrupuotus pagal autorius atskirais klausimais galima rasti: P a u l G e m ä h l i n g. Les Grands Economistes, Textes et commentaires, Paris, 1925.

Š a l t i n i a i s ūkiškiems tyrinėjimams gali būti įvairūs s t a t i s t i k o s leidiniai (pav., mūsų „Statistikos Metraštis"), įvairių verslovių a p y s k a i t o s ir jų a r c h y v i n ė m e d ž i a g a, v y r i a u s y b ė s biudžeto, Valstybės kontrolės apyskaitos skelbimai, ministerijų metraščiai bei apyskaitos (mūsų Žemės Ūkio Metraštis), parlamentų pranešimai ir diskusijos ekonominiais klausimais. Įvairių profesinių a t s t o v y b i ų a p y s k a i t o s: prekybos rūmų, žemės ūkio, įvairių verslovininkų bei profesinių sąjungų apyskaitos ir biuleteniai. Be to, tam pačiam tikslui gali tarnauti ir einamoji ekonominiais klausimais spauda laikraščiuose.

B i b l i o g r a f i j a. Bibliographie der Socialwissenschaften, nuo 1925 m. leidžiamas vokiečių Statistisches Reichsamt. Internationale Bibliografie der

Rechts und Staatswissenschaften, Prager'io leidinys. Be to, bibliografinių nurodymų galima rasti ir periodinėje ekonominėje literatūroje ir bendroje bibibliografijoje, randamoje kiekvienoje stambesnėje bibliotekoje (mūsų Universiteto Knygyne).

Lietuvių kalba ekonominę literatūrą galima rasti Bibliografijos Žiniose, leidžiamose nuo 1925 m. prof. V. Biržiškos. Senesnio laiko — draudžiamojo laikotarpio Baltramaičio, Литовская Библіографія ir V. Biržiškos, Lietuvių Bibliografija. 1929.

Bibliografinių nurodymų, kaip ir bendrai straipsnių, galima rasti — labai plačių Handwörterbuch der Staatwissenschaften, didesniuose vadovėliuose, bendrose enciklopedijose: Брокгаузъ и Ефронъ'о, Гранатъ'о, Meyer'io, Brochhaus'o, Herder'o, Larousse'o, Enciklopedia Britannica, Wielka Encyklopedyja Iliustrowanna, Encyklopedyja Powszechna ir Lietuviškoje Enciklopedijoje.

Žmogaus reikmenės.

Reikmenės sąvoka. Ūkiškos reikmenės. Reikmenių intensyvumas ir prisotinimas. Savitarpinis reikmenių ryšys. Reikmenių tenkinimas mainų ūkyje. Elastiškos ir neelastiškos reikmenės. Egzistencijos ir kultūrinės reikmenės. Standard of life. Luksusas. Individualinės ir kolektyvinės reikmenės. Reklama. Mada.

Žmogaus reikmene vadinamas noras, trūkumo jausmas, kažko reikalingumas žmogui. Tačiau, pa-

sakyti „aš noriu“ ir „man reikia“ — reiškia ne tolygias mintis. Noras, paprastai, reiškia tam tikrą psichinį jausmą; reikmenė taip pat yra noras, bet reiškia kartu ir santykį su noro patenkinimo objektu. Jei aš sakau „man reikia“, tai aš neišvengiamai mintyje turiu papildyti tolimesniu klausimu „ko ir kam?“ Ne alkis, kaip nemalonus trūkumo jausmas, sudaro reikmenę, bet iš to jausmo atsirandąs noras priemonės jam patenkinti.

Kaip jau buvo minėta įžangoje, ekonomiką interesuoja tik tos iš daugelio žmogaus reikmenių, kurioms patenkinti trūksta priemonių. Taip pat neinteresuoja ir grynai psichinės žmogaus reikmenės. Ekonomikai terūpi tokios reikmenės, kurioms trūksta priemonių, kaip daiktinių gėrybių, taip pat nematerialinių priemonių, jų tarpe ir laiko atžvilgiu. Jas mes vadiname ū k i š k o m i s reikmenėmis, o gėrybės, kurios tenkina tokias reikmenes — ū k i š k o m i s gėrybėmis. Žmogus, tenkindamas savo reikmenes atitinkamomis gėrybėmis, nustato ir gamybos linkmę.

Žmogaus ūkiškos reikmenės, kurioms tenkinti reikia vartoti trūkstamos gėrybės, yra labai įvairios, taip pat ir jų tenkinimo troškimas gali būti labai įvairus. Savaime suprantama, kad tarp duonos reikmenės to, kuris miršta badu, ir to, kuris turi jos pilną sandėlį, yra didelis skirtumas. Jau A r i s t o t e l i s skelbė, kad kiekvieno naudingo daikto esmę sudaro tai, kad, esant jo pertekliui, jo savininkas, jei neturi žalos, tai ir naudos iš jo nebeturi. Tarp pertek-

liaus ir būtiniausio reikalingumo, kuris susijęs su gyvybės palaikymu, yra didelis skaičius tarpinių stadijų. Kiekvienoje iš tų stadijų, einant nuo nepritekliaus į perteklių, troškimo intensyvumas mažėja. Tas, kas trokšta, labai vertins pirmą vandens gurkšnį, antrą jau mažiau ir tt., kol, pagaliau, tiek prisigers, kad daugiau jau fiziškai nebepajėgs gerti. Šis reikmenių tenkinimo reiškinys H. Gosseno (1810—1858) buvo pavadintas prisotinimo dėsniu. Kalbant apie reikmenių prisotinimą, nereikia pamiršti, kad atskirame ūkyje pasireiškiančias reikmenes netenka traktuoti izoliuotai viena nuo kitos, nes jos savitarpyje papildo viena kitą ir kartais atstoja viena kitą. Antra vertus, reikmenių impulsai bręsta ne mūsų ratio, bet gilesnėje ir mažiau nušviestoje mūsų sielos gelmėje. Dėl to žmonėse sutinkame tokį nepaprastai didelį reikmenių įvairumą. Visuomenės ūkio sąlygose, žinoma, tenka turėti galvoje ne atskirus ūkius su jų reikmenėmis, bet savitarpinį tų ūkių santykiavimą, kuriame reikmenių tenkinimas gali būti daug platesnis ir įvairesnis. Patenkinus savą svarbiausią reikmenę, po jos seka kita reikmenė, reikalaudama sau ūkiškų gėrybių. Tuo atveju gali pasirodyti, kad geriau bus turimas tam tikras gėrybes atitraukti nuo savos tenkinamos reikmenės ir išmainyti jas į kitas, labiau reikalingas gėrybes. Tuo būdu, stengiantis turimomis priemonėmis geriausiai patenkinti savo reikmenes, tenka turėti galvoje ne tik savojo ūkio siaura sritis, bet ieškoti galimumų išnaudoti kitų reikmenes ir turimus joms tenkinti gėrybių

resursus. Mainai bei jų organizatoriai ir remiasi tuo, kad vieni turi „per daug“, kiti „per maža“.

Ūkiškos reikmenės, jų reikalingumo požiūriu, gali būti elastiškos ir neelastiškos. Reikmenių elastiškumas gali būti įvairus, turint galvoje įvairius asmenis ir įvairias gėrybes, tarnaujančias joms tenkinti. Kai reikmenė turi būti patenkinta ligi prisotinimo, jos elastiškumas lygus yra nuliui, pav., duonos reikmenė turi būti pirmiausia pasotinta, atsisakant nuo visiško ar dalinio kitų, mažiau svarbių reikmenių tenkinimo. Reikmenės, kurių tenkinimas greičiau gali būti susiaurintas, kaip kitų svarbesnių reikmenių, vadinasi elastiškomis. Tos reikmenės, kurios turi būti patenkinamos pirmoje eilėje, vadinasi neelastiškomis. Reikmenių elastiškumo pažinimas turi didelės praktinės reikšmės, nes nuo jo priklauso ir atitinkamų gėrybių paklausų elastiškumas. Jis pasireiškia, iš vienos pusės, atsižvelgiant į reikmenių tenkinimo tikslą (pirmojo reikalingumo ar luksuso) bei į reikmenių tenkinimo būdą ir rūšį. Tam tikrus tikslus, tam tikras reikmenes mes statome į pirmą vietą, tam tikros reikmenės turi būti pirmiau atliktos, kaip kitos, anot lotynų patarlės: „primum vivere, deinde philosophari“. Visų pirmiausia turime gyventi, o tik paskum galvoti apie kitų reikmenių patenkinimą. Iš čia ir reikmenių padalijimas į egzistencijos reikmenes (fiziologines), kurios būtinai reikalingos žmogui gyventi, ir į kultūrines, kurios aukščiau stovi už siauras pragyvenimo reikmenes.

Svarbiausia egzistencijos reikmenė yra maitinimasis. Čia nesvarbu, kad maitinimosi reikmenė yra įvairi atskiruose žmonėse pagal jų amžių, sveikatą, papročius. Svarbu tai, kad toji reikmenė turi tendencijos bendrai keistis. Taip, pav., per paskutinį amžių Vakarų Europoje žymiai padidėjo mėsos vartojimas. Tą pat galima pasakyti apie kvietinės duonos vartojimą vietoje rupios ruginės. Statistiko Engelio nustatytas egzistencijos reikmenių elastiškumas sako: „Juo mažesnės pajamos, juo didesnė procentinė jų dalis išleidžiama maisto dalykams". Čia pat tenka pridėti, kad juo aukštesnis ūkiškos kultūros laipsnis, juo didesnis kiekybinis ir kokybinis ir tolimesnių egzistencijos reikmenių — b u t o ir d r a b u ž i ų — tenkinimas. Bet ir pragyvenimo reikmenėse gali būti nemažų skirtumų, turint ir to pačio dydžio pajamas. Pav., proto darbininkas, jei jis gauna ir nedidesnes pajamas už rankpelnį, paprastai daugiau išleidžia butui, kaip pastarasis. Taip pat miesto gyventojas daugiau reikalauja iš savo buto, kaip sodžiaus gyventojas. Taip pat, ilgainiui, augant pajamoms, statomi ir didesni reikalavimai gyvenamiems butams. Vis labiau reikalaujama „naujoviškų įtaisymų": kanalizacijos, vandentiekio, elektros šviesos, dujų, centralinio šildymo ir p. d. Tačiau ši reikmenė jau yra elastiškesnė už maisto reikmenę — jos tenkinimas siaurinamas, mažėjant pajamoms.

Taip pat elastiška yra ir drabužių tenkinimo reikmenė. Bet jos platesnis aprūpinimas dar greičiau pasiekiamas, kaip butų reikmenės, kuriai reikalingos

sunkios medžiagos, tvirtai nustatyta vietovė. Todėl ir po didžiojo karo drabužių reikmenė greičiau buvo patenkinta, kaip butų, kuri pasireiškė vadinama butų krize. Tačiau, imant visą pasaulį, dalykas atrodo kiek kitaip. Nors, sakysime, medvilnės gamyba milžiniškai auga, jos, vis dėlto, toli gražu, nepakaktų aprūpinti drabužiais viso pasaulio gyventojus. Iš apskaičiavimų, kuriuos padarė Jungtinių Amerikos Valstybių Žemės Ūkio Departamentas prieš pat karą, matome, kad iš $1\frac{1}{2}$ miliardo žemės gyventojų tik $\frac{1}{3}$ buvo reguliariai apsirengęs, o tuo tarpu $\frac{2}{3}$ žemės gyventojų buvo labai menkai apsitaisę arba visiškai neapsitaisę. Tik vienai Kinijai, su jos 430 milijonų gyventojų, būtų reikėję sunaudoti visą pasaulio medvilnės derlių.

Augant gerovei, paprastai auga tokio pobūdžio reikmenių skaičius ir jų platesnis tenkinimas, kurios aukščiau stovi už paprastą egzistencijos palaikymą. Tokios reikmenės vadinamos kultūrinėmis bendra prasme. Atskirą jų grupę sudaro luksuso reikmenės.

Kultūrinės reikmenės daug priklauso nuo priderėjimo tam tikrai visuomenės klasei. Pav., kai kurios visuomenės grupės mieliau siaurina fiziologines pragyvenimo reikmenes, kad plačiau patenkintų kultūrines. Kultūrinės reikmenės greičiau keičiasi ir pagal laiką. Egzistencijos ir kultūrinių reikmenių visuma, kuri laikoma priprasta tai ar kitai visuomenės grupei, vadinasi gyvenimo standartu („Standard of life“).

Visos tos reikmenės, kurios nesudaro egzistencijos ir bendrų kultūrinių reikmenių, vadinasi l u k s u s o reikmenėmis. Jų tenkinimas pasireiškia, kaip ypatingas palinkimas plėsti reikmenių tenkinimą, kiek galima išsiskiriant iš bendros masės, nepaprastomis ir retomis gėrybėmis. Tokia reikmenių diferenciacija ir „tobulėjimas" gali skatinti ūkišką veikimą.

Žinomas Helvetijaus posakis: „Jei bezdžionės ilgėtųsi, jos būtų žmonėmis". Kova su ilgesiu iš tikrųjų sudaro žmogaus ypatumą, kuris skatina ūkišką pažangą. Kūniškų ir dvasiškų pramogų troškulys, susijęs mūsų visuomenės tvarkoje su pralobimu, nors ir nėra vienintelis, bet, vis dėlto, yra svarbus skatulys turtams įsigyti. Kai kurie ūkio istorikai (W. Sombart'as) net sako, kad luksusinis vartojimas prisidėjęs prie organizacijiškai ūkiškos pažangos, nes kapitalistinės įmonės racionalizacija pirmiausia prasidėjusi luksuso pramonėje. Apie dabartį teks taip pat pastebėti, kad luksus pramina naujus kelius tenkinti tokioms reikmenėms, kurias ilgainiui tenka priskirti, jei ne prie egzistencijos, tai prie bendrai kultūrinių reikmenių. Taip, pav., mūsų laikais svarbi automobilių pramonė, tiekianti šiandieną masinio transporto priemones, dar neseniai buvo grynai luksusinė pramonė. Tie, kurie pirmieji įsigeidė turėti tai, kas tuo laiku sudarė labai brangias susisiekimo priemones, sumokėjo ir už pirmus mėginimus joms gaminti. Brangiai įsigytą patyrimą ilgainiui galima buvo sunaudoti prekėms piginti, — ir automobilis tapo kas-

dienine susisiekimo bei prekių transporto priemone. Tą pat galima pasakyti apie aviaciją, radiją ir kitus išradimus ir jų masinį pritaikymą.

Tačiau tas dar nepateisina kiekvieno luksusinio reikmenių tenkinimo, nesusiderinamo su socialekonomišku turimų gėrybių sunaudojimu. Jei turimas lėšas galima leisti, pav., keliams gerinti ir liuksusinei statybai, tai pirmas lėšų leidimas suteiks ne tik darbo, bet ir skatins visuomenės ūkio pažangą. Ypatingai luksusinis vartojimas smerktinas visuotinio nuskurdimo laikais (karų, infliacijos), nors tais laikais daugiausia jis ir pasireiškia.

Toliau reikmenės skirstomos į individualines ir kolektyvines. Individualinėmis reikmenėmis vadiname tokias reikmenes, kurios tenkinamos kiekvieno individo atskirai be sąryšio su kitais. Kolektyvinės reikmenės, kaip daugelio žmonių reikmenės, atsiranda iš žmonių gyvenimo bendrai. Kolektyvinės reikmenės esti bendros, arba reliatyviai kolektyvinės, tai yra tokios, kurios sudaro daugelio asmenų, kaip atskirų individų, reikmenes, bet kurios tegali būti patenkintos bendromis jėgomis arba bendromis jėgomis daug geriau patenkinamos, kaip individualiai (pav., keliai, geležinkeliai, kanalai, vandentiekis, kanalizacija, gatvių apšvietimas, vieši parkai ir t. t.). Antrą kolektyvinių reikmenių grupę sudaro bendruomeniškos reikmenės, kurios atsiranda iš žmonių socialinio gyvenimo (valstybės apsaugos, vidaus tvarkos palaikymo, jurisdikcijos ir tt.).

Kolektyvinės reikmenės sudaro šių laikų civilizuotoje visuomenėje labai plačią grupę ir turi tendencijos nuolatos augti. Kolektyvinėms reikmenėms tenkinti reikalinga privalomoji organizacija — valstybė, kuri dalį savo funkcijų gali perleisti ir mažesniems viešiems kolektyvams — savivaldybėms.

Daugelis šių laikų žmonių reikmenių atsiranda dėl savitarpinės žmonių įtakos. Taip pat ir gėrybių ypatumų pažinimas toms ar kitoms reikmenėms tenkinti atsirado dėl savitarpio žmonių pamokymo. Dabartiniais laikais yra tam tikra biznio šaka, kurios uždavinį sudaro skatinimas reikmenių tenkinimo tam tikromis priemonėmis — tai r e k l a m a. Tam tikrais atvejais ji yra naudinga, nes padeda naujoms gėrybėms prasimušti į apyvartą. Tačiau daugeliu atvejų reklama sudaro tuščią triukšmą ir skatina menkavertį vartojimą.

Taip pat iš savitarpio žmonių bendradarbiavimo atsiranda ir noras pamėgdžioti vienas antrą — tai m a d a ir kyląs iš jos noras vartoti vienodas gėrybes. Tat įgalina reguliarinę gėrybių gamybą. Madoje slepiasi įvairūs stimulai: iš vienos pusės — noras pasižymėti, išsiskirti iš masės, iš antros pusės — noras pamėgdžioti tuos, kurie „žino", kas tinka, taip pat noras neatsilikti nuo kitų.

Kai kas labai teisingai daro skirtumą tarp mados plačia prasme, kaip tam tikros kultūros formos, ir mados, kuri sukuriama dėl biznio, pav., dažnai keičiant ponių parėdus. Mados skatinamas reikmenių tenkinimo suvienodinimas įgalina, kaip jau sakyta, ma-

sinę gamybą, o ten, kur ji įsigali, krinta gėrybių kainos. Tat gėrybes daro prieinamomis masiniam vartojimui, vadinasi, pakelia ir materialinę gerovę.

Ūkiškos gėrybės.

Gėrybės sąvoka. Ūkiškos gėrybės, jų rūšys. Gėrybės pripažinimo pagrindai. Vartojamosios ir gaminamosios gėrybės. Komplementarinės gėrybės. Kilnojamos ir nekilnojamos gėrybės.

Išorinio pasaulio dalykai, kurie tarnauja mūsų reikmenėms patenkinti, vadinasi gėrybėmis. Tiek, kiek gėrybės laisvai prieinamos, jos nesudaro ūkiškų gėrybių, pav., saulės šviesa, oras. Tik t r ū k s t a m o s g ė r y b ė s yra ū k i š k o s. Į išorinio pasaulio dalykų skaičių, kurie pageidaujami mūsų tikslams pasiekti, įeina ne tik daiktiniai objektai, pasyvinės gėrybės, bet ir kitų asmenų d a r b a s ir p a t a r n a v i m a i. Abi išorinių daiktų rūšys — daiktinės ir nedaiktinės — vienodai sudaro priemones mūsų tikslams pasiekti. Skirtumą sudaro tik tai, kad asmens darbas yra a k t y v i n ė gėrybė ir traktuojama ne vien tik kaip priemonė mūsų subjektyviniams tikslams pasiekti, nes jų darbo naudojimas liečia ir įtaką pačių subjektų gerovei. Dėl šio skirtumo darbas ir patarnavimai kartais nelaikomi ta prasme gėrybėmis, bet gamybos procese jie turi tos pat reikšmės, kaip ir daiktinės gėrybės. Ir tas faktas, kad jie turi dar ir kito pobūdžio, nekeičia jų tikros gėrybinės prasmės.

Daikto pripažinimo gėrybe motyvai gali būti įvairūs. Daugelį daiktų mes pripažįstame gėrybėmis dėl jų objektyvinių duomenų, kurie įgalina mus spręsti apie jų tinkamumą tam tikroms reikmenėms patenkinti ir net tiksliai nustatyti tą tinkamumą. Pav., gamtiniai akmens anglio ypatumai sudaro objektyvų pagrindą spręsti apie jo tinkamumą mūsų šilumos reikmenėms patenkinti, o cheminė jo analizė įgalina tiksliai nustatyti esamą jame šilumos kiekį.

Tačiau, gėrybės gali būti vertinamos grynai subjektyviais sumetimais, pav., magijos, kulto, atminimo dalykai. Amuletai savo laiku buvo aukštai vertinami, nes buvo žmonių, kurie tikėjo jų magišką galybę. Išnykus tam tikėjimui, nustojo reikšmės ir tie daiktai. Tuo būdu, daikto paskyrimas į gėrybių skaičių priklauso nuo mūsų sprendimų apie jų tinkamumą mūsų reikmenėms, nepriklausomai nuo pačio sprendimo pagrindo ir jo tikrumo. Visa, ką žmogus pripažįsta tinkamu savo reikmenėms patenkinti, išeinant iš objektyvinių ar tik vaizduojamų duomenų, sudaro ūkišką gėrybę. Šiuo atžvilgiu ekonomiškos gėrybės sąvoka skiriasi nuo kitų mokslų. Pav., medicina nelaiko gėrybe žalingų sveikatai dalykų, nors jie tam tikrų asmenų būtų labai pageidaujami.

Gėrybės gali mums tarnauti tiesiogiai arba netiesiogiai mūsų reikmenėms. Tos gėrybės, kurios tiesiogiai tarnauja mūsų reikmenėms patenkinti, vadinamos vartojamomis gėrybėmis, kurios

tarnauja netiesiogiai, vadinasi g a m i n a m o m i s gėrybėmis. Pastarosios gali būti artimesnės ir tolimesnės mūsų tiesioginiam tikslui. Pav., duona yra gėrybė pirmos eilės prie mūsų tiesioginio tikslo — alkio patenkinimo, o vanduo, miltai, druska, krosnis ir tt., yra antros eilės gėrybės; javai, malūnas, akmens, kalkės ir tt. — trečios eilės, o žemė ir darbas paskutinės eilės ir į nieką daugiau nesuvedamos. Tos pačios gėrybės pagal tikslą gali būti ir artimesnės eilės ir tolimesnės; kartais vartojamos gėrybės, kartais gaminamos gėrybės, pav., pienas, skiriamas tiesiog gėrimui, ir pienas, vartojamas sviestui mušti ir tt.

Aukštesnės ir tolimesnės eilės gaminamosios gėrybės visados, o vartojamos gėrybės tik kartais, turi tą ypatumą, kad jos tik tada gali tarnauti tikslui, kada sujungtos su kitomis. Tokias gėrybes vadiname papildomomis, arba k o m p l e m e n t a r i n ė m i s. Miltai, druska, vanduo, krosnis, kuras ir darbas, gaminant iš jų duoną, yra komplementarinės gėrybės.

Skirtumą tarp pirmos, artimesnės ir tolimos gėrybių eilės sudaro tai, kad tikslo pasiekimas su tolimesnės gėrybių eilės pagalba atidėtas l a i k u i. Todėl ir tolimesnės eilės gėrybių galėjimas tiesiogiai tenkinti reikmenes yra mažesnis, kaip artimų arba artimiausių ūkių. Tuo atžvilgiu ir l a i k a s įgauna ūkiškos gėrybės pobūdžio, kaip visuotinė komplementarinė aukščiausios rūšies gėrybė, kaip ir elementarinės gamybos priemonės — žemė ir darbas.

Nuo suskirstymo gėrybių į vartojamas ir gaminamas reikia skirti gėrybių suskirstymą į suvartojamas ir patvarias. Suvartojamos yra tokios gėrybės, kurios reikmenei tenkinti tarnauja, arba iš karto, arba pamažėl išnykdamos savo pirmykštėje formoje. Pastarosios yra tokios gėrybės, kurios mūsų tikslams tarnauja, nekeisdamos savo substancijos, savo teikiamais daugiakartiniais naudojimais. Šio skirtumo reikšmę sudaro tai, kad nesuvartojamos gėrybės gali geriau tarnauti mūsų tikslams, kaip suvartojamos gėrybės, todėl ir pastebima tam tikra tendencija suvartojamas gėrybes pakeisti patvariomis. Šis gėrybių padalinimas apima ne tik gaminamąsias gėrybes, bet taip pat ir vartojamas gėrybes. Pav., maisto priemonės yra suvartojamos gėrybės, drabužiai ir butai patvarios gėrybės, taip pat ir iš gaminamų gėrybių vienos yra suvartojamos, o kitos tarnauja gamyboje daugelį kartų, pav., žaliavos ir mašinos. Skirtumas tarp suvartojamų ir patvarių gėrybių turi dar ir kitą prasmę. Patvarių gėrybių naudojimai gali sudaryti savarankišką mainų objektą, atskirai nuo pačios patvarios gėrybės, pav., patys gyvenamieji namai ir jų naudojimas — butų išnuomojimas.

Suvartojimas čia suprantamas ne kaip gamtiškai substancinės gėrybės pakitėjimas, bet tik jo ūkiško tikslo pakitėjimas. Jei gamyboje suvartojamos malkos, medis, geležis, tat nereiškia, kad tie daiktai apskritai išnyktų fiziškai chemine prasme. Jų suvartojimas tereiškia tam tikro ūkiško tikslo pakitėjimą.

Nesuvartojamos gėrybės gali būti įvairaus patvarumo. Yra absoliučiai patvarių gėrybių (žemė, dirva) ir reliatyviai patvarių gėrybių. Nuo patogaus santykio tarp patvarių ir mažiau patvarių gėrybių ir suvartojamų gėrybių priklauso ir didesnis ar mažesnis ir pirmykščių gėrybių išnaudojimas, o dėl to ir gerovės dydis.

Pagaliau tam tikros prasmės turi ir gėrybių suskirstymas į kilnojamas ir nekilnojamas. Nekilnojamas gėrybes sudaro žemė ir dirva ir taip pat tvirtai su jomis susietos gėrybės, pav., trobesiai. Gėrybių kilnojamumas turi reikšmės žmonių judėjimo požiūriu. Kilnojamos gėrybės labiau gali būti tuo atžvilgiu pritaikomos žmonių reikmenėms tenkinti, kaip nekilnojamos gėrybės. Pasikeitus vietinėms ekonomikos sąlygoms, nekilnojamas turtas, kaip neperkeliamas, gali nustoti reikšmės.

Gamybos priemonės.

Gamybos priemonių sąvoka. *Žemė.* Jos sąvoka. Žemė, kaip vieta. Optimalinė vietovė. Žemė, kaip medžiagų ir jėgų šaltinis. Minimumo dėsnis. Išdavų optimumas ir mažėjančių žemės išdavų dėsnis. Šio dėsnio reikšmė gyventojų augimui. Jo veikimo stabdymas: žemės ūkio technikos pažanga, konservavimo technika, susisiekimo technika. Medžiagų naudojimo technikos pakitimas. Žemės medžiagų ir dirvos naudojimo skirtumas. Mažėjančių išdavų dėsnio reikšmė. Žemės, kaip gamybos faktoriaus, bendri ypatumai (nekilnojamumas ir nedaugėjimas). *Darbas.* Darbo sąvoka. Darbo kiekis. Kiekio priklausomybė nuo subjektyvinių ir objektyvinių sąlygų. Darbo kokybė ir rūšys: kvalifikuotas ir paprastas. Psichiniai

darbo ypatumai. Fizinio darbo esmė. Moksliškas darbo tyrimas. Ritmas, nuovargis, įpratimas. *Kapitalas.* Kapitalo sąvokos apibūdinimas. Kapitalo, kaip gamybos faktoriaus, ypatybės ir reikšmė gamyboje. Kapitalo viršproduktingumas. Kapitalo formos ir rūšys. Pastovus ir apyvartos kapitalas. Kapitalo susidarymas. Taupymas.

Ūkiškų gėrybių tarpe ypatingą vietą užima vadinamos elementarinės gamybos priemonės, arba gamybos faktoriai: žemė, darbas ir kapitalas. Kiekvienoje gamyboje šie trys faktoriai veikia bendrai. Jų kiekiniai santykiai gamyboje gali būti labai įvairūs. Atskirais atvejais gali atsitikti, kad vieno kurio iš šių trijų faktorių dalyvavimas gamybos procese gali būti nereikalingas. Tačiau, bendro gamybos proceso atžvilgiu, be visų trijų gamybos faktorių dalyvavimo gamyba būtų nebeįmanoma. Panagrinėkime dabar atskirai kiekvieną gamybos faktorių.

Žemė. Žemė su dirva yra kiekvienos gamybos pagrindas. Ją suprantame visa tai, kas iš prigimties su žeme yra susiję: maisto medžiagos, žaliavos, gamtos jėgos; trumpai tariant, pačios gamtos patarnavimai gamyboje, kiek jie nėra laisvai prieinami ir nesudaro vadinamų laisvų gėrybių. Žemė visų pirmiausia tarnauja gamybai, kaip vieta, nes tat turi reikšmės beveik kiekvienai gamybos rūšiai, užimančiai tam tikrą vietą ant žemės. Kadangi mes šiais laikais turime mainaūkį su nuolatine prekių cirkuliacija iš vienos gamybos vietos į kitą, tai savaime suprantama, kad vieta turi didelės reikšmės gamybos pasisekimui. Tą

kompleksą sąlygų, kurios turi įtakos gamybai vietos atžvilgiu, vadiname v i e t o v e. Ne kiekvienas žemės sklypas vienodai lygiai tinka įvairioms gamyboms. Taip, pav., kalbama apie javų, cukrinių runkelių, pievų ir tt. žemes, kurios tų gėrybių gamybai labiausia tinka. Bet žemės su tinkamiausiomis tai ar kitai gamybos šakai sąlygomis ne vienodai lygiai išmėtytos visame žemės plote. Iš to atsiranda ir vietovės atžvilgiu skirtumų. Iš to išeina, kad kiekviena gamybos šaka turi tokią vietovę, kuri visų su vieta susijusių sąlygų požiūriu patogiausia. Tat bus o p t i m a l i n ė vietovė. Apie optimalines vietoves galima kalbėti ir turint galvoje visą šalies gamybą. Jas sudarys toks vietų parinkimas visoms gamybos šakoms, kur bendros išlaidos, apsirūpinant gamybos priemonėmis ir paskirstant pagamintus produktus, palyginti su kitomis gamybos išlaidomis, bus mažiausios. Šios išlaidos priklauso iš dalies nuo gamybos priemonių transporto tolio į gamybos vietą, iš dalies nuo gaminamų produktų vartojimo vietos ir, pagaliau, nuo transporto priemonių ir nuo produktų bei gamybos priemonių rūšies. Apskritai, gamybos priemonės, ypač žaliavos, sunkiau transportuoti, kaip produktai, t. y., žaliavos transportas reikalauja didesnių išlaidų, kaip produktai, išskaitant produkto vienetui, nes žaliava dažniausia yra stambesnė ir svaresnė už produktus. Dėl to ir gamybos priemonių transporto tolis turi didesnės reikšmės, kaip vartojamųjų centrų tolis.

Tačiau yra ir tokių produktų, kuriems transpor-

tas turi didelės reikšmės. Čia tenka turėti galvoje lengvai gendančias ar, apskritai, tokias gėrybes, kurių pačių nebegalima transportuoti, pav., namų. Tokių produktų gamyba tegali būti tik prie vartojimo centrų.

Atsižvelgiant į transporto kaštų įvairumą santykyje su kitais gamybos kraštais ir prileidžiant centralinę vartojimo vietą, pasireiškia tam tikras žemės ūkio šakų ir vietovių susiskirstymas, kuris pirmiausia buvo iškeltas H. Tühnen'o (1783—1850).

Pramonėje vartojimo centras tokios didelės reikšmės neturi, kaip žemės ūkyje. Čia daugiausia nulemia sunkių gamybos priemonių, pav., geležies rūdos, akmens anglių ir kit., artumas arba geri ir pigūs susisiekimo keliai toms gėrybėms gabenti. Tam tikros reikšmės gali turėti ir kvalifikuotų darbininkų buvimas. Tos pramonės šakos, kurios vartoja lengvas žaliavas ir gamina lengvus produktus, pav., tekstilinė pramonė, turi tendencijos kurtis arčiau vartojamų centrų ir patogesnės darbo jėgos.

Žemė gamybai tarnauja ir kaip medžiagų ir jėgų šaltinis. Vienos iš tų medžiagų ir jėgų gali būti savaime arba su dirbtinių priemonių pagalba restauruojamos, kitos naudojamos be atpildymo. Žemės, kaip pakeičiamų jėgų ir medžiagų šaltinio ypatumą sudaro tai, kad jų naudojimas reikalauja laiko. Iš dirvos mes galime gauti derlių tik tam tikram laikui praėjus, kuris priklauso nuo daugelio gamtinių sąlygų ir žmogaus nedaug gali būti pakeičiamas. Antra vertus, kiekvienas žemės sklypas turi tik tam

tikrą produktingų jėgų kiekį. Tas jėgas sudaro mechaninės, fizinės, cheminės sąlygos, kurios esti iš dalies surištos su žeme, iš dalies su atmosfera. Jei vienos kurios iš tų sąlygų trūksta, tai augalas negali augti, nors kitų ir daug būtų. Tačiau ir visoms sąlygoms esant, bet nevienodo kiekio, tai mažiausio kiekio sąlyga nustatys aukščiausią išdavų ribą. Šis reiškinys vadinasi m i n i m u m o d ė s n i u. Kliudančią sąlygą tenka pašalinti, norint gauti patogesnę derliui sąlygų kombinaciją. Tačiau, ne visos sąlygos duodasi šalinamos, ypač meteorologinės bei klimatinės sąlygos. Bet ir ten, kur žmogus gali įsikišti, pakeitimai galimi tik iki tam tikrų ribų. Jei yra pagrindinės sąlygos augalams augti: angliarūkštis, vanduo, azotas, saulės šviesa, — jos turi pereiti per dirvą, jei norime išauginti augalus, o norėdami gauti tam tikrų gėrybių, augalus turime perleisti per gyvulių organizmus. Iš to išeina svarbus gamtiškai techniškas dėsnis: su dirva susijusios augalams augti sąlygos turimame žemės sklype ir esamame technikos laipsnyje pasiekia savo „o p t i m u m ą“. Pasiekus jo, žemės išdavos, palyginti su tolimesnėmis išlaidomis, turi tendencijos mažėti. Šis dėsnis vadinamas m a ž ė j a n č i ų ž e m ė s i š d a v ų d ė s n i u. Šio dėsnio pasireiškimas liečia ne tik gamtines sąlygas, bet taip pat darbo ir kapitalo dėjimą, nes ne viena dirva su savo jėgomis duoda produktą, bet susijungus drauge su darbu ir kapitalu. Tuo būdu išdavų optimumą sudarys patogiausia žemės, darbo ir kapitalo kombinacija. Pasiekusios aukščiausio pamato iš-

davos mažės su kiekviena nauja įdedama darbo ir kapitalo vieneta ligi pasieks nulio. Tat ir bus absoliutinė žemės produktingumo riba.

Mažėjančių žemės išdavų įstatymas turi didelės reikšmės gyventojų judėjimo problemai. Ligi dedant daugiau darbo ir kapitalo žemės našumas gali būti didinamas, gali augti ir gyventojų skaičius. Parodžius savo veikimą mažėjančių žemės išdavų įstatymui, turėtų sustoti ir gyventojų augimas. Tačiau, to įstatymo veikimą stabdo technikos pažanga, kuri, ypač paskutiniais laikais, įvairiai pasireiškia.

Į pirmą vietą tenka pastatyti žemės ūkio technikos pažangą. Ji gali reikštis dvejopai: pirma, didesnių pajamų iš žemės gavimu, dedant daugiau išlaidų, palyginti su jau pasiektu optimumu, antra, gaunant tas pačias pajamas mažesnėmis išlaidomis. Praktiškai tas pirmiausia pasireiškė dirbtinių trąšų vartojimu, geresnės sėjomainos įvedimu, veislių ir rūšių gerinimu bei selekcija, mašinų darbo įvedimu, melioracija, irigacija ir p. d.

Toliau eina aukštesnė pačio gėrybių išnaudojimo bei konservavimo technika. Jei žemės gaminius pavyksta tobuliau išnaudoti žmogaus maitinimui, kaip ligi tol, tai tas esti tolygu dirvos produktingų jėgų padidinimui. Čia tenka nurodyti į malūnų technikos patobulinimą, šaldytuvų bei vėsintuvų išradimą ir pritaikymą greit gendančioms žemės ūkio gėrybėms laikyti bei transportuoti.

Dar didesnės reikšmės, kaip jau minėti technikos veiksniai, turėjo susisiekimo technikos

p a ž a n g a, kuri įgalino išnaudojimą tokių žemių, kurios seniau nebuvo prieinamos tirštai gyvenantiems kraštams maitinti. Tat tepavyko patobulinus susisiekimą geležinkelių ir laivų, garo jėga varomų, išradimu. Jų naudojimas įgalino permesti didelėmis masėmis žemės ūkio produktus iš tolimų derlingų žemių į tirštai gyvenamas pasaulio vietas, kur tų produktų buvo jaučiama stoka. Tas susisiekimo technikos tobulinimas yra tolygus žemės išdavų padidinimui.

Panašia linkme veikia technika ir kitose srityse, pav., pakeičiant medžiagų vartojimą. Jei vietoje organiškų žemės paviršiuje išaugančių medžiagų, pradeda vartoti neorganiškas žemės vidurių medžiagas, tai dėl to atsipalaiduoja žemės plotai maisto ir dangos dalykų gamybai. Pav., pradėjus namus statyti iš akmens, plytų ar molio, ar vietoje malkų vartoti neorganišką kurą — akmens anglis, durpes, naftą — atsipalaiduoja miškavietės žemdirbystei.

Priešingai daugiakartiniam dirvos medžiagų naudojimui ir jų savaimingam arba dirbtiniam atsigavimui, ž e m ė s m e d ž i a g ų (akmens anglių, metalų rūdos ir kit.) naudojimas reiškia jų nykimą. Jos vartojime išnyksta ir kiekis jų mažėja. Joms visiškai tinka A. M a r s h a l l'o (1842—1924) posakis: „lauko produktai yra visiškai kas kita, kaip pats laukas, kuris tinkamai dirbamas gali atgauti savo jėgas. O kalnų kasyklos produktas yra pačio kalno dalis". Tačiau, tuo tarpu akmens anglių ir rūdų kasyklų išsekimas tiek yra tolimas, kad tuo dar netenka rūpintis,

juoba, kad vietoje jų atsiranda ir nauji medžiagų ir energijos šaltiniai (aliuminijus, vandens puolimo energija ir t. t.). Šiandieną nepakeičiamas žemės medžiagas galima lengviau gaminti pageidaujamo kiekio, kaip žemės ūkio produktų kiekį, kuris priklauso nuo meteorologinių įvykių, kuriems žmogus negali daryti įtakos. Laukų produktų dydžiui daugiausia įtakos turi gamtos kaprizai, o nepakeičiamų medžiagų gamybai kapitalo dydis.

Nepakeičiamų gamtos medžiagų gamybai (kalnų pramonei) taip pat ne be reikšmės yra mažėjančių žemės išdavų įstatymas. Tiesa, čia jis pasireiškia kiek kitokia prasme, kaip žemės ūkyje. Ir čia pradžioje eksploatuoja lengviausiai prieinamas vietas. Juo sunkesnis priėjimas (pav., gilesnis įsikasimas į žemę anglių kasyklose), juo tenka daryti daugiau išlaidų. Kaip ir žemės ūkyje, taip ir čia, mažėjančių išdavų dėsnį stengiasi nugalėti patobulinta technika.

Kalbant apie žemę, kaip apie gamybos faktorių, tenka turėti galvoje, kad ji yra, bendrai imant, n e d a u g i n a m a ir n e k i l n o j a m a, bent geografiškai. Šie du jos ypatumai reiškiasi ir žemės, kaip gamybos faktoriaus, vaidmenyje.

Darbas. Darbu mes vadiname pajėgumą dėti fizinę ir dvasinę energiją ūkiškiems tikslams. Darbas yra asmeninis ir aktyvus gamybos veiksnys. Jis drauge yra ir ūkio subjektas, nes darbo jėgos negalima paleisti į apyvartą be pačio asmens. Dėl šio ypatumo darbas kiekio atžvilgiu priklauso ir nuo subjektyvinių sąlygų, priešingai žemei ir kapitalui.

Tinkamos darbo jėgos kiekis priklauso nuo gyventojų skaičiaus ir pajėgių jo narių darbui dirbti. Tat sudaro, tačiau, tik galimą darbo jėgą, o ne tikrai disponuotiną, kuri paprastai esti daug mažesnė už pirmąją. Disponuojamo darbo kiekio niekados negalima tvirtai nustatyti, nes jis priklauso nuo darbo subjektų elgesio.

Subjektyvinio pobūdžio darbo sąlygas sudaro: a. santykis tarp dedamo darbo kiekio ir gaunamų iš jo pajamų; b. darbo subjekto tų pajamų įvertinimas ir c. bendrai darbo subjekto darbo ir laisvo nuo darbo laiko vertinimas. Padidėjimas pajamų už darbą į bendrą darbo kiekį gali įvairiai veikti: gali jį padidinti tam tikrais atvejais, kitais atvejais — sumažinti. Tat priklauso nuo sąlygos b ir c. Juo aukščiau bus vertinamos gaunamos už darbą pajamos, juo daugiau bus patiekiama į gamyklą darbo ir, atvirkščiai, juo mažiau bus vertinamos pajamos, juo mažiau bus dedama ir darbo. Juo daugiau bus vertinamas laisvas nuo darbo laikas, juo mažiau bus patiekta darbo.

Darbo kiekis priklauso ne tik nuo disponuojamo darbo kiekio, bet ir nuo darbo jėgos įsitempimo per tam tikrą laiką, nuo jo i n t e n s y v u m o. Darbo intensyvinimas reiškia darbo kiekio padidėjimą. Darbo intensyvumas priklauso iš dalies nuo subjektyvinių faktorių, iš dalies nuo objektyvinių (socialinių ir technikos sąlygų). Subjektyviniai faktoriai, nuo kurių priklauso darbo intensyvumas, yra tie patys, kurie sudaro ir subjektyvines darbo kiekio sąlygas.

Darbo naudojimas gali būti padidintas kapitalo vartojimu, ypač patvaraus kapitalo. Mašinų vartojimas labiau intensyvina darbą, kaip įrankių vartojimas, ir pakelia darbo produktingumą. Darbo intensyvumui didelės reikšmės turi ir pati darbo organizacija: jo padalijimas ir specializacija.

Greta su darbo kiekiu ne menkesnės reikšmės turi gamybai ir to kiekio naudojimui ir to darbo kiekio kokybė. Ir darbo tarpe, kaip ir žemėje, randame įvairių kokybių. Tačiau, darbo kokybė nėra taip nekintama, kaip žemės. Ji gali būti gana plačiai gerinama. Darbo kokybė daug priklauso nuo išmokslinimo ir išauklėjimo. Tuo atžvilgiu darbas skirstomas į paprastą ir kvalifikuotą, mokytą ir nemokytą. Gamtinės darbo kokybės priklauso nuo gyventojų įgimtų gabumų, o darbo mokytumas nuo šalies švietimo ir auklėjimo sistemos.

Įgimti žmogaus darbo gabumai priklauso nuo psichinių ypatumų: valios (noro, atsidėjimo), mąstymo būdo (gabumo atskirti, suprasti, spręsti), atminties, orientavimosi (kitimuose, skambesyje, tolyje), pojūčių (klausos, palytėjimo) ir t. t. Čia jau įeina ir bendra psichiškai fiziologinė struktūra, kuri darbo procesui turi didelės reikšmės.

Darbo mokytumas priklauso nuo suteikimo žmogui naujų dvasinių gėrybių. Auklėjimo ir mokslinimo reikšmė šių laikų visuomenės ūkiui jau seniai suprasta. Tuo reikalu labai tiksliai yra išsitaręs Schulze-Delitsch'as (1808—1883): „intelektualinis

bei moralinis rimtumas, ypač apsišvietimas ir žinios, supratimas ir energija labiau vertinama, kaip vienas kūniškas pajėgumas ir pribrendimas. Naujoji ūkio plėtra eina tuo keliu, kad, sąmoningam supratimui padedant, pakeičiamas raumenų įtempimas". Iš čia ir milžiniška reikšmė tinkamos liaudies švietimo sistemos darbui, kaip grynai gamybos faktoriui. Šiuo atveju pravers prisiminti vokiečių ekonomisto G. Schmoller'io žodžius: „Paskutinis visų socialinių pavojų pagrindas glūdi ne nuosavybės priešybėse, bet apsišvietimo skirtume".

Darbas, kaip ir žemė, yra gamtinis ir pirmykštis gamtos faktorius. Kaip toks, jis savo visuma yra duotas, o ne keičiamas pagal norą. Bet jis nėra ir toks pastovus, kaip žemė. Darbo jėgos gali augti, mažėti ir palikti nekintamos. Tat nepriklauso vien tik nuo noro, bet ir nuo nepriklausomų valios fiziškai gamtinių faktorių. Esama darbo jėga gali būti padidinta, bet ne taip lengvai ir laisvai, kaip kapitalas, ir, savaime suprantama, tik augant gyventojams ir laisva jų valia. Didinant bendrą darbo jėgos kiekį, materialinė gerovė gali neaugti, jei lygiagrečiai neauga ir kitų gamybos faktorių naudojimas — žemės ir kapitalo.

Darbo jėga, kaip gamybos faktorius, prilygsta daugeliu atžvilgių žemei, kaip pakeičiamų medžiagų ir jėgų šaltiniui. Ji, kaip ir anos medžiagos ir jėgos, nuolatos turi būti „reprodukuojama". Jos produktingumas tam tikru laiko tarpu yra aprėžtas. Ji gali būti tam tikrose ribose, kaip jau matėme, padidinta. Bet tas padidėjimas, pasiekęs tam tikro punkto, ma-

žėja; ir čia tam tikra prasme galime kalbėti apie „mažėjančių iš darbo išdavų įstatymą".

Patsai ūkiškas darbas, nors ir didelis jo įvairumas, suvedamas galiausiai į judėjimą. Jau J. S. Mill'is, sutikdamas su Bacon'o Novum Organon'e išreikšta mintimi, sako, kad žmogaus darbą sudaro daiktų kilnojimas iš vienos vietos į kitą, tinkamą. Žmogus, dirbdamas, nieko kito neveikia, kaip vieną daiktą priartina ar atitolina nuo kito. Tat ir sudaro fizinio darbo svarbiausią uždavinį. Visą kitą atlieka gamtos įstatymai ir medžiagų ypatumai. Pav., lentos gaminamos tuo būdu, kad kirvis iškeliamas į viršų ir nuleidžiamas pasiekia to, jog medis nukertamas nuo šaknų. Paskum eina piūklo judėjimas per medieną. Čia žmogus tik tvarko judėjimą, plieno ašmenys, kuriems neatsilaiko mediena, atlieka likusį darbą.

Žmogaus judėjimo aparatą sudaro kaulai — pasyvūs judėjimo organai, ir muskulai — aktyvūs judėjimo organai. Kad judėjimo aparatas pradėtų veikti, reikalingas muskulų sudirginimas iš nervų centro. Darbo fiziologija tiria klausimą, ar gyvo žmogaus „motoro" tiekiniai gali būti toki tikslūs, kaip garo mašinos. Iš to atsirado ir paskutinių laikų pastangos darbo procesą moksliškai pagrįsti ir pritaikinti žmogaus ypatumams. Jos turi bendrą p s i c h o t e c h n i k o s vardą ir sudaro pramonės r a c i o n a l i z a c i j o s dalį.

Moksliškai tiriant darbą tenka atsižvelgti į darbo r i t m ą, n u o v a r g į ir į p r a t i m ą. Ritmas suautomatina darbą, kartu skatindamas lygiai su ki-

tais dirbti ir atsilikėlį; antra vertus, per pauzas duoda muskulams pailsėti. K. B ü c h e r'i o (1847—1930) ištirta, kad ritmui jau pirmykščiais laikais buvo naudojamos dainos su vienodu taktu (irkluojant, traukiant, laukų darbuose). Tą pat galima sutikti ir dabar pirmykštėse tautose.

N u o v a r g į tenka skirti objektyvinį, kuris priklauso nuo mūsų organizme materialinių medžiagų susivartojimo ir jų pasikeitimo, ir subjektyvinį, priklausantį nuo darbo noro.

Į p r a t i m a s reiškiasi tuo, kad raumenys lavinami, jų darbas gali būti atliktas mažiausiomis pastangomis, be valios įtempimo. Įpratimas padidina darbo produktingumą, didėjąs nuovargis jį mažina. Jei pradžioje didesnis įpratimas atsveria nuovargį, tai, tęsiant darbą, didėja nuovargis ir mažina darbo išdavas. Tat turi didelės reikšmės sprendžiant klausimą dėl tikslaus d a r b o l a i k o ir pauzų paskirstymo. Dabar jau neginčijamas yra dalykas, kad nepaliaujamas darbo jėgos naudojimas, prašokęs tam tikrą ribą, pasireiškia mažesnėmis išdavomis.

Atliekant darbą, svarbu ne tik mechaniškoji darbo jėga, kuri prilygsta gyvulių ir neorganiškai jėgai su tuo skirtumu, kad pastarosios savo kiekiu yra daug stipresnės, o tam tikru atžvilgiu ir tikslesnės. Ne energijos kiekis, pagaliau, turi reikšmės, kaip lemiamas visuomenės ūkio faktorius, bet dvasinis galėjimas ir norėjimas. Vadinasi, vadovaujamas darbas rodo kelią vykdomajam darbui.

Kapitalas. K a p i t a l u vadiname visas gamybos priemones, kurios nėra žemė ir darbas, o pačios yra kilusios iš žemės ir darbo. Taigi, kapitalas yra pagamintos gamybos priemonės. Tačiau, gamybos procese kapitalas užima s a v a r a n k i š k ą vietą, netolygią įdėtam į jį darbui ir žemei. Tas faktas, kad kapitalas yra pagaminta priemonė, turi reikšmės ir gėrybių gamybai ir jų paskirstymui.

Kapitalas, pats būdamas gamybos produktas, daug daugiau gali būti d a u g i n a m a s, g e r i n a m a s ir daromas p r o d u k t i n g e s n i u, kaip žemė ir darbas. Mes jau matėme, kad žemė ir darbas tegali būti didinamas tik tam tikra prasme iš lėto arba ir beveik visiškai nebegalimi didinti (žemei pasiekus tam tikro įdirbimo laipsnio). Tuo tarpu kapitalas gali būti nuolatos didinamas ir gerinamas. Dėl to gamybos procesas gali kitėti, o pati žemė ir darbas gali būti daug plačiau išnaudojami. Paskutinių laikų ūkio plėtrai charakteringas yra vis didesnis kapitalo reikšmės įsigalėjimas. Iš antraeilio gamybos faktoriaus pirmykščiais laikais, kada pagrindinės reikšmės turėjo gamta ir darbas, kapitalas užima vyraujančią vietą. Šia prasme kalba apie k a p i t a l i s t i n ė s g a m y b o s įsigalėjimą, ir pačią ūkio būklę, kurioje kapitalas užima tokią svarbią vietą gamybos procese, vadina „k a p i t a l i z m u“.

Kapitalas, kaip gamybos faktorius, didina gamybos produktingumą. Tat tenka suprasti dvejopa prasme. Pirma, juo daugiau dėsime į gamybą kapitalo, juo didesnes gausime bendras išdavas. Tat liečia,

žinoma, žemę ir darbą. Antra, ilgainiui galimas tik šio faktoriaus didesnis dauginimas ir tuo gėrybių gamybos didinimas. Šis kapitalo dauginimas tegalimas tik atsisakant nuo vartojimo dabartyje, t a u p a n t. Kapitalo vartojimas gamyboje dar ir dėl to didina gėrybių kiekį, kad, jam padedant, daugiau galima pagaminti gėrybių, kaip tiesiogiai su tuo žemės ir darbo naudojimo kiekiu, kuris reikalingas buvo turimam kapitalui pagaminti. Tuo didinamos ne tik bendros išdavos, bet ir g r y n o s išdavos, kurios auga drauge su vartojamo kapitalo kiekybe ir kokybe. Tuo v i r š k o m p e n s u o j a m a s atsisakymas nuo gėrybių vartojimo dabartyje ne tik absoliučiai, bet ir reliatyviai, palyginti su dabartiniu vartojimu, didesniu vartojimu ateityje. Šį kapitalo vartojimą gamybos išdavų didinimui, apskritai, vadina k a p i t a l o v i r š p r o d u k t i n g u m u, kuris sudaro ir tam tikrą kapitalo savininkams pajamų rūšį, vadinamą p a l ū k a n o m i s.

Kapitalas pasireiškia konkrečiai įvairiomis formomis: žaliavų, įrankių, įtaisymų ir mašinų, dirbamų ir naudojamų gyvulių, namų, dirbtuvių, fabrikų, susisiekimo priemonių ir įtaisymų (vežimų, kelių, geležinkelių, laivų, kanalų ir t. t.), melioracijos įtaisymų (drenažų, kanalizacijos, užtvankų), sandėlių produktams ir žaliavoms laikyti, vartojamų dalykų, kurie dar nepakliuvo į vartotojų rankas, ir taip pat skatinančių gamybą ir ta prasme tarnaujančių gamybai — p i n i g ų forma.

Kapitalą galima skirstyti pagal bendras grupes tų gėrybių, į kurias jis yra įsikūnijęs. Svarbiausią suskirstymą tuo atžvilgiu sudarys: pastovus kapitalas ir apyvartos kapitalas. Pastoviu kapitalu vadiname pagamintas pastovias gėrybes, o apyvartos kapitalu vadiname sunaudojamas gėrybes, kurios dar nepakliuvę į tiesioginį vartojimą arba gamybos procese esamu savo pavidalu tarnauja tik vieną kartą, priešingai patvarioms gėrybėms, kurios daug kartų gali tarnauti gamyboje pirmykščiu savo pavydalu. Be to, jų naudojimas gali būti atskirai disponuojamas nuo pačios gėrybės.

Kapitalo suskirstymas į pastovų ir apyvartos svarbus yra ir kitu atžvilgiu. Gamybos išdavos priklauso ne tik nuo kapitalo vartojimo apskritai, bet ir nuo pastovaus ir apyvartos kapitalų santykio. Gamybos išdavos esti juo didesnės, juo daugiau vartojama pastovaus kapitalo. Vadinasi, ir bendras gamybos išdavas galima didinti, keičiant kapitalų sudėtį, būtent, nuolatos didinant pastovaus kapitalo patvarumą mažiau patvaraus kapitalo nenaudai.

Tačiau patvaraus kapitalo naudojimas gali turėti ir tam tikrų minusų. Pastovus kapitalas gali nustoti savo vertės, atsiradus produktingesnėms kapitalo formoms. Pastovaus kapitalo vartojimas gamyboje reiškia kapitalo surišimą ilgesniam laikui. Per tą laiką gali atsirasti ir patogesnių progų suvartoti kapitalui. Dėlto tvirtai investuotas kapitalas nustoja savo dalies vertės. Iš čia ir tokio investavimo rizikas, kuris esti

juo didesnis, juo ilgesniam laikui investuojamas pastovus kapitalas.

Kadangi kapitalas nėra pirmykštis gamybos faktorius, tai kyla klausimas dėl jo atsiradimo arba susidarymo. Ekonomiškai jis atsiranda tiesiog iš gamybos. Tačiau ne kiekviena gamyba reiškia kapitalo susidarymą, bet tik ta gamyba, kuri produkuoja gamybos priemones, vadinasi, reikalauja atsisakymo nuo tiesiog suvartojamų gėrybių gamybos. Tokį atsisakymą mes vadiname taupymu. Taupyti reiškia ne atsisakyti ar susilaikyti nuo vartojimo jau pagamintų suvartojamų gėrybių, bet atsisakyti nuo suvartojamų gėrybių gamybos kapitalo gėrybių gamybos naudai. Taupymas, kaip kapitalo sudarymo priemonė, svarbus yra dar ir tuo, kad apskritai gamybos išdavos tegali būti padidintos taupymu. Technikos išradimų gamyboje pritaikymas ir tuo galimas gamybos išlaidų mažinimas reikalauja, kad tam būtų pirmiau sudaryti kapitalai. Antra vertus, kaip jau minėta, kapitalo sudarymas labiausiai neaprėžtas gali didinti gamybos išdavas. Tik ten, kur kapitalas naudojamas su žeme ne tik kaip su vietove, pasireiškęs mažėjančių žemės išdavų įstatymas gamybos išdavų augimą gali sustabdyti.

Nuo kapitalo sudarymo reikia skirti kapitalo išlaikymas, arba jo papildymas, žinomas amortizacijos vardu. Kapitalas gamyboje ilgainiui nyksta, pats save suvartoja, priešingai žemei, ir todėl turi būti nuolatos papildomas. Šis kapitalo susidėvėjimo papildymas vyksta tuo pat būdu, kaip ir pir-

mykščio kapitalo susidarymas, ir taip pat reikalauja atsisakymo nuo gamybos priemonių naudojimo suvartojamų gėrybių gamybos naudai. Ten, kur to nedaroma, kapitalas pats savaime nyksta.

Taupymas savaime dar nereiškia kapitalo sudarymo. Galima taupyti ir nesudarant kapitalo. Tat atsitinka, kai susilaikoma nuo suvartojamų gėrybių naudojimo ta prasme, kad jų vartojimas lygiau išdėstomas tam tikram laiko tarpui, arba reiškia tiesiog nevartojimą gamybos priemonių. Tat dažnai priklauso nuo ateities perspektyvų.

Visos trys pirmiau nagrinėtos elementarinės gamybos priemonės yra svarbios gamybai ir jos išdavoms. Atskiro asmens atžvilgiu kartais atrodo kitaip. Pav., darbas, kaip mūsų asmeniškos pastangos, gali atrodyti svarbesnės, kaip žemė ir kapitalas. Iš to buvo daromos išvados, kad tik darbas arba kapitalas drauge su darbu yra gerovės šaltiniai. Buvo nurodoma, kad žemė mūsų turima be darbo iš gamtos, o tuo tarpu kapitalas dažniausiai sukuriamas mūsų darbo. Taip pat ir kapitalas, kada jis jau sukurtas, rodosi mums, kaip turimas, ir pagal norą disponuotinas. Ir tik darbas yra svarbiausias gamybos faktorius. Praktikos atžvilgiu tai tiesa, kad tik darbas yra tikrai aktyvus gamybos faktorius. Bet dėl to dar darbo negalima laikyti vienintele gamybos priemone. Teisingai sako A. A m o n n'a s, kad mes negalime mūsų asmeniniu atžvilgiu praktiškai esmingiausio painioti su teoriškai esmingiausiu. Teoriškai visi šie faktoriai

yra vienodai svarbūs. Be jų visų trijų sąveikos neįmanomas būtų šių laikų gamybos procesas. Jie sudaro bendriausias komplementarines gėrybes.

Gėrybių vertinimas.

Naudingumo reikšmė. Konkretus naudingumas. Paskutinė nauda. Vertės sąvoka. Vertės pavidalai — subjektyvinė ir obektyvinė. Vartojamų gėrybių vertė ir gamybos priemonių vertė. Kaštai. Paskutinio naudingumo dėsnio reikšmė.

Turimas ir prieinamas mums gėrybes mes nevienodai vertiname. Vertinimui mastą visų pirmiausia sudaro gėrybės tinkamumas patenkinti mūsų tą ar kitą reikmenę — jos naudingumas ir gaunamas iš jo efektas — nauda. Tuo būdu ir gėrybės yra ne kas kita, kaip naudingi daiktai. Pagal tenkinamos gėrybe reikmenės svarbumą bei skubotumą ir gėrybės nauda bus mažesnė ar didesnė. Tačiau gėrybės nauda priklauso ne nuo bendro jos naudingumo, bet nuo konkretaus naudingumo. Vanduo ir geležis yra labai naudingi daiktai, auksas ir deimantai daug mažiau naudingi. Vandeniu ir geležimi tenkiname daug svarbesnes ir skubesnes reikmenes, kaip auksu ir deimantais. Bet ne kiekvienas vandens ir geležies kiekis, kurį mes turime, ne kiekvienas vandens literis bei geležies kilogramas tarnauja aukštesniam tikslui, kaip aukso ar deimantų kiekis. Kadangi įvairios reikmenės jų greitumo ir skubumo požiūriu sudaro tam tikrą eilę, tai ir įvairių gėrybių joms patenkinti per tam tikrą laiką reikalingas aprėž-

tas vienetų skaičius. Kiekvienas gėrybės konkretus vienetas, augant jų skaičiui, tenkina vis mažesnę reikmenę; dėl to ir nauda jų vis mažėja ir paskutiniai iš didelės gėrybės atsargos kiekiai turi labai mažą naudą. Pav., ne kiekvienas vandens stiklas teikia naudos. Vandens, apskritai, yra labai daug, taip kad įvairias reikmenes, kurioms tenkinti jis eina, galime visiškai patenkinti — ir po to dar liks jo dideli kiekiai. Dėl to ir konkretinė vandens nauda bus lygi nuliui, — vanduo sudarys tam tikru atveju laisvą gėrybę. Jei mes sakome, kad vanduo ir geležis yra naudingesni, kaip auksas ir deimantai, tai mes turime galvoje pirmus dalinius vandens ir geležies kiekius. Bet jei paimsime paskutinius vandens ir geležies kiekius, dėl bendros jų didelės atsargos, jie gali turėti menkesnę naudą už aukso ir deimantų paskutinius dalinius kiekius dėl jų reliatyviai mažo kiekio. Iš to aišku, kodėl 1 kilogramas aukso yra labiau naudingas, kaip vienas kilogramas geležies ar vandens. Tą naudą, kurios mes gauname iš paskutinio gėrybės vieneto, tenkindami menkiausią mūsų reikmenę, mes ir vadiname atitinkamos gėrybės p a s k u t i n e n a u d a.

Artima gėrybės naudos sąvokai, bet ne identiška jai, yra v e r t ė s sąvoka. Jei nauda reiškia gėrybės tinkamumą patenkinti mūsų reikmenei, tai gėrybės vertė reiškia tos gėrybės atsiėjimą ne dykai. Gėrybės vertė priklauso nuo dviejų dalykų: nuo gėrybės tinkamumo patenkinti mūsų reikmenei — jos n a u d o s, ir nuo jos trūkstamo kiekio santykyje su mūsų reikmenėmis, arba r e l i a t y v i n i o jos

trūkumo. Vienas stiklas vandens yra naudingas, bet paprastai neturi vertės, nes, norėdami patenkinti troškulį, mes nebūtinai turėsime už jį mokėti. Labai naudingi daiktai, jei tik jų yra prieinamas didelis kiekis, gali turėti menką vertę. Atvirkščiai, mažiau naudingi daiktai, bet reti, gali turėti aukštą vertę.

Vertė gali būti s u b j e k t y v i n ė, nustatoma individo, tenkinant jo reikmenę, ir o b j e k t y v i n ė, kurią gėrybė turi, mainant ją į kitas gėrybes. Pirmoji vadinasi v a r t o j a m ą j a verte, antroji — m a i n o v e r t e, mainų apyvartoje žinoma k a i n o s vardu. Jos nagrinėjimą atidėsime ligi platesnio susipažinimo su mainoūkio reiškiniais.

Subjektyvinę vertę sudaro gėrybės nauda. Bet kadangi konkretinė gėrybės nauda priklauso nuo jos kiekio ir ta, būtent, prasme, kad paskutiniai gėrybės prieinami kiekiai nustato jos konkretinę naudą arba p a s k u t i n ę n a u d ą, — tai ši paskutinė nauda ir nustato subjektyvinę vertę.

Vartojamos gėrybės vertę nustato tiesiogiai priklausanti nuo jos turėjimo paskutinė nauda. Gaminamosios gėrybės vertę nustato vertė jos pagalba gaminamų produktų. Jei gaminamoji gėrybė tarnauja daugeliui įvairių gėrybių gaminti, tai jos vertę nustato naudos tų produktų, kurie iš visų jos pagalba produkuojamų gėrybių, duoda mažiausią naudą, t. y., tų produktų paskutinis naudingumas. Tuo būdu atsiranda priklausomybė tarp vartojamų gėrybių vertės, gaminant jas iš vienodų gaminamų gėrybių. Ta priklausomybė nusistato taip, kad vartojamų gėrybių

vertė, gaminamų iš vienodų gamybos gėrybių, yra vienoda ir, būtent, tokio dydžio, kuris prilygsta mažavertingiausiai iš visų, nes tik tokių produktų gamyba priklauso nuo turėjimo atitinkamos gaminamos gėrybės tam tikro vieneto ar dalinio kiekio, t. y., priklauso nuo jos vadinamo paskutinio sunaudojimo, iš kurio gaunamas paskutinis produktas.

Gėrybei įgyti išleistų kitų gaminamų ir vartojamų gėrybių kiekį mes vadiname kaštais. Gėrybės kaštai nustatomi jai įgyti reikalingų kaštų gėrybių paskutinės vertės, o pastarųjų (kaštų gėrybių) vertė priklauso nuo paskutinės naudos paskutinio produkto, kurio įgijimas priklauso, pagaliau, nuo atitinkamų kaštų gėrybių turėjimo. Tuo būdu turime būtiną atitikimą tarp produkto vertės ir jam įgyti leidžiamų kaštų vertės. Tačiau, šis atitikimas tarp vertės ir kaštų remiasi ne tuo, kad kaštai tiesiog nepriklausytų nuo produktų vertės, o šioji rikiuotųsi pagal kaštus, bet kaštai ir vertė yra tokie dydžiai, kurie abu vienkart nustatomi trečiosios, būtent, naudos, kuri atsirastų dėl nustojimo ar įgijimo paskutinio produkto ir tuo pat nustojimo ar įgijimo šiam paskutiniam produktui pagaminti reikalingos gamybos priemonės. Vadinasi, subjektyvinę produkto vertę nustato jam pagaminti reikalingų gamybos priemonių vertė, šiųjų vertę nustato paskutinio produkto vertė, o ją jo paskutinis naudingumas.

Paskutinio naudingumo dėsnis, tačiau, negali tiksliai išreikšti ir konkretaus gėrybių vertinimo — kai-

nų. Jis teparodo bendras vertinimo tendencijas iš paklausų pusės. Konkrečiame verčių susidaryme, kuris vyksta prekyvietėje, subjektyviniai vertinimai nustoja pirmaeilės reikšmės. Gėrybių vertė nusistato, pagaliau, ne individualiniais norais, bet objektyviniais momentais, t. y., siūlomais gėrybių kiekiais ir klausiamais kiekiais. Tat galiausiai ir ūkiškoji gėrybių vertė yra ne kainų susidarymo priežastis, bet pasekmė. Taip pat ir atskirų ūkių sudaromi planai, vadovaujantis subjektyviniais vertinimais, nėra pirminis, bet antrinis dalykas. Todėl, nors subjektyviniai vertinimo momentai duoda paklausams linkmę, tačiau verslovininko ūkiškiems sprendimams bei vertinimams pagrindinės reikšmės turi mainų konjunktūra (prekyvietė), jos galimumai bei būtinumai. Tuo būdu ir mainų ūkyje gėrybių vertinimas, pasireiškiąs kainų susidarymu, glūdi daugiausia ne jausmų srityje, bet patyrimo srityje[1]).

[1]) Teisingai sako Mitchell: „Daugelyje ekonomikos vadovėlių skelbiama nuomonė, kad pirkėjai ateina į prekyvietę tvirtai nusistatę, ką jie turi pirkti ir kurias kainas mokėti už pirmą, antrą, trečią ir tt. gėrybės vienetą, — tokia nuomonė yra neužtarnautas komplimentas žmonijos dvasinei energijai. Juk, iš pagrindų ištirti pasiūlams prekyvietėje, reikia daug daugiau laiko ir galvosukio, kaip kad paprastai pirkėjai nori tam sugaišti. Tat žmonės daro daug paprasčiau, perka, ką paprastai pirkdavo, ką mato perkant kitus, ką jiems reklama ir pardavėjas įperša. Psichologinės kategorijos, kuriomis tenka aiškinti vartotojų paklausus, sudaro pripratimas, pamėgdžiojimas ir sugestija, bet ne apgalvotas pasirinkimas.“ W. C. Mitchell. Der Konjunkturzyklus. 1931. 156 pusl.

Vertės ir kainos santykis yra tokis pat, kaip galimumo ir tikrovės. Todėl ir konkretūs šių laikų mainų ūkių reiškiniai aiškinami ne subjektyviniais vertinimais, bet kainų susidarymu, kuriame paskutinio naudingumo dėsnis neturi reikšmės ir pati paskutinio naudingumo teorija atmetama, kaipo nereikalinga (G. Cassel'io ir kit.).

Literatūra I skyriui.

Be jau pažymėtų „vadovėliuose ir šaltiniuose" veikalų, I-jam skyriui tenka dar nurodyti Ekonomikos objekto ir metodų klausimais: Dr. V. Jungferis. Teoriškosios politiškosios ekonomijos objektas ir esmė. Teisių Fakulteto darbai. VI t. 1932. Alfred Amonn. Objekt und Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie. II Auflage 1927. To pačio. Der Stand der reinen Theorie. Wirtschaftswissenschafften nach dem Kriege. II. B. 1925. Werner Sombart. Die drei Nationalökonomie. 1930. G. Mayr. Begriff und Gliederung der Staatswissenschaften 4. Aufl. 1921. I. Schumpeter. Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. 1908. C. Menger. Grundzüge einer Klassifikation der Wirtschaftlichen Staatswissenschaften. Jahrbücher f. Nat. und Stat. B. XIX. 465 p. I. E. Cairnes. The character and Logical Method of Political Economy. 1888. K. Knies. Die politische Oekonomie vom geschichtlichen Standpunkte. 1883. J. M. Keynes. The Scope and Method of Political Economy. III l. 1904. Reikmenių, mados ir luksuso klausimu. Be bendrų Amonn'o, Weber'io, Cassel'io ir kit. vadovėlių, L. Brentano: Versuch einer Theorie d. Bedurfnisse. 1908. W. Sombart. Luxus und Kapitalismus. 1913. E. Laveleye. Le luxe. 1887. Troeltsch. Volkswirt-

schaftliche Betrachtungen über die Mode. 1912. Mataja. Die Reklame. 1926. Neuburger. Die Mode, Wesen, Enstehung und Wirken. 1913. Sombart. Wirtschaft und Mode. 1902. Vertės klausimas. P. Šalčius. Iš vertės ir kainos teorijų. 1928. Hans Mayer. Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart. B. II. 1928. (daugelio autorių straipsnių rinkinys). Turgeons Ch. et Ch-H. La valeur d'après économistes anglais... 1921.

II.

TAUTOS ŪKIS IR JO STRUKTŪRA.*

Tautos ūkio atsiradimas.

Ūkio evoliucija. F. List'o schema ir jos kritika. B. Hildebrand'o teorija. Natūralinio, pinigų ir kredito ūkio bruožai. K. Bücher'io tautos ūkio atsiradimo aiškinimas. Pirmykštė ūkio buitis. Natūrtaučių ūkis: žemės dirbimas, technika, amatų užuomazga, pinigai, prekyba, rinkliavos. Europos kultūros tautų ūkio raida pagal K. Bücher'į. Uždaras ūkis. Charakteringi jo bruožai. Vergijos ir baudžiavos atsiradimas. Miestų ūkis. Amatai. Prekymečiai. Tautos ūkis. Merkantilistinės priemonės. Darbo pasidalijimo įsigalėjimas. Bücher'io sistemos įvertinimas. Literatūra.

Ūkiškoji žmonių veikla laikui bėgant keičiasi, evoliucionuoja, kaip ir visas socialinis žmonių gyvenimas. Ūkiškas žmonių santykiavimas, išreiškiamas tautos ūkio sąvoka, priklauso nuo žmonių ūkiško gyvenimo plėtros. Jau nuo senesnių laikų, pradėjus tyrinėti tautos ūkio reiškinius, buvo daromi mėginimai nustatyti tam tikrus laiko tarpus, ėjusius vienas paskui kitą tautos ūkio raidoje. Seniausias ūkio evoliucijos laiko tarpų nustatymas buvo daromas pagal gaminamųjų produktų rūšį. Populiariausias iš

jų yra vokiečių ekonomisto F. List'o (1789—1846), kuris tautos ūkio epochas suskirstė į: 1. medžioklės, 2. gyvulininkystės (piemenų), 3) žemės ūkio (žemdirbių), 4. žemės ūkio ir pramonės (manufaktūrų) ir 5. žemės ūkio, pramonės ir prekybos. Ilgainiui paaiškėjo, kad toks tautos ūkio raidos suskirstymas į laiko tarpus neatitinka faktinos tautų ūkio raidos. Paaiškėjo, kad piemenų ūkis nebūtinai turi eiti pirm žemės dirbimo. Naujieji tyrinėjimai parodo, kad daugumos tautų žemės dirbimas eina anksčiau gyvulių ūkio. Ten moterys kaupikais apie namus dirba žemę, nes augalai auginti yra lengviau, kaip gyvuliai; o vyrai, kaip fiziškai stipresni, medžioja laukinius žvėris. Naminiai gyvuliai atsiranda tik vėliau, o pati gyvulininkystė, kaip pagrindinė ūkio šaka, palyginti, retai sutinkama, nes reikalauja didžiulių plotų ganiavoms. Todėl teisingiau bus pasakius, kad gyvulininkystė eina po žemės dirbimo. Be to, suskirstymas ūkio epochų pagal produktų rūšis dar neatvaizduoja charakteringų tautos ūkio epochos bruožų.

Plačiai yra žinoma ir Bruno Hildenbrand'o tautos ūkio evoliucijos schema: 1. natūralinio, 2. pinigų ir 3. kredito ūkio laiko tarpai, ėjusieji vienas paskum kitą. Natūraliniame ūkyje pinigai nevartojami, kaip mainų įrankis, o produktai arba visiškai nemainomi, arba mainomi vienas į kitą be pinigų tarpininkavimo. Piniginiame ūkyje mainuose vartojamas mainų įrankis — pinigai; mainai žymiai palengvinami, įsigali pirkimas—pardavimas.

Kredito ūkyje pagrindinės reikšmės įgyja kredito operacijos, kurios dar labiau, kaip pinigų įsigalėjimas, palengvina mainus. B. Hildebrand'as savo tautos ūkio evoliucijos schemoje iškelia aikštėn tikrai svarbius atskirų ūkio epochų požymius. Silpną jo schemos vietą sudaro išskyrimas į atskiras epochas pinigų ir kredito ūkių, nes kredito ūkio įsigalėjimas nepašalina pinigų, o, atvirkščiai, padidina, patobulina ir sukomplikuoja jų reikšmę tautos ūkyje. Tačiau pačios B. Hildebrand'o natūralinio, pinigų ir kredito ūkio sąvokos plačiai yra prigijusios ekonomikos terminologijoje, nors ir ne ta prasme, kaip jų autorius norėjo jas vartoti. Jos tevartojamos norint ypatingai pabrėžti atitinkamą tos ar kitos ūkio epochos bruožą.

Populiariausią tautos ūkio evoliucijos schemą davė vokiečių ekonomistas K. Bücher'is. Jis tautos ūkio evoliuciją skirstė į šiuos tris laiko tarpus: uždarą, miestų ir tautos ūkį. Ši jo schema teapima Europos kultūros tautų ūkio plėtrą, nes, anot Bücher'io, negalima duoti universalinės tautos ūkio plėtros schemos. Todėl, prieš nušviečiant minėtas epochas, tenka susipažinti su pirmykšte ūkio būkle, kurią gali charakterizuoti ir šių laikų atsilikusių tautų ūkio gyvenimas. Bücher'is pirmykštę ūkio būklę taip vaizduoja. Žmonių grupė, gyvenanti urvuose bei laužuose, ieško sau maisto, kurį sudaro medžių vaisiai, šaknys, maži laukiniai gyvuliai. Maistas suvartojamas toks, koks randamas. Vyrai, ginkluoti strėlomis ir lankais, medžioja; moterys

renka valgomus vaisius ir šaknis, kurias išsikasa ar nusikrečia pasmailinta lazda. Dar maža tevartoja įrankių iš medžio, akmens ar kaulų; puodai jiems dar beveik nežinomi; metalai — taip pat. Kūno judrumas pasiekęs aukšto laipsnio. Dėl netobulų ginklų šioms pirmykštėms tautoms medžioklė sunkiai sekasi: gyvuliai nenukaujami ginklais iš karto, o pirm nualsinami, persekiojant juos.

Šių nedidelių žmonių grupių apsirūpinimas reikiamomis gėrybėmis panašus į gyvulių. Jie, priešingai kai kuriems gyvuliams, nedaro atsargų. Gausus maisto—vaisių ir šaknų—suradimas bei gyvulio nukovimas veda į per gausų vartojimą, po to vėl į didelę stoką. Dėl tokio pertekliaus ir stokos pasikeitimų pirmykščios tautos fiziškai esti dažniausiai silpnos. Jas teinteresuoja artimiausi dalykai: išlaikyti gyvybę, pailsėti po įsitempimo, apsisaugoti nuo nepalankaus oro. Apie tikrą reikmenių tenkinimą, kuris apimtų ir ateitį, čia negali būti nė kalbos.

Dėl šių tautų šeimos santykių ginčijamasi. Tačiau, vis labiau įsigali nuomonė, kad tarp lyčių buvę pastovesni ryšiai, kaip vien tik lytinis patraukimas, bet tas bendravimas nebūtinai turėjęs sudaryti bendrą reikmenių tenkinimą. Vienintelį pastovų asmenišką ryšį sudarė motina ir vaikas. Motina nešiodavo kūdikį ant pečių per kilnojimąsi ir maitindavo ligi tol, kol jis pats pajėgdavo išmisti, po to bendrumas tarp motinos ir vaiko nykdavo. Bendros klajojančios grupės nesudaro vidujinės vienumos; trūkstant maisto, iš jų lengvai atsiskiria atskiri individai ir, at-

virkščiai, lengvai, prireikus, pritampa prie jos. Vaikai anksti pasidaro savarankiški ir atsiskiria nuo tėvų. Visa tai nurodo, kad šiame laiko tarpe kievienas individas rūpinasi savo pragyvenimu, beveik neatsižvelgdamas į kitus. Tat įrodo taip pat ir plačiai paplitęs paprotys naikinti, pamesti ar perleisti vaikus, apleisti senius ir sergančius. Apie gėrybių mainus čia beveik nė kalbos negali būti. Mirusiems į kapą sudedamas ir jų turtas arba tiesiog sunaikinamas.

Kai kurie individualiniai bruožai, kurie išsiliko ligi vėlesnių kultūros pakopų, įrodo buvus individualinį maitinimąsi. Čia tenka suminėti tiesiog neįtikimą individualinės nuosavybės papročio išsiplėtojimą, kuris pirmykštėse tautose apima visus kasdieninio gyvenimo vartojamus dalykus, atskirą maisto gaminimąsi ir atskirą valgymą.

Pirmykštėje tautų būklėje, kuri tikrai dabartiniais laikais niekur nebesutinkama, — ir tik gali būti tik iš likusių duomenų atkurta, — darbas, kaip tikslingas jėgų įtempimas, beveik nežinomas. Juo labiau mes siekiame senovės laikų pirmykščių tautų gyvenimą, juo labiau darbas prilygsta žaismui, kuris, kaip ir gyvuliuose, atsiranda iš noro pamėgdžioti ir mėginti. Pirmą vietą čia užima kūno puošimas, toliau eina gyvulių piešimas uolose, įrankių iš medžio ir molio gamyba, gyvulių judesių pamėgdžiojimas šokiuose. Naminių gyvulių prijaukinimas atsiranda iš laukinių gyvulių laikymo pramogų reikalams. Kiekvienas ilgesnis užsiėmimas turi tendencijos į ritmiš-

ką išreiškimą ir, lydimas muzikos ir dainų, įgauna šokių pobūdžio.

Nuo tokio individualinio apsirūpinimo pirmą žingsnį į ūkį sudaro moters mėginimai dirbtinai auginti augalus ir tuo sudaryti pradžią žemės dirbimui. Tokį reiškinį matome ir šių laikų pirmykštėse tautose. Paprastas natūrtaučių suskirstymas į medžiotojų, žvejų, piemenų ir žemdirbių tautas, kaip į vieną po kitos ėjusias ūkio pakopas, etnografijos nepateisinamas. Žvejai ir medžiotojai sutinkami tik toliausiuose žiemiuose, o piemenys stepėse ir tyrumų srityse; visur kitur, kur tik gamtos sąlygos leidžia, žemės dirbimas sudaro mitimo pagrindą, o medžioklė, žūklė bei gyvulių auginimas sudaro tik papildomas jam gamybos šakas. Tačiau visur mes aiškiai galime matyti, kaip tas darbo atsiskyrimas tarp lyčių, kurio pradžia siekia jau seniausius laikus, vis labiau plinta; kiekvienai lyčiai tenka ne tik pasirūpinti tam tikra maisto dalimi, bet taip pat ir reikalingais tam įrankiais bei tolimesniu apdirbimu, ligi valgių virimo. Moteris rūpinasi žemės darbais, mala gautus javus, daro alų, gaminasi molio puodus; vyrui tenka ne tik medžioti ir žvejoti, jis taip pat gamina tam reikalingus ginklus ir įrankius, apdirba kaulus ir odą ir net pats kepa mėsą.

Natūrtaučių žemės dirbimas skiriasi nuo kultūringų tautų tuo, kad jis neturi jokio ryšio su gyvulininkyste ir kad jam svetimas plūgas ir darbo gyvuliai. Jį vadina kaupikiniu dirbimu, nes kaupikas sudaro svarbiausią jo įrankį. Žemė, paprastai, yra

giminės arba sodžiaus bendruomenės nuosavybė; tik maža jos dalis užimta dirbamais laukais, kuriuose moterys sodina tropikų šakniavaisius, vaismedžius, javus, neretai išlaikant tam tikrą sėjomainą. Kadangi tręšimas ir drėkinimas nežinomi, tai dirbami laukai kas dveji metai perkeliami į kitas vietas.

Žaliavų gamyba ir apdirbimas atliekami tame pačiame ūkyje. Technika labai menka: nežinomas dar vartojimas mechaniškų priemonių, taupančių žmogaus jėgas: kylio, karties, sraigto, replių. Giminės ribose kiekviena šeima atlieka pati visus darbus, o kur to nepakanka, prašomi padėti kaimynai (talkos). Atskirų profesijų kaip ir nėra.

Atskiros giminės, vis dėlto, įvairiai ir įvairias apdirba medžiagas. Beveik kiekviena iš jų turi ypatingą miklumą dirbti tuos ar kitus darbus, palyginti su kitomis giminėmis: ar puodus, ar palmių vyną, ar metalus, ar pynimo darbus. Šie giminių verslai, arba vietiniai verslai, gana plačiai apima natūrtaučių ūkio gyvenimą. Giminės produktai pradžioje pasklija kaip dovanos, karo grobis, duoklės, vėliau — mainų keliu, kurie ilgą laiką dar turi dovanos papročio žymių. Mainai atliekami savaitiniuose turguose, kurie daromi tam tyčia sutartoje vietoje prie giminių gyvenamų sričių sienų ir į kuriuos aplinkinės giminės atgabena savus dirbinius. Kiekvienoje giminėje pinigais eina tie mainų objektai, kurių neturi jos pačios, bet kurie priimami svetimų giminių. Jie sudaro jiems vertės matą, kuris kiekvieno pritaikomas savo daiktams ir todėl lengvai įsigali ir giminės narių tarpe.

Atskirais atvejais giminės pramonė pasiekia tam tikros vietinės koncentracijos, kuri sukelia panašius, kaip ir mūsų pramonės srityse, reiškinius. Į tas vietas plūsta gyventojai iš tolimesnių vietų, kad gautų giminės produktų. Taip pat susidaro ir tam tikro prekybinio tarpininkavimo rūšis, ypač toms prekėms, kurios pageidaujamos europiečių arba su jais mainomos. Pasitaiko ir keliaujantieji vietinių prekių pardavėjai. Bet apskritai prekių mainai labai silpni. Žinios duodamos per pasiuntinius bei tam tikrus įtaisymus duoti ženklams tolimesnėms vietoms. Viešas išlaidas sudaro tik duoklės valdovui, kurios duodamos medžioklės ar derliaus vaisių dalimi, duoklės giminės produktais, rinkliavomis už tiltų, keltų, prekyviečių naudojimą. Ir šios rinkliavos turi dažnai dar dovanų pobūdžio.

Apskritai, natūrtaučių ūkio gyvenimui trūksta sąlygų ramiai ir pastoviai plėstis. Nuolatinė karo būklė su giminės priešais, savivalė giminės viduje gresia nuolatos turtui ir gyvybei.

Europos kultūros tautų ūkio raidą B ü c h e r'i s skirsto pagal gėrybių atsiradimo santykį su vartojimu. Ūkio epochas, anot jo, kaip jau pirmiau minėta, sudaro: u ž d a r a s, m i e s t ų ir t a u t o s ūkis. Šiose raidos stadijose kelias nuo rankos ligi burnos darėsi vis ilgesnis. Šios stadijos nesudaro griežtai atskirtų laiku ūkio pakopų. Jos teatvaizduoja tipingus jų bruožus.

U ž d a r a s ū k i s, grynos formos, pasižymi tuo, kad visa gamyba ir vartojimas eina kaip nenutrau-

kiamas ir neatskiriamas procesas namuose (šeimos, giminės). Savosios bendrai ūkininkaujančios grupės reikmenės nustato gėrybių gamybos rūšį ir dydį; asmens, kurie deda darbą gėrybėms gaminti, yra ir tų gėrybių vartotojai. Pelnomasis ir vartojamasis ūkis yra susilieję į vieną organizaciją. Tokis, save patį tenkinąs, ūkis visiškai priklauso nuo žemės, kuria jis disponuoja. Iš jos gauna medžiagas, iš kurių susidaro visos vartojimui tarnaujančios gėrybės, visvien ar jas sudarytų medžioklės bei žūklės produktai, ar gyvulių kaimenės bei žemės dirbimo vaisiai. Žemės valdymas dėl to yra svarbiausio pragyvenimo sąlyga. Kas jos neturi, tegali misti pasiduodamas žemvaldžio priklausomybėn; kas ją turi, gali kitus priversti sau dirbti. Atsiranda laisvės ir nelaisvės, valdymo ir baudžiavos sąvokos, susijusios su žeme. Tam tikros ekonominės ir socialinės funkcijos tegali būti perimtos atskirų individų, tik susirišant jiems kuriuo nors būdu su žeme.

Uždaram žemės ūkiui charakteringas yra g i m i n ė s v a l d y m a s. Giminę sudaro iš daugelio kartų susidedanti sąjunga, kuri ant bendros žemės bendrai ūkininkauja ir sudaro teisinę sąjungą. Šalia giminės beveik neįmanoma ūkiškoji bei teisinė egzistencija. Giminėje dėl didesnio žmonių skaičiaus atsiranda darbo pasidalijimas ir darbo bendrumas. Taip pat pradeda atsirasti bendrumos jausmai: nuolankumas, seniams pagarba, individualinės savivalės nykimas. Tas įgalina pasiekti tam tikro turtingumo ir labiau išnaudoti savo narių jėgas ir gabumus. Bet, ilgainiui,

giminė irsta, o šių laikų mažoji šeima negreit užima jos vietą; vietoje giminės atsiranda mažesni vienetai, kurie išlaiko kai kuriuos senos giminės bendrus ūkiškus uždavinius arba perduoda juos vietinėms bendruomenėms; be to, atsiranda v e r g i j a ir b a u d ž i a v a.

Priėmus vergus į ūkio bendrumą, galima buvo išlaikyti tas pats darbo susiskirstymas, kuris buvo giminėje, ir, be to, jį dar labiau plėsti, nes ūkio narių skaičius galėjo būti didinamas. Tokio ūkio pavyzdį sudaro graikų, kartageniečių ir romėnų o i k o s i n i s ūkis, kuriame randame jau rafinuotą darbo pasidalijimą. Tais laikais ir valstybė ūkininkauja, kaip turtingas šeimos ūkio tėvas. Ji savo pajamas gauna iš dovanų ir pavaldinių duoklių; žemesnės valdininkų vietos buvo užimtos vergų, aukštesnės, kaip garbės pareigos, valdančios klasės narių; ir buvo jos jiems pralobimo priemone.

Ir viduramžių b a u d ž i a v o s ū k i s tenka suprasti kaip tam tikra uždaro ūkio forma, kurio pradas jau siekė vėlyvojo Romos kolonato. Dvaras, aprūpintas savais žmonėmis, su aplinkiniais ūkininkais, kurie turėjo atlikti dvarui įvairius darbus, — o dvaras buvo perėmęs tam tikras bendras savo valdinių reikmenes, — sudaro nepriklausomą ūkio organizmą, kuris pats save aprūpina. Baudžiavos ūkyje jau sutinkami ir mainai, bet jie reiškiasi daugiau savitarpio davimu ir gavimu ir dar neturi specialaus prekybinių mainų pobūdžio.

Uždaras ūkis, ilgainiui, nebepajėgia aprūpinti tinkamai reikmenių. Čia pasirodo stoka, ten perteklius. Tokiais atvejais pasireiškia savitarpio pagalba turimais pertekliais ir darbo jėgomis ir plačiai paplitęs vartojamųjų paskolų paprotys. Pagaliau, atsiranda mainai, pradžiai natūraliniai, vėliau piniginiai. Pinigais pradžioje eina tie patys mainų apyvartos dalykai: kailiai, vilnonai, gyvuliai, metalai ir tt., kurie tarnauja ne tik kaip mainų įrankiai, bet ir kaip vartojamos gėrybės. Šiame laiko tarpe jau pradeda atsirasti ir gyventojų susiskaidymas profesijomis, kuris, tačiau, dar artimai susijęs su jau minėtų stambių uždarų ūkių organizacija. Taip pat čia randame ir pirmas prekybos užuomazgas, ypač iš tolo atgabentomis gėrybėmis.

M i e s t ų ū k i s tipinga savo forma atsiranda Vakarų Europoje viduramžiais, nors jo pradus galima susekti ir senovės Graikijoje ir Romoje. Jo esmę sudaro nedidelių teritorijų autonominis reikmenių tenkinimas. Jo centrą sudaro miestas, kuris visų pirmiausia yra apsigynimo vieta aplinkiniams sodžių gyventojams. Už jo sienų gyventojai patys ir su savo turtu slepiasi; už tai jiems uždėta pareiga taisyti miesto tvirtoves. Miestas kartu yra ir mainų vieta, kur yra tam tikromis teisėmis apsaugota prekyvietė, kur vyksta mainai tarp sodžiaus gyventojų ir miesto amatininkų bei kitų jo gyventojų. Už miesto sienų baudžiavos sąlygose išaugęs darbo pasiskirstymas mieste tampa laisvų verslų susiskirstymu. Atsiranda s a m d o m a s i s ir p a r d u o d a m a s i s a m a t a s,

kuris tiesiog gamina vartotojams. Miestas rūpinasi, kad jame būtų atstovaujamos visos amatų šakos, kurių gaminiai randa sau pirkėjų. Jei autonominiame reikmenių tenkinime pasirodo spragų, tai amatininkai ar verslininkai kviečiami iš kitur. Prireikus, prekėmis aprūpinti turėjo padėti metiniai prekymečiai (jomarkai), į kuriuos galėjo būti atgabenamos prekės ir iš svetur.

Miesto ūkio sistemoje svarbiausias dalykas yra išmisti ir išmisti maždaug vienodai (išsimaitinimo ir išlyginimo idėja). Tas uždavinys atliekamas cechų organizacijų, kurias sudaro į draugijas susijungusieji asmenys. Į amatą žiūrima, kaip į tam tikrą vietą, kuri turi tarnauti bendram labui. Visi svarbesni cechų nuostatai liečia amatininko darbo rūšies gerumą, varžytynių pašalinimą tarp to pačio verslo asmenų ir sodžiaus amatų. Miestas rūpinasi, kad jo gyventotai pirmiausia būtų aprūpinti pristatomais iš sodžių produktais. Iš čia tam tikros sandėlių teisės, draudimai parduoti sodžiuose ir prieš miesto vartus. Tarpininkai, amatininkai ir svetimšaliai galėjo pirkti atgabentus produktus tik po to, kai buvo patenkinti miesto vartotojai. Išgabenimas atgal atvežtų į rinką prekių buvo draudžiamas arba suvaržytas. Mainai su svetimšaliais dažniausia tegalimi buvo per tam tikrus tarpininkus; vieši matuotojai ir svėrikai dabojo matų bei svorių teisingumą.

Šiame autonominiame apsirūpinime gėrybėmis viena tebuvo spraga — tai apsirūpinimas ne vietinėmis prekėmis: druska, pietų vaisiais, kailiais, sūdy-

ta žuvimi ir p. d., kurie buvo gaunami iš klajojančių didmeninkų ir parduodami vietiniams mažmeninkams. Bet ir ši spraga nekeitė bendro miestų ūkio vaizdo. Nauja miestų ūkyje yra tai, kad įvyksta jau tam tikras atsiskyrimas sodžiaus žemės ūkio ir miestų — pramonės, kurie atlieka tik dalį gamybos proceso: vieni gamina žaliavas, kiti jas parduoda sodžiuje. Ir viename ir antrame iš šių ūkių gamybos organizacija glaudžiai yra susijusi su šeimos režimu; gamybos bendruma sutampa su vartojimo bendruma; dar nėra verslovės. Mainai apima tik nedidelę gamybos produkto dalį; o ir kelias jų neilgas: jie, apleidžiant prekybą, eina tiesiog iš gamintojo į vartotoją. Gamyboje nedaug tevartojama kapitalo. Kreditas pasireiškia daugiausia pirkimu (rentų) ir eina tik vartojimo reikalams.

T a u t o s ū k i s laiko atžvilgiu galima suskirstyti į dvi dalis: pirmoji artima labiau miestų ūkiui, tik jau apima visą valstybę, antroji jau prisiartina šių laikų kapitalistiniam ūkiui. Pirmasis t a u t o s ū k i o tarpas atsiranda drauge su stambesnių valstybių susidarymu ir eina greta su politino absoliutizmo išaugimu. Jo tikslą sudarė autonominis atskiros valstybės teritorijos aprūpinimas, kaip kad miestų ūkio tikslas buvo aprūpinti miesto sritį. Valstybės teritorija atsiskiria muitų siena, kuri išnaudojama tautinei pramonei ir tautinei gerovei kelti. Valstybės viduje stengiamasi, kiek galint, plačiau išauginti gėrybių gamybą, plečiant naujas gamybos šakas ir jas palaikant. Žemės turtai regalizuojami (kalnų, miš-

kų, medžioklės, žūklės, druskos regalijos) ir taupiai naudojami. Vienkart nustatomi vienodi įstatymai visai šaliai įvairioms ūkio šakoms: pinigams, matams ir saikams. Naujoje ūkio tvarkoje slopinami viduramžių savarankiški organai ir turi pasiduoti bendrai valstybės valdžiai. Prasideda kova su bajorais, su miestais, dvasininkų ir pasauliečių korporacijomis. Cechai iš miestų įstaigų pasidaro visos valstybės policinėmis įstaigomis. Vidaus muitai ir kelpinigiai pašalinami, taisomi keliai ir kanalai. Visos tos priemonės atgaivina mainus ir sudaro patogias sąlygas plėstis visoje valstybėje darbo pasidalijimui. Pramonės srityje atsiranda masinė gamyba manufaktūrose ir fabrikuose, kaip stambiose įmonėse, pagal valstybės įstatymų nuostatus; taip pat atsiranda ir darbininkų klasės užuomazga. Visur matome valstybės įsikišimą: koncesijas, monopolius, privilegijas, subsidijas iš iždo lėšų. Tobulėja mainus skatinančios įstaigos: valstybinis paštas, spauda, tautinis laivynas ir jo privilegijos. Atsirado ir pirmos pirklių organizacijos. Kredito reikalams sudaromi bankai.

M e r k a n t i l i z m a s, tam tikra valstybinių priemonių sistema, stengiasi pakelti visuomenę į aukštesnį ūkiško gyvenimo laipsnį ir visas valstybės priemones pritaiko visuotinio aprūpinimo reikalui. Kada artimiausias jos tikslas buvo pasiektas, įvairūs varžymai bei privilegijos nyksta. Nuo 18-tojo amžiaus pusės prasideda ligi tol nepastebėtas nepaliaujamas gyventojų augimas. Jam spaudžiant, žymiai pakyla maisto dalykų gamyba, kurią paskatina intensyves-

nis žemės ūkis. Valstiečių baudžiavos naikinimas, naikinimas realinių duoklių ir žemvaldžių privilegijos, pramonės laisvės įvedimas, taksų ir palūkanų reguliavimo panaikinimas pašalina tuos varžtus, kurie lietė asmenis ir nuosavybę ligi tol, ir sudaro naują pasaulį, kuriame žmonės ir gėrybės galėjo laisvai judėti. Specializacija ir kooperacija pasiekia aukščiausio laipsnio ir apima ne tik atskiras valstybes, bet ir, pagėrėjus transportui, visą pasaulį, kurio vienos dalys gamina žaliavas, kitos pramonės dirbinius. Tuo būdu, iš tautos ūkio išauga pasaulio ūkis. Ir tautos ūkyje, ir pasauliniame ūkyje produktas nuo gamintojo ligi vartotojo turi pereiti per daugelį rankų.

K. Bücher'io ūkio evoliucijos schema yra geriausia iš visų ligi šiol konstruuotų. Bet ir ją tenka vertinti ne tuo atžvilgiu, kad ji nustatė bendriausią chronologinę ūkio evoliuciją, bet dėl to, kad tiksliausiai pabrėžė skirtumus tarp uždaro ūkio, miesto ir tautos — pasaulinio ūkio, kaip tam tikrų tipingų ūkio sistemų.

Su šių laikų ūkio charakteringais bruožais susipažinsime, kalbėdami apie tautos ūkio struktūrą. Pirma to tenka dar susipažinti su turinčiais visuomenės ūkio struktūrai lemiamos reikšmės reiškiniais: gyventojų, gamtinės aplinkumos ir darbo pasidalijimo reikšme.

Literatūra. F. List. Das nationale System der politischen Oekonomie IV Aufl., 1932. Bruno Hildebrand. Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft. K. Bü-

cher. Die Entstehung der Volkswirtschaft. 1932. G. Below. Probleme der Wirtschaftsgeschichte 2 Aufl., 1926. W. Mitscherlich. Eine Wirtschaftstufentheorie. 1924. B. Harms. Volkswirtschaft und Weltwirtschaft, 1912.

Gyventojai.

Gyventojų skaičiaus kitimo reikšmė. Natūralinis gyventojų judėjimas. Sutuoktuvių, gimimų ir mirimų kitimo reikšmė gyventojų augimui. Emigracija ir imigracija. Gyventojų sudėtis pagal amžių. Gyventojų kiekio įtaka ūkiui. Pažiūros į gyventojų judėjimą. Literatūra.

Ekonomikos mokslas tiria žmonių ūkiškąjį gyvenimą, kuriame žmonėms tenka apsirūpinti išorinio pasaulio gėrybėmis. Dėl to atsiranda labai svarbus santykio tarp žmonių ir išorinio pasaulio gėrybių klausimas. Pirmiau mes esame jau susipažinę su žmonių reikmenėmis ir jų ypatumais, taip pat ir su žmogumi, kaip darbo subjektu.

Tačiau ir pats gyventojų kiekio judėjimas visa savo visuma turi didelės įtakos ekonomikai. Čia tenka turėti galvoje gyventojų kiekis, jų augimo pobūdis, jų sudėtis, kiti jų daugėjimo galimumai. Nuo šių dalykų priklauso, kaip jau buvo minėta, kalbant apie darbą, absoliutinis darbo kiekis, kaip didžiausias produktingumo šaltinis. Antra vertus, pati ūkio struktūra taip pat savo ruožtu daro įtakos gyventojams. Savaime suprantama, kad gyventojų problema jau anksti iškeliama ekonominėje literatūroje.

Gyventojų kiekis ir jo kitimas priklauso nuo sutuoktuvių, gimimų ir mirimų skaičiaus ir gyventojų kilnojimosi (emigracijos ir imigracijos). Gilesnis tų reiškinių ištyrimas priklauso tam tikrai statistikos mokslo daliai, vadinami d e m o g r a f i j a. Čia mes pasitenkinsime tik nušvietimu tų klausimų bendrais bruožais.

Sutuoktuvių skaičiaus priklausomybė nuo ūkiškos ir socialinės būklės seniai žinomas ir nesunkiai suprantamas dalykas. Patogiais ūkio laikais sutuoktuvių skaičius didėja, nepatogiais laikais, atvirkščiai, mažėja. Tat lengviausiai pastebėti iš santykio sutuoktuvių skaičiaus su geru arba blogu derliumi: geras derlius reiškia didelį skaičių sutuoktuvių, menkas derlius, atvirkščiai — mažą sutuoktuvių skaičių. Pramonės šalyse derliaus reikšmė sutuoktuvių skaičiui mažėja. Čia didesnės reikšmės turi pramonės svyravimai.

Lietuvos gyventojų natūralinis judėjimas.

Metai	Sutuoktuvių skaičius	Gimimų	Mirimų	Perteklius
1926	19.066	63.655	34.380	29.275
1927	19.527	66.114	38.380	27.217
1928	18.879	65.945	35.698	30.247
1929	17.457	63.083	39.669	23.414
1930	18.299	64.164	37.151	27.013
1931	18.840	63.419	37.478	25.941
1932	18.814	65.371	36.506	28.865

1000 Lietuvos gyventojų teko:

Metai	Sutuoktuvių	Gimimų	Mirimų	Perteklius
1926	8,5	28,5	15,4	13,1
1927	8,6	29,4	17,3	12,1
1928	8,3	28,8	15,6	13,2
1929	7,5	27,2	17,1	10,1
1930	7,8	27,4	15,9	11,5
1931	8,0	26,8	15,8	11,0
1932	8,0	28,2	15,2	13,0

1933 m. sausio mėn. 1 d. bendras gyventojų skaičius Lietuvoje 2421,8 tūkstančių.

Ūkio reiškiniai turi reikšmės ne tik sutuoktuvių dažnumui, bet taip pat ir susituokiančių amžiui. Ūkiškai ir kultūriškai pažangiose šalyse tas amžius visados esti aukštesnis, taip pat ir socialiai aukščiau stovinčiuose gyventojų kloduose; be to, ir atskirose profesijose tas amžius esti nevienodas, kas iš dalies taip pat tenka aiškinti ūkio momentais.

Kadangi g i m i m ų skaičius priklauso nuo sutuoktuvių skaičiaus, tai sutuoktuvių skaičius turi įtakos ir gimimų skaičiui. Tačiau, maždaug nuo septyniasdešimtųjų pereito amžiaus metų, nepriklausomai nuo sutuoktuvių skaičiaus, gimimų skaičius mažėja. Šis reiškinys pastebimas beveik visose kultūringose valstybėse. To reiškinio priežastys aiškinamos įvairiai. Teisingiausias aiškinimas bus tas, kuris sako, kad šeimos narių normojimas priklauso nuo ūkiškai racionalinio galvojimo būdo, nuo augančio atsakomybės jausmo už vaikų likimą, — noras garantuoti ir vai-

kams ne tik tą pačią, kurią turi tėvai, bet ir aukštesnę vietą socialiniame gyvenime. O tat galima tik išauginant nedidelį vaikų skaičių. Ta pačia linkme veikia ir objektyviniai faktai — pasunkėjimas pragyvenimo sąlygų, ypač miestų — pramonės gyventojams: butų klausimo pablogėjimas, didelis skverbimasis į inteligentines profesijas, stambių įmonių išstūmimas amatininkų ir smulkių pirklių. Visa tai yra glaudžiai susiję su šių laikų ūkio bei socialinėmis sąlygomis.

Mirtingumo dydis ir gimimų skaičius dažniausiai esti glaudžiai susiję. Didelis gimimų skaičius eina lygiagrečiai su dideliu mirtingumu, ypač vaikų. Dėl mirtingumo reikia pastebėti, kad Europos tautoms jis turi tendencijos mažėti (1841-50 — 31,0, 1851-60 — 30,6, 1861-70 — 29,7, 1871-80 — 29,2, 1881-90 — 27,5, 1891-95 — 27,2, 1896—1900 — 24,8, 1901-04—23,5 1000 gyventojų). Mažėjimas liečia ne tik vaikų mirtingumą, bet taip pat ir suaugusių. Tat tenka aiškinti neabejotina bendros gerovės pažanga, ypač pagerinimu sanitarinių sąlygų. Tą aiškiai įrodo ir mirtingumo skirtumas įvairiose turtingumo sąlygose, ypač vaikų, taip pat ir mirtingumo skirtumas sodžiaus ir miestų gyventojų.

Ūkiui turi reikšmės ne tik natūralinis gyventojų judėjimas, bet taip pat emigracija ir imigracija. Senesniais laikais šios rūšies gyventojų judėjimas buvo apsunkintas nepakankamų svetimų šalių ir kalbų žinojimu, kelionių sunkumais, įstatymų varžymais ir t. t. Tik devynioliktame amžiuje tos

kliūtys sumažėja. Sumažėja taip pat kliūtys ir valstybės viduje gyventojams kilnotis iš vietos į vietą. Tenka skirti pastovų išsikėlimą iš gyvenamų vietų į užsienį ir laikiną, pav., sezoniniams laukų darbams (italų į Pietų Ameriką, savo laiku rusų lenkų darbininkų į Rytprūsius).

Emigracija iš Lietuvos.

Metai	Asmenų skaičius	Metai	Asmenų skaičius
1923	2.693	1928	8.491
1924	3.051	1929	15.999
1925	2.869	1930	6.428
1926	10.364	1931	1.756
1927	18.086	1932	1.001

Iš 10.000 gyventojų emigravo:

	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Lietuvos	13,0	46,5	80,2	37,1	69,0	27,3
Estijos	17,9	21,7	20,8	11,6	12,9	—
Suomijos	—	17,0	16,0	18,2	24,1	13,3
Švedijos	15,9	18,2	18,0	18,1	14,3	5,3
Danijos	13,4	20,2	23,0	11,6	12,9	9,5
Lenkijos	13,4	16,9	19,4	21,6	21,3	15,4
Vokietijos	10,1	10,3	9,6	8,9	7,6	6,6

Europiečių emigracija ypatingai išauga atsiradus garo laivininkystei ir nemaža padėjo išaugti pačiai anglų ir vokiečių prekybos laivininkystei. Emigruoja

daugiausia iš žemės ūkio šalių. Taip pat charakteringą reiškinį paskutiniams laikams sudaro ir sodžiaus gyventojų suplūdimas į miestus, ypač pramonės šalyse.

Emigracijos priežastys atskirais atvejais gali būti įvairios, kartais net grynai asmeninio pobūdžio. Nemažos reikšmės emigracijoje turi ir politiniai bei tikybiniai motyvai. Be abejo, nemažos reikšmės turi ir laivų kompanijų ir emigracijos agentūrų agitacija pasipelnymo sumetimais. Emigraciją paskatina prisiunčiamos emigrantų savo giminėms ir pažįstamiems laivakortės (į Jungtines Amerikos Valstybes pusė emigrantų įkeliaudavo tokiu būdu). Ekonominiu atžvilgiu visos čia suminėtos priežastys tėra tik paskatinimas to, kas turi gilų ekonominį pagrindą, kuris vienas tegali sukelti masinius žmonių persikėlimus. Tą pagrindą sudaro reliatyviai per didelis gyventojų skaičiaus išaugimas. Tat dar nereiškia, kad žemė negalėtų gyventojų išmaitinti, o reiškia, kad gyventojai atitinkamose vietose negali rasti sau pragyvenimo progų. Tą įrodo tas faktas, kad iškeliauja daugiausia ne iš tirštai gyvenamų pramonės vietų, bet iš skystai gyvenamų žemės ūkio sričių. Svarbu taip pat, kad imigracijos šalyse būtų aukštesnis darbo atlyginimas, nes tik jis gali paskatinti apleisti savo gimtą šalį.

Emigracijos pasekmės gali būti įvairiai vertinamos. Šalis, iš kurios emigruoja, nustoja geriausiame amžiuje darbo jėgos, kuriai išauginti valstybė, savivaldybė ir šeima turi padėti nemaža iš-

laidų. Yra mėginimų įvairiais būdais išskaičiuoti emigranto vertę ir nors tie mėginimai yra ginčijami, tačiau faktas palieka faktu, kad vertė yra. Bet ta išvežama vertė gali būti mažinama persiunčiant į tėvynę sutaupas. Iš emigracijos gali pelnytis ir užsienio prekyba, jei emigrantas palaiko su savo gimtine glaudžius ryšius ir stengiasi plėsti su gimtuoju kraštu prekybą. Šalis, į kurią emigruoja, ligi tol turi naudos, kol joje trūksta darbininkų ir savos darbo jėgos nebepakanka. Aukštas pragyvenmo lygis vietinių imigruojamos šalies darbininkų gali būti dėl imigracijos sukliudytas, ypač imigruojant gyventojams iš tokių šalių, kur tas pragyvenimo lygis yra labai menkas. Iš to atsiranda ir imigracijos varžymai bei draudimai. Antra vertus, šalys su platesne emigracija rūpinasi savo emigrantų likimu naujose šalyse.

Ekonominiam šalies gyvenimui nemažos reikšmės turi ir gyventojų sudėtis pagal jų amžių, nes nuo to priklauso jų pajėgumas dirbti. Ballodžio apskaičiavimais vaikai nuo 15—20 metų ir seniai nuo 60—70 metų apmoka tik savo pragyvenimo išlaidas, o vaikai ir seneliai turi būti jau kitų darbu maitinami. Pajėgiančių darbą dirbti nuo 15 ligi 50 metų % iš viso gyventojų skaičiaus įvairiuose kraštuose: Anglijoje 29,6, Vokietijoje 31,1, Prancūzijoje 30, Italijoje 29,2, U. S. A. 31, Europos Rusijoje 21,2, Šveicarijoje 30,1, Belgijoje 30,2, Kanadoje 30,2, Lietuvoje 29,3.

Tą pat patvirtina ir pokariniai duomenys. Vokietijoje vaikai ligi 15 metų amžiaus 1910 metais sudarė 34% visų gyventojų, o 1925 m. jau 25,8%. Anglijoje

ir galų šalyse 1911 metais atitinkamas vaikų procentas buvo 30,7, o 1921 m. 27,8, apie 1928 m. bus nukritęs ligi 25%. Panašias tendencijas matome ir kitose Europos kultūringose pramonės šalyse, taip pat ir Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Tas reiškia žymų darbo pasiūlų padidėjimą. Ta pačia linkme veikia ir moterų darbo padidėjimas per karą ir po karo. Pav., statistikos duomenimis nustatyta, kad dabartiniu metu Vokietijoje darbingumo amžiaus žmonių yra 5 milijonais daugiau, kaip buvo prieš karą. Dėl to ir nedarbo problema laikoma ne tik ekonomine, kiek sociališkai biologinio pobūdžio.

Gyventojų kiekis turi lemiamos reikšmės ūkiui. Posakis, „vargas yra darbo motina, darbas yra kultūros motina", nurodo tą reikšmę, kurios turėjo gyventojų dauginimasis žmonijos ekonominei ir kultūrinei plėtrai ir dar šiandieną tebeturi. Augąs gyventojų skaičius visados sudarydavo svarbiausią kultūros skatintoją. Tą įrodo gyventojų skaičius įvairiuose ūkio kultūros laipsniuose. Didėjantis gyventojų skaičius visados skatindavo pereiti į aukštesnę techniką ir tuo paralyžuoti „mažėjančių žemės išdavų įstatymo veikimą". Apie tai jau buvo plačiau kalbėta nagrinėjant „žemės" gamybos faktorius.

Pasaulio gyventojų augimas:

1760 metais apytikriai Europoje būta 130 milijonų gyventojų ir kitose pasaulio dalyse apie 750 milionų gyventojų,

paskutiniais apskaičiavimais pasaulio gyventojų skaičius apvaliais skaičiais taip atrodo:

	Tūkstančiais gyventojų	1 kv. kilometrų
Europoje	480.000	49
Afrikoje	150.000	5
Šiaurės Amerikoje	160.000	6
Pietų Amerikoje	75.000	4
Azijoje	960.000	23
Okeanijoje	75.000	7
Iš viso	1.900.000	

Ekonomistai įvairiai žiūrėdavo į gyventojų augimą. Merkantilistai laikė jį teigiamu reiškiniu. Didelis gyventojų skaičius reiškia didelę darbo jėgą ir didelį kareivių skaičių valstybės ekonominei ir politinei ekspansijai. Kritiškai į gyventojų augimą pažiūrėjo R. M a l t h u s, nustatydamas savo garsųjį dėsnį dėl gyventojų augimo santykio su maisto priemonėmis: gyventojai auga kaip 1, 2, 4, 8, 16 ir t. t., o pragyvenimo priemonės kaip 1, 2, 3, 4, 5. Kaip tendencija, tokis Malthaus gyventojų augimo nustatymas yra teisingas, nors jis neatitinka tikrovės. Technikos pažanga, ypač žemės ūkyje, Malthaus iškeltą pavojų nustūmė ateičiai. Principialiai Malthaus dėsnis tegali pasireikšti tik esamame technikos pažangos laipsnyje. Tačiau gyventojų nuolatinis didėjimas ar mažėjimas, nors ir nejučiomis, daro didelės įtakos apskritai socialiniam žmonių gyvenimui. Todėl teisingais tenka laikyti anglų ekonomisto J. M. K e y n e s žodžius, pasakytus apie didžiojo karo ir pokarinių laikų įvykius: „Didieji istorijos įvykiai dažnai atsiranda dėl

amžiais einančių gyventojų augimo pakitimų ir kitų pagridinių ekonominio gyvenimo faktorių; bet šie faktoriai, dėl įprasto jiems nuolatinio kitimo, nepastebimi to laiko žmonių ir priskiriami valstybės vyrų neišmintingumui ir fanatikų beprotybei. Tuo būdu, tie nepaprasti įvykiai, kurie per paskutinius dvejetą metų įvyko Rusijoje, — milžiniškas visuomenės judėjimas, kuris nubloškė tai, kas atrodė labiausia pastovu: religiją, nuosavybės pagrindus, žemės valdymą, valdymo formą ir klasių ierarchiją, — daugiau, gal būt, atsirado, dėl gyventojų skaičiaus augimo, kaip Lenino ar Nikalojaus; o griaunanti perdidelio tautos vaisingumo jėga, greičiausiai, suvaidino didesnę rolę, naikinant tradicinius varžtus, kaip idėjų jėga arba monarchijos klaidos" (The economics consequences of the Peaces, ch. II. 1920).

Literatūra. P. Mombert. Bevölkerungslehre. 1929. Giessen. R. Gounard. Histoire des doctrines de la population. 1923. Sonolet. Principe de la population et Socialisme. Paris, 1907. HWB[4] straipsniai: I. Wolf'o, Winkler'io, Elster'i'o ir Müller'io. H. Wright. Bevölkerung (vertimas iš anglų kalbos) Palyj'o. 1924. T. R. Malthus. An Essay on the principle of Population. 1803. Lietuvos Gyventojai. 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas.

Gamtinė aplinkuma.

Gamtos įtaka tautos ūkiui. Teritorijos pobūdis. Klimato reikšmė. Topografiniai žemės ypatumai. Upių ir jūrų reikšmė. Iškasamieji turtai. Flora ir fauna. Girių reikšmė. Gamtos statomos ūkiui ribos. Literatūra.

Žmogus reikalingas savo reikmenėms patenkinti gėrybes gauna iš išorinės gamtos. Kuo gamta, arba

siauresne prasme — žemė, tarnauja gamybos procese, mes jau matėme, kalbėdami apie gamybos faktorius. Čia paliesime bendrai gamtos įtaką ekonominiam gyvenimui.

Jau iš bendrų geografijos žinių mes žinome, kad žmonės savo žinioje turi aprėžtą geografinę teritoriją, kurios žymi dalis ligi šiol neprieinama žmonių ūkio reikalams. Visas žemės rutulio plotas lygus 509 mil. kvadratinių kilometrų, kurio didesnė dalis apsemta vandenimis ir tarnauja tik susisiekimo keliams ir žūklei. Bet, toli gražu, ir ne visa sausuma tinka vienodai žmogaus ūkio reikalams. Visų pirmiausia čia turi reikšmės klimato sąlygos, t. y., šilumos, drėgmės ir oro tekmių sąlygos. Tiesa, žmogus daug kur ir net blogiausiose gamtos sąlygose gali gyventi. Tačiau tarp žmonių ūkio skirtingose klimato sąlygose matome didelį skirtumą. Geografiniai padalijimai, atsižvelgiant į klimato juostas, gali sudaryti pirmutinį pagrindą suskirstyti žemės sritims į įvairais ūkio atžvilgiu sritis. Paėmę pagrindan vienodas metinės temperatūros linijas rasime, kad karšto klimato juostai tenka 49,3% viso žemės ploto, nuosaikaus klimato 38,5% ir šalto klimato 12,2%. Tuo būdu karšto klimato juosta sudaro apie pusę viso žemės ploto, bet tik ketvirtis jos tenka sausumai, o $^3/_4$ — jūroms.

Šilumos laipsnių skirtumai daro žymios įtakos žmonių reikmenėms ir jų tenkinimo priemonėms. Krašto klimato gyventojas gali tenkintis lengvesniais drabužiais, mažesniu maisto kiekiu, menkiau pastatytu butu, kaip žiemių gyventojas; be to, pietų gamta duo-

da daug geresnes sąlygas apsirūpinti žmogui reikalingomis gėrybėmis. Bet ir tose pačiose klimato juostose, giliau įsižiūrėję, pamatysime labai žymius žmogaus ūkio skirtumus. Pav., nuosaikaus klimato juostose metų laikų ilgumas, vis dėlto, yra tokis žymus, kad sudaro labai nevienodas sąlygas žemės ūkiui. Žemės ūkio darbų ilgis vienoje Europoje svyruoja tarp 4 ir 11 mėnesių. Net mažoje Lietuvos teritorijoje pastebimas skirtumas tarp pietų ir šiaurės Lietuvos (Rusijoje tas ilgis vidutiniškai siekia 4 mėnesius, Rytprūsiuose 5, Vidurinėje Vokietijoje 7, Pietų Anglijoje — 11 mėnesių). Tam tikros augalų rūšys tegali išaugti ne toliau kaip tam tikruose platumos laipsniuose. Tuo būdu klimato sąlygos turi didelės reikšmės kiekvienos šalies žemės ūkio kultūrai. Žiemos ilgis nustato upių užšalimo laiką, t. y., laivininkystės sustabdymą. Žiemių šalys tuo atžvilgiu yra blogesnėje padėtyje, kaip pietų šalys. Pav., rusų Volga esti užšalusi 150 dienų, mūsų Nemunas 118, o Reinas tik 26 dienas.

Antrą labai svarbią klimato sąlygą sudaro d r ė g m ė, kurios kiekiai taip pat esti labai įvairūs įvairiose geografinėse padėtyse. Pagal drėgmės kiekius šalys dalijamos į negausių kritulių šalis (su 250 mm), vidutinių (nuo 250 mm iki 1000 mm. Lietuvoje 680 mm). Su vidutiniais kritulių kiekiais šalys laikomos patogiausiomis ekonominei kultūrai (Centralinė ir Vakarų Europa, Rytų Kinai, rytinė J. A. V. pusė). Negausių kritulių šalys apima daug didesnius plotus, kaip visos kitos sritys (Centralinė ir

Pietų Afrika, Vakarų Amerika, Rytų Europa ir didesnės dalys Azijos ir Australijos). Ir šios sąlygos reikšmė labiausia liečia žemės ūkį — jo derlius.

Didelės reikšmės taip pat turi ir topografiniai žemės paviršiaus ypatumai: k a l n a i ir ž e m u m o s. Panašiai, kaip žmogus negali gyventi toliau tam tikros geografinės platumos laipsnio, lygiai taip pat negali gyventi snieginėse kalnų viršūnėse. Antra vertus, kalnai kliudo ir susisiekti žmonėms. Kalnas lyg ir sudarydavo užtvaras, kuriose išaugdavo atskiros civilizacijos. Bet išaugus susisiekimo technikai, ta kliūtis nustoja savo reikšmės.

Svarbią gamtinę sąlygą sudaro ir gamtinės susisiekimo priemonės — u p ė s ir j ū r o s. Upės sudaro geriausias sąlygas žmonėms susisiekti; todėl ir pirmosios civilizacijos susikuria prie upių (Sir ir Amu-Darijų — Vidurinėje Azijoje, Goango tarpupis ir Jan-se-kiango — Rytų Azijoje, Tigro ir Efrato — Mesopotamijoje, Nilo — Egipte). Upių patogumo susisiekimui matą sudaro santykis upių ilgio su plotu, per kurį tos upės teka. Tuo atžvilgiu Vakarų Europa yra daug geresnėje padėtyje, kaip Rytų Europa. Greta su upėmis didelį ekonominio gyvenimo veiksnį sudaro ir susisiekimas jūra. Krantų linijos turi didelės reikšmės ūkio gyvenimui, nes nuo to laiko, kai žmonės pradeda nugalėti kliūtis, kurias stato jūra žmonėms susisiekti, kultūros plėtra glaudžiai susija su jūrų laivininkystės patobulinimais, įgalinančiais užmegsti prekybos ir kultūrinius ryšius su tolimiausiomis tautomis, ir tuo paskatina pasaulinio ūkio susi-

darymą. Vingiuotą jūrų pakrantę turėjo senovės Graikija. Pajūrio vingių ilgio santykis su sausuma Europoje siekia 35%, Šiaurės Amerikoje 25%, Australijoje 9%, Afrikoje 2%, o Pietų Amerikoje tik 1%.

Toliau tenka pažymėti dar du svarbius veiksnius, būtent — žemės vidurių turtus ir dirvos sąlygas. Žemės iškasamų turtų gausumas visados turėjo didelės reikšmės ekonominiam gyvenimui, o ypatingai didelės reikšmės įgavo paskutiniais laikais, kai gamyba remiasi garo, elektros, dujų varikliais ir metaliniais mašinų mechanizmais, akmens anglio ir geležies rūdos klodais. Patogiausios pramonei sąlygos esti ten, kur yra daug akmens anglių, geležies ir kitų metalų. Tokias sąlygas matome pirmaeilėse šių laikų pramonės šalyse — Anglijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje, Belgijoje ir kit.

Nuo dirvos sąlygų priklauso žemės ūkio gamyba. Tos sąlygos plačiau jau buvo apibūdintos kalbant apie žemę, kaip apie gamybos faktorių. Nuo dirvos sąlygų priklauso šalies f l o r a ir f a u n a.

„Žmogus, būdamas organinio pasaulio dalis, — sako Ratzel'is, — turi susidurti ypatingai aštriai kovoje dėl būvio kaip tik šioje srityje. Žmogaus maistas yra drauge ir gyvulių — jo konkurentų — maistas. Apsisaugoti nuo šalčio žmogui reikia kaip ir padvigubinti savo odą, neturinčią plaukų, ir todėl neapsaugotą nuo žalingų klimato įtakų". Iš augmenijos pasaulio ypatingos reikšmės turi girios. „Girios, kaip gamtinės ribos, — sako Ratzel, — vietose su retais gyventojais turėjo ne mažesnės reikšmės už kalnus.

Kol kultūra žema, miškas nustato jai ribas. Todėl iš tropikų miškingų vietų prigimties išeina, kad jos turi būti retai gyvenamos. Perdėti vidurinės Afrikos gyventojų išskaičiavimai aiškinami daugiausia tuo, kad nebuvo atsižvelgta į pirmykštį mišką, kurio didžiausiuose plotuose negyvena žmonių. Yra nuostabi priklausomybė tarp galingos miškų augmenijos ir bejėgių tautelių ir tarp menkos žolinės augmenijos ir galingų tautų ir valstybių... Pirmykštėje Afrikos girioje gyvena žemaūgės medžiotojų tautos — „girių nykštukai".

Nuosaikiame klimate daugybė girių kliudė augti kultūrai, nes trukdė žmonių susisiekimą. Mūsų tėvynės, palyginti, vėlesnis pasirodymas Europos tautų arenoje taip pat tenka aiškinti girių gausumu.

Gyvulių rūšys irgi darė žymios įtakos žmonių likimui, ypač jų ūkio gyvenimui. Kova su laukiniais žvėrimis padėjo žmonėms išrasti ginklus, nustatė jų gyvenamų namų vietas ir paskatino bendrą gyvenimą. „Viduriniame Zambezi baseine, — sako Ratzel'is, — sutinkama ypatingai daug polinių kaimų, pastatytų apsisaugoti nuo liūtų, leopardų ir dramblių. Ugnies nauda, kaip priemonės prieš naktinius laukinių žvėrių puolimus, gal būt, aukščiau buvo vertinama, kaip jos naudojimas valgiams gamintis. Vado išskyrimas iš visuomenės grupės lygiateisių vyrų tarpo tenka aiškinti ne tik karu, bet ir organizuota medžiokle". Dar didesnės reikšmės turėjo žvėrių prijaukinimas. Nuo gyvulių rūšių, kurias žmogus galėjo panaudoti kaip pagelbininkus savo ūkio darbams,

priklausė ir tolimesnė kultūros pažanga. Australijos laukinių tautų atsilikimas aiškinamas nepaprastu Australijos faunos neturtingumu; taip pat ir Amerikos giminių sąlygos buvo nepatogios dėl gyvulių veislių stokos. Neturėdami nei raguočių, nei arklių, nei avių, nei kuprių, Amerikos vietiniai gyventojai negalėjo pakilti iš klajoklių ar pusiauklajoklių būklės, nes negalėjo naudotis pieningais gyvuliais maistui ir gyvulių jėga žemei dirbti.

Nors, kaip matome, gamtos sąlygos nustato žmogaus ūkiškam veikimui tam tikras ribas, tačiau, augant žmonių civilizacijai, žmogus vis labiau atsipalaiduoja nuo tiesioginės gamtos įtakos ir sudaro daugiau dirbtines ūkininkavimo sąlygas. Ūkio priklausomybė nuo išorinių gamtos sąlygų niekados nesibaigia, bet, augant kultūrai, ta priklausomybė darosi laisvesnė ta prasme, kad žmogus kovoje su gamta tampa stipresnis ir laisviau gali veikti tose sąlygose.

Literatūra. Bendri ekonomikos vadovėliai, ypač Železnovo. K. Pakštas. Baltijos respublikų politinė geografija. Kaunas, 1929. To pačio. Lietuvos klimatas.

Darbo pasidalijimas.

Darbo pasidalijimo sąvoka. Specializacija ir kooperacija. Techniškasis darbo pasidalijimas. Visuomeniškasis darbo pasidalijimas. Darbo pasidalijimo vaidmuo ūkio evoliucijoje. Darbo pasidalijimo reikšmė. A. Smith'o nurodyti gerieji ypatumai. Topografiškasis darbo pasidalijimas. Darbo padalijimas tarp mašinų. Darbo pasidalijimo kilmė. Literatūra.

Žmonių ūkininkavimas neina individualiai kiekvienam apsirūpinant atskirai, bet atskiriems indivi-

dams santykiaujant tarp savęs tuo būdu, kad vieni iš jų gamina vienas gėrybes arba jų dalis, kiti kitokias gėrybes. Šį reiškinį vadiname darbo pasidalijimu. Darbo pasidalijimą, atsižvelgdami į atskiro individo dirbamą atskirą darbą arba jo dalį, vadiname specializacija; atsižvelgdami į atskirų individų santykiavimą, gaminant gėrybes, — kooperacija, arba bendradarbiavimu.

Abi darbo pasidalijimo rūšys — specializacija ir kooperacija — gali būti atskirų ūkių viduje, gaminant tą ar kitą produktą; tat vadinsime techniškuoju darbo pasidalijimu. Darbo pasidalijimas gali vykti ir tarp atskirų ūkių, kada, pav., vieni gamina drabužius, kiti apavą, treti duoną ir t. t. Pastarąjį reiškinį vadinsime visuomeniškuoju darbo pasidalijimu.

Techniškasis darbo pasidalijimas gali reikštis dviem lytim: paprastu bendradarbiavimu ir sudėtiniu bendradarbiavimu. Paprastuoju bendradarbiavimu vadiname tokį bendrą darbą, kai kuris nors sunkesnis darbas atliekamas iš karto keleto asmenų bendromis jėgomis, pav., ritant sunkų akmenį, grėbiant šieną ir t. t. Sudėtiniame bendradarbiavime bendras ūkio tikslas pasiekiamas tuo būdu, kad kiekvienas atskiras darbininkas atlieka tam tikrą bendro darbo funkciją, iš kurių susidaro, pagaliau, visas produktas. Pavyzdžiu tokio sudėtinio bendradarbiavimo yra garsusis Ad. Smitho (1725—1790) špilkų gaminimas.

Įvairios darbo pasidalijimo lytys žmonių istorijoje turėjo ne vienodos reikšmės. Pirmykščioje visuomenėje labiausia buvo įsigalėjęs paprastasis bendradarbiavimas; atsiradus vergams, pradeda įsigalėti ir sudėtinis bendradarbiavimas. Viduramžiais, įvykus darbo pasidalijimui tarp miesto ir sodžiaus, atsiranda visuomeniškasis darbo pasidalijimas. Įsigalėjus tautos ūkiui, darbo pasidalijimas daro milžinišką pažangą, kuri pasireiškia tuo, kad ne tik atskiri tautos nariai specializuojasi tam tikrose gamybos šakose, bet ta specializacija apima įvairias pasaulio tautas ir sudaro pagrindą pasauliniam ūkiui.

Darbo pasidalijimas pastebimas ne vien tik ūkio gyvenime. Jis sudaro, tarytum, visuotinį žmogaus veikimo faktą. Be darbo pasidalijimo nebūtų įmanomas bent kiek didesnis išsiplėtojimas ne tik visuomenės valstybinės organizacijos, bet ir tokių charakteringų mūsų laikams dalykų, kaip menas ir mokslas. Darbo pasidalijimas, bendrai imant, visais jo pavidalais sudaro bendrą evoliucijos dėsnį, kuris visur ir visados pasireiškia, pereinant nuo žemesnių kultūros laipsnių į aukštesnius.

Susipažinkime arčiau su darbo pasidalijimo reikšme. Visų pirmiausia su paprastu bendradarbiavimu tais atvejais, kada keletas asmenų siekia bendro ūkiško tikslo, dirbdami vienodą darbą. Taip sujungiant darbo pastangas, gaunamas didesnis produktas, kaip kiekvienam dirbant paskirai. Ta nauda visų pirmiausia atsiranda dėl to, kad susidaro *y p a t i n g a j ė g a*, kurios nepajėgia parodyti atskiras dar-

bininkas. Atskiro asmens jėga yra labai aprėžta. Žmonėms tektų atsisakyti nuo daugelio gamybų, jei jie savo ūkio veikime naudotų tik savo paskiras jėgas. Todėl šios rūšies bendradarbiavimą matome jau ir pas pirmykštes tautas tais atvejais, kada reikalinga sudaryti jėgos masė, kuri įgalintų nugalėti tokias kliūtis, kurios nepasiduoda vieno žmogaus jėgai (rąstų nešimas, sunkumų kėlimas, užtvankų taisymas, medžioklė, žūklė...). Dabartiniais laikais paprastas bendradarbiavimas naudojamas visais tais atvejais, kada žmogaus jėga negali būti padidinta mašinos jėga, o reikalinga jėgų masė. Antrą paprasto bendradarbiavimo gerąjį ypatumą sudaro tam tikras psichinis momentas, atsirandąs bendrai dirbant kurį nors darbą, būtent — v a r ž y t y n ė s. Prityrimas parodo, kad keletas žmonių, dirbančių kartu, atlieka darbą intensyviau, kaip atskirai dirbdami. Tolimesnę paprasto bendradarbiavimo naudą sudaro greitesnis komplikuoto darbo atlikimas (namų statyba, derlių suėmimas ir kit.). Pagaliau, paprastas bendradarbiavimas įgalina išplėsti darbą erdvėje tais atvejais, kada reikia dėti dideles darbo mases dideliame plote, pav., statant geležinkelius, kanalus ir t.t. Tokis darbas visiškai būtų neįmanomas atskiriems žmonėms, nors jie tą darbą dirbtų ir visą gyvenimą. Ši paprasto bendradarbiavimo lytis buvo ypatingai išsiplatinusi senovės vergų kultūros šalyse (Egipte, Romoje ir kit.), kur sunkiausi darbai (piramidų, paminklų statyba) būdavo atliekama vergų rankomis.

Komplikuojantis gamybos procesui, atsiranda ir

sudėtingesnės bendradarbiavimo formos, būtent — sudėtinis bendradarbiavimas, arba suskaidymas į tam tikrus dalinius procesus, ir kiekvienas iš jų pavedamas tam tikram darbininkui. Ši darbo pasidalijimo forma reikalauja jau aukštesnės gamybos organizacijos. Ji labiausiai ir pritraukė ekonomistų dėmesį, ypač A. Smitho. Toks gamybos organizavimas, suskaidant darbą, žymiai padidina produktingumą. Visų pirmiausia, darbininkas, dirbdamas per dienų dienas vieną dalinę operaciją, paprastai labai nekomplikuotą, įpranta į ją ir pasiekia aukšto savo darbo tobulumo laipsnio. Antra vertus, dirbant siaurą darbo dalį, darbininkui nereikia gaišti laiko, pereinant iš vienos darbo vietos į kitą ir mainant įrankius. Toliau, darbo suskaidymas skatina įrankių tobulinimą, nes suskaidžius daikto gamybą į atskiras operacijas, galima pritaikyti ir tobulesnius įrankius, kuriuos gali išrasti ar patobulinti patys darbininkai, kurie juos nuolatos vartoja. Šie trys darbo suskaidymo gerieji ypatumai jau buvo nurodyti A. Smitho „Wealth of Nations". Be šių darbo pasidalijimo gerųjų ypatumų tenka nurodyti dar Platono iškeltą, būtent, galimumą, esant padalytam darbui, pritaikyti atitinkamai įvairius žmogaus gabumus, nuo ko taip pat turi padidėti visuomenės produktingumas. Taip pat ne be reikšmės nurodymas, kad, esant padalytam darbui, gali būti geriau išnaudojami gamybos įrankiai, kurie, darbininkui dirbant kelis darbus, kurį laiką turėtų gulėti be naudos.

Dar didesnės reikšmės, kaip ką tik nurodyti darbo pasidalijimo gerieji ypatumai, turi topografiškasis (Spencer'io) darbo pasidalijimas. Šis darbo pasidalijimo ypatumas reiškiasi tuo, kad atskiros geografinės sritys, su įvairiomis klimato ir kitomis gamtos sąlygomis, gali gaminti tuos produktus, kurie labiausiai tinka vietinėms sąlygoms (žemės ūkiui — javų, gyvulių ir t. t., kalnų pramonei, žūklei ir t. t.). Topografiškasis darbo pasidalijimas, pasireiškiant jam įvairiose valstybėse bei tautose, priešingai techniškajam ir visuomeniškajam darbo pasidalijimui, gali būti pavadintas pasauliniu, arba tarptautiniu.

Technikai patobulėjus, vietoje darbo pasidalijimo tarp darbininkų, dirbančių su tam tikrais įrankiais, atsiranda mašininis (tarp mašinų) pasidalijimas, o žmogui belieka tik mašinų darbo priežiūra. Mašinų įvedimas dar labiau padidino gamybos produktingumą ir sudarė galimumą plėsti jį ligi negirdėtų iki tol ribų. Mašinų gamyboje darbininko vaidmuo sumažėja — jam tenka tik automatiško mechanizmo kontrolė. Tas įgalino naudotis mažiau kvalifikuota darbo jėga, kaltinti patį darbą monotoniškumu, slegiančiu darbininko psichiką, atėmimu iš dirbančio darbo džiaugsmo. Tuo būdu buvo iškelta visa eilė darbo psidalijimui, ypač pradėjus vartoti mašinas, kaltinimų.

Įvertinant tuos kaltinimus, tenka pripažinti, kad techniškas darbo suskaidymas gali turėti žalingų pasekmių dirbančiam, ypač jei tas darbas ilgai trunka.

Tačiau, reikia pripažinti taip pat, kad šių laikų mašininis darbo pasidalijimas reikalauja iš darbininko ir tam tikrų proto gabumų, kurie leistų jam ilgesniam laikui susikoncentruoti ir įtempti dėmesį. Tiesa, mašinos darbas yra monotoniškas, bet tas monotoniškumas yra kitoniškos rūšies, kaip amatininko ar rankų darbo. Mašinų darbas reikalauja daugiau protinės energijos. Rankinio audėjo darbas buvo nemažiau monotoniškas ir sunkus, kaip šių laikų fabriko audėjo, kuriam reikia sekti keletas staklių ir labai įtempti dėmesį. Jei mašina reikalauja dirbant didesnio proto įtempimo, tai ji sukelia ir darbininko susidomėjimą komplikuotu mechanizmu. Priešingai ūkininkui ir amatininkui, fabrikų darbininkas gyviau interesuojasi mechanikos žiniomis, nes jis savo akimis mato sąmoningos žmogaus kūrybos produktą.

Protinis fabriko darbininko įsitempimas turėjo vesti į darbo dienos sutrumpinimą. Pirmų laikų mašinų darbo negerumai (vaikų ir prieauglių darbas, blogos sanitarinės sąlygos) buvo pradėti įstatymais reguliuoti, nekalbant jau apie pačių darbininkų savigalbos priemones savo gyvenimui šviesesniam padaryti. Tuo būdu, mašininis darbo pasidalijimas, kuris taip milžiniškai padidino darbo produktingumą, nėra toks jau neigiamas reiškinys, kaip kartais jis būdavo vaizduojamas.

Žymus psichologas M ü n s t e r b e r g'a s, tyrinėjęs specialiai darbininkų psichologiją, priėjo išvadą, kad specializacija padeda darbininkų inteligenci-

jai: skatina jį įsigilinti į visumą to mechanizmo, kurio dalelę jis pats sudaro.

Apie visuomeniškąjį darbo pasidalijimą (profesijas) plačiau kalbėsime visuomenės ūkio struktūroje. Taip pat atskirai teks paliesti artimą darbo pasidalijimui problemą, būtent, darbo ir apskritai gamybos racionalizacijos problemą.

Baigiant kalbėti apie darbo pasidalijimą, tenka paliesti jo priežastis. Darbo pasidalijimas, kaip socialinės evoliucijos reiškinys, kyla iš charakteringo žmogaus veiksmams apskritai principo — mažiausių pastangų, arba ūkiškojo principo. Šio principo vadovaujamas, žmogus stengiasi planingai organizuoti savo gamybą. Šiuo atžvilgiu B ü c h e r'i s darbo pasidalijimo priežastimi laiko žmogaus reikmenių neaprėžtą skaičių ir priemonių joms patenkinti trūkumą. Ilgainiui santykis tarp tų dviejų dydžių darosi vis nepatogesnis žmogui: augant gyventojų skaičiui ir plečiantis jų reikmenėms tenka gaminti vis daugiau produktų ir, be to, įvairesnės rūšies ir geresnės kokybės, bet blogesnėse sąlygose. Tat spiria siekti ūkiškesnės gamybos organizacijos, specializuojant darbą ir tuo didinant jo produktingumą ir geriau išnaudojant atskirų gamybos proceso dalyvių gabumus.

Kiekvienas gamybos procesas susidaro iš įvairių darbo uždavinių: rankų ir proto veiksmų, reikalaujančių didelės fizinės jėgos, ir tokių veiksmų, kurie reikalauja pirštų miklumo, pojūčių jautrumo, geros akies ir t. t. Dirbant darbininkui visus kurio nors ga-

mybos proceso darbus, būtų neišnaudojami didžiausieji darbininkų gabumai. Tuo būdu darbo pasidalijime galima pritaikyti darbo uždavinius įvairioms žmonių jėgoms ir atvirkščiai. Visuomeniškasis darbo pasidalijimas nėra planingas visuomenės ūkio organizacijos padarinys. Jis, kaip ir techniškasis, atsiranda iš atskirų individų bei grupių pastangų patogiausiu būdu sutvarkyti savo materialinę būklę; bet forma, kuria pasireiškia šios pastangos visuomenės ūkyje, yra kitoniška, kaip atskirame ūkyje. Faktorius, kuris pagimdo visuomeninį darbo pasidalijimą, yra kova dėl būvio. „Visuomenė, — sako prancūzų sociologas Durkheim'as, — yra realybė, kuri taip pat mažai tėra mūsų produktas, kaip ir išorės pasaulis, ir kuriai mes turime pasiduoti, kad galėtume gyventi; dėl to, kad keičiasi visuomenė, turime keistis ir mes". Remdamasis ta pažiūra, Durkheim'as įrodo, kad darbo pasidalijimas, kaip socialinis reiškinys, yra ne savavališkas žmogaus produktas, bet sudaro faktą, atsirandantį be mūsų noro, kaip būtina tam tikrų mūsų socialinio gyvenimo sąlygų pasekmė. Šiuos faktorius sudaro — gyventojų augimas ir kartu didėjąs tarp atskirų individų bendravimas. To pasekmė esti kovos dėl būvio padidėjimas, kuri gimdo ir plečia darbo pasidalijimą. Šią savo mintį Durkheim'as paaiškina pavyzdžiu. Įsivaizduokime, kad patobulėjus kurioje nors šalies vietoje susisiekimui, prie jos prisijungia nauja pramonės dirbinių prekyvietė. Verslovės, turinčios lėšų plėstis, puls į naują sritį. Jei jos sutiks ten vietinę pramonę, kuri pajėgs atsilai-

kyti, tai, po kurio laiko kovos, nusistatys tarp jų pusiausvyra, aprėžianti tuo ar kitu būdu jų veikimą; jei vietinė pramonė naujoje srityje pasirodys silpna, tai jai teks nusileisti ateiviams ir — arba visiškai nustoti veikus arba persiorganizuoti. Pastaruoju atveju jos nukreips savo jėgas surasti naujiems, mažiau beapsimokamiems bizniams, kaip pirmiau, ir todėl nesudarantiems tokių aštrių varžytynių objekto. Tuo būdu atsiras naujos specialybės ir ūkiškas žmonių apsirūpinimas patobulės.

Literatūra. Bendri ekonomikos vadovėliai. K. Bücher. Entstehung der Volkswirtschaft. Schäffle. Bau und Leben der socialen Körpers. 1896. E. Durkheim. De la divion du travail. Simmel. Über die sociale Differenzierung.

Tautos ūkio struktūra

Tautos ūkio sudėtis. Įmonės. Verslovės. Kapitalas, kaip sąskaitybinė vertė. Įmonės ir verslovės esminiai požymiai. Įmonės. Stambios ir smulkios įmonės. Stambios įmonės gerieji ypatumai. Generalinių kaštų reikšmė. Optimalinis įmonės dydis. Masinės gamybos dėsnis. Stambių ir smulkių įmonių pritaikymo sritys. Ekstensyvinės ir intensyvinės įmonės. Įmonių rūšys. Verslovės. Verslovių lyčių priklausomybė nuo ūkio santvarkos bendrų principų. Verslovių rūšys. Privatinės verslovės. Bendrovės ir jų rūšys. Akcinės bendrovės. Jų struktūra. Atsiradimas ir įsigalėjimas. Pritaikymo sritys. Skaičius Lietuvoje. Kooperatinės verslovės. Jų skirtumas nuo privatinių. Kooperatyvų apibūdinimas. Istorija. Rūšys ir skaičius Lietuvoje. Viešosios verslovės. Jų tikslas. Pritaikymo sritis. Socializacija. Jos sąvoka. Socializacijos mėginimai Sovietų Rusijoje ir Vokietijoje. Planingo ūkio sąvoka. Literatūra.

Gamybos procesas tautos ūkyje koncentruojasi tam tikruose vienetuose, kuriuose jungiami gamybos faktoriai ir su kurių pagalba siekiami tam tikri techniški tikslai, pav., gaminami tam tikri įrankiai, maisto dalykai ir tt.; arba, tokių vienetų tikslą sudaro ūkiškas tikslas: pajamos—pelnas, nauda. Pirmąją gamybos priemonių kombinaciją techniškai tų ar kitų produktų gamybai vadiname įmone (Betrieb, exploitation). Antrą ūkiškų vienetų rūšį, siekiančią pajamų—pelno, vadiname verslove (Unternehmung, entreprise). Įmonė ir verslovė gali sutapti ir dažnai sutampa: mūsų cukraus fabrikas, kaip įmonė su tam tikra gamybos priemonių kombinacija, — yra priemonė verslovei, vadinamai akcine bendrove „Lietuvos cukrus", jos ūkiškam tikslui — pelnui — pasiekti. Čia verslovė, minėtoji akcinė bendrovė, turi vieną įmonę cukraus fabriką, ūkiškoms pajamoms pasiekti. Bet gali atsitikti ir dažnai atsitinka, kad verslovė turi daugelį įmonių. Pav., akcinė bendrovė turi cukraus fabriką, dvarus cukriniams runkeliams gaminti, spirito varyklą ir t. t. Daug retesnis ekonominiame gyvenime atsitikimas, kada vienos įmonės naudojimas pajamoms gauti priklauso dviem verslovėms. Pavyzdžiu gali būti geležinkelio įmonės eksploatavimas, kai jis suskirstomas į keleivių ir prekių transportą ir kai tos abi eksploatavimo šakos priklausytų dviem atskiroms verslovėms. Įmonės ir verslovės sudaro tautos ūkio centrus, kur susiduria gamybos priemonės; kur pagaminamos prekės eina į apyvartą, realizuodamos

tam tikras pajamas. Visuomenės ūkio apyvartos atžvilgiu nyksta skirtumas tarp žemės ir kitų daiktinių gamybos priemonių. Čia svarbu jų vertė, kuri gauna bendrą kapitalo vardą. Tuo būdu kapitalu čia suprantame sąskaitybinę visų gamybos priemonių ir produktų vertę. Čia jau nekalbama apie žemės vertę, trobų vertę, mašinų vertę ir t. t., bet apie kapitalą — visų tų daiktų vertę. Kadangi ši kapitalo vertė išreiškiama pinigais, tai ir kapitalas čia išreiškiamas kaip piniginė suma. Jei mes turime verslovę, akcinę bendrovę, su 5 mil. litų kapitalo, tai reiškia, kad visų jos turimų gamybos priemonių: žemės, trobesių, mašinų, žaliavų ir t. t. vertė ir gyvi pinigai kasoje sudaro 5 mil. litų. Verslovei svarbu yra gamybos priemonių kaštų vertė ir gaunamas tarp kaštų ir produkto skirtumas — grynas pelnas. Įmonei svarbu yra techniška gamybos priemonių rūšis ir pavidalas.

Įmonėse ir verslovėse, kaip gamybos proceso vienetuose, susidaro ir tam tikri tarp jų dalyvių visuomeniški santykiai. Įmonėje svarbūs yra įmonės dydis ir jos intensyvumas, verslovėje — vadovaujamos valios sudarymas, gamybos priemonių dispozicija ir išdavų (pelno ar nuostolių) paskirstymas.

Tuo būdu verslovių ir įmonių esmė nustatoma visų pirmiausia techniškais (įmonių) ir ūkiškais (verslovių) tikslais. Bet šie vienetai — įmonės ir verslovės — kartu yra ir visuomeniško pobūdžio, nes tų tikslų pasiekimas tegalimas visuomeniškomis sąlygo-

mis, atliekant dalines funkcijas visuomenės ūkiui, kaip visumai.

Todėl verslovių nesudarys namų ūkis (vartojamasis ūkis), kuriame vyksta iš šalies gaunamų ūkiškų gėrybių vartojimas. Antra vertus, ir uždaras ūkis, tiesiogiai tenkinąs savo narių reikmenes, taip pat nesudarys verslovės. Pusiau uždari ūkiai, kaip, pav., mūsų žemės ūkiai, sudarys tarpines formas tarp verslovės ir uždaro ūkio.

Įmonės. Įmonės, kaip techniški visuomenės ūkio gamybos vienetai, skirstomos į stambias ir smulkias įmones. Šio suskirstymo matą sudaro ne pats įmonės dydis, bet tam tikras jos organizacijos pobūdis, būtent — ar įmonėje vedamasis darbas atskirtas nuo vykdomojo. Ten, kur vedamasis darbas negali būti sujungtas su pačiu vykdomuoju darbu, turėsime stambią įmonę. Ten, kur vedamasis darbas yra sujungtas su vykdomuoju, turėsime smulkią įmonę.

Daugeliu atvejų, bet ne be išimties, stambios įmonės esti produktingesnės, kaip smulkios įmonės, t. y., stambiose įmonėse santykis tarp kaštų ir pajamų esti patogesnis, kaip smulkiose. Tat pasireiškia tuo būdu, kad iš stambių įmonių gaunamas tokis pat produktas mažesniais gamybos kaštais, arba didesnis produktas tokiais pat gamybos kaštais, kaip smulkioje įmonėje. Tat priklauso nuo to, kad stambiose įmonėse galimas didesnis darbo padalijimas, kuris susijęs yra, kaip jau mes matėme, su didesniu produktingumu. Stambioji įmonė taip pat gali naudoti geresnes ga-

mybos priemones (mašinas) ir tas gamybos priemones geriau išnaudoti. Vienodu daiktinių gamybos priemonių kiekiu galima gauti stambiose įmonėse didesnis produktas, kaip kad tas pačias priemones naudojant keliose smulkiose įmonėse, nes daiktinės gamybos išlaidos auga ir krenta ne vienodai su įmonės dydžiu. Čia tenka turėti galvoje visa tai, kas vadinama tvirtais kaštais (butas, šviesa, kuras, mašinų įrengimas, pardavimo organizacija). Pastatyti du kart erdvesnius namus paprastai kaštuoja ne dveja tiek, o mažiau; įtaisyti dvigubai didesnis katilas garo jėgai, atsieina ne dvigubai brangiau; lygus dvigubai didesnio buto apšvietimas reikalauja ne dveja tiek šviesos, bet mažiau; dvigubai didesniam namui įšildyti reikia ne dvigubai daugiau kuro, bet mažiau. Tas reiškinys išeina iš bendrų gamtos dėsnių. Ir, iš tikrųjų, tat yra ne kas kita, kaip rezultatas geometrijai žinomo santykių tarp tūrio ir plokštumos dėsnio: juo didesnis kūnas, juo mažiau išeina paviršiaus vienam tūrio vienetui. Iš to išeina, kad visais atvejais, kada naudingas kūno veiksmas santykiauja su jo tūriu, o gamybos kaštai — su jo paviršiumi, padidinimas tūrio, esant kitoms lygioms sąlygoms, turi mažinti naudingo veiksmo kaštus. Tą aiškiai matysime iš dviejų ketvirtainių dėžių. Vienos dėžės šono ilgis lygus vienam decimetrui, o kitos dėžės — vienam metrui. Pirmai reikia 6 ketvirtainių decimetrų lentų, antrai 600, tuo būdu medžiagų išlaidų santykis išsireiškia kaip 1:100. Tuo tarpu antros dėžės tūris lygus ne vienam kūbiniam decimetrui, o 1000. Iš to iš-

eina, kad vienas kūbinis antros dėžės decimetras 10 kartų pigesnis, nes jis yra tūkstantį kartų didesnis už pirmą, o kaštuoja tik vieną šimtą kartų daugiau už pirmąjį. Todėl, kitoms sąlygoms esant lygioms, juo didesnis namas, juo pigiau atsieina tūrio vienetas. Du kart didesnio tūrinio mašina kuro reikalauja mažiau, kaip dveja tiek; taip pat neproduktingas trynimasis, esant dveja tokiai didumo mašinai, didėja mažiau, kaip dveja tiek, ir t. t. Įšildyti dveja tokiam didumo butui reikalinga mažiau, kaip dveja tiek kuro, nes padidinus du kart butą, mažėja, palyginti su jo tūriu, jo paviršiaus plotas, — nes kiekvienas butas neproduktingai leidžia šilumą tik pro savo paviršių. Išlaidos transportui už važtos toną didesniame laive mažesnės, kaip mažame. Sandėlių išlaidos mažesnės didelėje patalpoje, kaip mažoje. Įpakavimo išlaidos (statinės, dėžės, ryšuliai) esti juo mažesnės, juo didesnis prekių kiekis. Tuo būdu stambios įmonės, palyginti, mažiau išleidžia prekių įpakavimui, transportui ir laikymui sandėliuose, kaip smulkios įmonės. Todėl stambioje įmonėje, galinčioje naudotis didesniais trobesiais, mašinomis ir apskritai gamybos priemonėmis naudingo efekto vienetas atsieina pigiau, kaip smulkioje.

Tą pat tenka pasakyti ir apie darbo jėgos išnaudojimą. Stambioje įmonėje tarnautojų darbas pilnai išnaudojamas, tuo tarpu smulkioje, su mažomis apyvartomis, tarnautojai dažnai būva visiškai be darbo. Todėl ir darbas stambiai įmonei žymiai pigiau atsieina, kaip smulkiai. Ta pačia linkme veikia jau ir

pats vedamojo ir vykdomojo darbo atskyrimas, kuris įgalina racionaliau organizuoti stambios įmonės darbą.

K. Bücher'is, remdamasis stambios įmonės geraisiais ypatumais, ypač tvirtų kaštų reikšme, formulavo „masinės gamybos dėsnį". Pažymėję M įmonėje pagamintų produktų kiekį vienetais, vidutinius vieneto kaštus K, tvirtus kaštus, t. y., tokius, kurie nesikeičia, didėjant gamybai, pažymėję C, ir kintamus kaštus, kurie didėja, augant gamybai tiesiai proporcingai produktų masei — arba mažesniu santykiu, — V, gausime formulę $K = \frac{C}{M} + V$. K turi būti juo mažesnis, juo didesnis M; V paliekant vienodai arba tik nedaug keičiantis, $\frac{C}{M}$ bus juo mažesnė sumoje $\frac{C}{M} + V$, juo M didesnė (Žiūr. K. Bücher. Die Entstehung der Volkswirtschaft, II, 4).

Tačiau stambios įmonės gerieji ypatumai — jos didesnis produktingumas — auga ne be ribų. Jau pats perdidelės įmonės sukūrimas gali tam tikromis sąlygomis padaryti ją neūkiška, jei jos visos nebus galima leisti į darbą. Stambiai įmonei veikti yra būtina sąlyga ir atitinkamo dydžio prekyvietė. Taip pat ir ne visi tvirti kaštai, augant įmonei, mažės. Taip, pav., statant dviejų aukštų namus, namo išlaidos bus mažesnės, kaip statant dvejus namus tos pačios kubatūros, nes susitaupys išlaidos stogui ir pamatams. Bet, pav., pastatyti namus dvidešimties aukštų atsieitų ne dvidešimts kartų brangiau, kaip paprastas

vieno aukšto namas, bet daug brangiau, nes tektų naudoti daug brangesnė medžiaga. Tuo būdu, veikiant esamoms sąlygoms, kiekviena įmonių rūšis turi tikslingiausią ir produktingiausią dydį, kurį vadiname optimaliniu dydžiu, panašiai, kaip žemės ūkyje esti optimalinė produktingumo riba. Ta riba, kintant technikai, gali pakitėti.

Stambioms įmonėms susikurti reikalinga, kaip jau minėta, tam tikro dydžio prekyvietės, kurios gali augti, augant gyventojų kiekiui ir vis labiau įsigalint mainams. Stambiai įmonei susikurti reikia dideli kiekiai daiktinių ir asmeninių gamybos priemonių — kapitalo ir darbo.

Ne kiekvienoje gamybos šakoje esti produktingesnė stambi įmonė. Tas priklauso nuo gamybos rūšies. Galima sakyti, kad stambios ir smulkios įmonės turi savas pritaikymo sritis. Yra sričių, kur iš esmės gali būti tik stambios įmonės (geležinkeliai) ir yra tokių sričių, kur tinka tik smulkios įmonės (individualinio skonio dalykų gamyba). Yra sričių, kur ūkiškesnės stambios įmonės, ir yra tokių sričių, kur smulkios įmonės ūkiškai tikslingesnės, kaip stambios. Stambios įmonės labiau tinka masiniams dalykams gaminti, smulki — specialaus skonio dalykams. Stambi įmonė tinka tose gamybos šakose, kur tenka vartoti paprasto darbo ir kapitalo mases, smulki ten, kur labiau reikalingas specialus darbas, pav., kaikuriose žemės ūkio šakose.

Čia jau reikia pažymėti skirtumas tarp stambių įmonių ir verslovių. Stambios verslovės gali būti dėl

to stambios, kad turi daugybę smulkių įmonių (vadinamojoje stambiosios namų pramonės sistemoje, filialinių parduotuvių sistemoje ir kit.).

Antrą skirtumą tarp įmonių sudaro jų intensyvumas, t. y., vartojamų gamybos priemonių išnaudojimo laipsnis. Tuo atžvilgiu įmones skiria į intensyvines ir ekstensyvines. Intensyvinės labiau išnaudoja gamybos priemones, ekstensyvinės mažiau. Intensyvumas gali reikštis didesniu kapitalo arba darbo išnaudojimo laipsniu. Yra įmonių, kurios gali būti intensyvesnės ir ekstensyvesnės, ir įmonių, kurios gali būti tik ekstensyvinės arba tik intensyvinės. Yra įmonių, kur intensyvumas pasireiškia kapitalo išnaudojimu, ir tokių įmonių, kur intensyvumas pasireiškia tik darbe, — tas priklauso nuo bendrų gamybos sąlygų. Ten, kur gamybos priemonių yra daug (jaunose šalyse), palyginti su paklausais, turėsime ekstensyvines įmones, ir, atvirkščiai, ten, kur jų maža, intensyvines. Ūkio evoliucija eina iš ekstensyvinių įmonių į intensyvines.

Gamybos priemonių išnaudojimo laipsnis priklauso, kaip jau matėme, iš dalies nuo įmonės dydžio. Stambi įmonė dažnai esti, bet ne visados, intensyvesnė, kaip smulki. Bet ir kai kurios smulkios įmonės (žemės ūkio: daržovių, sodų, vynuogių kultūrų; gyvulininkystės) esti intensyvesnės; taip pat ir pramonės įmonės, kur daugiausia kreipiama dėmesio į produktų rūšį, esti taip pat intensyvesnės. Taigi, įmonių stambumas ir smulkumas ir jų ekstensyvumas ar intensyvumas nesutampa.

Įmones galima skirstyti į tam tikras rūšis pagal techniškus jų uždavinius. Svarbiausias šakas tuo atžvilgiu sudarys: žemės ūkio, pramonės, prekybos, susisiekimo ir draudimo. Šios įmonių rūšys, sudarančios atskiras visuomenės gamybos proceso šakas, suskirstomos dar į kitas įvairiais atžvilgiais, bet apie tai kalbėsime vėliau, nagrinėdami jas smulkiau.

Verslovės. Verslovių, kaip visuomenės ūkio gamybos proceso vienetų, traktuojamų verčių apskaitymo ir gaunamo produkto ir jo paskirstymo atžvilgiu, rūšys priklauso nuo bendrų principų, kurie viešpatauja esamame tautos ūkyje. Jei valstybė savo įstatymais atsakomybę už ūkišką likimą paveda pačiam individui, tai turėsime individualistinę ūkio santvarką. Juridiškai piliečių niekas neverčia dirbti, bet neduoda ir darbo teisės. Gamybos priemonėms valstybė pripažįsta nuosavybės teisę atskiriems individams. Tolimesnė ūkiška laisvė remiasi sutarčių laisve, laisve vartoti, laisve pasirinkti darbą, priešingai kolektyvinei tvarkai, kur tie dalykai būtų visiškai reguliuojami pačios valstybės. Be to, individualinėje tvarkoje valstybinė valdžia nedraudžia atskiriems individams bendromis jėgomis siekti ūkiškų uždavinių, sudarant bendroves. Šių laikų individualinė tvarka, atsižvelgiant į kapitalo reikšmę joje, vadinama ir kapitalistine tvarka. Šiems laikams charakteringas yra individualinis ūkis, išskyrus Sovietų Rusiją, kur įsigalėjęs kolektyvinis ūkis.

Individualiniame ūkyje mes randame šių rūšių versloves: privatines versloves, kooperatines ir viešas versloves. Šių stambiausių verslovių grupių tarpe galima sutikti dar mišrias versloves, kurios, tačiau, retai tepasitaiko.

Privatinės verslovės gali būti vienaasmenės arba daugiaasmenės bendrovės. Vienaasmenė privatinė verslovė yra tokia, kur gamybos priemonių dispozicija ir išdavos tenka vienam asmeniui — verslininkui. Toks asmuo yra visiškas įmonės šeimininkas, todėl gali greičiau ir tiksliau disponuoti turimomis lėšomis. Todėl ir vienaasmenės privatinės verslovės gali būti ūkiškesnės už privatines kolektyvines versloves. Tokių verslovių minusą sudaro tai, kad jų likimas esti susijęs su vieno asmens likimu, kuris gali turėti lemiamos reikšmės ir pačios verslovės likimui. Be to, atskiros individualinės verslovės retai būna stambios — joms trūksta kapitalo subūrimo. Bet todėl vienaasmenės arba šeimyninės verslovės dažnai sudaro dideles, vadinamas nematomąsias, atsargas, nes joms netenka išdavinėti dividendų, o tatai jas daro atsparesnėmis konjunktūriniams judėjimams.

Privatinės daugiaasmenės verslovės, bendrovės, susidaro keletai ar daugeliui asmenų sudarius juridinį asmenį ir sudedant lėšas bendrai apyvartai ir bendrai pasidalijant gautą iš verslovės naudą. Juridiniu atžvilgiu privatinės bendrovės dalijasi į keletą rūšių. Čia jau reikia pastebėti, kad juridinis pagrindas nesudaro dar jų ekonominio skir-

tumo nuo kitų verslovių rūšių. Tos pačios juridinės formos verslovė gali turėti įvairų ekonominį turinį; pav., kooperatinės ar viešosios verslovės juridinė struktūra gali nesiskirti nuo privatinės bendrovės. Svarbiausias privatinių bendrovių rūšis sudaro: pilnosios bendrovės, komanditinės bendrovės, bendrovės su aprėžta atsakomybe ir akcinės bendrovės.

Pilnosios bendrovės sudaro paprasčiausią daugiaasmenių bendrovių formą. Jos nariai atsako visu savo turtu už bendrovės pasižadėjimus. Santykiai tarp narių nustatomi tam tikra sutartimi, o nesant jos, reguliuojami bendrų įstatymų. Pilnoji bendrovė susidaro tais atvejais, kai verslovei nori vadovauti grupė asmenų, artimai pažįstamų ir vieni kitais pasitikinčių. Priešingu atveju sunku laukti darnaus verslovės darbo; stingant savitarpio pasitikėjimo, sunku laukti narių sutikimo neribotai atsakyti vienas už kito veiksmus. Todėl pilnosios bendrovės labai dažnai esti šeimyninės; praktikoje jos dažnai vadinasi prekybos namais.

Jei pilnosios bendrovės nariai turi pakankamai kapitalų ir atitinka aukščiau kalbėtas sąlygas, jos gali būti rimtos ir patikimos ir išsilaikyti ilgą laiką. Tačiau, tokia verslovės forma nelabai betinka verslovėms, reikalaujančioms labai stambių kapitalų. Savaime suprantama, kad surinkti labai stambius kapitalus iš daugelio asmenų, kurie neaprėžtai vienas už kitą atsakytų ir bendrai vestų reikalus, nėra lengvas dalykas. Asmens, kurie gali turėti stambius kapitalus,

gali neturėti asmeniškų kvalifikacijų bendrai dirbti arba nenorėti visu savo kapitalu rizikuoti. Dėl tų pat priežasčių pilnosioms bendrovėms nelengva esti padidinti savus kapitalus.

Komanditinės bendrovės, būdamos artimos pilnosioms bendrovėms, ką tik minėtą pilnųjų bendrovių trūkumą pašalina tuo, kad narius savo padalija į dvi grupes: pilnuosius, kurie, kaip ir pilnose bendrovėse atsako visu savo turtu, ir indėlininkus (pajininkus—dalininkus, komanditistus), kurie prieš bendrovės kreditorius atsako tik savo įnašais. Savaime suprantama, kad daug lengviau esti surasti indėlininkus, kaip pilnuosius narius (komplementarus). Pilnųjų narių ir indėlininkų teisės nevienodos. Pirmieji yra bendrovės vedėjai, o antrieji — dalyvauja pelne ir turi tam tikrų kontrolės teisių.

Bendrovė su aprėžta atsakomybe skiriasi nuo komanditinės bendrovės tuo, kad joje nėra pilnųjų narių, kurie atsakytų už bendrovės pasižadėjimus visu savo turtu, o yra tik nariai atsaką savo įnašais. Tokios bendrovės administruojamos rinktų asmenų, kurie nebūtinai turi būti bendrovės nariais. Šiose bendrovėse nariai savo dalis gali perleisti tik teismo arba notarialiniu aktu. Dėlto ir narių ryšiai tarp bendrovės su aprėžta atsakomybe yra glaudesni, o bendrovės dalių kapitalas apsaugotas nuo spekuliacijos biržoje ir nuo dalyvavimo joje atsitiktinių ir nekompetetingų asmenų. Įnašai jose nustatomi gana aukšti.

Pagaliau, akcinės bendrovės sudaro svarbiausią šių laikų daugiaasmenių verslovių formą. Joje asmeniški ryšiai, kurie daugiau ar mažiau pasireiškia pirmiau minėtose verslovių rūšyse, nustoja visiškos reikšmės. Taip pat ir pats tokių bendrovių vedimas nustoja būtino ryšio su kapitalais; įdėjimas ir išėmimas kapitalų taip pat yra labai lengvas. Dalyvavimas akcinėse bendrovėse įgyjamas pirkimu akcijų — dalies akcinės bendrovės kapitalo, o išėjimas įvyksta pardavus turimas akcijas. Dėlto akcines bendroves vadina beasmenėmis verslovėmis.

Akcinės, kaip ir kitos bendrovės, sudaro juridinį asmenį, administruojamą visuotinio susirinkimo renkamos valdybos ir kontroliuojamą taip pat visuotinio susirinkimo renkamos revizijos komisijos. Kapitalas jos nustatomas apvalia suma ir suskaidomas į tam tikras dalis — akcijas (mūsų įstatymais iš 1924.X.31 ne mažesnes per 100 litų), kurios įgyjamos perkant tam tikrą dokumentą akcijos vardu. Akcijos esti vardinės, jei jose pažymimas jos savininko vardas ir akcijos perleidimas kitiems negalimas be akcinės bendrovės valdomųjų organų žinios; jei to nereikalaujama — tai akcijos vadinasi nevardinėmis. Akcinės bendrovės nariai, akcininkai, atsako už bendrovės pasižadėjimus tik savo akcija. Tokia akcinės bendrovės administravimo tvarka žymiai skiriasi nuo aukščiau minėtų verslovių formų.

Pirmosios akcinės bendrovės atsirado XV ir XVI amžiuje Italijos miestuose, kai Genujoje susikūrė šv.

Jurgio Bankas, o Milane šv. Ambraziejaus Bankas akcinių bendrovių forma. Taip pat stambiosios XVII amžiaus prekybos kompanijos sudaro šių laikų akcinių bendrovių prototipą. Pavyzdį tokioms bendrovėms davė Olandų Rytų Indijos Kompanija (1602 m.). Šios bendrovės įstatuose pirmu kart sutinkamas ir žodis „akcija“ ir „akcininkai“. Po to panašios bendrovės XVII amžiuje atsiranda Prancūzijoje, Portugalijoje, Danijoje, Švedijoje ir kit. Tačiau, akcinės bendrovės ypatingai išsiplečia visose kultūringo pasaulio šalyse nuo 70-tųjų pereito amžiaus metų. Tokis didelis akcinių bendrovių išaugimas aiškinamas šiais akcinės bendrovės ypatumais: galimumu sujungti mažus kapitalus į didelius ir kurti jais stambias įmones; 2. galimumu gabiems asmenims išnaudoti kapitalus tų asmenų, kurie nenori ar nepajėgia savo kapitalų savarankiškai išnaudoti; 3. lengvu įstojimu į bendrovę ir lengvu iš jos išėjimu; 4. aprėžta atsakomybe tik akcijų suma; 5. vieša atsiskaitomybe ir palengvinimu, palyginti su kitomis verslovių lytimis, krediuotis, leidžiant obligacijas, kurios duoda jų laikytojams teisės gauti iš akcinės bendrovės kasmet tam tikras, iš anksto fiksuotas, palūkanas.

Tačiau, tie patys momentai, kurie sudaro akcinių bendrovių pliusus, gali virsti ir jų minusais. Lengvumas tapti akcinės bendrovės nariu, kuris palengvina kapitalų surinkimą, pritraukia į narius daugybę asmenų, kurie jokio supratimo neturi nei apie bendrovę, nei apie jos įmones, o vien trokšta gauti didelius dividendus, kuriuos kartais siūlo akcinių bendro-

vių steigėjai gudria reklama (garsieji John Low eksperimentai, Panamos kanalo istorija, neseniai įvykusi Ivar'o Kreuger'io, „degtukų karaliaus", afera ir kit.). Nesunku suprasti, kad visuotinis akcininkų susirinkimas, susidaręs iš tokių pelno pasigvėšusių narių, greitai gali tapti įrankiu keletos gudruolių, savo nuožiūra išnaudojančių akcinę bendrovę. Tokiais atvejais išpučiamas dirbtinai akcijų dividendas, o kartu ir jų kursas, ir iš kurso skirtumo biržos spekuliantai, laiku pardavę akcijas, pasipelno, o eilinė paprastų akcininkų masė nustoja savo įdėto į akcijas turto. Kartais gudrūs spekuliantai tam tik ir sukuria akcines bendroves, kad gautų pelno iš tokios bendrovės steigimo, perleisdami brangia kaina trobesius bei įtaisymus ir laiku suspėdami parduoti aukštu kursu akcijas.

Tačiau, čia minėti akcinių bendrovių negerumai negali atsverti pagrindinio jos teigiamojo ypatumo — lengvo ir patogaus kapitalų sutvarkymo. Tik akcinių bendrovių dėka galima buvo sukurti šių laikų stambias įmones.

Tiesa, akcinė verslovių forma ne vienodai tinka visoms įmonėms organizuoti. Jos turi savą pritaikymo sritį, būtent — tą visuomenės gamybos proceso dalį, kur lemiamos reikšmės turi dideli kapitalai, o ne asmeniškas susiinteresavimas ir vedimas. Todėl akcinės bendrovės tinka organizuoti masinei gamybai, kur nereikalingas greitas ir skubus prisitaikymas kintamoms sąlygoms ir nereikalinga drąsi asmeniš-

ka iniciatyva. Tuo atžvilgiu akcinės bendrovės prisiartina ir kitoms kolektyvinėms verslovėms.

Akcinių bendrovių skaičius ir jų kapitalai Lietuvoje 1931—1927 metais.

(Pirmoje skiltyje b-vių skaičius, antroje kapitalai mil. lit.).

	1931		1929		1927	
Pramonės	71	92,59	56	70,73	50	64,89
Prekyboje	28	9,40	19	5,72	13	2,81
Kredite	11	27,90	13	28,15	15	29,10
Draudime	3	1,41	4	1,51	4	1,51
Kiti verslai	12	6,20	11	7,09	11	6,59
Viso	125	137,50	104	113,20	93	104,90

Kooperatinės verslovės skiriasi nuo jau minėtų privatinių verslovių tuo, kad jos steigiamos ūkiškai silpnesniųjų: ūkininkų, darbininkų, tarnautojų ir t. t. Jų uždavinys yra ne gauti pirmiausia pelno už įdėtą į verslovę kapitalą iš pašalinės klijentūros, bet tuo ar kitu būdu patarnauti savo narių pelnomiems arba vartojamiems ūkiams. Pav., vartotojų bendrovės stengiasi aprūpinti savo narių vartojamus ūkius (šeimas) kasdienio vartojimo dalykais, kredito bendrovės uždavinys yra aprūpinti savo narių pelnomuosius ūkius (žemės ūkį, amatininko verslą ir t. t.) prieinamų sąlygų kreditais. Kaip bendra taisyklė, kooperatyvai siekia ne tik ūkiškos naudos savo nariams, bet ir visai grupei. Kooperatyvai tar-

nauja ir daro operacijas tik su savo nariais, nors ne be išimčių. Kadangi kooperatyvams tenka veikti bendromis prekyvietės sąlygomis, tai jie savo patarnavimus nariams teikia dažniausia taip pat prekyvietės sąlygomis. Pav., vartotojų bendrovės parduoda savo krautuvėse prekes prekyvietės kainomis. Tuo būdu susidaręs pelnas skirstomas ne pagal įdėtą kapitalą (už kurį paprastai mokamas vidutinis palūkanų procentas) kaip kitose daugiaasmenėse bendrovėse, bet skirstomas pagal narių dalyvavimą kooperatyvo operacijose, pav., prekių įpirkimą, pristatytų produktų kiekį ir t. t. Vadinasi, sudarytas iš operacijų su savo nariais pelnas, grąžinamas tiems patiems nariams. Tačiau gali būti atsitikimų, kad nariai dalyvauja tik kooperatyvo išlaidose, pav., melioracijos bendrovėse, o pajamos iš kooperatyvo įmonės realizuojasi narių ūkiuose. Tuo būdu kooperatinę verslovę galima apibūdinti taip: kooperatyvas yra ūkiškai silpnesniųjų ūkio vienetų jungtinė verslovė, kuri savo įmonių pagalba įgalina geriau atlikti įeinančių į jos sudėtį ūkio vienetų tikslus, o gautas iš jos įmonių grynas pajamas arba surištas su bendru įmonių laikymu išlaidas skirsto savo nariams proporcingai jų dalyvavimui verslovės apyvartose.

Nors kooperatinės bendrovės kartais naudojasi jau minėtų daugiaasmenių verslovių juridine struktūra, įdėdamos į ją savo ekonominį turtą, tačiau, kooperatyvai ilgainiui sudarė tam tikrą, specialiai kooperatyvams pritaikintą, juridinę struktūrą. Skirtumas jos nuo kitų daugiaasmenių verslovių juridinių lyčių

toks, kad 1. kooperatyvų nariai turi lygias teises, būtent — vieną balsą visuotiniuose susirinkimuose (vadinamuosiuose antro laipsnio kooperatyvuose — didmenų bendrovėse, sąjungose, ta taisyklė dažniausiai neišlaikoma: nariams teisės duodamos ir pagal atliktų per jas apyvartų dydį ir pagal turimą narių skaičių); 2. įstojimo ir išstojimo teisės palengvintos — jos nustatomos įstatuose ir žymiai lengvesnės, kaip pilnose ar komanditinėse bendrovėse, tas sudaro vadinamąją kintamą kooperatyvų sudėtį; 3. kooperatyvai neturi iš anksto fiksuoto kapitalo: kintant narių sudėčiai, kinta ir kapitalai, — iš čia ir kooperatyvų pavadinimas bendrovėmis su kintamu kapitalu; 4. dalyvavimas kapitalu — įnašai į kooperatyvą — tampriai susiję su pačiu asmeniu, todėl dažniausia esti arba visiškai neperduodami arba perduodami tik sutikus kooperatyvo valdomiems organams. Iš to seka ir tas faktas, kad kooperatyvo dalys negali būti spekuliacijos objektu biržose; 5. kooperatyvų nariai įpareigojami, kartais net būtinai, dalyvauti kooperatyvo įmonių operacijose, pav., statyti pieną į kooperatines pienines, bekoną į kooperatines skerdyklas ir t. t.

Kooperatyvų administracijos organai tie patys, kaip ir akcinėse bendrovėse.

Reikia pažymėti, kad ne visada specifinė kooperatinė struktūra sutampa su ekonomine kooperatyvo esme ir atvirkščiai.

Kooperatinės verslovės yra, palyginti, jaunos. Jų aiškesnė užuomazga pastebima pirmoje XIX amžiaus

pusėje. Bet didesnis kooperatinių verslovių skaičius pradeda atsirasti tik antroje XIX amžiaus pusėje, kada Anglijoje atsiranda didesnis skaičius vartotojų bendrovių (joms pradžią duoda Teisingųjų Ročdelio Pionierių Vartotojų Bendrovė, susikūrusi 1844 m. Rochdale mieste). Vokietijoje kredito kooperatyvams duoda pradžią Schulze-Delitsch'as ir Raiffeisen'as.

Kooperatinės verslovės daugiausia išsiplėtė ligi šių laikų žemės ūkyje, kasdienio vartojimo dalykų aprūpinime, kredite. Palyginti, labai mažos reikšmės pasiekė darbininkų gaminamosios bendrovės, daugiausia dėl to, kad nepajėgė sudaryti stambių įmonių, su kuriomis toms bendrovėms tenka susidurti prekyvietėje.

Svarbiausias kooperatyvų grupes sudaro: 1. vartotojų kooperatyvai: vartotojų bendrovės ir butų bendrovės; 2. kredito kooperatyvai: miestų ir sodžiaus; 3. žemės ūkio kooperatyvai: pirkimo, pardavimo, perdirbimo ir kitų įvairių patarnavimų tiekimo; 4. amatininkų ir smulkių verslovininkų kooperatyvai: žaliavos, didmenų sandėliai ir t. t.; 5. darbininkų gaminamosios bendrovės — bendrai įmonei organizuoti, bendrai darbo jėgai parduoti (vadinamosios darbo artelės).

Svarbesnes kooperatinių verslovių rūšis paliesime smulkiau, nagrinėdami atskiras visuomenės gamybos šakas.

Kooperatyvų skaičius Lietuvoje 1933—1930 m.:

	1933	1932	1931	1930
Kredito	457	454	460	405
Pieninių	343	360	417	376
Vartotojų ir pardavimo	249	254	320	327
Žemės ūkio	54	65	153	161
Kitų	345	329	258	79
Viso	1448	1462	1608	1348

Viešosios verslovės yra tos, kurios laikomos viešųjų organų — valstybės ir vietos savivaldybių. Jose atskiro asmens interesas neturi reikšmės. Jų tikslas patenkinti kolektyvines reikmenes, siekti viešojo intereso. Skirtumą jų nuo privatinių ir kooperatinių verslovių sudaro išdavų paskirstymas. Gaunamos pajamos čia eina ne atskiriems asmenims, o visuomenei, kurią reprezentuoja viešasis organas — valstybė arba savivaldybė. Viešųjų verslovių tiekiamų patarnavimų kalkuliacija gali būti įvairiai daroma: aukščiau, kaip savi kaštai, — tuomet gaunamos pajamos sunaudojamos viešiems reikalams; savikaina — kada viešasis organas verslovės įmones laiko svarbiomis tautos ūkiui, bet ne tiek, kad prie jų viešasis organas turėtų primokėti; ir pagaliau — kada viešasis organas, pripažindamas savo įmonių patarnavimus labai svarbiais viešam interesui, kalkuliuoja juos žemiau, kaip savi kaštai. Tat priklauso nuo viešųjų organų socialinio idealo, nes kartais viešąsias

įmones paskatina išplėsti neekonominio pobūdžio įvykis, pav., karai, skurdas.

Viešosios įmonės gali būti sudaromos tais atvejais, kada valstybė ar savivaldybė neranda galimu kai kurių ūkio sričių pavesti ekonominės kovos atsitiktinumams. Tokias sritis sudaro valstybei: monetų kalimas, paštas, telegrafas, telefonas, iš dalies geležinkeliai, ginklų gamyba apsaugos reikalams ir kit. p. d. Savivaldybės imasi kurti pačios tokias įmones, kurios turi ypatingos reikšmės gyventojų gerovei, arba bendromis jėgomis gali būti geriau patenkintos, pav., kanalizacija, vandentiekis, elektros energija šviesos ir jėgos reikalams, tramvajus, autobusai, vietinio susisiekimo geležinkeliai ir t. t.

Pagaliau, viešosios įmonės gali būti organizuojamos tokiems ūkiškiems tikslams pasiekti, kurie, būdami neabejotinai visiems naudingi, yra per maža pelningi, kad jų įvykdymu susiinteresuotų privatinė iniciatyva. Pav., geležinkelių nutiesimas per tokias vietas, kuriose jis per tam tikrą laiką neduotų pelno, bet neabejotinai daug prisidėtų tai sričia ūkiškai pakelti.

Viešosioms įmonėms daromas priekaištas, kad jos nėra pakankamai ūkiškos, t. y. — perbrangiai gamina. Tokis jų neūkiškumas aiškinamas tuo, kad viešųjų organų biurokratinis mechanizmas nepajėgia prisitaikyti kintamoms ekonominio gyvenimo sąlygoms. Joms sunku esti numatyti ir išnaudoti kainų svyravimus, greitai susiorientuoti prekyvietės reikaluose ir t. t. Dėl to ir viešųjų įmonių pritaikymo sritis nėra

labai plati. Jos turi pasisekimo tose gamybos šakose, kurios tiekia vienodus ir pastovius patarnavimus ar daiktines gėrybes, pav., susisiekimo srityje, apšvietimo elektra, vandentiekio. Tačiau, ką tik minėti negerumai gali būti pašalinti, patobulinant jų administravimą, suteikiant jam daugiau autonomijos arba pereinant į valstybės kontroliuojamų akcinių bendrovių sudarymą, kur jau galima pritaikyti tinkamesnius administravimo metodus, taip pat prileisti ir suinteresuotus viešųjų įmonių veikimu gaivalus. Pastaruoju atveju turėsime mišriąsias versloves. Į jas gali būti pritraukti, be valstybės ir savivaldybės, darbininkų, kapitalistų ir vartotojų atstovai. Įvairių suinteresuotų gaivalų dalyvavimas tokiose verslovėse gali padaryti jas lankstesnes.

Minėtų viešųjų verslovių trūkumų nereikia laikyti esminiais, bet tik, gal būt, dažniau pasitaikančiais. Tas dar neįrodo, kad privatinės daugiaasmenės verslovės tų trūkumų niekados neturi.

Socializacija vadinasi tokia ūkio politika, kuri stato savo tikslu socialistinės tvarkos įvedimą, t. y., stengiasi panaikinti privatinę nuosavybę gamybos priemonėms ir perduoti jas visuomenei planingam jų valdymui, vadovaujantis visuomenės interesais. Taip suprantant socializaciją netektų prie jos priskirti visų tų priemonių, kurios nukreiptos į nuosavybės teisių atėmimą iš vieno savininko ir jų perdavimą kitų savininkų grupei (to reikalauja sindikalistai). Atvirkščiai, nuosavybės perėjimas į valstybės rankas tektų priskirti socializacijos sąvokai, kiek

ūkis būtų vedamas, vadovaujantis visuomenės interesais. Tačiau socializacijos ir suvalstybinimo (etatizacijos) nereikia laikyti tolygiais dalykais; nes greta su nuosavybės teisių gamybos priemonėms perdavimu valstybei yra dar ir kitų socializacijos būdų, pav., vartotojų organizacijomis, arba darbininkų gaminamosiomis bendrovėmis. Socializacijos klausimas Rusijoje po bolševikų perversmo buvo išspręstas valstybės naudai. Valstybė per savo ūkio organus tapo svarbiausiu gamybos priemonių savininku, o kiek vėliau paėmė ir artimą žemės ūkio kontrolę per kolchozus. Vokietijoje ir kitose šalyse 1919 metais socializacijos klausimas taip pat buvo iškeltas. Vokietijoje atsisakius nuo pilnos ir ūmios socializacijos, buvo išleistas net tam tikras įstatymas apie socializaciją, kuriuo buvo suteikta valstybei teisė įstatymų keliu ir už tam tikrą atlyginimą perimti savo žinion pribrendusias socializacijai versloves, ypač tas, kurių tikslas kasti žemės turtus ir išnaudoti gamtos jėgas. Taip pat dar prieš to įstatymo išleidimą buvo sudaryta tam tikra socializacijos komisija. Ji pagamino projektus apie miestų įmonių komunalizaciją ir anglių bei kalio kasyklų socializaciją. Tačiau komisijos projektai sutiko didelį pasipriešinimą ir buvo atmesti, nors tikra prasme jie nesiekė socializacijos, o tik vadinamo p l a n i n g o ū k i o, kurio uždavinį sudarytų, plačiai organizuojant ūkį, sukurti planingai vedamą visuomenės gamybą, kurios tikslas būtų padidinti produktingumą. Buvo siūlomas tokis planingas ūkis: visas ūkis dalijamas į autonomiškas organizacijas, kurios

grupuojasi pagal sritis ir specialybes. Teritorinių organizacijų branduolį sudaro darbininkų tarybos arba darbininkų atstovai, kurie būtų renkami verslovėse. Iš tų vietos tarybų būtų sudaromos sričių tarybos. Taip pat sudaro tarybas ir srities verslovininkai. Iš sričių darbininkų ir verslovininkų tarybų būtų sudaryta visos valstybės darbininkų ir verslovininkų taryba, kuriai priklausytų vyriausia Vokietijos ūkio vadovybė. Ji turėtų teisę įnešti ūkio ir socialinės politikos įstatymų projektus, svarstyti tokio pobūdžio įstatymus ligi jų priėmimo, rūpintis ir palaikyti ekonominę ir socialinę taiką ir didinti gamybą. To pasiūlymo pėdsakus randame Veimaro konstitucijoje ir Reicho ūkio tarybos sudaryme.

Žinomas yra ir Otto Neurath'o planingo ūkio projektas. Anot jo, turėtų būti sudaryta „centralinė ūkio taryba" su plačiais įgaliojimais, kuri pagamintų ūkio planą, remdamasi universaliniu statistiniu ištyrimu. Tokio ūkio plano sudarymas turėtų būti atliktas prieš socializaciją. Visos tautos ūkis turėtų būti sujungtas į kartelius ir sindikatus gamybos reikalams ir į kooperatyvus vartojimo reikalams, o centralinei ūkio valdybai turėtų priklausyti vyriausia vadovybė. Tas leistų išnaudoti ir senų ūkio vadovų— verslovininkų ir direktorių — prityrimą. Taip pat nebūtų reikalo daryti visus juos valdininkais, o galima būtų duoti „vienkartinius laisvus uždavinius" už specialinį atlyginimą. Senieji fabrikų, įnašų, akcijų savininkai turėtų būti eksproprijuojami už atlyginimą. Tačiau jie negautų visos savo įmonių vertės, jie gau-

tų tik tą pelno dalį, kurią leidžia vartojimui; likusioji pelno dalis, kuri eina kapitalams sudaryti, jiems netektų. Neurath'o planas skyrėsi nuo bolševikų plano, kurie manė pereisią į visišką socializaciją tik sugriovę seną ūkio organizaciją. Pirmieji mėginimai jiems nepavyko. Buvo pereita į vadinamąjį 1921 m. nep'ą (naują ekonominę politiką), bet vėliau 1927 m. ir vėl pereita į griežtą socializacijos vykdymą, nustatant vadinamojo „penkmečio" planą ir kolchozų sudarymą.

Literatūra. Robert Liefmann. Die Unternehmungsformen mit Einschluss der Genossenschaften und der Socialisierung 1928. Passow. Betrieb, Unternehmung, Konzern. 1925. M. Saitzew. Horizontal und Wertikal im Wandel der letzten Jahrzente. 1927. P. Šalčius. Kooperatizmas. 1929.

Koncentracija.

Koncentracijos sąvoka. Įmonių koncentracija. Horizontalinė ir vertikalinė koncentracija (integracija). Verslovių koncentracija. Jos rūšys. Laikinos sąjungos. Karteliai, koncernai, trustai ir holding company. Koncentracijos priežastys ir pasekmės. Literatūra.

Stambių įmonių gerieji ypatumai ir paaštrėjusios varžybos tarp atskirų verslovių vedą į ūkio vienetų, įmonių ir verslovių, susijungimą, vadinamą ūkiškąja koncentracija. Vienos rūšies įmonių susijungimą vadiname horizontaline koncentracija, o įvairių įmonių — vertikaline koncentracija. Tuo būdu, susidėjimas dviejų cukraus

fabrikų į vieną sudarys horizontalinę koncentraciją, susidėjimas į vieną įmonę cukraus fabriko ir cukrinių runkelių auginimo įmonės sudarys vertikalinę koncentraciją, arba įmonių integraciją.

Atskiros verslovės, norėdamos išvengti pragaištingos konkurencijos kovos, taip pat dedasi į tam tikras sąjungas, kurių uždavinys ir yra sušvelninti arba visiškai pašalinti tą kovą. Šios rūšies koncentracija gali reikštis pradedant lengvomis, laikinomis susijungimo formomis, kurių uždavinys yra reguliuoti aktualius verslovėms dalykus, ir baigiant visišku atskirų verslovių susiliejimu. Prie pirmos rūšies susijungimų tenka priskirti konvencijos ir korneriai. Pirmųjų uždavinys yra reguliuoti tokius, palyginti, antraeilius dalykus, būtent: mokėjimo terminus, parduodant prekes kreditan, nuolaidų dydį, perkant už grynus pinigus ir t. t. Kornerių laikinis susitarimas monopolizuoti kai kurių prekių prekybą ir išpūsti jų kainas.

Pastovias verslovių susijungimo lytis sudaro karteliai, arba sindikatai, koncernai, trustai ir holding kompanijos. Karteliai, arba sindikatai (pas mus daugiau yra įsigalėjęs antrasis vardas), jungia daugiausia vienodos pramonės šakos įmones. Karteliuose atskiros verslovės nenustoja savo savarankiškumo, bet tas savarankiškumas gali pasireikšti tik tam tikrose ribose, kurios nėra sureguliuotos. Karteliai gali reguliuoti: 1. gaminamų produktų kainas; 2. nustatyti įeinančioms į jį verslovėms gamybos kontingentus; 3. paskirs-

tyti s r i t i s, kuriose kartelio nariai gali pardavinėti savo produktus; 4. kartelis gali saviškai paskirstyti gaunamą savo narių p e l n ą ir tuo išlyginti gamybos išdavas. Karteliai sudaro horizontalinę verslovių koncentraciją.

K o n c e r n a i sudaro glaudesnį už kartelius verslovių susijungimą. Koncernai apima bendra vadovybe versloves su įvairios rūšies įmonėmis, kurios papildo viena kitą. Tat sudaro vertikalinę verslovių koncentraciją. Koncernai sudaro glaudų bendradarbiavimą tarp atskirų verslovių tam tikrose srityse (finansavimo, aprūpinimo žaliava, pusfabrikačiais ir t. t.). Koncernai, sudarydami ilgalaikes sutartis dėl bendradarbiavimo, stabilizuoja tam tikras verslovių veikimo sritis.

Aukščiausią verslovių koncentracijos laipsnį sudaro t r u s t a i, kur verslovių savarankiškumas visiškai išnyksta, — jos virsta dalimis stambaus organizmo. Verslovių, sudarančių trustą, akcijos įduodamos keletai patikimų asmenų, kurie ir veda trusto reikalus, akcininkai už savo akcijas gauna trusto sertifikatus, pagal kuriuos išmokamas dividendas. Trustai atsirado Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Pasireiškus trustų veikimo neigiamiems ypatumams, trustai J. A. Valstybėse buvo uždrausti. Vietoje jų atsirado milžiniškos akcinės bendrovės, palikusios seną trusto vardą. Be to, atsirado nauja verslovių koncentracijos forma — vadinamos h o l d i n g c o m p a n y'os, kurios sudarė ypatingai patogią priemonę kontroliuoti akcinėms bendrovėms. Kadangi akcinei

bendrovei kontroliuoti nereikia turėti visų akcijų, o tik daugumą, tai, palyginti, su nedidelio kapitalo pagalba galima kontroliuoti daugelį verslovių su dideliais kapitalais. Štai, pav., trims akcinėms bendrovėms, su 5 milijonais dolerių kapitalo kiekviena, — taigi viso su 15 mil. dol.,—kontroliuoti sudaroma holding company su 8 mil. dol. kapitalo, superkant daugumą tų trijų bendrovių akcijų. Steigiamai holding company kontroliuoti reikia turėti daugiau, kaip pusę, akcijų, t. y., 4,5 mil. dol. Paskum steigiama antra holding company supirkti daugumai akcijų pirmosios bendrovės su kapitalu 4,5 mil. dol. Šiai antrai holding company kontroliuoti tereikia 2,5 mil. dol. Gali būti įsteigta ir trečia holding company, kuri gali būti kontroliuojama jau tik su 1,3 mil. dolerių. Tuo būdu gali atsitikti, kad 1,3 mil. dolerių kontroliuoja tris akcines bendroves su 15 milijonų kapitalo.

Įmonių ir verslovių koncentracijos priežastys glūdi šių laikų ekonominio gyvenimo ypatumuose. Jos reikšmė visuomenės ūkiui yra įvairi. Horizontalinis įmonių susijungimas įgalina susijungusias įmones įgyti stambios įmonės geruosius ypatumus — pasiekti optimalinio įmonių dydžio. Verslovės su silpnais kapitalais priimamos verslovių su stipriais kapitalais ir gali pasidaryti produktingesnės. Stiprių kapitalų bendrovėms nereikia savo įmonių plėsti arba steigti naujų, jei jos prijungia ar finansiškai sustiprina jau esamas silpnesnes įmones. Tuo pasiekiama intensyvesnio kapitalo išnaudojimo. Vertikalinė įmonių kon-

centracija padeda nusistoti gamybos santykiams. Kartais tokia koncentracija padeda įvykdyti racionalinę gamybą.

Verslovių koncentracija naudinga tuo, kad padeda racionalinei įmonių koncentracijai. Tai galima pastebėti ypač karteliuose, kurie sulaiko perdidelį įmonių išsiplėtimą gerų konjunktūrų laikais ir neracionalų susispaudimą blogų konjunktūrų laikais. Trustai gali racionalizuoti ligi optimalinių dydžių sujungtas įmones. Žinomas iš prieškarinių laikų J. A. Valstybių spirito trusto veikimas: sujungęs 80 spirito varyklų trustas, 68 iš jų uždarė ir paliko tik 12 varyklų. Trustų susidarymas ne visados reiškia kainų pakilimą, atvirkščiai, racionalizavus gamybą, kainos gali būti sumažintos ir trustas gali susidaryti didesnį pelną iš stambesnės apyvartos. Bet verslovių sąjungos gali būti ir žalingos visuomenės gerovei, jei jos išpučia kainas ir stengiasi kiek galėdamos didesnį kąsnį ištraukti iš visuomenės produkto. Tačiau, tokioms tendencijoms, kaip vėliau pamatysime, nagrinėdami monopolines kainas, atsiranda ūkiškoji reakcija, kuri tas tendencijas gali žymiai neitralizuoti.

Įmonių ir verslovių susijungimai iš dalies nepaprastai komplikuoja visuomenės ūkio struktūrą, iš dalies ją suprastina. Pirmoji tendencija reiškiasi koncernuose, antroji karteliuose ir sindikatuose.

Ūkiškoji koncentracija reiškiasi ne tik privatinėse verslovėse ir jų įmonėse. Ji apima taip pat ir kooperatines versloves. Jau pati kooperatinė verslovė reiškiasi tam tikrų atskirų, daugiausia smulkių, įmonių

susijungimų bendriems ūkiškiems uždaviniams siekti. Tačiau to maža. Atskiri kooperatyvai sudaro savo centrines ekonomines organizacijas, kurios veikia kaip stambios įmonės. Šiuo atžvilgiu kooperatyvų koncentracija vyksta dėl tų pačių ekonominių sumetimų, kaip ir privatinių verslovių. Ir kooperatyvų koncentracija gali reikštis horizontaline ir vertikaline linkme. Arčiau susipažinsime su kooperatyvų koncentracija, nagrinėdami atskiras kooperatyvų rūšis. Savaime suprantama, kooperatyvų koncentracija siekia plačių visuomenės uždavinių, priešingai privatiniams verslovių susijungimams.

Literatūra. R. Liefmann. Kartelle und Trusts. 6 l. 1924. E. Jones. The Trust Problem in the U. S. A. 1922. G. Cassel. Neuere monopolische Tendenzen in Industrie und Handel. 1927. Levy. Monopole, Kartelle und Trusts in der Geschichte und Gegenwart der englischen Industrie. 1927. K. Marx. Das Kapital. I t.

Racionalizacija.

Racionalizacijos sąvoka. Jos uždavinys. Įmonės steigimo racionalizacija. Eksploatavimo bei administravimo racionalizacija. Moksliškas gamybos organizavimas. F. W. Taylor'o sistema. Mašinų ir įrankių racionalizacija. H. Ford'o „judomoji juosta". Standardizacija, normalizacija ir tipizacija. Racionalizacijos reikšmė ir pasekmės. Literatūra.

Greta su ūkio koncentracija tenka pastatyti ir racionalizacija, kuri sudaro ne ką kitą, kaip intensyvų ūkiško principo taikymą ekonominiame gy-

venime. Racionalizacija gali liesti įmones, siekti jų ūkiškesnio tvarkymo. Ji gali liesti ir versloves; tat reiškiasi verslovių koncentracija, apie kurią jau kalbėjome. Racionalizacija reiškiasi suradimu ir pritaikymu visų tų priemonių, kurios galėtų padidinti ūkiškumą; pakeičiant tradicinio ūkininkavimo lytis— racionaliniu ūkininkavimu, atitinkančiu iš anksto numatytus tikslus, pasiekiamu šių laikų mokslo bei technikos priemonėmis.

Įmonių racionalizaciją sudaro: tikslus įmonės steigimo plano nustatymas ir išaiškinimas; kruopštus reikmenių išstudijavimas, kurioms tenkinti steigiama įmonė; nustatymas ir išaiškinimas produktų pardavimo sąlygų; gamybos faktorių kainų išaiškinimas, tikslus įmoniavietės parinkimas; tikslaus įmonės dydžio nustatymas ir racionalus ekonominės bei juridinės verslovės lyties parinkimas. Ne mažesnės reikšmės turi ir racionalaus finansavimo numatymas. Čia jau įeina racionalus trobesių tipo ir viso įrengimo parinkimas, numatant galimus įmonės pasikeitimus, bei galimumus prisitaikyti kintančioms prekyvietės sąlygoms.

Įsteigus racionaliai įmonę, kyla klausimas dėl racionalaus jos eksploatavimo bei administravimo, naudojantis tiksliu kontoros įrengimu ir bendro vadovavimo sutvarkymu. Racionalizacija šioje srityje reiškiasi visako išreiškimu skaitmenimis. Tam tikslui tarnauja: statistika su lentelėmis ir diagramomis, statistikos duomenimis paremta kalkuliacija. Skaičiavimui paskutiniais laikais naudojamasi skaičiuo-

jamomis mašinomis, logaritminėmis liniuotėmis, skaičiuojamomis mašinomis, sukombinuotomis sąskaitybos reikalams su rašomomis mašinomis. Racionalizacija apima visą kontoros darbą, įvedant vietoje rankų darbo mašinas, todėl ir moderniška kontora tampa daugiau panaši į mechanišką dirbtuvę.

Įmonės racionalizacijos centrą sudaro moksliškas gamybos, plačia prasme, organizavimas, įimant čia prekybą ir transportą. Čia visų pirmiausia tenka paliesti mokslišką darbo racionalizaciją, susijusią su Amerikos inžinieriaus F. W. Taylor'o vardu, kuris daug dėmesio kreipė į nuostabiausią mašiną, kuri ligi tol maža kreipė į save technikų dėmesį ir dirbo pagal tradiciją, — būtent, į darbininką ir jo darbą. Tuo būdu jis davė pradžią „darbo mokslui".

Darbo racionalizacijos uždavinys yra gauti optimalinį santykį tarp produkto ir įdėtos į jį darbo energijos. Toks optimumas nesutampa su maksimumu, nes tiksli darbo racionalizacija visados turi atsižvelgti į darbininko interesus: darbo įtempimą, darbininko organizmo susidėvėjimą ir psichinę jo savijautą bei darbo algos dydį. Optimalinių darbo išdavų siekia, tiksliai matuodami dedamą energiją, tiksliai ištirdami darbininko judesius ir atrinkdami iš jų tik tuos, į kuriuos darbininkas turi įprasti. Tokį tyrimą F. W. Taylor'as darė, nustatydamas atskirai darbo operacijai laiką su tam tikro laikrodžio pagalba, kuriuo galima buvo užfiksuoti net šimtines minutės dalis. Kadangi tokių intervalų stebėjimas yra sunkus,

tai Taylor'o sekėjas Gilbreth'as pritaikė darbininko judesiams tirti kino aparatą ir vadinamą ciklogramą. Prie darbininko rankos pritaisoma elektros lempelė ir rankos judėjimai fotografuojami, o paskum modoliuojami, ir kas pasirodo iš judesių nereikalinga, tas stengiamasi pašalinti. Tas daro darbą ritmingą ir automatišką, kas mažina psichinį darbininko nuovargį. Moksliškai nustatomas racionaliausias darbo tempas, darbo dienos ilgis, racionalios darbo permainos poilsiui. Racionalinė darbo organizacija stengiasi suinteresuoti darbininką ekonomiškai savo darbo intensyvumu. Tam tikslui, be akordinio mokesnio, vartojamos tam tikros premijų sistemos.

Lygiagrečiai eina ir darbo padalijimo plėtimas, kuris vis labiau virsta darbo padalijimu tarp mašinų. Vis labiau paprastos padedamosios operacijos perduodamos mažiau kvalifikuotiems darbininkams, kas didina kvalifikuotų darbininkų darbo produktingumą. Įrankius taiso ir parengia darbą atskiri darbininkai. Reikalinga darbininkui medžiaga paduodama tinkamu laiku, į tinkamą vietą ir tinkama forma. Taip, pav., mūrininkui plytos ir kalkės paduodamos prie pat jo rankų, kad nereikėtų jam lankstytis, kalkės yra tokio tirštumo, kad padėta plyta iš karto patenka į tinkamą vietą be mūrininko kalenimų. Racionaliai tvarkomas patalpų apšvietimas ir ventiliacija, pašalinamas nervingas ir alsinąs darbininkus ūžimas, parenkama racionali stalo ir sėdynės forma. Visa tai labai padidina darbo vaisingumą. Mūrininkas per valandą vietoje 120 plytų padeda 350 (190%), juoda-

darbis per dieną perneša vietoje 12,5 tonų — 47 tonas (+280%) ir t. t.

Plačiai vartojami racionalizuojant darbą psichologijos ir psichotechnikos duomenys, ypač parenkant tinkamiausius darbininkus tam tikroms profesijoms. Racionalizuojamas darbininkų parengimas ir jų treniravimas.

Svarbų racionalizacijos ypatumą sudaro ir ūkiško proceso tinkamas aprūpinimas įrankiais ir mašinomis. Kiekvienas, nors ir paprasčiausias, įrankis ištiriamas ir, remiantis gautais duomenimis, parenkamas tinkamiausias (plaktukas, kastuvas ir t. t.). Charakteringiausias dalykas yra mašinų racionalizacija. Mašina jau 150 metų racionalizuoja ir revoliucionizuoja gamybos, transporto ir t. t. techniką. Garo mašina, audžiamoji bei verpiamoji mašina, lokomotyvas, vidaus degimo motorai, turbina, lėktuvas, radijo — tai svarbiausi technikos etapai. Mašinų išsiplatinimo laipsnis parodo ir visuomenės ūkio gamybos pažangos laipsnį. Mašinos ne tik platinamos, bet ir tobulinamos. Jau ir dabar naujausios mašinos pasiekia neįmanomo produktingumo. A d. Smitho aprašytas spilkų dirbėjas per dieną pagamindavo 4,8 tūkstančius vienetų, dabar darbininkas su automatiškomis staklėmis pagamina 1,5 mil.; vinių mašina per valandą pagamina 30 tūkstančių vienetų. Racionalizuojant visą mašinų darbą, mažėja neproduktingos įmonių išlaidos, atsirandančios dėl per didelių atstumų tarp atskirų gamybos proceso

atlikimo vietų, dėl laiko nuostolių ir nelygaus darbo tempo, dėl nepakankamo kelių procesų sujungimo į vieną ir t. t. Ypatingos reikšmės gamybos racionalizacijai turi gamyba serijomis, t. y., didelio kiekio vienodų produktų. H. Ford'as, siekdamas pašalinimo viso to, kas netarnauja gamybos proceso galutinam tikslui, įvedė vadinamą „judomąją juostą", kuri įgalina jo fabrikuose pagaminti per dieną 8—10 tūkstančių automobilių ir sumažinti automobilio kainą tiek, kad jis Amerikoje tapo masine susisiekimo priemone. Judomoji juosta, „bėgamasis darbas", nėra naujas dalykas — juo jau pirmiau naudojosi dideli malūnai, popieriaus fabrikai, batų, cemento, cukraus gamyba ir kit. įmonės. Judomoji juosta ta prasme naujas dalykas, kad jąja produktas automatiškai eina nuo vieno darbininko prie kito, stabteldamas trumpam momentui, per kurį kiekvienas darbininkas turi atlikti paskirtą jam dalinę operaciją; po to juosta eina toliau. Judomoji juosta taupo vietą, laiką, kapitalą ir darbą. Bet ji reikalauja gamybos dideliu mastu ir nedaugelio tipų produktų, didelio darbo padalijimo, jo suskirstymo į tam tikras lygias dalis ir visos eilės kitų techniškų sąlygų atlikimo.

Racionalizuojamas ne tik gamybos procesas, bet taip pat ir prekė. Ji standartizuojama, t. y., suvienodinama jos kokybė, forma, svoris, įpakavimas. Standardizacija pasireiškia produkto normalizacija, t. y., atskirų jos dalių suvienodinimu (pav., žemės ūkio mašinų dalių, vagonų dalių, namų durų, langų ir t. t.) ir tipizacija — bend-

rai viso produkto suvienodinimu. Tipizacija gali būti kokybinė, kai nustatoma tam tikra prekės specifikacija, ir k i e k y b i n ė, kai sumažinamas prekių rūšių skaičius. Standardizacijai tarnauja ir įmonių specializacija, kai atskiros įmonės gamina tik vieną ar nedaugelį produkto rūšių. Standardizacija, apskritai imant, nėra naujiena. Matai ir saikai, pinigai, geležinkelio riedmenys ir t. t. ir net matematikos formulės, chemijos simbolika ir, apskritai, mokslo terminologija sudaro savottišką standardizacijos pasireiškimą. Šių laikų ūkio įmonės tik išplėtė ir sustiprino standardizaciją, stengdamosis palengvinti masinę gamybą, palengvinti apyvartą ir padaryti mašinų dalis lengviau prieinamomis. Daugelyje valstybių yra sukurtos tam tikros įstaigos, kurios rūpinasi nustatyti įvairių prekių tipus. Pas mus standardizacijos klausimais rūpinasi kooperatinių pieninių sąjunga — Pienocentras, — standardizuodamas sviesto gamybą, kiaušinių eksportą. Tam tikrų pastangų šioje srityje daro ir Prekybos ir Pramonės Rūmai.

Tam tikri organai įvairiose valstybėse kontroliuoja išvežamų prekių kokybę ir jų atitikimą tam tikroms normoms. Amerikoje nustatomi javų standardai, Škotijoje ir Olandijoje — silkių, Kalifornijoje — vaisių. Pas mus sviesto, kiaušinių, linų, sėmenų ir kit.

Kas pasiekta J. A. Valstybėse paskutiniais metais, mažinant kai kurių prekių tipų skaičių, parodo šie duomenys:

Pirmiau būta rūšių:		Dabar yra:
Plūgų	312	76
Sėjamųjų mašinų	784	29
Skalbiamų mašinų	446	18
Kišeninių peilių	300	45
Mokykloms lentų	90	3
Lovų su matracais	78	4
Ligoninių lovų ..	40	1

Racionalizuojamas taip pat prekių pardavimas, jų laikymas sandėliuose. Ištisa eilė technikos įtaisymų prekėms pakuoti, sverti, transportuoti į stotis ir uostus, įkrovimas ir iškrovimas, specialiniai sandėliai, elevatoriai, šaldytuvai ir p. d. palengvina ir suprastina šią ūkiško proceso dalį. Greitai plintanti šių laikų gudri ir sąmojinga reklama ne tik skatina jau esamų reikmenių tenkinimą, bet gimdo ir naujas.

Racionalizacija, pigindama pačią gamybą ir mažindama paskirstymo kaštus, nepaprastai išplečia gamybą ligi tokių ribų, kurios visiškai nebūtų įmanomos neracionalizuotame ūkyje. Racionalizacija, pigindama prekių kainas labiau, kaip pinga darbo kaštai, atpalaiduoja dalį perkamosios jėgos kitoms prekėms pirkti ir tuo įgalina gamybos augimą. Tai yra bendra racionalizacijos nauda. Tačiau smarkus racionalizacijos tempas, pasireiškiąs mašinizacija, gali vesti į didelį nedarbą ir tuo sukelti labai opių socialinių problemų, kol naujose technikos sąlygose vėl susidarys nauja ūkio pusiausvyra.

Literatūra: Dr. Pr. V. Raulinaitis. Administracijos principai. 1926. Prof. I. Šimkus. Psichotechnika ir jos reikšmė darbo tvarkymui, iš „Technikos". 1926. Münsterberg. Psychologie und Wirtschaftsleben. 1916. To pačio. Grundzüge der Psichotechnik. 3 l. 1928. H. Fayol. Administration industrielle et générale. 1917. Jones, E. D. The administration of industrial Entreprises. 1925. Ermanski. Wissenschaftliches Betriebsorganisation und Taylorsystem. 1925. Henry Ford, Das grosse heute, das grössere Morgen. 1926. I. Joteyko. Science du travail et son organisation, Paris 1904. Gilbret. C. Das ABC der Wissenschaftlichen Betriebsführung.

Ūkiškosios profesijos ir klasės.

Profesijos viduramžiais ir naujaisiais laikais. Pagrindinės ūkiškosios klasės. Atskirų klasių funkcijos. Verslovininkai ir jų funkcijos. Klasių pajamos ir jų skirtumai. Literatūra.

Greta su visuomenės ūkio gamybos proceso susiskaidymu į įmones ir versloves randame ir tam tikrą ūkio subjektų susiskaidymą į ūkiškas profesijas ir klases. Pagal ūkio vienetų susiskirstymą į įmones turime atitinkamą visuomenės susiskirstymą į įvairias profesijas; pagal susiskirstymą į versloves — turime susiskirstymą į klases.

Profesija, apskritai vadiname to ar kito asmens užsiėmimo rūšį, kylančią iš visuomeniško darbo pasidalijimo ir jo išaugimo tautos ūkyje. Pagrindinis visuomenės susiskirstymas į profesijas priklauso nuo gamybos proceso susiskaldymo į pagrindines

šakas: žemės ūkį, pramonę, prekybą, transportą ir draudimą. Atitinkamai su tuo turime ir pagrindines profesijas: žemės ūkio, pramonės, prekybos (kartu su draudimo ir kredito) ir susisiekimo. Šios pagrindinės profesijos gali būti skaidomos pagal atitinkamų pagrindinių visuomenės ūkio šakų smulkesnį suskaldymą. Pav., žemės ūkio profesija gali būti skirstoma į stambių, vidutinių žemvaldžių ir ūkininkų profesijas. Pastarųjų profesija taip pat gali būti skirstoma į tam tikras grupes. Tas pats yra ir kitose ūkiškose profesijose. Priešingai viduramžių laikams, šiais laikais formaliai nėra apsunkintas perėjimas iš vienos profesijos į kitą. Tačiau, ne visose profesijose vienodai lengvas jos pakeitimas.

Priklausymas tam tikrai profesijai yra susijęs ir su tam tikra ūkiška vieta ir padėtimi. Šių laikų priklausymas tai ar kitai profesijai nesudaro to skirtumo, kuris buvo viduramžiais. Priežastis to yra ką tik minėtas palengvėjimas pereiti iš vienos profesijos į kitą. Tat ligi tam tikro laipsnio niveliavo profesijų būklę. Ypatingai palengvino perėjimą iš vienos profesijos į kitą mašinų įvedimas.

Šiandieną ūkiškai būklei ir vietai visuomenės ūkio gamybos procese lemiamos reikšmės turi ne pasiskirstymas į profesijas, bet vieta toje pačioje profesijoje, kuri nepriklauso nuo profesijos rūšies. Ši vieta sutampa su specifine vieta, kurią ūkio subjektas užima verslovėje gaunamų pajamų atžvilgiu. Pagal tą išsiskiria keturios asmenų grupės, a r b a

klasės: verslovininkai, darbininkai, kapitalistai ir žemės savininkai.

Verslovininkai yra tie asmenys, kurie imasi organizuoti tam tikrą visuomenės ūkio gamybos dalinį procesą, jungdami į versloves disponuojamas gamybos priemones. Darbininkai yra tie asmenys, kurie savo darbo jėgą paveda verslovininko dispozicijai. Kapitalistai — tie, kurie verslovininko dispozicijai paveda savo kapitalus. Žemės savininkai — tie, kurie verslovininkui duoda žemę bei dirvą.

Šios keturios klasės tikrovėje ne visados asmenų atžvilgiu sutampa tik su vienu asmeniu. Ūkiškoji klasinė to pat asmens būklė gali būti įvairi: verslovininkas vienu kart gali būti ir kapitalistas ir — atvirkščiai. Šis sutapimas nėra būtinas ir esminis. Verslovininkas ne visados ir nebūtinai turi būti kapitalistas, jis lėšų gali gauti iš kitų kapitalistų. Kapitalistai dažnai nesti patys verslovininkai. Todėl greta su kapitalistų verslovininkų grupe randame ir rentininkų kapitalistų grupę. Žemės savininkai taip pat gali būti ir dažniausia būna patys verslovininkai, bet verslovininku gali būti ir fermeris, kuris nuomoja dvarą, o žemės savininkas vien savininku ir palieka.

Vienu atveju svarbus praktikoje yra griežtas skirtumas tarp darbininkų iš vienos pusės ir kapitalistų, žemvaldžių ir verslovininkų iš antros pusės, — būtent, kad tas, kas nei kapitalo, nei žemės neturi ir nepajėgia gauti savo dispozicijai svetimo kapitalo ir žemės, kad pats galėtų tapti verslovininku, yra pri-

verstas savo darbo jėgą parduoti verslovininkui. Jis tegali būti darbininkas. Verslovininkas, kapitalistas ir žemės savininkas niekados nesti darbininkas klasinės priklausomybės atžvilgiu. Todėl greta su darbininkų klase anos trys klasės vadinamos valdančia klase.

Šių klasių skirtumas svarbus yra iš vienos pusės dėl įvairumo funkcijų, kurios kiekvienai jų tenka, o iš antros — dėl įvairios visuomenės produkte dalies, kurią kiekvienas jų gauna.

Paprastai darbininko funkcija gamybos procese laikoma svarbiausia. Ir, iš tikrųjų, tai yra svarbi funkcija, nes ji gali būti atlikta tik darbininkų, kaip asmenų. Darbo atlikimas negali būti atskirtas nuo pačio asmens. Tai yra specifiškai asmeninė ir aktyvinė funkcija. Priešingai tam, žemės savininko funkcija, kurią sudaro tai, kad jis gamybai duoda žemę, yra neasmeninė. Žemę gali gauti iš bendrovės, viešo organo. Čia nėra būtino sąryšio tarp pačios funkcijos ir atliekančio ją asmens. Aišku, ir žemvaldžių klasė, kaipo tokia, gali dirbti ir dirba ir asmeniškai, gerindama žemę ir t. t.

Tą pat galima pasakyti ir apie kapitalisto funkcijas, kurias sudaro kapitalo gamybai patiekimas; ir čia nematome būtino asmenio įsitempimo, būtino ryšio tarp šių funkcijų ir ją atliekančių asmenų. Tačiau kapitalo perdavimas gamybai reikalauja antros labai svarbios funkcijos, būtent, kapitalo sudarymo ir išlaikymo funkcijos, kur be asmeniškų pastangų neapsieisi. Žinoma, ne visi kapitalistai sudaro kapi-

talą asmeniškomis pastangomis, jėgų įtempimu, bet daugelis tenkinasi tik tuo, kad paveldėtą kapitalą išlaiko ir deda į gamybos procesą. Tačiau, visa kapitalistų klasė, kaipo tokia, tą kapitalų sudarymo funkciją atlieka ir jąja kelia ir gerina visuomenės ūkio gamybą.

Verslovininko funkcija labiau prilygsta darbininko funkcijai dėl jos asmeniškumo. Verslovininko funkcija neatskiriama nuo ją atliekančio asmens, tai yra specifiniai patarnavimai visuomenės gamybos procese. Verslovininko funkcija nuo paprasto darbininko funkcijos skiriasi tuo, kad ji sunkiai yra pakeičiama, nes reikalauja tam tikrų asmeninių ypatumų. Jo funkcijas sudaro visuomenės paklausų linkmės, rūšies ir dydžio nustatymas ir sudarymas plano jiems patenkinti. Čia įeina gamybos priemonių pasirūpinimas, techniškas gamybos suskirstymas į įmones, jų vedimas ir gamybos priežiūra atitinkamai su nustatytu planu. Pagaliau, verslovininko reikalas yra pasirūpinti produktų paskirstymo vieta ir laiku. Tokiems uždaviniams atlikti reikalingas tam tikras patyrimas, sprendimo galia, greitas susivokimas. Senose verslovėse, kurios eina jau nustatyta vaga, verslovininko funkcijos ne taip ryškiai pastebimos. Jos ryškiausiai matyti naujose verslovėse. Bet ir senose verslovėse verslovininko funkcija turi reikštis išlaikymu senos pozicijos. Ypatingus reikalavimus verslovininkui stato ir tas faktas, kad daugelis verslovių, nepriklausomai viena nuo kitos, rūpinasi tų pačių uždavinių įvykdymu, nors ir bendri pa-

klausai ir gamybos sąlygos nėra iš anksto žinomos ir dažnai keičiasi. Tuo būdu verslovininkui tenka numatyti ateitis (spekuliuoti), ryžtis. Verslovininkas operuoja su nežinomais dydžiais. Spekuliacija vadinamas tų nežinomų dydžių apskaičiavimas, rizika: tų apskaičiavimų galimos klaidos ir dėl to gamybos nepasisekimas, kuris įvairiose verslovėse gali būti didesnis arba mažesnis.

Tačiau spekuliacija ir rizika nėra vieninteliai verslovininkystės požymiai. Jie privalomi ir kapitalistui ir žemvaldžiui ir net darbininkui, kuris parduoda verslovininkui savo darbo jėgą. Ir darbininkas turi atitinkamai disponuoti savo darbo jėga, nes ir jam gresia pavojai netekti darbo. Bet spekuliacija ir rizika sudaro ypatingus verslovininko požymius. Tų dviejų didesnių ar mažesnių kvalifikacijų išdavas sudaro grynas pelnas arba nuostoliai. Pelnas yra perteklius įdėtų gamybos priemonių, palyginus su produkto verte. Jis parodo, kad verslovininkas tinkamai įspėjo paklausus, tinkamai įvertino gamybos sąlygas ir nustatė tinkamą gamybos planą. Nuostoliai parodo, atvirkščiai, viso to klaidingą įvertinimą.

Kaip įvairių ūkiškų klasių įvairios yra funkcijos gamybos procese, taip pat įvairios yra ir jų dalys bendrame visuomenės produkte. Čia glūdi antra svarbi klasių pasiskirstymo reikšmė šių laikų visuomenės ūkyje. Šiuo atžvilgiu atskirų klasių pajamas galima suskirstyti į darbininkų pajamas ir į valdančios klasės pajamas. Darbo pajamos yra aprėžtos darbo progomis ir įdedamu darbo kiekiu bei jo kva-

lifikacijomis. Jos niekados, kaip bendra taisyklė, nesti labai didelės. Kapitalo pajamos priklauso nuo kapitalo dydžio, kuris vienose rankose gali būti labai didelis, todėl ir kapitalo pajamos gali būti labai didelės. Tą pat galima pasakyti ir apie žemės savininkų pajamas. Verslovininkų pajamų dydis pagal savo prigimtį gali būti labai įvairus. Yra verslovininkų, kurių pajamos neviršija paprasto darbininko pajamų, ir verslovininkų, kurių pajamos gali būti didelės. Kalbant apie verslovininko pajamas, reikia atskirti tą pajamų dalį, kurią verslovininkas gauna, kaip kapitalistas ar žemvaldys. Kadangi verslovininko pasisekimas priklauso daug nuo netikrų sąlygų, tai ir jų pajamų dydis labai yra įvairus.

Atsižvelgiant į darbininkų ir verslovininkų funkcijų asmeniškumą ūkiškų klasių pajamas skirstomos į nuosavybės pajamas — kapitalistų ir žemvaldžių ir darbo pajamas — darbininkų pajamas ir grynąsias verslovininkų pajamas.

Literatūra: Be vadovėlių ir Othmar Spann'o straipsnio HWB[4] „Klasse und Stand", apie verslovininkus žiūr. ten pat str. I. Schumpeter'io „Unternehmer".

Bendri šių laikų tautos ūkio organizacijos bruožai.

Bendri šių laikų visuomenės organizacijos principai. Individualistinis principas ir individualistinė ūkio santvarka. Kolektyvistiniai elementai individualistinėje tvarkoje. Negatyvinės ir pozityvinės valstybės funkcijos. Mainaūkiškumas. Pinigų įsigalėjimas ir kreditas. Monopoliai, jų rūšys, veikimo sritys.

Visuomenės gamybos procesas reikalauja tam tikros visuomenės organizacijos. Ta organizacija reiškiasi viešų organų susidarymu, kurie nustato tam tikromis normomis ūkio subjektų santykius su daiktais, taigi ir su gamybos priemonėmis. Visuomenės ūkio organizacija konkrečiai gali būti įvairi ir sudaryta nevienodais principais.

Svarbiausią šių laikų visuomenės ūkio organizacijos principą sudaro pripažinimas įstatymais atskiriems asmenims ir sąjungoms (juridiniams asmenims) privatinės nuosavybės ir kiekvienam asmeniui laisvės disponuoti savo darbo jėgą. Tokią visuomenės santvarką, kur įstatymai pripažįsta privatinę nuosavybę ir darbo laisvę ir apskritai galimumą laisvai ūkiškai veikti atskiriems individams, vadiname individualistiškai privatine santvarka, priešingai kolektyvistinei, arba socialistinei, kur patys visuomenės viešieji organai būtų visų gamybos priemonių savininkai ir darbo jėgos disponentai. Tačiau, negalima pasakyti, kad šių laikų ūkio santvarkoje individualistinis principas būtų griežtai išlaikytas. Daugeliu atvejų jis yra aprėžtas. Negalima pasakyti, kad privatinė nuosavybė, sutarčių laisvė ar varžytynės būtų visiškai laisvos ir kad vyriausybė tenkintųsi nuosavybės ir sutarčių vykdymo saugotojos role arba, kaip Lassalle'is pajuokdamas išsitarė, eitų tik panaktinio pareigas. Nors žmogus savo ūkiškuose reikaluose vadovaujasi egoistiniu principu, bet ne išimtinai. Žmogaus egoizmas neina

tiek toli, kad leistų vargšams ir sergantiems mirti, kad gamybos priemonių nuosavybė sudarytų tik įrankį išnaudoti beturčiams, kad privatinė nuosavybė gamybos priemonėms nustotų visiškai buvusi visuomeniško tikslingumo įrankiu, o laisvos varžytynės virstų laukine nelygių jėgų žmonių kova. Egoizmas aprėžiamas supratimu to, kad vagystė negalėtų būti baudžiama, o nuosavybė išlaikoma, jei neliktų kito pasirinkimo, kaip tik tarp bausmės ir mirties badu; kad tautos ir valstybės išlikimas reikalauja visų visuomenės klasių bendradarbiavimo, kad tam tikrų interesų galima pasiekti ne kova bei varžytynėmis, o solidarizmu; kad negalima būtų išlaikyti individualistinės santvarkos, jei ji tetarnautų vienai kastai, bet ne tautai, kaip visumai. Iš šių sumetimų išeina, kad valstybė nėra tik įrankis galingiesiems saugoti ir ginti, bet sudaro bendrumą savitarpio pagalbai. Todėl ir individualistinėje santvarkoje randame daugybę kolektyvistinių elementų,* negatyvinio ir pozityvinio pobūdžio. Negatyvinius sudaro visų šių laikų santvarkos ramsčių (privatinės nuosavybės, sutarčių laisvės, laisvų varžytynių) aprėžimas, bet visų pirmiausia nuosavybės teisės: nusavinimas viešiems reikalams; statybos, sanitarijos, fabrikų, įpėdinystės mokesčių nuostatai. Sutarčių laisvė aprėžiama kainų taksomis, darbo dienos ilgio nustatymu, minimalinėmis algomis,

---

* Žiūr.: Leonas P. Kolektyvizmo pradas Lietuvos civilinės teisės novelėse. Teisių Fakulteto Darbai I t. 1924.

palūkanų procentų taksomis ir t. t. Laisvos varžytynės aprėžiamos nešvarios konkurencijos baudimu, koncesijomis ir t. t.

Pozityvinius kolektyvizmo elementus šių laikų individualistinėje santvarkoje sudaro tai, kad valstybė savo piliečius jungia į įvairias grupes bei sąjungas, kurių uždavinys yra geresnis tam tikrų tikslų pasiekimas, kaip tat galima būtų pasiekti laisvomis varžytynėmis. Tam tikslui priverstinai sudaromos tam tikros interesų organizacijos — rūmai bei tarybos (žemės ūkio, prekybos, pramonės, kooperatyvų, advokatų, gydytojų), kurios gina atitinkamų grupių interesus. Valstybė verčia vienos srities gyventojus rūpintis savo vargšais, sanitariniais reikalais, susisiekimu ir t. t., — trumpai tariant, tuo, kas sudaro kolektyvines reikmenes. Valstybė sudaro savąsias įmones — geležinkelius, telefonų, pašto ir t. t. Taip pat bendrais visuomeniniais sumetimais valstybė paskatina tam tikrų gamybos šakų sukūrimą ir plėtimą. Pav., pas mus pieninininkystę, cukraus gamybą, kiaulių auginimą. Tačiau, kad ir yra ką tik suminėtų kolektyvistinių elementų, šių laikų ūkio santvarka pasilieka individualistinė, nes pagrindinė gamyba ir paskirstymas priklauso nuo privatinės iniciatyvos — sutarčių laisvės ir laisvų varžytynių. Žinoma, politinėje arenoje eina kova tarp pilietinių partijų, iš kurių vienos laikosi individualistinio principo, kitos socialistinio, reikalaudamos kolektyvizmo vykdymo. Kolektyvinis pradas labai buvo įsigalėjęs didžiojo karo metu. Trūkstant duonos ir kitų būtinų

gėrybių, teko tų gėrybių skirstymą išimti iš privatinės iniciatyvos ir pereiti į vadinamą rancionavimą, t. y., skirstymą produktų pagal korteles.

Atsižvelgiant į nepaprastai įsigalėjusį darbo pasidalijimą ir laisvą ūkio priemonėmis disponavimą visuomenės ūkio apyvartoje, šių laikų individualistinis ūkis yra aukšto laipsnio m a i n ų ū k i s.

Laisvų mainų visuomenės ūkis nėra įmanomas be visuotinės mainų priemonės — p i n i g ų. Tokia mainų priemonė gali savaime atsirasti iš pačios mainų apyvartos, arba gali būti dirbtai įvesta, kaip teisinės santvarkos padaras. Pinigai gali būti tik i d e a l i n ė priemonė mainų santykiams reguliuoti arba idealinė skaičiavimo priemonė, einant natūraliniams mainams. Bet pinigai gali būti ir r e a l i n e mainų priemone, mainų tarpininku. Tuomet mainai skyla į du aktus: gėrybės išmainymą į pinigus, o paskum pinigų išmainymą į gėrybes. Toki mainai jų dalyvių ir vietos atžvilgiu gali nesutapti. Abiem atvejais kiekviena gėrybė turi tam tikrą santykį su pinigais — k a i n ą, kuri reiškia pinigų sumą, už kurią gėrybė gali būti iškeista. Mainų apyvartos objektais — prekėmis gali būti ir pinigai. Jie, kaip ir prekės, gali būti perkami ir parduodami turėti tam tikram laikui. Kaina, mokama už perleidimą pinigų naudojimo, vadinasi p a l ū k a n o m i s, o pati operacija vadinasi k r e d i t u.

Individualistiniame ūkyje, kur viešpatauja sutarčių laisvė ir laisvos varžytynės, individai gali laisvai siūlyti savo produktus kitiems, kurie taip pat laisvai

siūlo už parduodamus produktus kainas. Tat sudaro prekyvietę. Prekyvietėje susiduria visuomenės klausiami produktų kiekiai — paklausai su siūlomais produktų kiekiais — pasiūlais. Tuo būdu prekyvietė reiškia ne tik vietą, bet turi ir abstraktinę prasmę, kaip santykį pasiūlų su paklausais. Be minėtų jau individualistiniame ūkyje valstybės reguliavimų, apskritai mainai eina ir reguliuojasi automatiškai — kainų susidarymu. Laisvos prekyvietės gali būti panaikinamos, sudarant monopolius. Laisvoje prekyvietėje daugelio gėrybių siūlytojai ir pirkėjai stato laisvai įvairias sąlygas, varžosi, konkuruoja. Tad turime laisvas varžytynes. Savaime suprantama, kad laisvoms varžytynėms pasireikšti reikalinga, kad mainų gėrybės (prekės, darbas bei kapitalas) galėtų laisvai eiti ten, kur jos galėtų būti geresnėmis sąlygomis išmainytos. Laisvose varžytynėse nustatytą kainą vadina varžytynių (konkurencine) kaina. Jei varžytynės nepasireiškia, tai kainos nustatomos vienos valios, — tada turėsime monopolį, o jo nustatytas kainas — monopolines. Monopolis gali būti arba tik iš vienos pusės — iš pasiūlų arba paklausų; arba iš abiejų pusių — ir pasiūlų, ir paklausų.

Laisvų prekyviečių ir monopolių sudarymas gali būti iš dalies autonomiško laisvų mainų reguliavimosi arba sąmoningo viešų organų įsikišimo padarinys. Teisė gali sudaryti faktines ir visuomenines kliūtis varžytynėms arba visiškai jas pašalinti. Prekyvietės

ir monopoliai gali būti sudaromi įstatymų keliu: miestų halės, biržos, patentai, geležinkeliai, tramvajai ir p. d. Monopoliai gali susidaryti iš stambių įmonių, kur gamybos šakos tegali būti organizuotos nedaugelio tokių stambių įmonių. Monopoliai gali būti ir dėl gamtinių sąlygų, pav., tam tikros rūšies dirvos, kur auga tik tam tikri augalai. Monopoliai, išaugę iš verslovių sąjungų, vadinasi laisvaisiais monopoliais, o įstatymų nustatomi — juridiniais monopoliais.

Monopolistines tendencijas matome ir darbo prekyvietėje, kai vienos gamybos šakos darbininkai susijungia į profesines sąjungas ir nustato vienodas darbo sąlygas, neprileisdami iš šalies darbininkų, kurie galėtų siūlyti savo patarnavimus pigesne kaina.

Kol varžytynės pašalintos tik vienoje pirkėjų ar pardavėjų pusėje, prekyvietė dar nėra naikinama. Išnykus varžytynėms pasiūlų ir paklausų pusėje, prekyvietė nyksta. Tat šių laikų visuomenės ūkyje yra labai retas reiškinys. Taip pat retas yra dalykas ir visiškai laisvos varžytynės. Šių laikų ūkyje mes turime jau minėtomis įstatymų normomis ir savarankiškais ūkio padarais aprėžtas varžytynes. Todėl šių laikų ūkio organizacija yra nepaprastai įvairi ir komplikuota. Tat priklauso dar ir nuo to, kad kaikurios ūkio sritys organizuotos kolektyvistiniais pagrindais ir ši tendencija vis auga.

III

KAINŲ IR PAJAMŲ SUSIDARYMAS.

Kainų susidarymas.

Kainos sąvoka. Kainų susidarymo pagrindas. Kainų funkcijos. King'o dėsnis. Savitarpinė kainų priklausomybė ir jos išreiškimas G. Cassel'io lygtimis. Kaštų principas. Kainų susidarymas komplementarinėms ir substituojamoms gėrybėms. Kainų nustatomieji momentai iš paklausų ir iš pasiūlų pusės. Kurio dydžio kaštai nustato kainas? Literatūra.

Mainų ūkyje pasikeitimas gėrybėms eina tuo būdu, kad už gėrybę sumokama kaina. Kaina paprastai išreiškiama ir nustatoma mainų tarpininku — pinigais. Todėl kaina vadina gėrybės vertę, išreikštą pinigais. Žinoma, kaina gali būti, aplenkiant mainų tarpininką — pinigus, išreikšta ir kitomis gėrybėmis. Tačiau, mūsų laikų mainų ūkyje kainos išreiškiamos pinigais. Tas ne tik žymiai palengvina ir suprastina mainus, bet ir pačią kainą padaro priklausoma ne tik nuo atskirų reikalingų žmogui gėrybių savitarpio priklausomumo, bet ir nuo pačių pinigų — jų pasikeitimo bei pastovumo.

Nagrinėjant kainų susidarymą, tenka pirmiausia paliesti vadinamąsias statines kainas, t. y.,

tokias kainas, kurios nusistoja kaip tam tikra kainų sistema, kur produktų kainos atitinka reikalingų jiems pagaminti gamybos priemonių kainas. Atskirą problemą sudaro prekių kainų pakitimai, vadinamasis kainų d i n a m i š k u m a s.

Kainų susidarymo kilmę ir pasekmes geriausia galime matyti iš patyrimo. Jis mums rodo, kad kainos sudaro automatišką ir elastišką priemonę suderinti trūkstamas gėrybių atsargas su jų reikalingumu žmonių reikmenėms patenkinti. Visi tie, kurie nori prekės, bet nepajėgia už ją sumokėti kainos, pašalinami iš tos prekės pretendentų skaičiaus. Likusieji moka už tą pačią prekę vienodą kainą, nes laisvose varžytynėse niekas nenorės už tą pačią prekę daugiau duoti, kaip kiti moka, ir niekas mažiau neims, kaip kitas prekių pardavėjas, toje pačioje prekyvietėje. Kainų nustatymas ir išlyginimas paprastai įvyksta po eilės prekymečių su maž daug vienoda prekyvietės situacija ir kai siūlytojai ir klausėjai praktikoje išbando mainų galimumus, kai pardavėjams liekti prekės neparduotos, nes jie per daug prašo, o pirkėjai paliekti nepatenkinti, nes jiems niekas nesiūlo jų norimomis kainomis. Palikus prekyvietėje tik su atitinkama perkamąja jėga pirkėjams ir norintiems prieinamomis sąlygomis parduoti pardavėjams, prasideda derybos, kuriose turi reikšmės numatomos ar žinomos kainos kitose vietose ir kitu laiku, taip pat galėjimas parduodamą produktą suvartoti kitiems tikslams. Kadangi prekės pagamintos parduoti, o pirkėjai taip pat be jų negali apsieiti, tai,

pagaliau, derybos turi privesti prie tam tikro kainų sulygimo. Kaina gali prisiartinti vartojamai vertei to pirkėjo, kuris gali paimti paskutinius prekės likučius. Pardavėjas priverstas su tuo, pagaliau, sutikti, nes pačios prekės jam pačiam gali būti visiškai nereikalingos. Tuo būdu kaina čia atlieka pasiūlų su paklausais derintojos funkciją. Tačiau, tenka turėti galvoje ne tik šią funkciją, kaip derintojos pasiūlų ir paklausų, bet ir antrą funkciją, kaip gamybos reguliatorės, nes krintant kainai, gamyba siaurinama, kylant — plečiama. Tas ypač pastebima tų gėrybių kainose, kurios tenkina neelastiškas reikmenes. Jau XVII amžiuje Gregor King'as pastebėjo, kad „kai derlius sumažėja viena dešimtąja, tai kainos jau gali pakilti trimis dešimtosiomis, ir kad, kai mes gauname tik pusę kviečių derliaus, kas dažnai atsitinka, tai jų stoka išlyginama taupesniu tų pačių javų vartojimu ir kitų javų vartojimu vietoje nepakankamai užderėjusių, tačiau neilgiau kaip per vienerius metus; bet per dvejetą ar trejetą blogų metų tas maža ką gali padėti, nes jau vienerių metų nepriteklius labai yra nepatogus, ir daugelis neturtingų žmonių žūsta, ar dėl nepakankamo, ar dėl blogo maisto. Santykis, kuriuo derliaus nepriteklius sukelia kainas, turėtų būti tokis:

1	dešimtoji	pakelia	ją	3	dešimtosiomis
2	„	„	„	8	„
3	„	„	„	16	„
4	„	„	„	28	„
5	„	„	„	45	„

taip, kad jei javai pakilo tris kart aukščiau už paprastas kainas, tai derliaus išdavos gali būti laikomos sumažėjusiomis dviem trečdaliais ir kad jei jos pasiekia tik pusės, tai kaina pakyla penkis kart daugiau už paprastą".

Iš to, kas ligi šiol buvo kalbėta, išeina, kad posakis „kainą nustato pasiūlai ir paklausai" geriausiu atveju labai maža ką bepasako. Bet, jei tuo norima būtų suprasti, kad kaina yra tiesioginiame santykyje su paklausais, vadinasi, kyla didėjant paklausams, ir atvirkščiame santykyje su pasiūlais, t. y., mažėja didėjant pasiūlams, — tad būtų klaidinga. Kaina tėra pasiūlų ir paklausų santykio funkcija, t. y., paklausai iš savo pusės vėlgi priklauso nuo kainos aukščio ir, būtent, ne tik nuo tos vienos prekės kainos, bet nuo kainų aukščio visų kitų prekių, kurios atitinkamų pirkėjų perkamos. Vartotojas, tik žinodamas visų prekių kainas, tegali nusistatyti, kaip jam savo perkamąją jėgą — savo pajamas — paskirstyti. Atskiro individo knygų paklausus nustatys ne tik pačių knygų kaina, bet taip pat kainos ir kitų prekių, kurios jam reikalingos, pav., maisto priemonių, drabužių, turto ir t. t.

Šią savitarpinę kainų priklausomybę tiksliai išreiškė G. Cassel'is savo lygčiu sistema. Pažymėjęs vienos gėrybės paklausus N_1, jos kaina p, jos priklausomybę nuo visų kitų gėrybių kainų pn, kainą jos išreiškia tokia matematikos formule:

$$N_1 = F_1 \ (p_1 \ldots . pn).$$

Kitų gėrybių paklausai išreiškiami tos pačios rūšies formule ir tuo būdu susidaro ištisa lygčių sistema:

$$N_2 = F_2 \ (p_1 \ldots . pn).$$

. . . . . .

. . . . . .

$$Nn = Fn \ (p_1 \ldots . pn).$$

Esant statinei būklei (pusiausvyrai), gėrybių paklausai turi būti lygūs gėrybių pasiūlams (A). Taigi, $N_1 = A_1$, $N_2 = A_2$ .. $Nn = An$.

Kadangi turime n dydžių nežinomų, tai n lygčių pakanka nustatyti gėrybių kainoms. Savaime suprantama, kad šios lygtys neturi tikrai matematiškos reikšmės, nes, pasiremdami jomis, mes negalime išskaičiuoti tikrų kainų. Jos tik matematiškai simbolizuoja kainų susidarymo komplikuotumą. Panašiu būdu C a s s e l'is suriša gėrybių kainų susidarymą su kainomis reikalingų joms pagaminti gamybos priemonių. Jis nustato, kad be vartotojų paklausų, yra duotos be galimumo pasirinkti techniškos gamybos sąlygos („technikos koeficientai"). Tuomet galutinių produktų kainos sudarys gamybos priemonių kainų funkciją, nes pagal priimtą prielaidą gamybos gėrybių kiekis prekyvietėje yra nustatytas. Jis turi būti parduotas, neatsižvelgiant į gaunamas kainas. Svarbu tik, kiek iš viso klausėjai gali už tą kiekį pasiūlyti ir kaip tas, ką jie iš viso siūlo, pasiskirsto tarp atskirų šių gamybos priemonių rūšių. Atskiros pagamin-

tos gėrybės paklausai sudaro norą sunaudoti tam tikrą gamybos priemonę tam tikru būdu. Prieš šį norą atsiranda, tačiau, panašus noras iš kitų pagamintų gėrybių paklausų pusės. Tuo būdu atsiranda varžytynės dėl trūkstamos gamybos priemonės, kurios mainų ūkyje tuo būdu išsisprendžia, kad gamybos priemonėms nustatomos kainos, kurios iš savo pusės nustato produktų kainas ir tuo pat sudaro priemonę aprėžti paklausams. Sąryšį tarp pagamintų produktų ir tarp gamybos priemonių kainų—kaštų—susidarymo galima taip vaizduotis, tarytum vienoje prekyvietėje perkamos verslovininkų trūkstamos elementarinės gamybos priemonės, — anot C a s s e l'io, — darbo jėgos, kapitalo, žemės ir gamtos medžiagų naudojimai. Kitoje prekyvietėje parduodamos tomis gamybos priemonėmis pagamintos vartojamos gėrybės. Kainų susidarymas abiejose prekyvietėse vyksta tais pačiais dėsniais. Ir vienoje ir kitoje pagrindinę ūkio problemą sudaro tikslas taip aprėžti reikmenes, kad jos atitiktų trūkumą prekyvietėje. Iš viso to išeina, kad kiekviena pagaminta gėrybė gauna tokią kainą, kuri atitinka jos m a i n a ū k i š k u s g a m y b o s k a š t u s, t. y., atitinka tą, kas turi būti paimta gėrybei pagaminti gamybos priemonių prekyvietėje. Šis dėsnis vadinasi k a š t ų p r i n c i p u. Tuo būdu trūkumo principas vienkart reguliuoja pirmos eilės ir tolimesnių eilių gėrybių kainų susidarymą. Iš to aiškiai matome, kad nei produktų kainos nepriklauso vienašališkai nuo gamybos priemonių kainų, nei gamybos priemonių kainos nuo produktų kainų,

bet abi kainų grupės priklauso savitarpiškai viena nuo antros.

Mes matėme, kad visos kainos susijusios tarp savęs. Tačiau ta savitarpinė prekių kainų priklausomybė gali būti didesnė ar mažesnė, atseit, kurią prekių grupę turime galvoje. Didesnė kainų priklausomybė tokių prekių, kurių gamyba bendra (pav., mėsos, kailių, odų), arba kurios yra komplementarinės (pav., akmens anglys ir geležies rūda yra komplementarinės gėrybės geležies gamybai), arba kurios gali būti pakeičiamos — substituojamos, tenkinant vienodus paklausus (pav., cukrus ir sacharinas). Tokiais atvejais kainų susidarymas taip eina: 1. pakilus paklausams vienos surištos paklausais su kitomis gėrybėmis ir pakilus dėl to kainoms, padidėja pasiūlai ir kitų surištų produktų; 2. padidėjus pasiūlams paklausais su kitomis surištos vienos gėrybės ir dėl to kritus kainoms, padidėja paklausai ir kitų gėrybių; 3. padidėję pasiūlai vienos substituojamos gėrybės ir dėl to kritusios kainos mažina paklausus ir kitų substituojamų gėrybių. Pastarasis atsitikimas pritaikomas ir gamybos faktoriams—darbui, žemei ir kapitalui. Vartojant gamybos priemones ūkiškasis principas reikalauja pasirinkti patogiausią gamybos priemonių kombinaciją, išnaudojant substitucijos galimumą. Šių laikų ūkyje tokia gamybos priemonių substitucija plačiai vyksta. Pigesnis gamybos faktorius pakeičia brangesnį (pav., esant brangiam darbui, jis substituojamas kapitalu, ir atvirkščiai), ligi pasiekia vadinamojo substituci-

jos punkto, kai tolimesnis vienos priemonės pakeitimas kita, neturi reikšmės produktų kainai.

Tolimesnis kainų susidarymo aiškinimas po to, kai mes nustatėme funkcionalinę priklausomybę tarp pasiūlų bei paklausų ir kainos ir substitucijos principo reikšmę, turi apimti artimesnį pasiūlų ir paklausų įtakos kainoms nagrinėjimą.

Iš paklausų pusės kainoms susidaryti turi reikšmės: 1. vartojamoji gėrybių vertė, 2. perkamoji klausėjų jėga, 3. norimų gėrybių įgijimo kaštai kitur.

Iš pasiūlų pusės kainoms turi įtakos: 1. siūlomų gėrybių kaštai, 2. parduodamos kainos kitur, 3. mainovertė gėrybės (pinigų), kuria išreiškiamos kainos.

Dėl vartojamos vertės, kurią sudaro gėrybės naudingumas mūsų reikmenėms patenkinti, jau anksčiau buvo sakyta, kad nors ji sudaro pirmutinį kainoms susidaryti pagrindą, bet prekyvietėje į konkretinį individams gėrybės naudingumą neatsižvelgia. Čia pagrindinės reikšmės turi objektyviniai faktai. (Žiūr. 66 pusl.).

Perkamoji pirkėjų jėga yra jau sudėtinė paklausų sąvokos dalis. Jei yra paklausai, tai, savaime suprantama, turi būti ir atitinkama perkamoji jėga. Prekyvietei svarbu ne tai, kad prekėmis apskritai interesuojasi ir jų nori, svarbu tai, kad būtų lėšų dalyvauti varžytynėse dėl gėrybių įgijimo. Lemiamos reikšmės turi paskutinio pirkėjo perkamoji jėga, kurią reikia turėti galvoje, norint parduoti visą prekių kiekį. Taip pat čia svarbus klausimas, kaip veikia kainų susidarymą perkamosios jėgos pa-

kitimai. Jau mūsų buvo sakyta, kad prekių kiekio sumažėjimas ypatingai iškelia kainas, jei tos prekės tarnauja neelastiškiems paklausams patenkinti. Čia reikia dar pridėti, kad sumažėjus perkamajai jėgai pirmiausia sumažėja luksuso dalykų paklausai, taigi ir jų kainos, o vėliau tik pirmojo reikalingumo prekių.

Norimos gėrybės įgijimo kaštais kitur reikia suprasti visiems mums gerai suprantamą faktą, kad niekas už savo prekes negali daugiau gauti, kaip kad pirkėjas gali įgyti tą pačią prekę iš kito pardavėjo. Suprantant prekyvietę laike, reikia čia pridurti, kad jokia prekė ilgam laikui negali gauti aukštesnės kainos už tai, kas sudaro tautoūkiškai būtinus kaštus tai gėrybei pagaminti ir patiekti kitu būdu; nesant jokių kitų kliūčių laisvuose mainuose, transportabiliškosios gėrybės negali turėti įvairiose vietose įvairių kainų; skirtumą gali sudaryti tik transporto kaštai.

Iš pasiūlų pusės svarbiausias momentas kainoms susidaryti yra kaštai. Čia mes turime galvoje ne pirmiau minėtus Cassel'io „tautoūkiškus kaštus", bet realinius gamybos kaštus — reikalingų gamybos priemonių kiekių visumą. Vienas čia yra labai aiškus dalykas, kuris gausiai yra patyrimo įrodytas, kad jokia verslovė negali išsilaikyti per ilgesnį laiką, jei šie kaštai yra aukštesni už kainas. Savaime suprantame, kad ir čia, kalbant apie realinius kaštus, tenka turėti galvoje ne atsitiktinius kaštus, kuriuos perkant ar gaminant vienas arba ki-

tas galėjo turėti, bet tautoūkiškai reikalingus kaštus, kurie priklauso nuo duoto laiko bendros tautos ūkio būklės ir reikalingi padėti gėrybei pristatyti į prekyvietę. Tokius kaštus sudaro ne kaštai, kurie reikėjo padėti prekei pagaminti pirmiau, bet dabartiniai, kuriuos reikėtų padėti, norint praplėsti pasiūlus — tai yra **reprodukcijos kaštai**. Bet ir reprodukcijos kaštai esti nevienodi. Jie beveik kiekvienoje gamybos įmonėje yra kitoniški. Kadangi prekyvietėje už tas pačias prekes moka vienodas kainas, tai tik vienos rūšies gamybos faktorių kombinacija gali sudaryti kaštų dydį, kuris nustato kainas. Kyla klausimas kokia? Mažiausi, vidutiniai ar aukščiausi? Į tai tenka atsakyti, kad kainai turi lemiamos reikšmės gamybos kaštai tos bendros produktų masės dalies, kuri gaminama nepatogiausiomis gamybos sąlygomis ir kuri, tačiau, dar reikalinga prekyvietės paklausams patenkinti. Konkurencinė kova rūpinasi tuo, kad paskutiniai gamybos kaštai ilgam laikui nenukryptų nuo tautoūkiškai reikalingų; nepajėgus verslovininkas išstumiamas rimtesnio, blogai dirbanti įmonė pakeičiama geresnės.

Tokia prasme reprodukcijos kaštai sudaro išorines ribas, iš kurių negali išeiti statinė kaina. Taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad kaštai iš savo pusės priklauso nuo galimumo parduoti gaminamus prekių kiekius ir nuo tų kiekių dydžio. Tat vėlgi priklauso nuo kainos. Didinant gamybą, kaštai gali nesikeisti, jie santykiškai gali labiau augti ir, pagaliau, santykiškai labiau mažėti, kaip gaminamas kiekis. Ypatin-

gos reikšmės čia turi mažėjančių išdavų dėsnis. Produktų, kurių gamybą keičia tas dėsnis, gamybos kaštai ir drauge jų kainos turi tendencijos augti, jei to dėsnio veikimas neneutralizuojamas tam tikrų priešveiksmių. Šiuo atveju tiesiogiai ir netiesiogiai mažėjančių žemės išdavų dėsnio paliestų produktų kainas nustato aukščiausi kaštai, kurie reikalingi paklausams patenkinti.

Kainos tų prekių, kurių žymi dalis kaštų yra tvirta ir, gamybą didinant, išskaičiuojant vienam produkto vienetui, kaštai mažėja, turi tendencijos rikiuotis pagal žemiausius kaštus. Tokių prekių kainos taip pat turi tendencijos mažėti.

P a r d u o d a m o s k a i n o s kitur ta prasme turi reikšmės iš pasiūlų paklausams, kad pardavėjas neparduos prekių pigesnėmis kainomis, kaip kad jis gali gauti artimiausiu laiku arba kitoje vietoje.

Pagaliau, g ė r y b i ų m a i n o v e r t ė s , kuriomis išreiškiamos kainos (pinigų), nagrinėjimas bus daromas kalbant apie pinigus.

L i t e r a t ū r a: Be Cassel'io, Amonn'o, Weber'io ir kit. vadovėlių, P. Š a l č i a u s, Iš vertės ir kainos teorijų. 1927. HWB[4]. Z u k e r k a n d l'io straipsnis „Preis".

Monopolinės kainos.

Monopolinės kainos sąvoka. Monopolinių kainų susidarymas. C o u r n o t dėsnis. Paklausų monopolis. Absoliutinis monopolis. Diferencialinės kainos. Dumpingas. Monopolinių kainų sudarytojai. Tylūs monopoliai. Monopolių reikšmė.

Monopolinės kainos yra tokios kainos, kur pasiūlų arba paklausų, arba abiejose pusėse, veikia viena reguliuojanti valia. Monopolinės kainos susidaro ne kitaip, kaip ir konkurencinės kainos. Ir vienų ir antrų aukščiui charakteringas yra pasiūlų ir paklausų santykis. Ir jei abi tų kainų rūšys atskirai nagrinėjamos, tai daroma dėl to, kad abiem atvejais turime tam tikrą pasiūlų ir paklausų santykio pobūdį.

Pasiūlų monopolio kainų susidarymui charakteringa yra tai, kad siūlomas pekyvietėje prekių kiekis gali būti pagal norą reguliuojamas taip, kad duotų didžiausią gryną pelną. Bet tai dar nereiškia, kad monopolistui naudinga bus iškelti kainą. Pirmas mėginimas išaiškinti monopolines kainas buvo padarytas prancūzų ekonomisto Cournot (1801 — 1877) (Recherches sur les principles mathematiques de la théorie des richesses. 1838). Anot jo, įmonės pelningumas priklauso nuo dviejų faktorių, esančių vienas su antru atvirkščiame santykyje, — prekės kainos ir parduotų jos vienetų skaičiaus. Juo mažesnė prekės vieneto kaina, juo didesni paklausai; juo didesnė — paklausai mažesni. Kiekvienas pirklys tat žino, anot Cournot, iš patyrimo. Jei, gaudamas prekės vienetą už 10 piniginių vienetų, jis parduos prekes po 12 (su 20% pelno), tai negalėdamas ta kaina parduoti daugiau per tūkstantį vienetų, jis tegautų 2000 pelno. Bet jei sumažinęs prekės vieneto kainą ligi 11 (10% pelno), jis paklausus padidintų, sakysime, 5 kartus, t. y., parduotų 5000 vie-

netų, tai jo pelnas pasiektų 5000, t. y., reliatyviai būtų du kart mažesnis (vietoje 20% tik 10%), bet absoliučiai būtų didesnis $2^1/_2$ kart. Todėl, jei monopolistas ir turi galimumo kelti kainas pagal savo norą, ūkiškas išskaičiavimas jį vers atsižvelgti į ką tik nurodytas sąlygas, nes jis stengsis gauti maksimum pelno racionaliai kombinuodamas abu faktorius. Kadangi paklausų didinimas, mažinant kainas, monopolistui duoda maksimalinį pelną dar prieš kainai pasiekiant gamybos kaštų lygio, tai monopolistai daugiau ir nežemins kainos. Tuo būdu, nors monopolinė kaina ne visados bus labai aukšta, bet ji bus aukštesnė už konkurencinę kainą, kurią, kaip jau matėme, laisvos varžytynės turi tendencijos numušti ligi gamybos kaštų.

Esant paklausų monopoliui, esti atvirkščiai. Tuo atveju paklausai priklauso nuo vienos valios, ir klausėjai nustato savo kainą. Žinoma, jei siūlomos tokios gėrybės, kurios turi vertės pačiam siūlytojui, tai paklausų monopolis nenumuš kainos žemiau už tą vertę. Jei ta sąlyga neturi reikšmės, tai monopolinės kainos gali būti žemesnės už konkurencines kainas. Tačiau, kalbant apie reprodukuojamas prekes, savaime suprantama, kad tos kainos negalės būti žemesnės už gamybos kaštus, bet nebus ir aukštesnės. Paklausų monopolistas, siekdamas aukščiausio pelno, nustatydamas už perkamas prekes kainas, elgsis taip pat, kaip ir monopolistas iš pasiūlų pusės. Mokamos jo kainos turės tiek paskatinti gamybą, kad ji aprūpintų jį tokių prekių kiekiu, kuris duotų didžiausią pelną.

Esant abipusiam monopoliui, kada prieš monopolizuotus pasiūlus stoja monopolizuoti paklausai, kainos priklauso nuo tos ar kitos pusės stiprumo mainuose. Tuomet prieš maksimum mainovertės ieškančius pasiūlus, stoja minimum kainos ieška paklausai, kurie to maksimumo pasiekimą daro nebegalimu. Jei siūlytojai tam tikrus kiekius siūlo neatsižvelgdami kainos, nes prekės turi būti parduotos, kadangi jam pačiam nereikalingos, tuomet klausėjas gali nustatyti sau tinkamą kainą. Jei siūlytojas savo prekes siūlo tik tam tikra kaina, tai jis, o ne klausėjas nustato kainą, prileidžiant, kad jis klausia prekių taip pat ne tik viena kaina. Jei siūlomos gėrybės turi vertę pačiam siūlytojui, tai šioji vertė ir nustatys žemutinę kainos ribą, taip pat ir gamybos kaštai sudarys tą žemutinę ribą, jei prekė reprodukuojama. Aukštutinę ribą sudarys klausėjų vertinimai. Gamybos priemonių paklausų monopolyje (pav., cukrinių runkelių), aukštutinę kainos ribą sudarys kainos pagamintų iš tos priemonės produktų (cukraus). Taigi, čia turime žemutinę kainos ribą, nustatomą gamybos kaštų, ir aukštutinę ribą, kurią nustato produkto kaina.

Kad monopolinė kaina visiškai galėtų pasireikšti, reikia, kad monopolistai turėtų savo rankose visas siūlomas bei klausiamas prekes savo žinioje. Tokia būklė sudarytų progą atsirasti a b s o l i u t i n i a m monopoliui. Tačiau praktikoje absoliutiniai monopoliai yra labai retas dalykas. Daugiausia praktikoje pasitaiko n e t o b u l i monopoliai, kai mainų subjektas turi didesnę pasiūlų bei paklausų pusę savo

žinioje, ir, atitinkamai manipuliuodamas tuo kiekiu prekyvietėje, daro žymios įtakos kainai. Ta įtaka priklauso nuo disponuojamo monopolisto prekių kiekio. Jei tas kiekis yra tokis mažas, kad atitinkamas mainų subjektas turi baimintis, kad, tvirčiau laikydamasis prekyvietėje, gali nerealizuoti savo norų, tai ir monopoliui sąlygos tuo pat išnyksta, ir čia turime perėjimą iš monopolinio kainų susidarymo į konkurencinį kainų susidarymą.

Monopolinis kainų susidarymas skiriasi nuo konkurencinio kainų susidarymo dar ir tuo, kad vienai ir tai pačiai prekei gali būti nustatomos įvairios kainos, arba kokybės atžvilgiu mažiau diferencijuotoms gėrybėms gali būti daromi didesni kainos skirtumai. Tat turėsime diferencialines kainas, kurių tikslas yra išnaudoti įvairių pirkėjų grupių įvairią perkamąją jėgą. Tad įvykdoma tuo būdu, kad atitinkamoms gėrybėms įvairiose vietose, kur gyvena žmonių grupės su įvairia perkama jėga, nustatomos ne vienodos kainos, arba, kur to padaryti negalima, pirmieji gėrybių kiekiai paleidžiami į prekyvietę aukštesnėmis kainomis, pritaikintomis pirkėjams su aukštesne perkamąja jėga, o vėlesni gėrybių kiekiai parduodami žemesnėmis kainomis, pritaikytomis pirkėjų grupėms su mažesne perkamąja jėga. Dažnai monopolistai diferencialinio paklausų aprūpinimo siekia nedideliu skirtumu monopolinės prekės kokybės ar įpakavimo, bet proporcingai tam didesniu kainos skirtumu. Diferencijuojant kainas pasiūlų pusėje, monopolistui atsiranda progos pardavinėti

monopolines prekes ir žemiau už gamybos kaštus, padengiant nuostolius iš pelnų gautų kitomis progomis su dideliu pelnu parduodamų prekių. Tat priklauso nuo to, kad labai dažnai tokis pardavimo padidinimas įgalina stambiai gaminti ir dėl to žemesniais kaštais. Jei tokis reiškinys liečia monopolizuotų prekių pardavimą aukštomis kainomis, vietinėse rinkose ir žemomis užsienio rinkose, tat turime reiškinį „d u m p i n g o“ vardu.

Monopolinio kainų susidarymo šiais laikais labiausia siekia verslovių sąjungos — ringai, arba korneriai, karteliai, arba sindikatai, trustai, koncernai. Taip pat ir viešosios verslovės — komunalinės ir valstybinės — nustato monopolines kainas.

Tačiau, tam tikrais atvejais ir iš konkurencinio kainų susidarymo gali atsirasti monopolinės kainos dėl vadinamojo t y l a u s m o n o p o l i o. Ypatingai tat galima pastebėti pirmojo reikalingumo gėrybių kainų susidaryme, pav., daržovių prekyvietėje, kur pardavėjos dėl bendros kainų būklės tyliai susitaria „laikyti kainą“, arba detalinėje prekyboje, kur pirkėjai nenujaučia konkurencijos galimumo.

Paprastai konkurencinės kainos laikomos pageidaujamomis visuomenės gerovei, o monopolinės kainos žalingomis. Tačiau tokia nuomonė nėra visiškai teisinga. Nevisados konkurencinės kainos esti naudingos visuomenės gerovei, o monopolinės kainos — žalingos.

Skirtumą tarp vienų ir antrų mažina ilgainiui daugelis faktorių. Iš jų pažymėtini: 1. visų gėrybių varžytynės dėl perkamosios jėgos; 2. vienų gėrybių substitucijos galimumas kitomis gėrybėmis, tenkinant tuos pačius paklausus, aprėžus monopoliui gamybą; 3. konkurencija pašaliečių ir naujai atsiradusių verslovių, kurioms veikti dirvą gali sudaryti monopolistų aukšta kainų politika. Visi šie faktoriai, kurie savo laiku jau buvo nagrinėti arba savaime yra suprantami, veikia ta linkme, kad skirtumas tarp vienų ir antrų kainų mažėja, o kartais monopolinės kainos esti net žemesnės už konkurencines kainas, jei monopolistas dėl savo monopolinės būklės pajėgia racionalizuoti gamybą. Čia jau reikia turėti galvoje, kad monopolių susidarymas kartais baigia pražūtingą konkurentų kovą, vedančią į kainų nustatymą žemiau kaštų ir į kapitalo sunaikinimą. Tuo tarpu monopolių susidarymas gali vesti vienkart į kapitalų sudarymą ir kainų sumažinimą, kas, be abejonės, eina visuomenės naudai. Tačiau, nėra abejonės, kad monopolinės kainos gali būti tam tikrais atvejais žalingos. Šiai žalai bene daugiau gali padėti jau minėti savaime atsirandą žalingo monopolių veikimo priešveiksmiai, kaip valstybės reguliavimas. Taip pat reikia atsiminti, kad neigiamas visuomenės nusitatymas prieš monopolius atsiranda dėl to, kad atsiranda aiškus „kaltininkas“, kurį konkurencinėse kainose sunku nustatyti, antra, monopolinės kainos lyginamos su paskutinėmis konkurencinėmis kainomis, kurios galėjo būti konkurencijos nuspaustos žemiau kaštų,

ir trečia, kad jau savaime moraliai smerkiamas pasipelnymo troškimas, ypač smerkiamas tada, jei jis siekiamas kainų susitarimais.

Literatūra. Hans Mayer'io straipsnis HWB[4]. „Monopolpreis". Cournot. Rercherches sur la Principes Mathématiques de la Theorie des Richesses. 1838. Walras. Eléments d'Economie Politique pure ou Théorie de la Richesse, 4 l. 1900. Liefmann. Kartelle und Trusts, 6 l. 1924. Lederer, Versuch einer reinen und empirisch-realistischen Theorie des Konsumentenmonopols, Archiv f. Socialwis. Bd. XXXV. 1912. F. Eulenburg. Ekonominė politika ir užsienio prekyba. Vertė J. Pajaujis. 1931.

Kainų pakitimai ir nukrypimai.

Kainų pakitimai ir jų priežastys. Pakitimai iš pasiūlų ir paklausų pusės. Kainų pakitimo dėsnis. Paklausų elastiškumo reikšmė. Pasiūlų pakitimų priežastis. Kainų pakitimo reikšmė tautos gerovei. Kainų nukrypimai. Frikcijos. Spekuliacijos reikšmė kainoms susidaryti.

Nagrinėdami statinių kainų susidarymą, mes priėjome išvadą, kad kainos turi tendencijos krypti į tam tikrą tarp produktų ir gamybos kainų pusiausvyrą, kuri, pagaliau, išsireiškia tam tikros kainų sistemos nusistojimu. Tačiau patyrimas rodo, kad kainų pusiausvyra neilgam išsilaiko: kainos nuolatos kinta, svyruoja — tarpais mažiau, tarpais daugiau. Tų pakitimų priežastį sudaro pasiūlų ir paklausų pakitimas. Žinoma, to nereikia suprasti taip, kaip tat gyvenime dažnai atsitinka, kad tam tikros prekės kaina pakinta, pakitėjus jos pasiūlams ar paklausams. Kainų pusiausvyros pakitimui svarbu yra pakitimas s a n-

tykio tarp pasiūlų ir paklausų, nes galimas yra daiktas, kad tam tikros gėrybės kaina gali ir nepakisti, pakitus pasiūlams ar paklausams, ir, atvirkščiai, tam tikros gėrybės kaina pakinta dėl to, kad pakinta pasiūlai ar paklausai kitos gėrybės. Praktikoje betgi paprastai atsitinka, kad gėrybės kaina pirmiausia kinta dėl to, kad kinta jos pasiūlai ar jos paklausai, bet kinta taip pat ir dėl to, kad pakinta pasiūlai ir paklausai, — taigi ir kainos, — kitos arba kitų gėrybių.

Kadangi be to dar pasiūlai ir paklausai priklauso ne tik vieni nuo antrų, bet taip pat ir patys priklauso nuo kainos, tat ne visiškai tikslu būtų pasakyti, kad kainos kinta, pasikeitus vienam iš kainas nustatančių faktorių, bet reikia pasakyti, kad kainos kinta, pakitėjus kainas nustatančių faktorių santykiui. Vienas paklausų pakitimas dažnai sukelia atitinkamą pasiūlų pakitimą ir santykis tarp jų palieka nepakitėjęs, tat ir kaina taip pat nepakinta. Tat ypač liečia laisvai reprodukuojamas prekes.

Kainų pakitimo linkmė paprastai eina lygia greta su paklausų pakitimu ir priešinga linkme su pasiūlų pakitimu. Kaina kyla, pakilus paklausams, ir krinta, sumažėjus paklausams, žinoma, prileidžiant, kad ne vienu kart įvyksta ir pasiūlų pakitimas. Jei pasiūlai didėja, kaina krinta, pasiūlams mažėjant, kainą kyla; žinoma, taip pat prileidžiant, kad paklausai nekinta. Praktikoje tas nevisuomet atsitinka, nes paklausams didėjant arba mažėjant, paprastai didė-

ja ar mažėja ir pasiūlai. Tat ir paklausų pakitimo pasekmės gali būti visiškai paraližuotos priešingu jam pasiūlų pasikeitimu. Kartais padidėjimas paklausų gali sukelti net didesnius pasiūlus (vadinamųjų tvirtų kaštų atveju) taip, kad kainos gali kristi. Taip pat ir paklausų kritimas gali būti lydimas dar didesniu pasiūlų sumažėjimu, taip kad kainos, užuot kritusios, gali pakilti. Tat visados atsitinka, kai didėją paklausai įgalina gamybą stambiu mastu ir dėl to žemesniais kaštais; o kritimas paklausų reiškia perėjimą į mažiau racionalinę gamybą ir dėl to — kaštų padidėjimą. Taip, pav., knygų, laikraščių, dviračių ar automobilių, dujų ar elektros energijos paklausų padidėjimas anaiptol neveda į tų gėrybių kainų pakilimą, o atvirkščiai dažniausia į jų kritimą. Dėl to ir kainų pakitimo dėsnį taip galima išreikšti: k a i n a k y l a, p a k i l u s p a k l a u s a m s d i d e s n i u s a n t y k i u, k a i p p a s i ū l a m s, i r k a i n a k r i n t a, p a k l a u s a m s s u m a ž ė j u s m a ž e s n i u s a n t y k i u, k a i p p a s i ū l a m s. Tuo būdu išeina, kad kaina gali kilti ir kylant paklausams ir krintant pasiūlams; ir taip pat, kylant pasiūlams, kristi, ir, krintant pasiūlams, kilti.

Taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad paklausų kilimo dar nereiškia k l a u s i a m o kiekio padidėjimas ir paklausų kritimo nereiškia tik k l a u s i a m o kiekio mažėjimas, nes paklausai nėra grynai kiekio sąvoka, bet išreiškia santykį tarp kiekio ir kainos. Paklausai dar nepakils, jei klausiamas kiekis padidės, jei bus norima daugiau pirkti, bet paklausai pakils

tik tada, kai už didesnį kiekį pirkėjai bus pasiryžę mokėti aukštesnę kainą.

Pasiūlų ir paklausų pakitimų įtaka kainų sistemos pakitimui esti įvairi, atseit, kaip iš naujo susikombinuoja kainas nustatą faktoriai. Paklausų pusėje ypatingos reikšmės turi, kaip jau matėme iš kainų susidarymo, kuriame santykyje klausiamas kiekis kinta nuo kainos dydžio, ar kylant kainoms labai mažėja, o krintant didėja; kitaip tariant, kokis yra paklausų elastiškumas. Didelis paklausų elastiškumas sulaiko kainų pakitimą. Tokiais atvejais sumažėję pasiūlai išlyginami sumažėjusiais paklausais ir kaina gali tik labai mažai tepakilti. Atvirkščiai esti, kada turime reikalo su neelastiškais paklausais. Kaip matėme iš King'o dėsnio, nedidelis derliaus nepriteklius gali žymiai iškelti kainas.

Paklausai ir pasiūlai gali kisti dėl daugelio priežasčių. P a s i ū l a i visų pirmiausia gali pakisti dėl g a m t i n i ų s ą l y g ų — geresnių ar blogesnių derlių; arba dėl d i r b t i n i ų p r i e ž a s č i ų — muitų politikos, draudimų, kontingentų ar licencijų nustatymo, naujų sričių prijungimo; arba dėl grynai ū k i š k ų p r i e ž a s č i ų, kada, pav., ligi tol statomas į prekyvietę gėrybių kiekis suvartojamas pačių gamintojų; arba dėl t e c h n i š k ų priežasčių — gamybos ir transporto technikos pažangos. Paprastą pasiūlų sumažėjimo atsitikimą sudaro pasiūlų padidėjimas dėl t e c h n i k o s priežasčių. Tat reiškia ne tik siūlomų kiekių padidėjimą, bet drauge ir kainų sumažėjimą, nes technikos pažanga reiškia ne tik

vien gamybos pakilimą, bet ir gamybos kaštų sumažėjimą. Šiuo atveju pats pasiūlų didėjimas jau sukelia kainų kritimą, jei ir pasiūlų padidėjimas vienodai kyla su paklausais.

P a k l a u s a i gali kisti — didėti arba mažėti — didėjant arba mažėjant gyventojų skaičiui, išsiplečiant naujoms arba nykstant senoms reikmenėms, kintant skoniui, madoms, didėjant arba augant ūkiškai gerovei, prisijungiant naujoms pardavimo sritims ir t. t. Paklausų pakitimas, kaip jau buvo sakyta, tik tuomet gali sukelti kainas, jei jis vienkart nelydimas atitinkamo pasiūlų pakitimo, ir gali net sukelti pakitimą priešinga linkme, jei kainas kelianti tendencija lydima virškompensuojančio pasiūlų padidėjimo. Tat visuomet atsitinka, jei padidėjusieji paklausai iššaukia pažangesnių ir pigesnių gamybos metodų pritaikymą.

Kainų pakitimai paprastai laikomi turinčiais didelės reikšmės tautos gerovei. Apskritai laikoma, kad kainų kritimas yra naudingas, o kainų kilimas nenaudingas visuomenės gerovei. Iš tikrųjų, tačiau, kainų pakitimai turi labai mažos arba net ir jokios neturi reikšmės tautos gerovei, ir ypač kainų pakilimas nesudaro blogo, o žemos kainos gero tautos ūkio simptomo. Praktikoje dažniausia esti atvirkščiai — aukšta tautos gerovė esti susijusi ir su aukštomis kainomis, o menkesnė gerovė — su žemesnėmis kainomis. Kainos juk yra ne kas kita, kaip mainų santykiai tarp gėrybių arba tarp gėrybių ir pinigų ir

nieko dar nesako apie gėrybių kiekių dydžius, kurie gali būti tautos ūkyje ir kurie vieni teturi reikšmės gerovei. Gėrybių kiekių dydžiai, kurie tautos ūkyje skiriami vartoti, pasireiškia tam tikrais mainų santykiais, būtent, mainų santykiais tarp vartojamų gėrybių ir elementarinių gamybos priemonių — žemės, kapitalo ir darbo; ypač mainų santykiais tarp vartojamų gėrybių ir darbo. Juo daugiau tenka vartojamųjų gėrybių darbo vienetui, kuris gali būti už jas iškeistas, juo turtingesnis tautos ūkis, juo didesnė tautos gerovė. Tačiau tat nepriklauso tiesiog nuo kainų, bet nuo kainų santykio tarp darbo ir kapitalo gėrybių, o šis santykis vėlgi priklauso nuo darbo produktingumo. Dėl to dažnai gali būti, kad tautos ūkyje, kuriame vartojamų gėrybių kainos yra aukštesnės, gerovės laipsnis taip pat yra aukštesnis, nes kaina, kuri mokama už darbą, gali būti dar aukštesnė. Ir apskritai ūkio pažanga reiškiasi ne tuo, kad kylant gamybai produktų kainos krinta, bet tuo, kad kyla kaina, kuri mokama už darbą. Jei visos kainos drauge vienodai pakiltų ar nukristų, tai tokis pakitimas nepadarytų jokios įtakos šalies gerovei. Gerovė pakinta tuo atveju, kai pakinta kainų santykis tarp vartojamų gėrybių ir darbo; gerovės sumažėjimas įvyks, kai tas santykis pakitės darbo nenaudai, pagerėjimas įvyks — jei pakitės darbo naudai. Ir tat gali įvykti tuo būdu, kad nukris vartojamų gėrybių kainos, paliekant tai pačiai kainai už darbą, arba tuo būdu, kad pakils darbo alga, o vartojamų gėrybių kainos nukris.

Baigiant kalbėti apie kainų pakitimus, reikia pasakyti dar, kad, apleidžiant pakitimus iš p i n i g ų p u s ė s, ypatingų kainų pakitimo lytį sudaro k o n j u n k t ū r i n i a i judėjimai, apie kuriuos kalbėsime vėliau.

Ligi šiol mes susipažinome su kainų susidarymu, esant laisvoms varžytynėms ir monopoliams, ir su kainų pakitimais. Savo kainų nagrinėjimuose mes buvome padarę prielaidą, kad žmonės prekyvietėje gerai orientuojasi ir laikosi ūkiško principo. Tačiau, ši prielaida, jau nekalbant apie reikšmę neūkiškų motyvų, dažnai neveikia. Pasitaiko, kad prekyvietės subjektai nepakankamai pažįsta prekyvietę, rodo per daug ar per mažai pasiryžimo, reikalo spiriami per skubiai priima pasiūlymus ir t. t. Šie nukrypimai nuo normalinio kainų susidarymo vadinasi f r i k c i j o m i s ir konkrečiam kainų susidaryme turi nemažos reikšmės. Tokios kainų frikcijos dažnai pasitaiko smulkioje prekyboje, o rečiausiai didmenų prekyboje.

Ypač mažmenų prekyboje, palyginti, nesunku dėl pirkėjų inercijos imti ekstra pelnus. Nedidelės sumos, kuriomis eina operacijos, pasunkina vartotojams patikrinti, ar mokamos kainos atitinka rinkos kainas. Dažnas kainų svyravimas pirkėjams nemalonus. Prekyvietės svyravimai kartais smulkioje prekyboje negali pasireikšti dėl smulkių monetų stokos. Dėl to ir detalinės kainos yra pastovesnės už didmenų kainas. O kadangi, be to, dar ūkiškas galvojimas, perkant mažmenomis, mažiau bepasireiškia,

tai mažmeninkas, kalkuliuodamas kainas, nebūtinai turi kiekvienai prekei nustatyti tikrą prekyvietės kainą. Jam svarbu gauti didžiausią pelną iš visų operacijų. Jis taip pat gali atsižvelgti ir į savo klientų ypatumus, jų orientavimąsi, kainą imti „pagal pirkėją". Tam kliudo vis labiau įsigalinti paskutiniais laikais tendencija reikalauti mažmenų prekyboje „markinių" dalykų (= prekių vienodame įpakavime, vienos rūšies ir vienoda kaina). Tos verslovės, kurios turi tikrą klientūrą, kalkuliuodamos kainas gali turėti galvoje ir klientūros ištikimybę. Žinant, kad užsakytojas perka tik iš tam tikrų gamintojų, arba turi seną ištikimą klientūrą, tas pasitikėjimas tuo atlyginamas, kad kainos paprastai nustatomos aukštesnės. Žinoma, toki dalykai ilgai tęstis negali, bet jie sudaro tam tikrą nukrypimą nuo tikrų prekyvietės kainų.

Teoriškai yra įdomios tos frikcijos, kurios atsiranda iš to fakto, kad prekyvietės kaina yra mėginimų, bandymų pasekmė, kuriems didesnės reikšmės, kaip kas kita, turi paskutinės prekyvietės patyrimai — įsivaizduojamos kainos, su kuriomis individai atvyksta į prekyvietę. Įsivaizduojamos kainos paremtos paskutinių prekyviečių patyrimais sudaro, tartum, išeinamąjį punktą naujai prekyvietei. Tokis mintiškas įvairių viena po kitos einančių prekyviečių kainų susidarymo vaizdavimasis įvairiais laikais yra pageidaujamas dalykas, tačiau jis vienkart užtemdo naujus prekyvietės faktus.

Kainų išsilyginimas, pereinant iš vienos prekyvietės būklės į kitą, reikalauja tam tikro laiko. Juo ilges-

nis tas laikas, juo daugiau gali pasireikšti įvairūs pakitimai, kurie reikalauja vis didesnių teoriškai nustatytos priežastinės priklausomybės pataisų. Kalbamas laikas esti juo ilgesnis, juo ilgiau jis trunka ligi suprantami pakitėjusieji faktai ir juo sunkiau padaryti iš to tinkamas išvadas. Pav., nustatytas yra faktas, kad santykis tarp kiaulių kainų iš vienos pusės ir pašarų iš kitos pusės eina pagal formulę 5 centneriai miežių = 4×5 centnerių bulvių = 1 centneriui gyvo kiaulės svorio. Pagal šią formulę kiaulių auginimas arba plečiamas arba siaurinamas. Vokiečių konjunktūroms tirti institutas, remdamasis faktiniu kainų susidarymu, nustatė, kad pasiūlų pakitimai, remiantis patogiu ar nepatogiu tarp kiaulių ir pašarų kainų santykiu, pasireiškia tik per 18 mėnesių. Paršavimos laikas užima 4 mėnesius, auginimas ligi pardavimo rinkai nuo 10 iki 11 mėnesių, be to, 3—4 mėnesių reikia, kol ūkininkas prisitaiko ir nusistato pakitėjusioms kainų susidarymo sąlygoms.

Kaip kainų susidarymo frikciją, tenka pažymėti ir ūkiško numatymo — spekuliacijos — reikšmę. Ji drauge su kitais kainų susidarymo faktoriais daro įtakos pasiūlams ir paklausams. Pav., numatymas, kad dėl technikos pagerinimų turės kristi gamybos kaštai ir padidėti prekių masė prekyvietėje, jau gali spausti žemyn kainas. Ūkiškumo numatymo reikšmę padidina ūkiškas patyrimas, o taip pat ir tam tikros tautos ūkio įstaigos (biržos), kuriose į spekuliaciją tenka kreipti ypatingo dėmesio.

Spekuliacija reiškia ateities spėjimą ir atsakomybės prisiėmimą už ateities ūkio įvykius. Tuo būdu ji suriša dabartį su ateitimi; jei spekulecijos uždavinį sudaro surišimas dabarties su praeitimi, tai arbitražo uždavinį sudaro surišimas įvairių greta esamų prekyviečių, kuriose parduodamos tos pačios prekės. Tuo būdu spekuliacija padeda išlyginti dabarties ir ateities kainas. Atsitiktinumai, kurie neišvengiami spekuliacijoje, sudaro savyje nemaža pavojų kainų susidarymui pagal pastovius ir tikrus prekyvietės faktorius. Spekuliacija tam tikrais atvejais gali numušti kainas žemiau tikrų gamybos kaštų, jei ji netiksliai įvertina ateities prekių gamybą ir tuo paskatina per daug išmesti prekių į rinką. Gali būti ir atvirkščiai, spekuliacija įvairiomis manipuliacijomis gali sudaryti netikrą prekyvietės vaizdą ir kainas nepaprastai išpūsti. Paprastai, po tokio išpūtimo eina dėl psichologinių ir prekyvietės technikos sumetimų perdidelis kainų kritimas. Ir nenormalus kainų kilimas ir jų kritimas nėra tautos ūkiui sveiki reiškiniai, net ir pačiai spekuliacijai, kuri pastoviai nori savo operacijomis verstis.

Plačiau su spekuliatyvinėmis operacijomis susipažinsime kalbėdami apie biržą.

Kainų susidarymas, kaip paskirstymo problema.

Kainų susidarymas ir pajamų susidarymas. Tautos produktas. Tautos ūkio bruto pajamos. Visuomenės pajamos. Nominalinės ir realinės pajamos. Specialinės kainų susidarymo problemos. Savitarpinė pajamų susidarymo problema.

Visuomenės ūkio mainų procesas viso visuomenės ūkio atžvilgiu drauge yra ir visuomenės pajamų paskirstymo procesas. Tuo būdu kainų susidarymo procesas drauge yra ir visuomenės pajamų susidarymas. Visuomenės ūkis gamina tam tikrą produktų kiekį prekyvietei. Tas kiekis mainų procese apsiverčia ir, pagaliau, atskiri ūkiai, kurie dalyvavo gamybos procese, iš tos apyvartos gauna tam tikrus gėrybių kiekius, kurių jie daugiau jau nemaino ir kurie sudaro jų pajamas. Tokiu būdu visuomenės ūkio pagaminti gėrybių kiekiai tam tikru santykiu pasiskirsto atskiriems ūkiams. Tas santykis nustatomas kainų susidarymu.

Tautos ūkyje pagamintų gėrybių visumą vadiname tautos produktu. Dalis jo tenka kitos tautos ūkiams, o iš kitų ūkių vėlgi tam tikras gėrybių kiekis įvežamas. Gėrybių visumą, kuri atsiranda tautos ūkio narių žinioje iš bendros jų produktingos veiklos drauge su gėrybių įvežimu ir išvežimu, vadiname tautos ūkio bruto pajamomis. Iš to gėrybių kiekio dalis gėrybių tesudaro suvartotų realinio kapitalo gamybos priemonių pakaitalą. Tas, kas lieka, sudaro tautos arba visuomenės pajamas. Šias pajamas sudaro atskirų tautos ūkio narių pajamų suma. Atskirų ūkių pajamos gali būti traktuojamos dviem įvairiais atžvilgiais. Jas galima traktuoti kaip mainoverčių sumas ir išreikšti kaip pinigines sumas. Šia prasme kalbama apie nominalines pajamas. Jas galima traktuoti ir kaip gėrybių

kiekius. Šia prasme kalbama apie realines pajamas.

Nominalines pajamas sudaro ne kas kita, kaip kainų suma elementarinių gamybos priemonių, kurias ūkio subjektas parduoda, arba taip pat skirtumas tarp perkamų ir parduodamų gėrybių kainų. Tuo būdu pajamų paskirstymo ir susidarymo problema sudaro eilę specialinių kainų susidarymo problemų, būtent, problemų, kurios apima gamybos faktorių — žemės, darbo ir kapitalo — naudojimo kainų susidarymo ypatumus. Čia prisideda dar ir ketvirta pajamų rūšis: skirtumas tarp parduodamųjų kainų ir perkamųjų kainų, arba kaštų, vadinamas pelnu, kurį randamą paprastai savarankiškose verslovėse, vadiname verslovininko pelnu. Pajamas nenustato vien tik skirtumas tarp kainų ir kaštų, bet ir sandauga iš kainų skirtumo ir apyvartos kiekio dydžio. Bet tat vėlgi priklauso nuo kainų. Žemos gamybos faktorių kainos tam tikromis sąlygomis gali reikšti aukštesnes pajamas.

Gaunamas pajamas sudaro pajamos iš darbo — darbo alga, pajamos iš kapitalo — kapitalo palūkanos, pajamos iš žemės — žemės renta ir pajamos iš verslovininko veiklos — verslovininko pelnas.

Patsai paskirstymas ir pajamų susidarymas eina tuo būdu, kad tam tikri ūkio subjektai, kaip verslovininkai, imasi gamybos faktorių skirstymo įvairioms gamybos šakoms ir tų šakų jungimo į įmones ir versloves. Tam tikslui jie perka gamybos priemones

arba jų naudojimus pasiūlų ir paklausų santykio nustatomomis kainomis ir jungia juos pasirinktose gamybos šakose. Pagamintus tuo būdu produktus, kurių kainas vėlgi nustato santykis tarp jų pasiūlų ir paklausų, išleidžia prekyvietėje. Kaip jau matėme, ta produkto kaina, ilgainiui, turi būti tokio dydžio, kad galėtų apmokėti gamybos priemonių kainas. Priešingu atveju gali sustoti gamyba. Produkto kaina gali būti aukštesnė už gamybos priemonių kainą — tas sudarys verslovininko pajamas.

Žemės, kapitalo ir darbo naudojimai gali būti parduodami ir tiesiog vartotojams. Panašiai darbo jėgos, žemės ir kapitalo savininkai gali parduoti tiesiog vartotojams ir savomis gamybos priemonėmis pagamintus produktus. Tokiais atvejais kainų susidarymas eina tiesiog be verslovininko tarpininkavimo. Pajamas čia sudaro tiesiogiai išrinkta prekių suma. Bet ir čia mes galime išskirti atskiras pajamų rūšis, jei tik naudojamos savos gamybos priemonės turi kainas prekyvietėje, ir nustatyti gautas kainų sumas ir skirtumą tarp produktų kainų ir kaštų, t. y., pelną arba nuostolį.

Išeinant iš bendro kainų susidarymo, reikia pasakyti, kad atskirų gamybos priemonių kainos susidaro ne izoliuotai, bet tam tikroje priklausomybėje vienos nuo kitų ir jų produktų kainų. Dėl to ir atskirų gamybos priemonių negalima visiškai išaiškinti, paėmus kiekvieną atskirai. Gamybos priemonės paklausus aprėžia apribotas komplementarinių gamybos priemonių kiekis. Darbo paklausai yra apri-

boti disponuojama žeme ir kapitalu; kapitalo paklausai — dydžiu disponuojamos darbo jėgos; žemės paklausai taip pat vėlgi prieinamu darbo jėgos dydžiu ir prieinamu kapitalu. Taip pat ir gamybos priemonių pasiūlai skiriasi nuo produktų pasiūlų. Elementarinių gamybos priemonių yra tam tikri kiekiai. Žemės ir kapitalo visi esami kiekiai gali būti siūlomi. Kapitalo pasiūlams modifikuojančios reikšmės turi kapitalo susidarymas. Darbo pasiūlai reguliuojami tam tikro pastangų įvertinimo. Šių pasiūlų ir paklausų ypatumų įtaką gamybos faktorių kainoms susidaryti ir tenka plačiau nagrinėti pajamų teorijoje.

Darbo alga.

Darbo algos sąvoka. Nominalinė ir realinė alga. Darbininkų pajamos. Nuo ko priklauso algos dydis. Darbo algos priklausomybė nuo kitų kainų. Algų įvairumas. Algos lytys (akordinė, laikinė, premijų sistema, Taylor'o sistema, co-partnerchip, slankiojančios skalės). Algos išmokėjimo būdai (piniginės ir natūralinės, truck-system). Monopolinės tendencijos darbo algų siekime. Darbininkų profesinės sąjungos. Streikai ir lokautai ir jų pašalinimo būdai. Socialinis draudimas. Jo esmė. Draudimo organizacijos būdai. Draudimo rūšys. Senatvės pensijos. Nedarbo aprūpinimas. Literatūra.

Darbo kaina vadinasi darbo alga. Kadangi alga yra kaina, tai visų pirmiausia reikia prisiminti, kas jau buvo sakyta apie funkcionalinę visų kainų priklausomybę. Iš kainų susidarymo proceso negali būti

išimta atskira kaina ir savarankiškai keičiama. Alga taip pat yra kainų susidarymo proceso dalis.

Alga tenka suprasti ne tiek pinigų sumą, mokamą už darbą — nominalinę algą, kiek realinę algą — tai, ką darbininkas gali gauti už savo piniginę algą. Čia taip pat pravers aiškiai prisiminti, kad čia tekalbame apie algą, kaip sudėtinę kaštų dalį. Jąja tenka suprasti darbininko pajamas, t. y., sumą tų gėrybių, kurią per tam tikrą laiko tarpą gauna darbininko šeima. Šios darbininko pajamos priklauso daugiausia nuo algos dydžio, bet priklauso taip pat ir nuo kitų faktorių: darbo sutarties ilgio (padienės, savaitinės, mėnesinės, metinės), nuo apkrovimo darbininkų mokesčiais, nuo socialinių lengvatų, kurių teikia jiems visuomenė, kaip darbininkams.

Darbo alga, kaip kaina už svetimą darbą, priklauso nuo santykio tarp darbo pasiūlų ir paklausų. Svetimo darbo patarnavimai gali sudaryti tiesioginių arba netiesioginių paklausų objektą. Tiesioginiai darbas klausiamas asmeniškų patarnavimų vartotojų. Tokiais svetimais patarnavimais tam tikras tikslas gali būti geriau pasiektas, kaip savais. Netiesioginiai svetimo darbo patarnavimas klausiamas vartotojų daiktinių gėrybių, kurių gamybai reikalingas darbas klausiamas verslovininkų. Darbas siūlomas tų ūkio subjektų, kurie ar neturėdami reikalingų komplementarinių priemonių — žemės ir kapitalo, ar nesugebėdami patys savarankiškai veikti, darbo jėgą parduoda mainų procese. Klausėjas pasiryžęs esti mokėti už

darbą tam tikrą kainą ar dėl tiesioginės jo naudos, kaip tos jėgos vartotojas, ar dėl kainos, kurią jis gauna už gaminamą samdomu darbu produktą. Siūlytojas gali savo darbo jėgos neduoti, jei už darbo patarnavimą nebus mokama atitinkama kaina, kuri kompensuotų darbininką už padėtą laiką, jėgas ir pastangas.

Šių laikų visuomenės ūkyje, kuriame savarankiška gėrybių gamyba ir taip pat tiesioginis savo darbo jėgos sunaudojimas gamybos procese tegalimas turint kapitalo, o, antra vertus, gamybai dažniausiai reikalingas ir svetimos darbo jėgos vartojimas, darbo jėga nuolatos siūloma ir klausiama taip, kad galima kalbėti apie darbo priekyvietę, kaip ir apie kitų prekių prekyvietę. Tačiau darbo pasiūluose ir paklausuose randama tam tikrų ypatumų, kuriuos tenka ir išnagrinėti algos teorijoje. Čia reikia turėti galvoje, kad darbas nesudaro vienodo mainų objekto, už kurį būtų siūloma ir vienoda kaina. Yra daug įvairių darbo rūšių, už kurias siūlomos ir įvairios kainos.

Darbo kainos aukščio niekados nesudaro kokis nors absoliutinis dydis, arba dydis nustatomas pragyvenimo kaštų, egzistencminimumo, algų fondo ir darbininkų skaičiaus, ar paskutinio produkto ir p. d., bet, kaip jau sakyta, darbo alga yra įvairiai priklausomas mainų mechanizmo dydis. Ji yra išdava visų savitarpio santykio dydžių, kurie įeina į pasiūlų ir paklausų sąvokas, ir yra funkcionalinėje priklausomybėje vienas nuo kitų. Algų teorija tegali nustatyti ypatingą tų dydžių priklausomybės pobūdį, bet negali

suvesti algų dydžio į vienodą kitą dydį. Specialiai tiriant darbo algą, tenka atsakyti į šiuos klausimus: 1. nuo ko priklauso darbo didesnė ar mažesnė dalis gamybos išdavose, palyginti su žemės ir kapitalo dalimi, 2. nuo ko priklauso absoliutinis darbo algos dydis, t. y., mainų santykis tarp darbo algos ir produktų, 3. nuo ko priklauso kainų įvairumas už įvairius darbus, 4. kurios įtakos darbo pajamoms turi algos mokėjimo lytis.

1. Žemės, kapitalo ir darbo dalys gamybos išdavose, t. y., kainos už jų naudojimą, priklauso nuo jų kiekinių santykių. Darbo pasiūlus sudaro visas jo esamas kiekis, į kurį kreipiami paklausai tam tikra kaina, kuri iš vienos pusės priklauso nuo produktų kainų ir, iš antros pusės, nuo komplementarinių gamybos priemonių. Esant tam tikrai kainai darbo ir komplimentarinių gamybos priemonių, tegali būti nupirktas tik tam tikras darbo kiekis ir šis kiekis didės, darbo kainai sumažėjant (paliekant toms pačioms komplementarinių gamybos priemonių kainoms), ligi, pagaliau, nusistatys tokia kaina, už kurią bus pasamdytas visas siūlomas darbas. Todėl juo didesnis siūlomas darbo kiekis santykyje su esamu kapitalu ir žeme, juo mažesnė darbo alga; juo mažesnis darbo kiekio santykis su žeme ir kapitalu — juo darbo alga aukštesnė.

2. Tačiau, ką tik nustatytas darbo kainos santykis su kitų gamybos faktorių naudojimų kainomis dar neparodo absoliutinio algos dydžio. Pastarasis, matyti, priklauso nuo visuomenės produkto dydžio. Juo

didesnis visuomenės produktas juo didesnė absoliutinė alga, juo mažesnis visuomenės produktas, juo mažesnė absoliutinė alga, esant vienodiems visų trijų gamybos faktorių santykiniams kiekiams. Bet ir pats visuomenės produkto dydis kartu priklauso nuo įdėto darbo kiekio ir tuo pat nuo darbo pasiūlų (prileidžiant vienodą jo kokybę). Mažesnis darbo kiekis duos mažesnį, didesnis — didesnį visuomenės produktą. Mažesni darbo pasiūlai gali reikšti reliatyviai didesnę darbo dalį visuomenės produkte, bet drauge gali reikšti absoliučiai mažesnį algų dydį tautos produkte, o didesni darbo pasiūlai, paliekant vienodiems kapitalo ir žemės santykiams, gali vesti į reliatyviai mažesnę dalį tautos produkte, bet paprastai į didesnį absoliučiai algų dydį.

Šių laikų visuomenės ūkyje esamas darbo kiekis nesutampa su siūlomu darbo kiekiu. Darbas siūlomas ne bet kuria kaina. Įvairios sąlygos (santaupos, privatus ar viešas palaikymas) veda į tai, kad darbas žemiau už tam tikrą kainą nesiūlomas. Taip pat ne visas esamas darbo kiekis ir gali gauti darbo. Siūlomas darbo kiekis nustatomas iš vienos pusės esamo darbininkų skaičiaus ir iš antros pusės jų noru dirbti. Paprastai darbo pasiūluose konkuruoja visi esą darbininkai, bet jie iš vienos pusės siūlo darbo patarnavimus tam tikro aprėžto ilgio, iš antros pusės, ne žemiau už tam tikrą kainą. Jei ta kaina yra tokia aukšta, kad už tokią algą ne visas darbo kiekis gali gauti darbo, tai paklausai apims mažesnį darbininkų skaičių arba trumpesniam laikui. Iš to

atsiras nedarbas arba sutrumpintas darbas. Reliatyvinė užimtų darbininkų dalis tautos produkte gali būti didesnė, kaip visiems darbininkams turint darbo, bet apskritai visų darbininkų dalis ir reliatyviai, ir absoliučiai gali būti mažesnė.

Tos pačios sąlygos (santaupos, viešas ar privatus rėmimas), kurios veikia taip, kad darbas nesiūlomas mažesne už tam tikrą kaina, veda į tai, kad darbas gali būti siūlomas mažesnėmis už egzistencminimumą kainomis, ir tat išaiškina tą faktą, kad tokiomis pamestinomis kainomis darbas dažnai ir siūlomas.

Darbo pasiūlai, kaip mes matėme jau kalbėdami apie darbą, kaip gamybos faktorių, priklauso ir nuo neūkiško pobūdžio aplinkybių. Čia dar reikia priminti, kad darbo siūlytojų skaičius priklauso nuo gyventojų dydžio ir jų susiskirstymo amžiais, nuo įstatymų draudžiančių dirbti vaikams ir prieaugliui ligi tam tikro amžiaus ir moterims, privalomo pradžios mokslo, karo priedermės ir p. d. Noras dirbti paprastai priklauso nuo tradicijos, socialinės pasauližiūros, auklėjimo, įstatymų nuostatų ir t. t.

3. Darbą vienoda gamybos priemone tegalima laikyti kalbant apskritai apie gamybos faktorius ir priešpastatant jį žemei ir kapitalui ir kalbant apie jų gaunamų iš tautos produkto dalių savitarpio priklausomybę. Arčiau nagrinėdami bendras darbo pajamas, pamatysime, kad jos susidaro iš įvairių kainų už įvairius darbo patarnavimus. Įvairių darbo rūšių kainos priklauso nuo įvairių santykių įvairių darbo rūšių bei kvalifikacijų pasiūlų ir paklausų. Pasiūlai tokių dar-

bų iš dalies priklauso nuo įgimtų gabumų, iš dalies nuo auklėjimo ir išmokymo, kuriam dažnai esti reikalingas tam tikro kapitalo turėjimas. Esant tiems patiems gabumams ir galimumams įgyti mokslui, turėtų išsilyginti ir skirtumai tarp įvairių darbo rūšių pasiūlų ir paklausų, kas turėtų išlyginti ir darbo algas. Įvairių rūšių ir kvalifikacijų darbo paklausai priklauso nuo vertinimo tų produktų, kurių gamybai jie tarnauja. Algų skirtumai čia gali priklausyti nuo to, kad pasiūlai negali prisitaikyti paklausams dėl ypatingo įgimtų savybių retumo ar dėl išmokymo ilgio.

Atskirų darbo rūšių bei kvalifikacijų pasiūlai gali būti taip pat ir dirbtinai aprėžti ir tokis darbas gali būti siūlomas ne žemesnėmis už tam tikras kainas. Tokis aprėžimas įvyksta dėl darbininkų organizacijų monopolistinių tendencijų darbo algai nustatyti. Kalbant apie tokias darbo rūšis, kurios gamina produktus, tenkinančius neelastiškas reikmenes, reikia pasakyti, kad tokio darbo alga gali būti dirbtinai laikoma aukšta ir be vartojamo darbo kiekio aprėžimo. To pasekme esti tai, kad kitos darbo rūšys, kurios tarnauja tokiems produktams gaminti, kurių paklausai sumažėja dėl aukštos kainos dėl to, kad už anuos produktus tenka brangiai mokėti. Tuo būdu sumažėja paklausai kitų darbo rūšių ir kvalifikacijų. Jei paklausai to produkto, kuriam gaminti reikalingos darbo rūšys minėtų būdu aprėžtos, yra elastiški, tai klausiami to darbo rūšių kiekiai sumažės ir dėl to padidės darbo pasiūlai kitų darbo rūšių ir kvalifika-

cijų, kas sukels tų kitų darbo rūšių algų kritimą. Vadinasi, dirbtinis vienos darbininkų grupės algų iškėlimas tegali būti padarytas kitų darbininkų grupių sąskaiton.

4. Darbo alga gali būti mokama už laiką (dieną, savaitę, mėnesį, metus) arba už atlikto darbo kiekį. Pirmąją darbo algos lytį vadinsime laikine, antrą akordine darbo alga. Akordinė alga gali būti mokama atskiram individui arba jų grupei. Akordinė alga tegalima tais atvejais, kur galima išmatuoti atliktas darbas ir kur norima paskatinti darbininką daugiau dirbti. Tačiau, ji turi ir tam tikrų nepatogumų. Jau pats darbininko perdidelis įsitempimas gali būti žalingas, skubiu tempu dirbamas darbas, kad tik daugiau pagamintų, gali daug nustoti kokybės atžvilgiu, vesti į pergreitą mašinų ir įrankių susidėvėjimą. Tam tikrais atvejais brangus esti ir pats akordinio darbo apskaičiavimas ir jo kontrolė.

Visais tais atvejais, kur svarbus yra darbo kvalitetas, rūpestingas medžiagų vartojimas, mašinų ir įrankių naudojimas, kur darbo kaštai, palyginti su bendrais kaštais, tesudaro nedidelę jų dalį, labiau tinka laikinė alga. Ne be reikšmės algos formos nustatymui yra ir pačių darbininkų vertinimas tos ar kitos darbo algos formos.

Darbininkų paskatinimas į darbą gali būti atliktas, įvedant vadinamą premijų sistemą, kai darbininkui už atliktus viršnorminius darbus — kokybės ar kiekybės atžvilgiu — išmokamos premi-

jos. Ypatingai populiari yra premijų sistema, kur darbininkas gauna algą už atidirbtą laiką, bet nustatomas pagrindinis laikas, per kurį normaliai darbininkas gali pagaminti produktą. Jei pavyksta darbininkui pagaminti produktą per trumpesnį laiką, tat jis gauna tam tikrą priedą. Antrą taip pat žinoma premijų sistemą sudaro T a y l o r o akordinė premijų sistema, kur darbo atlikimas suskirstytas į smulkias dalis ir toms darbo dalims atlikti išskaičiuojamas laiko ilgis. Po to nustatomas bendras tarifas, kur visos elementarinės operacijos yra suvestos į vieną vardiklį — vidurkinį darbo laiką. Tuo remiantis, nustatomas akordinės algos tarifas, kuris taip išskaičiuotas, kad algos dydis pakyla greitesnėje gamyboje. Kartais Tayloro premijų sistemoje alga diferencijuojama ir pagal produkto kvalitetą.

Tam tikri priedai prie darbininkų pagrindinės algos gali būti ir p e l n e d a l y v a v i m o (c o - p a r t n e r s h i p'o) s i s t e m o j e, kur tuos priedus gauna ne atskiri darbininkai, o visa jų masė. Joje darbininkai gauna pelno dalį, jei tas pelnas susidaro iš padidėjusio darbo. Darbininkams ji gali atrodyti naudinga dėl to, kad priedus prie algos gauna visi darbininkai, o verslovininkams dėl to, kad tokia algų sistema paskatina darbininkus intensyviau dirbti.

Artima kiek pastarai d a r b o a l g o s lyčiai yra s l a n k i o j a n č i o s s k a l ė s sistema, kur algos dydis priklauso kainų svyravimui. Kylant kainoms, mokamos aukštesnės algos, krintant — mažesnės. Ligi slankiojančioji skalė veikia, ji paprastai remiasi ko-

lektyvine sutartimi, algų aukštis automatiškai reguliuojasi. Į pastarąją ir šią algų lytį buvo dedama daug vilties, kaip į galinčias pašalinti nesutikimus tarp darbo ir kapitalo. Tačiau, abi jos plataus pritaikymo nesulaukė.

Ne be reikšmės darbininkams ir tai, kuo algos išmokamos. Tuo atžvilgiu algos skirstomos į piniginės — išmokamas pinigais, dažniausiai praktikoje šiais laikais sutinkamas, ir natūralinės — išmokamas vartojamais, dažniausiai pačio darbininko gaminamais produktais. Natūralinė darbo alga šiais laikais dar sutinkama žemės ūkyje (dvarų darbininkų atlyginime). Pramonėje darbo alga senais laikais buvo taip pat kartais išduodama prekėmis. Tat vadinasi „truck system". Kadangi toks darbo algos išdavimas sudaro priemonę mažinti darbininkams algą, tai ji buvo uždrausta įstatymų.

Nuo natūralinės ir piniginės algos reikia skirti nominalinę ir realinę algą. Nominalinė alga išreiškiama skaičiumi gaunamų piniginių vienetų, o realinė alga reiškia piniginės algos išreiškimą gėrybėmis. Kilimas ar kritimas vienos ne visados eina lygiagreta. Gali atsitikti, kad nominalinė alga kyla, o realinė stipriai nuo jos atsilieka, jei kitų prekių kainos turi tendencijos greičiau augti.

Monopolistinės tendencijos pradėjusios reikštis visame ekonominiame gyvenime, palietė ir darbą. Ir tat savaime suprantama. Darbininkai pastebėjo, kad bendrai susitarę gali išsiderėti iš darbdavių didesnes darbo kainas, kaip veikdami paskirai.

Be abejonės, daugelio neorganizuotų ūkio vienetų ceteris paribus konkurencija turėjo blogai veikti darbo algos aukštį. Be to, darbininkas, ligi jis nepriklauso organizacijos, negali sudaryti jėgos, į kurią turėtų atsižvelgti verslovininkas. Jam daug gali kenkti ir nepakankamas darbo prekyvietės pažinimas. Tokia padėtis neišvengiamai turėjo pagimdyti darbininkų sąjungas su monopolistinėmis tendencijomis. Normaliai jos savo monopolinę jėgą naudoja tam, kad pašalintų pragaištingos konkurencijos nepatogumus ir sudarytų prekyvietę atitinkančias darbo kainas. To tikslo darbininkų sąjungos siekia, teikdamos tikslesnių žinių apie darbo prekyvietę, skatindamos darbo jėgos judrumą ir kolektyvinių sutarčių sudarymą.

Savaime suprantama, kad darbininkų profesinės sąjungos gali siekti ne tik potencialinių ir reguliuojančių tikslų, bet nustatinėti darbo algą, neatsižvelgiant į ekonomiškus galimumus. Kadangi susijungus į sąjungas darbininkams, verslovininkas pastatomas prieš monopolį iš pasiūlų pusės, tat gali kilti mintis, kad darbininkai žymiai gali iškelti prekyvietės darbo algą. Tas gali pavykti kaip ir verslovininkams monopolistams, bet taip pat sukelia ir priešingų tam jėgų veikimą. Prekyvietės kaina gali būti pakelta tik paklausų sąskaiton. Pasekmės iš to fakto darbininkams gali būti sunkesnės, kaip verslovininkams monopolistams. Monopolistinis verslovininkas paklausų sumažinimui gali prisitaikyti gamybos sumažinimu, jei dėl to padidėtų net gamybos kaštai produkto vienetui. Darbininkams paklausų sumažėjimas reiškia ne-

darbą, kuris paliečia ne tik bedarbius, bet visus darbininkus ir visą tautos ūkį, nes gamybos sumažėjimas sumažina ir visuomenės produktą. Pakėlimas darbo algų virš prekyvietės darbo kainų reiškia taip pat kapitalo susidarymo sumažėjimą, kas iš savo pusės gali sumažinti darbo jėgos paklausus, nes, kaip jau buvo pirmiau sakyta, visi gamybos faktoriai yra savitarpiai komplementarinės gėrybės. Monopolistinė profesinių darbininkų sąjungų darbo algos nustatymo politika ilgam negali išlaikyti aukštų darbo algų. Atvirkščiai: kapitalo susidarymo sumažėjimas ir nedarbas vėlesniais laikais žymiai numuša darbo algų aukštį. Viena, ko profesinių sąjungų monopolistinė politika gali pasiekti, — tai darbininkų išnaudojimo pašalinimo, kai verslovininkai numuša darbininkams algas žemiau prekyvietės.

Darbininkų sąjungų ir darbdavių galutines kovos priemones sudaro s t r e i k a s i r l o k a u t a s. Streikas yra kolektyvinis darbininkų atsisakymas dirbti, norint išgauti aukštesnį ar išlaikyti seną darbo atlyginimą. Kad streikas pavyktų, darbininkai turi turėti iš ko pragyventi — savų santaupų arba gauti pašalpų iš profesinių sąjungų. Streikas yra nuostolingas ekonominės kovos pavidalas, nuo kurio kenčia abi šalys. Todėl vietoje jų ginčus tarp darbininkų pavedama spręsti tam tikriems tarpininkams — t r e č i ų j ų t e i s m a m s, t a i k o m o s i o m s k a m e r o m s.

Prieš darbininkų streiką, kaip kovos priemonę už darbo sąlygas, darbdaviai gali pastatyti l o-

kautą — sustabdyti darbą ištisoje eilėje įmonių, priklausančių susitarusiems savininkams. Jei, pav., eina vienoje fabrikoje streikas, o kitų fabrikų darbininkai palaiko streikuojančius, tai fabrikantai su lokauto pagalba gali sukliudyti turintiems darbą darbininkams palaikyti streikuojančius.

Be kovos dėl geresnių darbo sąlygų, profesinės darbininkų sąjungos rūpinasi savo narių šelpimo reikalais ištikus streikui, taip pat ir kitokiais būdais stengiasi pakelti darbininkų gerovę. Pokariniais laikais ypač kreipiama daug dėmesio į savų įmonių steigimą (namų, statybos bendrovių, kredito įstaigų ir kit.).

Kalbant apie darbininkų pajamas, tenka turėti galvoje ne tik gaunamą algą, bet ir tai, ką darbininkas gauna netiesiog už darbą, o kitais keliais. Tas, ką darbininkas gauna be algos, gali turėti nemažos reikšmės darbininkų gerovei. Čia tenka turėti galvoje daugiausia socialinį draudimą, t. y., aprūpinimą nepajėgiančių dirbti darbo ar neturinčių darbo darbininkų ir jų šeimų. Individualistinėje ūkio sistemoje, kur darbininkas, kaip ir kiekvienas ūkio subjektas, pats turi rūpintis savo ūkišku likimu, darbininkui, kaip neturinčiam gamybos priemonių, tenka gyventi tik iš savo algos. Visos tos sąlygos, kurios gali sukliudyti algos gavimą, pav., ligos, nelaimingi atsitikimai, invalidumas, senatvė, nedarbas atima darbininkui pragyvenimo priemones ir, jei jam nepavyko sudaryti santaupų, kas ne visados ir galima, tai belieka elgetavimas ir labdarybės pagalba, kurie

žemina žmogaus vertę. Tokios būklės negalima laikyti normalia. To nebūtų, jei žmogus ligi pajėgia dirbti per savo gyvenimą tiek užsidirbtų, kad iš to galėtų aprūpinti visą gyvenimą. Tačiau, tat ne visados galima ir ne visose gamybos šakose ir darbo rūšyse. Todėl prieš visuomenę ir visų pirmiausia prieš pačius organizuotus darbininkus kyla toks klausimas: jei statistikos įrodyta, kad tam tikras darbininkų procentas suserga, nukenčia nuo nelaimingų atsitikimų, nustoja darbingumo, paliegia ir t. t., tai ar neverta įvesti nuo tų dalykų draudimas, t. y., socialinis darbininkų draudimas. To geriausia galima pasiekti, jei draudimas apima visus darbininkus, o to pasiekti tegalima įvedus priverstinį draudimą.

Darbininkų draudimas gali būti trejopos rūšies. Draudimas organizuojamas laisvai privatinių įmonių arba draugijų, kaip Amerikoje; arba pačių darbininkų savigalbos sąjungų (pav., Anglijoje — friendly societies). Ir trečią darbininkų draudimo rūšį sudaro priverstinis draudimas, kuris yra valstybės priežiūroje, o tvarkosi autonomiškai. Dalį lėšų tokiam draudimui gali duoti ir valstybė. Priverstinis socialinis draudimas atsirado Vokietijoje kanclerio Bismarko laikais: 1883 m. buvo įvestas draudimas nuo ligų, 1884 m. — nuo nelaimingų atsitikimų ir 1889 m. nuo invalidumo ir senatvės. Po to, priverstinis draudimas atsirado Austrijoje ir kitose šalyse. Lietuvoje ligonių kasos buvo įvestos 1928 m. įstatymu.

Socialinis darbininkų draudimas reiškia tam tikrą visuomenės pajamų paskirstymą. Kadangi socialinio draudimo išlaidos vis viena tenka mokėti vartotojams, kyla klausimas, ar negeriau būtų, užuot apkrovus verslovininkus ir darbininkus mokesčiais tam reikalui, socialinio draudimo išlaidas apmokėti tiesiog mokesčiais. Už tai sako tas faktas, kad tuo keliu einant, būtų daug sutaupyta iš administracijos išlaidų, kurios susijusios su įnašų surinkimu iš daugybės asmenų. Tačiau išieškojimas išlaidų socialiniam draudimui iš verslovininkų ir darbininkų teisinamas tuo, kad tuo būdu suinteresuojami darbininkai pačių draudimo įstaigų kontrole ir sekimu ir labiau jaučia savo iš to pajamų padidėjimą. Verslovininkams tokia socialinio draudimo išlaidų paskirstymo tvarka tuo gali būti naudinga, kad rizikas gali būti diferencijuojamas pagal įmonių pavojingumą, kuris nera visose įmonėse vienodas.

Svarbiausias draudimo rūšis sudaro draudimas nuo nelaimingų atsitikimų, nuo invalidumo ir senatvės. Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų skiriasi nuo kitų draudimo rūšių tuo, kad visą draudžiamąjį įnašą sumoka verslovininkas.

Draudimo įstaigos apsidraudusiems darbininkams dykai išduoda vaistus ir apmoka medicinos pagalbą, išduoda pinigines pašalpas.

Nuo socialinio draudimo reikia skirti s e n a t v ė s p e n s i j a s. Danijoje, Anglijoje, Australijos valstybėse yra įvestos senatvės pensijos tam tikro amžiaus asmenims tiesiog iš valstybės iždo. Pensi-

jos neturi pašalpų pobūdžio, nes nepaliečia viešųjų jų gavėjų teisių. Pensijos, tačiau, duodamos tik tiems, kurie įrodo, kad neturi iš ko gyventi. Apsidraudimo rentos tokio įrodymo nereikalauja, nors jos turi tą patį tikslą.

Nedarbo aprūpinimas priverstiniu nuo nedarbo draudimu ne visados pasiekia tikslo, jei nedarbas apima plačias darbininkų mases. Pastaruoju atveju iš skiriamų lėšų iš iždo. Nedaug ką čia gali padėti ir pačių darbininkų apsidraudimas nuo nedarbo savose organizacijose. Ne mažos reikšmės klausimą sudaro ir pats lėšų paskirstymas bedarbiams. Kadangi viešiems organams labai sunku tat tiksliai padaryti, tai tam reikalui buvo pritraukiamos darbininkų profesinės sąjungos, kurios galėjo tiksliau ištirti ir nustatyti ar prašąs bedarbis yra tikras bedarbis ar tik apsimetėlis. Kadangi tokia sistema pirmiausia (1901 m.) buvo pradėta praktikuoti Belgijoje Gento mieste, tai ji ir vadinasi Gento sistema. Paprastai šioje sistemoje lėšos bedarbiams šelpti sudaromos iš pačių darbininkų organizacijų, savivaldybių ir valstybės pašalpų. Gento sistema buvo praktikuojama Vokietijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Italijoje, Olandijoje ir kit. valstybėse. Tačiau, didelį Gento sistemos trūkumą sudaro tai, kad ji neapima neorganizuotų darbininkų, todėl ir jos populiarumas pokariniais laikais beveik visiškai išnyko.

Literatūra. Zwiedineck-Südenhorst'o str. HWB[4] „Arbeitslon". Ten pat K. Kumpmann'o str. Arbeitslosigkeit und Arbeitslosenversicherung. Adolf Weber. Der

Kampf zwischen Kapital und Arbeit. 45 Auf. 1921. Bernstein. Der Streik, sein Wesen und sein Wirken. 1920. Marx. Das Kapital. Brentano. Über das Verhältnis von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung. Bowley. Wages in the United Kingdom. B. Webb. The history of trade Unionism, London. 1920. Walker F. A. The wages question. 1891. Simiand. Le salaire des ouvriers des mines de charbon en France. 1907. A. Salz'o, H. Herkner'io. Ch. Gide'o ir Umberto Ricci str. įdėti į „Wirtschaftstheorie der Gegenwart" 1928 m. H. Herkner. Arbeiter frage. 8 l. 1923.

Palūkanos.

Palūkanų sąvoka. Palūkanų atsiradimo priežastis. Kapitalo viršproduktingumas. Kapitalo paklausai. Kapitalo pasiūlai. Taupymas. Palūkanų svyravimo ribos. Riziko premija palūkanose. Ilgalaikių ir trumpalaikių kapitalų įdėjimų palūkanos. Palūkanų išsilyginimo tendencijos. Priklausomybė nuo kitų gamybos faktorių kainų. Literatūra.

Palūkanos yra kaina už kapitalo naudojimą. Paprastai jos išreiškiamos kapitalo procentais vieneriems metams. Apmokamą palūkanomis kapitalą gali sudaryti piniginės sumos arba daiktinės gerybės (namai, butai, baldai, mašinos). Kapitalas gali būti klausiamas, iš vienos pusės, produktingiems reikalams, iš kitos pusės, vartojamiems tikslams ir dėl to yra tiesioginių arba netiesioginių paklausų objektas. Kapitalo naudojimo perleidimą tam tikram laikui už palūkanas vadiname kreditu. Netiesioginiai kapitalas klausiamas verslovininkų vartotojų klausiamų prekių gamybos

reikalams. Kapitalas siūlomas kapitalo savininkų, kurie nenaudoja jo patys. Klausiąs kapitalo verslovininkas pasiryžęs esti už kapitalo naudojimą mokėti kainą, nes su skolinto kapitalo pagalba jis gali gauti produktą, kuri realizavęs prekyvietėje gali gauti aukštesnę kainą, kaip nevartodamas skolinto kapitalo. Tuo būdu, norint išaiškinti palūkanų esmę, tenka išaiškinti, dėl ko produkto kaina prekyvietėje esti aukštesnė, kaip jos gamybai reikalingų pirmykščių gamybos priemonių — darbo ir kapitalo — kaina.

Skirtumas tarp produkto kainos ir tarp kainos reikalingų jo gamybai pirmykščių daiktinių ir asmeninių gamybos priemonių, tik dėl to gali atsirasti produkto naudai, kad santykis tarp produkto pasiūlų ir paklausų yra nepatogesnis, kaip santykis tarp jam pagaminti reikalingų gamybos priemonių. Produktų pasiūlų ir paklausų santykis, palyginti su jų gamybos priemonėmis, dėl to yra nepatogesnis, kad mūsų paklausai visados tiesiog krypsta į produktus ir tik tiek, kiek produktai tiesiog neprieinami, krypsta į gamybos priemones, kurios reikalingos tiems produktams pagaminti. Gaminti produktui, kuriam mes klausiame gamybos priemonių, reikalingas tam tikras laiko tarpas. Jei tas laikas yra trumpas ir netrunka ilgiau, kaip mūsų noras tuojau patenkinti juo mūsų reikmenę, tai ir didesnio skirtumo tarp produkto vertės ir jam pagaminti reikalingų priemonių nebūva, išskyrus nedidelį skirtumą, kaip rizikos premiją dėl galimo gamybos nepasisekimo. Bet dažniausiai tiesioginis produktų noras esti dėl subjektyvinių ar ob-

jektyvinių sumetimų didesnis dabartyje, kaip ateityje, todėl ir produktų paklausai esti didesni už paklausus reikalingų jiems gaminti gamybos priemonių. Svarbiausią to priežastį sudaro tai, kad pačių produktų gamybai reikalingos pagamintos gamybos priemonės, kurių naudojimas, vietoje pirmykščių gamybos priemonių, žymiai padidina gamybos išdavas. Tuo būdu d a b a r t i n i s produktų turėjimas įgalina gausesnį apsirūpinimą produktais a t e i t y j e. Iš to išeina, kad mainų santykis tarp produktų ir jų gamybai reikalingų techniškų gamybos priemonių pirmiesiems turi būti nepatogesnis. Produktų vertė esti aukštesnė už vertę jiems pagaminti reikalingų gamybos priemonių. Iš to taip pat išeina, kad už produktų naudojimą reikia mokėti kainą — p a l ū k a n a s, kurios proporcionalinės yra kapitalo (pagamintų gamybos priemonių) dydžiui ir naudojimo laiko tarpui.

Produktai sudaro ne ką kitą, kaip surinktas ar sukrautas ir transformuotas techniškas gamybos priemones, atsiradusias, pagaliau, iš darbo ir žemės naudojimų. Tuo būdu visas produktų atsargas mes galime traktuoti, kaip tam tikras darbo ir žemės kiekių transformacijas ir kombinacijas, kurios įgalina tiesioginį, arba pagal transformacijos pažangą, ankstyvesnį norimos gėrybės turėjimą.

Gamybos priemonių turėjimas dabartyje galima suprasti, kaip produktų turėjimas ateityje. Dabartyje turimų gamybos priemonių kaina turi būti lygi kainai tų produktų, kurie bus gauti su jų pagalba ateityje. Kadangi dabartyje turimų produktų kaina

yra didesnė, kaip kaina reikalingų jiems pagaminti gamybos priemonių, tai taip pat galima pasakyti, kad dabartyje turimų produktų kaina yra aukštesnė už ateities gėrybių kainą. Tuo būdu kapitalo naudojimas, kaip įgalinąs tam tikrą „kapitalo viršproduktingumą", nuolatos klausiamas ir siūlomas, t. y., sudaro tam tikrą kapitalo prekyvietę, kur palūkanų dydį (procentą) nustato santykis tarp kapitalo paklausų ir pasiūlų plačia prasme.

K a p i t a l o p a k l a u s a i iš dalies eina vartojamiems, iš dalies gaminamiems reikalams ir iš dalies krypsta į piniginį kapitalą, iš dalies netiesiogiai į daiktinį kapitalą (trobesius, transporto, jėgos įtaisymus ir tt.). Vartojamiems reikalams kapitalo paklausai kyla iš butų, moderniškų transporto priemonių, vandentiekių ir p. d. įtaisymų paklausų, taip pat paklausų maisto ir kasdien vartojamų dalykų, kurių gamyba reikalauja laiko. Vartotojai turi mokėti už tiesioginį reikmenių patenkinimą dabartyje (produktus) brangiau, kaip kaštuoja gėrybės reikalingos jiems pagaminti, prileidžiant, kad dabartyje tenkinamos svarbesnės reikmenės, kaip ateityje. Ir tikrovėje taip ir esti, nes nuo produktų turėjimo dabartyje priklauso gyvenimas, taigi ir pati ateitis. Tuo būdu mes tenkiname mūsų buto reikmenę dabartyje didesnėmis išlaidomis, kaip kad jo įtaisymas atitiktų technikos gamybos priemonėms — žemei ir darbui, nes lengviau ateityje atsisakyti nuo didesnio ar patogesnio buto ar kitų mažesnės reikšmės gėrybių, kaip dabartyje atsisakyti nuo patenkinimo būtiniausios

buto reikmenės. Kas neturi vartojimui tinkamų produktų, o tik gamybos priemones, visados sutiks už produktus dabartyje daugiau mokėti, kaip jų gamybos priemonių kaštai išneša. Tik turint kiekvienam gamybos priemonių savinininkui tokį produktų kiekį, kurio ištektų patenkinti reikmenėms per tą laiką, kuris reikalingas jo gamybos priemonėms transformuoti į tą patį produktų kiekį, išnyktų kapitalo paklausai vartojamiems reikalams.

Kapitalo paklausai gaminamiems reikalams priklauso nuo kapitalo viršproduktingumo, t. y., nuo to, kad turint kapitalą arba didesnį jo kiekį vartojant, galima pasiekti didesnio produkto, kaip be kapitalo arba su mažesniu kapitalu. Verslovininkas, kuris mato, vartodamas kapitalą (pagamintas gamybos priemones) pasieksiąs didesnio produkto, kaip vartodamas elementarines gamybos priemones, kurios kaštavo gaminant tą kapitalą, visados bus pasiryžęs už tokias pagamintas gamybos priemones brangiau sumokėti, kaip tat atitinka jų kaštus. Kiekviena gamyba reikalauja iš anksto turėti produktų ir juo ilgesnis gamybos laikas, ligi kurio gamybos proceso pagaminti produktai apmokami paklausų, juo didesnis produktų kiekis reikalingas gamybai. Tam tikros ilgalaikės gėrybės, pav., namai, geležinkeliai, kanalai ir t. t., tegali būti apskritai pagiminti tik turint didelius produktų kiekius. Tautos ūkio aprūpinimas tokiomis gėrybėmis, be to, apskritai nebūtų galimas. Jei abiejų elementarinių gamybos faktorių — žemės ir darbo — turėtojai vienodai būtų aprūpinti atitin-

kamu kapitalu ir produktais, kurie garantuotų produktingiausią gamybą, tai nebūtų kapitalo paklausų produktingiems reikalams. Kapitalo viršprodukting-umas išaiškina tik palūkanų mokėjimo pagrindą — kainą už kapitalo naudojimą, bet ne pačią tą kainą.

K a p i t a l o p a s i ū l a i eina iš produktų (galutinių produktų ir pagamintų gamybos priemonių) savininkų, kurie patys jų nenaudoja. Tat reiškia atsisakymą nuo produktų vartojimo, kuris privačiame ūkyje žinomas t a u p y m o vardu. Toks atsisakymas dabartyje jau nyksta dėl paprasto atsižvelgimo į ateitį tam, kad vienodai išlygintų gėrybėmis apsirūpinimą dabartyje ir ateityje. Šių laikų kultūringam tautų ūkiui charakteringas nuolatinis taupymas. Teoriškai galima vaizduoti tokia būklė, kurioje kapitalo paklausai galėtų būti patenkinti, nemokant kainos už jo naudojimą. Bet tokia būklė reikalautų ne tik visiškai nekintamų kapitalo reikalavimų, bet ir reikštų tokius menkus kapitalo paklausus, kad jie neprašoktų pasiūlų, net ir palūkanų dydžiui esant lygiam nuliui. Tat reikštų tokią būklę, kur niekas nė dabartyje, nė ateityje negalėtų, vartodamas daugiau kapitalo, padidinti savo reikmenių tenkinimą. Tokia būklė teįmanoma, esant nekintamam gyventojų skaičiui ir primityvinei technikai. Bet paprastai gyventojų skaičius didėja ir tuo pat sukelia didesnius kapitalo paklausus, nes gyventojų prieauglio išmaitinimas reikalauja daugiau produktų ligi to laiko, kol padidėjęs gyventojų skaičius padidina ir darbo jėgą galinčia apsirūpinti pragyvenimo priemonėmis. Dėl

to produktų paklausai kyla, didėjant gyventojams, ir juo labiau kyla, juo labiau didėja gyventojai. Dėl to ir produktų kainos turi pakilti virš kaštų ir tuo pat pakelti palūkanas. Taip pat kyla paklausai ir patvarioms gėrybėms ir kylant kultūrai apskritai. Tobulėjant technikai, atsiranda vis naujų galimumų pakelti gamybą vartojant daugiau kapitalo. Tat kapitalo paklausai faktiškai pažangiame tautos ūkyje visados didesnį už tą dydį, kuris atsiranda iš kapitalo susidarymo į ateitį atsižvelgimo motyvais. Palūkanos paskatina kapitalo susidarymą ir kapitalo pasiūlus ligi tokio laipsnio, kad produktų reikalingumas ateityje, kuris prašoka galimumą įsigyti savo darbo jėga (senatvėje), galėtų būti apmokėtas vien palūkanų suma, o kapitalas neliestas paliktų kitoms kartoms. Kokio dydžio tokiais atvejais turėtų būti kapitalas priklauso iš vienos pusės nuo metų skaičiaus, kuriam maksimum nori apsirūpinti, vadinasi, nuo amžiaus ilgio, iš antros pusės nuo palūkanų dydžio. Tokis kapitalo pasiūlų padidinimas, paliekant tiems patiems paklausams, numuša palūkanų dydį. Antra vertus, palūkanų dydis daro įtakos ir kapitalo paklausams — paklausai mažėja, didėjant palūkanoms. Iš to išeina, kad turi nusistatyti tam tikras normalus palūkanų dydis, kurio ribose jos svyruoja, kol vėl ypatingos sąlygos, kaip naujų technikos metodų pritaikymas, jų nepakels. Žemutinę ribą sudaro tokis dydis, kur jau minėtas ateities apsirūpinimo galimumas išnyksta ir darbingo amžiaus metų surinktas kapitalas turi būti suvartotas senatvėje. Aukš-

tutinė riba bus ten, kur kapitalo paklausai taip stipriai sumažėja, kad kapitalas negali būti naudojamas. Žemutinė riba reliatyviai yra pastovi ir siekia tarp 3 ir 4%, kadangi esant žemesniam kapitalo palūkanų dydžiui, prasideda kapitalo vartojimas. Aukštutinė riba priklauso nuo tautos ūkio kapitalų gausumo. Juo daugiau tautos ūkis turi produktų santykyje su gamybos priemonėmis, juo žemesnė bus aukštutinė riba, ir tam tikrais atvejais prilygs žemutinei ribai. Ta riba su nuolatiniu kapitalo susidarymu neprašoka tam tikro dydžio, kuris siekia 5—6%, nes aukštesnis palūkanų dydis tiek aprėžia kapitalo paklausus, kad tolimesnę gamybą skolinto kapitalo vartojimu daro nebeapsimokamą. Ir jei aukštesnės palūkanos laikosi, tai reiškia šalies skurdimą, kapitalų suvartojimą arba jų investavimo netikrumą. Pastaruoju atveju į palūkanų dydį įeina ir rizikо premija.

Kapitalo paklausai, pagaliau, reiškia ne ką kitą, kaip realinių gėrybių, produktų—galutinių produktų ir tarpinių produktų—paklausus, o kapitalo pasiūlai galų gale visados realininių gėrybių pasiūlus. Iš dalies kapitalas tokia realinių gėrybių forma ir klausiamas, pav., butų, kontoros ir t. t., iš dalies kapitalas klausiamas ir siūlomas ir pinigų sumomis, kaip abstraktinė turėjimo priemonė bet kurios mainų apyvartos realinės gėrybės. Tačiau ir tuomet kapitalo pasiūlai ir paklausai krypsta visados į realines gėrybes. Tas, kas prašo paskolinti pinigų, iš tikrųjų, siūlo tam tikrų realinių gėrybių turėjimą. Todėl siū-

lomo ir klausiamo kapitalo dydis niekados nenustatomas pinigų sumos dydžio, o jų perkamosios jėgos arba tos pinigų sumos mainovertės, kuri siūloma ar klausiama, taip pat kaip esamas tautos ūkio kapitalas pasireiškia ne esamų pinigų kiekiu, bet esamu realinio kapitalo gėrybių kiekiu.

Kapitalo pasiūlų ir paklausų santykiui ir taip pat palūkanų dydžiui tam tikromis sąlygomis turi reikšmės ir kapitalo naudojimo perleidimo ilgis. Santykis tarp trumpalaikio ir ilgalaikio kapitalo pasiūlų ir paklausų gali būti įvairus — todėl įvairus esti ir palūkanų dydis tos rūšies paskoloms. Paprastai trumpalaikėms paskoloms labiau svyruoja, kaip ilgalaikėms. Ilgalaikių kapitalo paskolų pasiūlai paprastai esti mažesni, kaip trumpalaikėms paskoloms, nes ilgesniam laikui surišant kapitalą, susiaurėja ir galimumai jį produktingai išnaudoti. Atvirkščiai, kredito ėmėjas gali laisviau disponuoti ilgalaike paskola, kaip trumpalaike. Dėl to ir ilgalaikių paskolų palūkanų procentas esti paprastai didesnis kaip trumpalaikių. Apskritai imant, kapitalo paklausai svyruoja drauge su kapitalo sunaudojimo galimumu pasikeitimu, kuris priklauso nuo gamybos sąlygų pasikitėjimo. Gamybos technikos pasikitėjimai geresnių gamybos galimumų linkme tam tikram laikui padidina kapitalo paklausus, kas iš savo pusės paskatina kapitalo susidarymą, o tat padidina kapitalo pasiūlus.

Gaunamas už kapitalo naudojimą pajamas nereikia suprasti, kaip grynas palūkanas. Čia reikia skirti bruto ir neto palūkanas. Į bruto palūkanas gali įeiti

tam tikra premija už kapitalo įdėjimo netikrumą, tik atmetę ją, gautume neto palūkanas. Dėl šios priežasties palūkanų dydis esti didesnis tose šalyse, kuriose dėl vidaus ar užsienio politikos priežasčių kapitalo įdėjimas nėra tikras.

Baigiant kalbėti apie palūkanas, kaip kainą už kapitalo naudojimą, reikia dar pridurti, kad ši kaina yra labai jautri ir turi tendencijos išsilyginti. Tas priklauso nuo kapitalo ypatumų — galėjimo pakeisti savo pavidalą, nors tokis keitimas gali būti kartais surištas su nuostoliais.

Palūkanos, kaip kainą už kapitalo naudojimą, įeina į bendrą kainų susidarymo procesą, kaip tam tikra grandis, taigi priklauso nuo bendro kainų susidarymo dėsnių.

Literatūra. Böhm-Bawerk. Zins str. HWB[4] papildytas Weis'o. E. Sax. Der Kapitalzins. 1916. Sivers, Die Zinstheorie Böhm-Bawerks im Lichte der deutschen Kritik. 1922. R. Hilferding. Böhm-Bawerks Marx Kritik. 1904. I. Schumpeter. Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung. 1926. L. Mises. Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel. 1912. Irving Fisher: The rate of interest. 1907. H. Oswalt'o, Th. N. Carver'o, Camill'o Supin'o, L. Birck'o ir K. Wicksell'o straipsniai įdėti į „Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart" v. H. Mayer'o red. III t. 1928.

Žemės renta.

Žemės rentos sąvoka. Žemės rentos atsiradimo šaltiniai. Žemės derlingumo renta. Ricardo pavyzdys. Žemės intensyvumo renta. Vietovės žemės renta. Miestų žemės renta. Kalnų renta. Ar žemės renta yra monopolio pasekmė? Literatūra.

Žemės renta yra kaina už svetimos žemės naudojimą mainų apyvartoje. Ir šios kainos aukštis nustatomas santykio tarp žemės naudojimo pasiūlų ir paklausų. Kaina už žemės naudojimą ne visados būdavo mokama. Žemės gali būti tiek daug prieinama gamybos reikalams, kad niekas nėra verčiamas už jos naudojimą mokėti kainos. Pirmykštėse ūkio pakopose ir naujose šalyse taip dažniausia ir esti, kad siūlomi ar prieinami žemės kiekiai toli prašoka klausiamus. Tokiais atvejais žemė yra laisva gėrybė. Tik išaugus gyventojų skaičiui ligi tokio laipsnio, kad prieinamos žemės pradeda trūkti paklausams patenkinti, reikia mokėti kaina ir ta kaina esti juo aukštesnė, juo didesni paklausai, palyginti su siūlomu žemės kiekiu. Tačiau, ir gyventojams augant, žemės paklausai gali sumažėti, atradus tobulesnius gamybos metodus, kurie įgalina žemės produktų paklausus patenkinti iš mažesnio žemės ploto. Panašiai didesni žemės kiekiai gali atsirasti, atradus naujų žemių arba prijungus jau esamas žemes.

Žemės gali būti įvairių rūšių ir tų rūšių gali būti įvairūs santykiai su klausiamais kiekiais. Todėl ir už įvairių žemės rūšių naudojimus mokamos įvairaus dydžio kainos, arba žemės rentos. Žemių rūšių koky-

bės gali priklausyti nuo įvairių priežasčių. Dažniausia jas sudaro: įvairus derlingumas, intensyvumas ir vieta. Atitinkamai tam turėsime ir pagrindines rentos rūšis: kokybės rentą, intensyvumo rentą ir vietovės rentą.

Žemės paklausai priklauso nuo netiesioginių žemės produktų paklausų, jei neturėsim galvoje labai mažų žemės paklausų tiesioginiam vartojimui (sportui, parkams ir t. t.). Žemės, kaip vieta žemės ūkio produktams gaminti, gali tikti daugiau ar mažiau tik tam tikriems produktams gaminti, pav., kviečiams, rugiams, linams, vynuogėms ir t. t. Pagal kiekį tokių prieinamų žemių, iš vienos pusės, ir pagal produktų paklausus iš tų žemių, iš antros pusės, nusistato gana įvairiai ir kaina už tokių žemių naudojimą. Juo didesni ir stipresni tokių žemių paklausai santykyje su pasiūlais, juo aukštesnė ir renta už atitinkamas žemes. Jei žemė vienodai tinka įvairioms gėrybėms gaminti, tai ji bus naudojama brangesnėms gėrybėms gaminti ir renta nusistatys pagal kainas gaminamos žemėje brangiausios gėrybės. Rentos aukštis čia bus nustatomas tiesiog visuotinio kainų susidarymo proceso, remiantis santykiu tarp pasiūlų ir paklausų atitinkamų žemės naudojimų ir žemės produktų.

Žemės derlingumo renta priklauso nuo įvairaus žemės derlingumo, priklausančio nuo žemės įvairios kokybės, kombinuojant jas su darbu ir kapitalu. Ricardo žemės rentos atsiradimą šiuo atveju parodo tokiu pavyzdžiu: „Prileiskime, kad že-

mė N 1, 2 ir 3, vienodai dedant darbo ir kapitalo, duoda grynas pajamas 100, 90 ir 80 kvarterių grūdų. Naujoje šalyje, kur yra perteklius derlingos žemės palyginti su gyventojais ir kur dėl to tenka apsėti tik žemė N 1, visos grynos pajamos priklausys žemdirbiui ir sudarys pelną kapitalo, kuris buvo įdėtas. Išaugus gyventojams tiek, kad reikalinga apsėti ir žemė N 2, iš kurios tegalima gauti 90 kvarterių, atmetus darbininkų išlaikymą, atsiras žemei N 1 renta; nes turi būti ar dvi pelno ratos kapitalui įdėtam į žemės ūkį arba 10 kvarterių vertė iš produkto N 1 paimta kitam tikslui. Ar tą žemę N 1 dirbtų pats savininkas ar kas kitas, šie 10 kvarterių vis viena sudarys rentą, nes dirbėjas žemės 2 N su savo kapitalu gaus tuos pačius rezultatus, ar jis dirbs N 1, ar sumokės 10 kvarterių rentos arba tęs dirbimą N 1 nemokėdamas rentos. Tuo būdu galima įrodyti, kad pradėjus dirbti N 3, N 2 gaus 10 kvarterių rentos arba 10 kvarterių vertę, o N 1 renta pakiltų ligi 20 kvarterių, nes N 3 dirbėjas gautų tą patį pelną, ar jis 20 kvarterių sumokėtų N 1, ar 10 kvarterių N 2, ar N 3 dirbtų be rentos". (Grundsätze der Volkswirtschaft und Besteuerung von David Ricardo, vok. vertimas H. Waentig, III Aufl. 1923 m. pusl. 56—57). Iš to pavyzdžio matome, kad įvairus derlingumas išsireiškia įvairiais gaminamų toje žemėje produktų kiekiais, gaunamų vienodais kaštais. Produkto kaina mažų mažiausia nusistato tokio dydžio, kad padengtų darbo ir kapitalo kaštus gaminamų produktų nederlingiausioje žemėje. Jei galima būtų išplėsti gamy-

bą tais pačiais kaštais ant tų pačių žemės sklypų arba ant naujų žemių su vienodu produktingumu, tai ir produktų kaina nepakiltų. Ši žemė neduotų rentos, jos naudojimas neturėtų kainos. Derlingesnių žemių renta nusistato iš skirtumo tarp produktingumų mažiausiai derlingos žemės — Ricardo pavyzdžiuje N 3 ir derlingesnių žemių — N 2, N 1. Šiuo atveju kalba apie diferencialinę rentą. Bet jei gamyba menkesnėse žemėse negali būti padidinta vienodais darbo ir kapitalo kaštais, o produktų pasiūlai padidinti tomis kainomis, tai padidėjus paklausams ir dėl to pakilus produktų kainoms ir blogiausios rūšies žemės gali duoti rentą ir neatsižvelgiant į tai, ar gamybai išplėsti reikia imti naujas mažiau derlingas žemes ar ne. Jei tuomet vienu laiku ar po to pakyla klausiamų produktų kiekiai, tai tas gali vesti arba į gamybos padidinimą jau dirbamose žemėse, vartojant daugiau darbo ir kapitalo — taigi į gamybos intensyvinimą, arba į gamybos padidinimą, pradėjus dirbti mažiau derlingas žemes, arba keliant gamybą abejais būdais. Gamybos didinimo, pritraukiant naujas mažiau derlingas žemes, tik tuomet bus griebiamasi, jei jose bus bent tiek pat padidinta gamyba, vartojant tą patį darbo ir kapitalo kiekį, kaip ir senose žemėse. Jei to nebus pasiekta, arba ligi nebus pasiekta, gamyba bus plečiama senose žemėse.

Tuo būdu mes prieiname prie atsiradimo intensyvumo rentos. Jos kilmę D. Ricardo parodo tokiu pavyzdžiu: „Kai nuomininkas su savo 1000 £ kapitalo gauna iš savo žemės 100 kvarterių

kviečių ir dar įdėjęs antrus 1000 £ kapitalo gauna tolimesnes 85 kv. išdavas, tai žemvaldys turi galios, mokant nuomą, priversti jį sumokėti daugiau, kaip renta, 15 kvarterių arba lygią jiems vertę; nes negali būti dviejų pelno ratų. Ir jei jis sutinka sumažinti pajamas 15 kvarterių iš pirmų 1000 £ — tai dėl to, kad jis negali rasti jiems pelningesnio įdėjimo. Visuotinoji pelno rata atitiktų tą santykį, ir jei pirmutinis nuomininkas atsisakytų, tai atsirastų kas nors kitas, kas būtų pasiryžęs visa tai, kas tą pelno ratą praneša, duoti savininkui žemės, iš kurios jis tat gavo".

„Šiuo atveju taip pat kaip ir kitais atvejais paskučiausiai įdėtas kapitalas neduoda rentos. Už didesnį pirmo 1000 £ produktingumą bus sumokėta, kaip renta, 15 kvarterių, už antro 1000 £ suvartojimą nebus mokama jokios rentos. Jei bus į tą žemę įdėta trečias 1000 £ kapitalo su 75 kvarterių išdavomis, tai tuomet ir antras 1000 £ gaus rentą, ir ji bus lygi skirtumui tarp šių dviejų arba 10 kvarterių, o tuo pat laiku renta už pirmus 1000 £ pakils nuo 15 ligi 25 kvarterių, o paskutinysis 1000 £ jokios rentos neduos" (Ten pat. 57—58 pusl.). Jei kokybės rentoje buvome prileidę vienodas darbo ir kapitalo išlaidas, o įvairias žemės kokybes derlingumo atžvilgiu, tai šiuo atveju turime vienodo derlingumo žemes, bet ne vienodą kapitalo įdėjimą. Vienu atveju žemė gali sudaryti optimalinę kombinaciją su darbu ir kapitalu, kitais atvejais tas optimalinis punktas gali būti peržengtas, veikiant mažėjančių žemės išdavų

dėsniui. Kaip matome iš D. Ricardo pavyzdžio, pirmas 1000 £ kapitalo gali duoti 100 kvarterių, antras 1000 £ jau tik 85, o trečias vos 75, kurie sudaro normalines kapitalo palūkanas. Tat perteklius pirmu atveju 25, antru 10 kvarterių ir sudarys intensyvumo rentą. Tačiau, rentos atsiradimo čia nereikia suprasti kaip atsiradusios dėl gamybos intensyvumo, bet kaip produktų kainų susidarymo pasekmė. Ir čia renta nebūtinai sudaro skirtumą tarp aukštesnio ir menkesnio intensyvumo, nes intensyvumo padidinimas kainų pakėlimu gali būti ir nereikalingas, jei galima pradėti dirbti naujas žemės tuo pačiu intensyvumu, t. y., tais pačiais darbo ir kapitalo kaštais, kaip ir senose žemėse.

V i e t o v ė s ž e m ė s renta gali atsirasti dėl įvairių priežasčių. Jei žemė naudojama tiesiogiai reikmenėms patenkinti tuo būdu, kad tas reikmenes tegali patenkinti tik žemėmis esančiomis tam tikroje vietoje, tai tokių žemės naudojimų kainos ir priklausys nuo vietos. Čia visų pirmiausia tenka turėti galvoje gyvenamų namų statybai reikalingas žemes. Vieta gali turėti reikšmės ir savo santykyje su transporto kaštais, susijusiais su gėrybių gamyba. Šiais atvejais įvairias žemės kokybes galima nustatyti kvantitetiškai, kaip transporto kaštų skirtumą, kuris atsiranda statant gėrybes į rinką. Produkto kaina turi būti tokio dydžio, kad drauge su visais kitais kaštais padengtų ir transporto kaštus, kurie atsiranda statant produktus į prekyvietę iš nepatogiausių vietos atžvilgiu žemių. Dėl to patogesnėms vietos atžvil-

giu žemėms atsiranda renta. Bet kaina gali iškilti ir dar aukščiau, tuomet atsiranda renta ir nepatogesnės vietos žemėms. Tat atsitinka ligi kaina nepakyla tiek aukštai, kad ji gali padengti transporto kaštus ir iš dar blogesnių žemių. Priešingu atveju imamos į darbą blogesnės rūšies žemės, kurios rentos visiškai neduos. Vietoje nepatogesnių žemių dirbimo, gali būti labiau įdirbamos patogesnės vietos žemės. Tuomet vietoje vietovės rentos vėl atsiranda intensyvumo renta. Bet ir čia rentos atsiradimą gimdo ne vietų skirtumai, kaip ir ne įvairus derlingumas ar intensyvumas, bet tam tikros vietos žemių trūkumas, atsižvelgiant į jose gaminamų produktų paklausus ir priklausančias nuo to kainas.

Žemės renta dažnai esti diferencialinė, t. y., išsireiškia skirtumu tarp duotos žemės ir žemės neduodančios rentos. Tačiau, žemės diferencialumas yra antraeilis ir nebūtinas dalykas. Renta visados atsiranda iš tam tikros žemės trūkumo (tinkamumo, derlingumo, vietos) patenkinti tam tikriems paklausams visiškai nepriklausomai nuo to, ar greta su esama žeme yra dar žemių ir blogesnės rūšies. Jos dydį nustato tiesiog santykis tarp pasiūlų ir paklausų tam tikros žemės.

Renta skirstoma pagal žemės vartojimo tikslus į žemės ūkio rentą, žemės sklypų rentą miestuose ir kalnų rentas. Žemės renta paprastai priklauso nuo derlingos žemės trūkumo ir sudaro derlingumo rentą. Bet taip pat gali ir vietovės renta priklausyti nuo retumo patogios vie-

tos. Žemės ūkio renta paprastai esti ir intensyvumo renta. Miestų žemės renta beveik išimtinai priklauso nuo tų ypatumų, kuriuos turi tik tam tikros žemės. Ji gali būti prekybinė arba butų renta, pagal tai, kuriems reikalams žemė vartojama. Dideliuose miestuose dėl didelių paklausų patogių vietų, ypač prekybos reikalams, gali siekti nepaprasto aukščio. Kalnų renta atsiranda iš žemės tinkamumo tam tikroms gamyboms (tam tikros rūšies mineralams gauti). Ir jai gali turėti reikšmės, kaip ir žemės rentai, produktingumas pačio naudojimo ir vieta. Vietos ypatumai gali vesti į rentos atsiradimą ir pramonėje.

Dažnai aukštos žemės ūkio produktų kainos aiškinamos žemės rentos buvimu. Tačiau iš tikrųjų aukštos žemės ūkio produktų kainos yra pirmykštis dalykas, o žemės rentos atsiradimas yra tik žemės produktų kainų pasekmė. Žemės renta atsiranda kartu su kainomis žemės ūkio produktų, kaip tam tikro tarp pasiūlų ir paklausų santykio pasekmė, ir drauge su žemės produktų kainomis yra bendro kainų susidarymo proceso padaras. Žemės renta sudaro tokį pat kaštų faktorių, kaip kapitalo ir darbo kaina, kuri taip pat nenustatoma vienašališkai produkto kainos.

Žemės renta dažnai suprantama, kaip žemvaldžio monopolinės padėties pasekmė, taigi kaip monopolinio kainų susidarymo padaras. Tiesa, žemės renta gali remtis monopoline žemvaldžio padėtimi ir gali būti monopolinio kainų susidarymo padaras, bet ne

visados tat turi būti. Juk ir tuo atveju, kai daugelis žemvaldžių naudodami savo žemę konkuruoja, vis viena žemės renta atsiranda. Jos atsiradimo pagrindą sudaro tai, kad viso konkurencijoje siūlomo žemės kiekio — arba, tiksliau sakant, siūlomo žemės produktų kiekio nepakanka tam, kad patenkintų paklausus tik tokiais kaštais, kurie atitiktų įdėto kapitalo ir darbo kainą. Tokiais atvejais paklausai linkę yra paimti visus pasiūlus aukštesne kaina.

Literatūra. Ricardo. Principles of political economy and taxation (vertimai vokiečių, rusų, lenkų pranc. ir kit. kalbomis). Thünen. Der isolierte Staat. Rodbertus. Zür Beleuchtung der socialen Fragen. C. Leslie. Landsystems. Tugan-Baranovski. Socialnaja teorija raspredelenija. 1914. Weisso. F. X., Adolfo Weber'o, R. T. Ely straipsniai „Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart". 1928.

Pelnas ir riziko premija.

Pelno ir nuostolio sąvoka. Konjunktūriniai pelnai ir nuostoliai. Monopolinis pelnas. Diferencialinis pelnas, arba quasirenta. Verslovininko pelnas ir jo šaltiniai. Riziko premija. Subjektyvinės ir objektyvinės riziko priežastys. Riziko pašalinimo būdai. Riziko substitucija. Draudimas. Draudimo premijos dydis. Literatūra.

Pelnas susidaro iš produkto vertės pertekliaus, palyginti su išleistais jam pagaminti gamybos kaštais. Neigiamas skirtumas tarp produktų vertės ir kaštų yra nuostolis. Pelnai ir nuostoliai yra paprasti mainaūkio reiškiniai. Skirtumas tarp jų yra

tik tas, kad nuotolis yra laikinas ir atsitiktinis dalykas, negalįs ilgai tverti, nes jis sunaikina kapitalą, o pelnas yra pastovus esminis mainaūkio dalykas, sudaraąs dažniausiai visos ūkio veiklos tikslą bei skatintoją.

Pelnas ir nuostoliai atsiranda iš kainų susidarymo proceso ypatumų dėl įvairių priežasčių. Visų pirmiausia čia tenka turėti galvoje santykio tarp pasiūlų ir paklausų pasikeitimus per gamybos tarpą. Produkto paklausai begaminant gali pakilti ir dėl to pakils ir jo kaina virš įdėtų į jį gamybos priemonių kainų ir iš to atsiras pelnas. Atvirkščiai atsitikus, produkto paklausams sumažėjus ir kainai kritus, palyginti su reikalingomis jam gaminti gamybos priemonių kainomis, — turėsime nuostolį. Tokie dėl kainų svyravimų atsirandą pelnai vadinasi konjunktūriniais pelnais arba nuostoliais. Toki pelnai ir nuostoliai paprastai turi nykstamo pobūdžio. Ilgesniam ar trumpesniam laikui praėjus, pasiūlai prisitaiko paklausams ir pakelia ar nuspaudžia produktų kainas ligi jų kaštų aukščio.

Monopolinis kainų susidarymas, kaip jau matėme, taip pat gali duoti pelną — tat bus monopolinis pelnas. Monopolistas tam tikrais atvejais produkto kainą gali ilgam laikyti aukščiau už įdėtų į tą produktą gamybos priemonių kainas ir dėl to gauti pelną. Monopoliniai pelnai iš savo prigimties gali būti pastovesni už konjunktūrinius pelnus. Tik išnykus monopolinei būklei, gali išnykti ir monopolinis pelnas.

Pelnai gali atsirasti ir dėl įvairumo technikos kaštų, kurie dedami gaminant tą patį produktą įvairiose verslovėse. Technikos gamybos priemonės tai pačiai gėrybei gaminti ne visose verslovėse bei įmonėse tos pačios. Smulkiose įmonėse jos gali būti didesnės, kaip stambiose, mažesnės senose įmonėse su pritaikytomis gamybos sąlygomis, įsidirbusiais darbininkais ir išplėsta klientūra ir t. t., kaip naujai sukurtose įmonėse, kurios dar neturi tvirtos klientūros, turi išsiauklėti darbininkus ir t. t. Tokis techniškų kaštų skirtumas gali atsirasti tik tuomet, kai įmonės su mažesniais gamybos kaštais nebepajėgia patenkinti paklausų, o konkurencija negali atitinkamai išplėsti gamybos žemesniais kaštais. Kadangi tokiais atvejais produkto kaina turi atitikti aukščiausius kaštus, kurie būtinai turi būti išleisti, kad pasiūlai patenkintų paklausus, tai įmonės, kurios dirba menkesniais kaštais, gauna didesnį pelną. Ši pelno rūšis tiesiog atsiranda iš kaštų skirtumo ir dėl to vadinasi d i f e r e n c i a l i n i u pelnu. Jis gali laikytis ilgą laiką, bet iš prigimties nėra amžinas. Anksčiau ar vėliau konkurencijos jis esti pašalinamas. Ši pelno rūšis iš viršaus daug turi panašumo su žemės renta, dėl to A. M a r s h a l l'o ji buvo pavadinta q u a s i r e n t a. Tačiau diferencialinis pelnas, arba quasi renta, iš esmės yra visiškai kas kita, kaip žemės renta. Žemės renta atsiranda iš kokybinių tam tikro gamybos faktoriaus ypatumų, kuris pats sudaro sudėtinę kaštų dalį ir, kaip toks, pats turi savarankišką vertę ir kainą. Žemės renta niekados nepriklauso nuo

visumos gamybos kaštų skirtumo. Tik atskirai traktuojant kapitalo ir darbo kaštus, galima pasakyti, kad žemės renta priklauso nuo tų gamybos faktorių skirtumo. Quasi renta remiasi bendrų kaštų skirtumu, nes, net esant visiškai vienodoms kokybinėms ir kiekybinėms kaštų išlaidoms, produktų dydžiai esti įvairūs, t. y., kai kuriose įmonėse produkto kaina praneša bendrus kaštus. Priežastis to yra geresnis gamybos priemonių išnaudojimas.

Svarbiausią pelno lytį sudaro verslovininko pelnas, kuris atsiranda iš verslovininko veiklos, pritaikant sėkmingesnius gamybos metodus ir tuo sumažinant gamybos kaštus. Šis sumažinimas remiasi pritaikymu tobulesnių gamybos ir pardavimo metodų ir ankstesniu jų įvedimu. Ir šis pelnas iš savo prigimties nėra amžinas. Kai tik pasirodo naujų metodų pasisekimas, anksčiau ar vėliau prasideda jų pritaikymas ir kitose verslovėse, ir varžytynės produktų rinkoje numuša padidintais pasiūlais atitinkamo produkto kainą ligi gamybos kaštų kainos. Bet po to gali sekti vėl naujų gamybos metodų pritaikymas ir tas vėl gali vesti į verslovininko pelno atsiradimą.

Pirmesnis naujų gamybos metodų pritaikymas yra ypatingos rūšies patarnavimas, kuris tačiau neturi mainovertės. To patarnavimo negali tiesiog pirkti, jis nesudaro sudėtinės kaštų dalies. Jis yra ne kas kita, kaip tam tikras gamybos priemonių disponavimas, kuris gali būti atliktas tik pačio tų gamybos priemonių savininko. Tat nėra ypatingi techniški gabu-

mai, bet tik tam tikras pasiryžimas. Tuo verslovininko patarnavimas šia prasme skiriasi nuo paprasto verslovininko patarnavimo. Šis pastarasis reikalauja tam tikrų techniškų ar komercinių gabumų, kurie sudaro verslovininko darbą ir turi savo kainą, kaip vedamasis techniškas darbas, vadinamąją verslovininko algą. Kas kita yra naujas ūkiškų gamybos priemonių disponavimas, kuris pakeičia esamą kainų lygį. Tuomet produktų vertė gali pasirodyti žemesnė arba aukštesnė už gamybos priemonių kainą, t. y., gali atsirasti pelnas arba nuostoliai. Todėl ir naujas gamybos priemonių disponavimas susijęs su tam tikru riziku bei pasiryžimu. Nuo jo priklauso mainų mechanizmo dydžių: pasiūlų, paklausų ir kainų pakitimas nenumatomu aiškiau dydžiu ir linkme. Šie pakitimai sukelia tolimesnius pakitimus. Nuostoliai veda į pasiūlų susaurinimą, pelnas į jų padidinimą. Naujiena sukelia pamėgdžiojimą, pelnas skatina varžytynes, dėl to iš vienos pusės padidėja reikalingų gamybos priemonių paklausai, iš antros pusės padidėja produkto pasiūlai. Iš to išeina, kad gamybos priemonių kaina ir produkto kaina išsilygina. Todėl verslovininko pelnas ir savo atsiradimo, ir savo dydžio, ir pastovumo atžvilgiu nėra aprėžiamas.

Verslovininko pelno gavimas susijęs su gamybos priemonių — kapitalo — turėjimu. Paprastai tat reikalauja savo kapitalo turėjimo. Kas ūkiškai disponuoja savu kapitalu, duodamas gamybos priemonių suvartojimui tam tikrą linkmę, tas ir yra verslovinin-

kas ir gali gauti pelną. Bet jei kai kieno ūkiškai disponuojamas ir svetimas kapitalas, gaunamas sumokėjus palūkanas, tai tas taip pat yra verslovininkas ir gali gauti verslovininko pelną. Svarbu čia, kad būtų nauji keliai praminti, duota nauja linkmė gamybos priemonėms taip vartoti, kad tuo pigiau ir geriau būtų patenkinti esami paklausai arba sukelti nauji paklausai, kuriems dar neprisitaikė gamyba ir pasiūlai. Dėl tokios verslovininko veiklos atsiranda ūkio pažanga — ūkio dinamika.

Riziko premija. Šių laikų ūkis yra labai komplikuotas. Ūkiško veikimo išdavos priklauso nuo daugybės faktorių, kurių iš anksto negalima tiksliai įspėti. Dabartyje pradėti ūkio darbai parodo savo išdavas tik ateityje. Ūkiškos veiklos netikrumas priklauso nuo daugelio priežasčių: s u b j e k t y v i n i ų ir o b j e k t y v i n i ų. Subjektyvinio pobūdžio priežastys glūdi atskirų verslovininkų elgesyje ir valioje. Čia įeina jau minėtas verslovininkiško pasiryžimo rizikas, atlikimo rizikas, pristatymo rizikas (prekės gali būti pristatytos ne pagal sutartį ir t. t.). Objektyvinės priežastys glūdi šalia verslovininko valios. Jas sudaro: prekyvietės rizikas, kuris pasireiškia iš dalies kaip kainų rizikas, iš dalies darbo rizikas, iš dalies kapitalo rizikas. Be to, gali būti įvairių pavojų, kurie stovi šalia ūkio: politiniai įvykiai, gamtos nuostoliai gali apversti visus planus aukštyn kojomis. Galimi įvairūs būdai ūkio rizikams sumažinti: 1. pastangos pašalinti nereikalingą riziką; 2. pastangos perkelti riziką, kuris liečia vieną ūkį, kitiems ūkiams;

3) pastangos juo labiau kelti kainą, juo didesnis rizikas.

1. Rizikas visų pirmiausia gali būti šalinamas prekyvietės pažinimu. Čia tenka galvoje turėti subjektyvines prekyvietės sąlygas, būtent: pažinimą asmenų, su kuriais prekyvietėje daromos operacijos; tam tikslui tarnauja pasiteiravimai dėl kreditingumo ir kitos panašios priemonės. Objektyvines prekyvietės sąlygas sudaro: prekių pažinimas, esamų prekyvietės sąlygų pažinimas ir t. t. Įstatymų nuostatai, kurie saugoja nuo neleistinų priemonių, pav., nuo nešvarios konkurencijos, mažina ūkiškus pavojus ir tuo pat mažina riziką. Darbininko darbo riziką mažina darbo biržos ir darbo prekyvietės statistika. Antra vertus, tuo pat sumažinamas rizikas ir verslovininkui gauti darbininkus. Kapitalo rizikas žymiai sumažinamas tuo, kad laikomasi pardavimo už grynus pinigus; pagaliau jau, monopolistinės tendencijos verslovininkų sąjungų sumažina kainų riziką.

Riziko prisiėmimas gali būti substituojamas kitais gamybos faktoriais, pav., panaktinių samdymas, kaip priemonė prieš vagystes (rizikas substituojamas darbu), pylimų statymas nuo potvynių (rizikas substituojamas kapitalu).

2. Ūkio gyvenime pastebime, kaip kasdienį reiškinį, riziko perkėlimą kitam, pav., pavojus perkraunamas pirkėjui, sutariant, kad: „už nuostolius kelyje neatsako“, arba „jūs gaunate jūsų sąskaiton ir atsakomybėn“, „įmonės sustabdymas dėl darbininkų streiko, gaisro, mašinų sprogimo atleidžia mus nuo

pasižadėjimo pristatyti laiku". Dalis riziko kartais gali būti akordinėje algoje perkelta ir darbininkui, atlyginant jam tik už tinkamai pagamintą produktą.

Tačiau riziko perkėlimas gali būti daromas ne tiesiog operacijų dalyviams, kaip pirkėjams ar pardavėjams, bet tam tikrai įmonei, būtent, d r a u d i m o įmonei, kuri perima pavojų riziką, kurie gresia daugumai, bet tik nedidelę jų dalį paliečia.

Draudimo įstaigos perima paprastai tik objektyvinius rizikus, t. y., tokius, kurie gali būti apibūdinti tiksliais požymiais. Subjektyvinio riziko jos jau dėl to negali perimti, kad jis turi grynai individualinio pobūdžio. Subjektyvinį riziką gali sumažinti pačios verslovės. Ūkiškoji koncentracija iš dalies jau veda į galimumą išlyginti ir subjektyvinį ir objektyvinį riziką.

3. Riziko prisiėmimas sudaro būtiną ir objektyvų ūkio patarnavimą, esantį aprėžtame kiekyje. Todėl ir už riziko prisiėmimą turi būti mokama kaina, kurią paprastoje kalboje vadiname r i z i k o p r e m i j a. Riziko premija priklauso absoliučiai nuo to, kuo rizikuojama, kad galima būtų pasiekti ateities išdavų; reliatyviai — atsižvelgiant į didesnę ar mažesnę nuostolio tikimybę. Riziko premija taip pat priklauso nuo noro prisiimti atsakomybę už pavojų, kuris priklauso nuo dydžio to, kuo rizikuojama santykyje su neliečiamomis pavojaus pajamomis ar turtais; nuo riziko jausmo ir noro, kuris įvairus esti ne tik pas atskirus asmenis, bet ir pas tautas. Jis keičiasi ir pagal norą: ūkiui smunkant, pav., dėl pinigų

infliacijos, riziko noras esti didesnis, kaip ramiais ir pastoviais ūkio laikais. Rizikas priklauso ir nuo galimumų reikšmės. Bendrai, galima pasakyti, kad geroje ūkio būklėje riziko premijos turi tendencijos kristi. Tat aiškinama dviem priežastim: 1. kylančia gerove, kuri įgalina absoliučiai didesnių sumų apdraudimą ir 2. pavojų sumažėjimu dėl geresnio technikos pritaikymo.

Literatūra. Engländer st. HWB[4] Unternehmergewinn. Mangoldt. Die Lehre von Unternehmergewinn. 1855. Pierstorf. Lehre vom Unternehmergewinn. 1875. Schumpeter. Theorie der wirtschaftlicher Entwickelung. 1926. A. Amonn'o, Mac Gregoro ir G. del Vecchio str. Wirtschaftstheorie der Gegenwart. 1928. C. O. Hardy. Risk and risk bearing. 1923. Henderson. Angebot und Nachfrage. 1924.

IV.

PINIGAI.

Pinigų esmė, funkcijos ir rūšys.

Pinigų sąvokos apibūdinimas. Idealiniai ir realiniai pinigai. Pinigų funkcijos. Pinigų reikšmė mainams. Piniginės gėrybės. Taurųjų metalų įsigalėjimo priežastys. Pinigų surogatai Aukso įsigalėjimas.

Pinigai.

Pinigais vadiname tokias gėrybes, kurios mainų apyvartoje tarnauja, kaip visuotinė mainų priemonė ir drauge yra mainomų gėrybių matas. Pinigai esti idealiniai, jei jais išreiškiama tik gėrybių vertė, pačias gėrybes mainant vieną į kitą. Jei pinigai eina mainų apyvartoje kaip tarpininkas, tai jie vadinami realiniais pinigais. Pastaruoju atveju mainų aktas skyla į dvi dalis: gėrybės išmainymą į pinigus (pardavimą) ir pinigų išmainymą į norimą gėrybę (pirkimą). Šių laikų ūkyje pinigais nustatomos ir piliečių priedermės valstybei: mokesčiai, rinkliavos, pabaudos, muitai. Valstybė, spręsdama piliečių turto ginčus, atlyginimą

nustato pinigais. Tokiais pinigais valstybė pripažįsta tam tikra tvarka atsirandančias mainų apyvartoje gėrybes. Iš čia trečioji pinigų funkcija — teisėtos mokėjimo priemonės, ir didelis valstybės vaidmuo pinigų tvarkyme.

Be pinigų, kaip mainų tarpininko, neįmanomas būtų joks plačiau išsiskleidęs mainaūkis. Pinigų atsiradimo istorija parodo, kad tiesioginiai mainai esti susiję su didelėmis sunkybėmis. Mainų aktas gali įvykti tik tuo atveju, kai abiejų mainų dalyvių norai atitinka. Asmuo, norįs iškeisti batus į švarką, turi rasti kitą asmenį, kuriam būtų reikalingi batai ir atliekamas mainams švarkas. Priešingu atveju mainai negalėtų įvykti. A. Mengeris duoda gerą pavyzdį, kaip dar nesenais laikais pirmykštėse tautose pinigų nebuvimas kliudė mainų apyvartą, aprašydamas vieno keliauninko nuotykį Afrikoje (Kamerūne). Keliauninkui reikėjo persikelti per Tangaiko ežerą ir tam tikslui pasisamdyti laivelį iš kažkokio Said ibn Gabibo. „Saido agentas norėjo gauti atlyginimą dramblio kaulu, kurio aš neturėjau, bet žinojau, kad Mohometas - ben - Salibas turi dramblio kaulo ir norėtų už jį gauti kartūno. Bet kadangi aš tos medžiagos neturėjau, tai tas maža man galėjo padėti, kol aš nesuradau Mohometo-ibn-Charibo, kuris turėjo kartūno medžiagos ir norėjo gauti už ją vielos. Vielos savo laimei aš turėjau. Tat aš daviau Mohometui - ibn - Charibui tam tikrą kiekį vielos, už kurią jis atidavė Mohometui - ben - Salibui medvilninę medžiagą, o šis savo ruožtu Said - ibn - Gabibo agentui prašomą jo dramb-

liakaulio kiekį. Tuomet jis leido man paimti laivelį". Savaime suprantama, kad tiesioginių mainų sunkumas turėjo pamažėl vesti į tokios tarpininkaujančios prekės atsiradimą, kuri būtų visų mielai imama ir vartojama mainams. Pinigų istorija rodo, kad tokia tarpininkaujanti prekė anksti atsirado. Ją sudaro įvairūs įvairiausi daiktai. Lotynų kalbos žodis pinigams pažymėti „pecunia" rodo, kad gėrybėms vertinti mainuose buvo vartojamas „gyvulys", kaip tam tikras standardinis vienetas. „Gyvuliniai" pinigai plačiai buvo paplitę priešistorinėje Europoje. Pirmykštėse tautose randame vartojant kaip pinigus: dramblio kaulą, aukso smėlį, puošmenų dalykus ir kit. p. d., kurie pagal vietos ūkio sąlygas galėjo eiti pinigais. Tačiau iš visų gėrybių, kurios ėjo pinigais, tam tikros gėrybės, dėl savo ypatingo tinkamumo pinigų funkcijas atlikti, pradėjo išstumti kitas gėrybes. Tokiomis gėrybėmis pasirodė t a u r i e j i m e t a l a i: auksas, sidabras, platina ir varis.

Taurųjų metalų, kaip piniginės medžiagos, įsigalėjimas aiškinamas ypatingu tų metalų tinkamumu būti pinigais. Visų pirmiausia tam padėjo cheminiai taurųjų metalų ypatumai. Palyginti su kitais metalais, tauruosius metalus lengviau gauti, nes jie gamtoje daugiau randami tikraus pavidalo, kaip kiti metalai. Šiuo atžvilgiu patogesnis auksas, kaip sidabras; sidabras, kaip varis. Ne be reikšmės čia ir kitos taurųjų metalų fizinės ypatybės: skambesys, spalva, kalumas, kurios padarė juos jau iš senų laikų pageidaujamais. Iš šių gamtinių ypatumų išeina ir ekono-

miniai jų ypatumai, kurie turėjo lemiamos reikšmės tauriesiems metalams, kaip pinigų medžiagomis, įsigalėti. Tuos ypatumus sudaro: t r a n s p o r t i n g u m a s, n e k i t i m a s, d a l u m a s.

Taurieji metalai, palyginti, retai randami, dėl to turi aukštą vertę ir yra p o r t a t y v ū s, nes juo aukštesnė vertė, juo mažesnių reikia išlaidų transportui. Taurieji metalai nekinta nuo laiko ir oro įtakų. Taip pat lengvai atskiriamas jų skambesys, spalva. Taurieji metalai yra lengvai dalūs ir kalūs. Dėl šių ypatybių mažesni ir didesni jų kiekiai turi tą pačią vertę, priešingai brangiesiems akmenims.

Tik tauriesiems metalams pinigais tapus, pinigai galėjo virsti tinkamu g ė r y b i ų k r o v i m o įrankiu, atstodami kitas mainų gėrybes. Tuo būdu šiuo atžvilgiu pinigai virsta a b s t r a k t i n e g ė r y b e, abstraktine g ė r y b i ų t u r ė j i m o g a l i a m a i n a ū k y j e.

Šių laikų ūkyje mes randame greta su metaliniais pinigais, monetomis, taip pat ir pinigus iš popieriaus — n o t a s, kurios eina kaip visuotinės mainų priemonės. Greta su šiomis visuotinėmis mainų priemonėmis randame mainų apyvartoje tam tikras rūšis pinigų p a k a i t a l ų, atsirandančių iš kredito operacijų, todėl ir vadinamais k r e d i t o p i n i g a i s. Juos sudaro: čekiai, vekseliai, giro (žiro) operacijos, banknotų leidimas. Šie pinigų pakaitalai, arba surogatai, mainų apyvartoje atlieka tas pačias funkcijas,

kaip tikrieji pinigai, bet neturi savarankiškos egzistencijos reikšmės, kuri visados galiausiai suvedama į tikruosius pinigus. Tačiau jų vartojimas milžiniškai yra išaugęs, palyginti su tikrųjų pinigų apyvarta (I. Fischer'io išskaičiuota, kad, pav., 1909 m. Jungtinėse Amerikos Valstybėse tikrų pinigų apyvartoje buvo 1,6 milijardo dolerių. Depozitai siekė daugiau kaip 4 kartus, būtent, 6,7 milijardus dolerių. Mokėjimai pinigais siekė 34 milijardus dolerių per metus, o mokėjimai čekiais 353 milijardus dolerių, t. y., daugiau, kaip 10 kartu didesni mokėjimai čekiais, kaip gyvais pinigais). Piniginių surogatų leidimas turi įtakos pinigų vertei. Iš vadinamųjų piniginių surogatų — banknotai užima ypatingą vietą. Jiems gali būti valstybės pripažintos visos tikrųjų pinigų teisės.

Paskutiniais laikais tikraisiais pinigais įsigalėjo išimtinai auksas. Istorijos būvyje pasirodė, kad sidarbo vertė nėra tokia pastovi, kaip aukso santykyje su kitomis gėrybėmis. Aukso įsigalėjimui, be abejonės, padėjo ir aukso gamybos padidėjimas, sudaręs ligi tam tikro laipsnio pakankamą vieno piniginio metalo kiekį. Kiti taurieji metalai (nekalbant apie platiną, kuri tik labai retai tevartojama, kaip piniginis metalas) — sidabras ir varis — vartojami, kaip biloninės monetos (pas mus sidabro ir vario aliuminijaus monetos).

Valstybės vaidmuo pinigų apyvartoje.

Pinigų sveriamoji ir skaitomoji tvarka. Monetų atsiradimas ir jų kalimo tvarka. Piniginis vienetas. Monetų vertės išlaikymas. Greshamo dėsnis. Valiuta. Kurantinės ir biloninės monetos. Laisvas monetų kalimas ir jo reikšmė. Biloninių monetų kalimo tvarka. Metalinių valiutų sistemos. Bimetalinės sistemos nepatogumai. Metalinių pinigų vertės svyravimai. Popierinė valiuta. Jos gerieji ypatumai. Pinigų reikalingumo svyravimai. Jų pašalinimo būdai giro operacijomis ir banknotų leidimu.

Pradžioje taurieji metalai ėjo apyvartoje, kaip visuotinės mainų gėrybės. Kas parduodavo prekę, mainais gaudavo metalo kiekį, kuris būdavo atsveriamas ligi prekės pardavėjo pageidaujamo kiekio. Tat sudarė painią operaciją, nes aukso svėrimas ir jo dalijimas tų laikų technikos sąlygomis buvo nelengvas dalykas. Todėl buvo pradėta metalus sverti tam tikrais gabalais namie ir paskum juos leisti prekyvietėje į apyvartą, kur jie jau nebuvo sveriami, bet skaitomi. Tačiau tokia patogesnė metalo cirkuliacija mainų apyvartoje reikalavo pasitikėjimo svoriu, kuri galėjo sudaryti tik tam tikras autoritetas. Tuo visuotiniu autoritetu ir tapo valstybė. Valstybei teko dalyti auksą į tam tikrus gabalėlius tam tikro svorio ir žymėti juose gryno aukso kiekį ir svorį. Tuo būdu valstybė pradėjo kalti monetas. Atsvertiems gabalėliams buvo duodama tam tikra skritulio forma. Ilgainiui valstybė pasiliko sau išimtiną teisę (regaliją) kalti monetas. Kas norėjo nusikaldinti monetų iš turimo metalo, turėjo eiti į valstybės pinigų kalimo

rūmus ir ten už tam tikrą atlyginimą duoti nukaldinti monetas. Valstybė kaldina ne bet kurio dydžio monetas, bet dėl paprastumo ir vienodumo nustato tam tikrą svorio tipą — p i n i g i n į v i e n e t ą, pagal kurį nustatomos ir kitos monetos. Tokiu piniginiu vienetu pas mus priimtas litas = 0,150462 gramų aukso. Monetas paprastai kala ne iš gryno metalo, nes jis yra per minkštas, bet iš tam tikro mišinio — ligatūros — su kitais metalais. Santykis tarp gryno aukso ir ligatūros vadinasi p r a b a. Tačiau piniginis vienetas dažnai visiškai nekalamas, o tik jo sandauga. Pav., pas mus numatytas tik kalimas 50 litų vertės aukso monetų. Išlaikymas tikslaus santykio tarp gryno metalo ir ligatūros yra sunkiai pasiekiamas. Leižiamas nuo to santykio nukrypimas vadinasi r e m e d i u m a s. Monetos apyvartoje eidamos nudyla ir nustoja svorio. Sudilusios ir apgadintos monetos neleidžiamos į apyvartą. Bet leidžiamas tam tikras nudilimo laipsnis; monetos, kurios labiau nudilusios už leidžiamą normą, išimamos iš apyvartos ir perkalamos. Nuostolius, atsiradusius iš normalinės monetų apyvartos, sumoka valstybė, kitus nuostolius moka monetos turėtojas.

Svarbu yra tai, kad į apyvartą nepakliūtų blogesnės monetos. Patyrimas įrodė, kad valstybė negali nustatyti aukštesnę metalo vertę, iškaldama iš jo pinigus, už tą, kurį esti tarp šio metalo ir kitų gėrybių. Atsiradus greta su pilnavertėmis monetomis ir blogesnėms monetoms apyvartoje, o valstybei verčiant jas imti neatsižvelgiant į jų metalinį turinį,

kiekvienas stengiasi mokėti blogesnę monetą. Į tai turi reaguoti prekyba, nes ji dėl mažesnio metalo kiekio blogesnėse monetose, turi nuostolių ir pradeda dėl to kelti kainas. Pakyla taip pat ir metalo vertė, tuomet apsimoka pilnavertes monetas sulydinti ir parduoti kaip metalą. Pagaliau, geresnės monetos išnyksta iš apyvartos, o pasilieka tik blogesnės monetos. Iš tokio patyrimo Greshamas išvedė dėsnį: blogosios monetos išstumia iš apyvartos gerąsias monetas.

Valstybė, pasilikdama sau išimtiną teisę tvarkyti monetų kalimą, nustato, kaip jau sakyta, monetų tipus, kurių turi būti kalami, monetų skaičius (dviličiai, penkialičiai ir t. t.) ir prabą. Tuo būdu praktiškai nustatomas piniginis vieneto vartojimas. Praktikoje pirkliai gali naudotis dar ir kitais piniginiais vienetais. Valstybė nieko negali priversti perkant ai parduodant tik savo monetomis naudotis. Tačiau tais atvejais, kai atskiri asmenys kreipiasi į valstybę pagalbos (teismai, išieškojimai ir t. t.), valstybė reikalauja, kad atsilyginimas įvyktų jos nustatytais pinigais. Tokią įstatymų nustatytą priverstinę pinigų rūšį sudaro šalies valiuta. Tačiau įstatymai tokį būtiną monetų ėmimą nustato ne dėl visų pinigų. Valiutos monetos, kurios eina neaprėžtu kiekiu, vadinasi kurantinės monetos, tos kurios gali būti priimamos aprėžtu kiekiu — biloninės. Pastarosios kalamos paprastai iš menkesnės vertės metalo ir tarnauja smulkiai apyvartai. Pas mus biloninės monetos kalamos iš sidabro ir vario aliumini-

jaus. Pagal mūsų įstatymą iš 1924 m. birželio mėn. 20 d. mokant niekas negali būti verčiamas priimti: sidabro pinigais daugiau kaip 50 litų; vario aliuminijo pinigais daugiau kaip 10 litų.

Metalinės valiutos monetų mainovertei pagrindinės vertės turi klausimas, ar monetos gali būti l a i s v a i k a l a m o s ar ne. Laisvai kalamos monetos visados palieka metalu, visuotina gėrybe, kurios netiesioginis (pinigams kalti) vartojimas priklauso nuo tiesioginio tinkamumo — jo vertės, kaip prekės. Laisvai kalant, galimas fizinis pakeitimas monetų į metalą ir metalo į monetas. Dėl to moneta negali turėti nei didesnės nei mažesnės vertės, kaip esamas joje metalas (išskyrus kalimo išlaidas). Jei metalas gabalais turėtų didesnę mainovertę, tai tuomet monetos būtų suliedinamos ir eitų kaip metalas; jei monetos turėtų didesnę mainovertę, tai kiekvienas kaldintų iš metalo monetas ir metalas eitų, kaip monetos. Piniginio metalo mainovertės pakitimai turi pakeisti ir iš jo nukaltų monetų mainovertę. Šios mainovertės valstybė negali pakeisti: nei padidinti, nei sumažinti. Jei ji tam tikrą metalo gabalėlį pripažino teisėta mokėjimo priemone (valiuta), tai dar nereiškia, kad ji nustatė ir jos mainovertę. Todėl galima sakyti, kad laisvai kalamos monetos turi savą vertę.

Visai kitaip dalykai atrodo, esant ne laisvai kalamoms monetoms. Čia galima tik viena: monetas sulydinti į metalą, bet jokiu būdu ne metalą į monetas. Vadinasi, jose esančio metalo mainovertė negali būti aukštesnė, kaip monetos mainovertė, bet gali

būti atvirkščiai: monetos turėti aukštesnę mainovertę kaip metalas. Tokios monetos neturi savarankiškos mainovertės, kuri remtųsi esamo jose metalo verte; jos teturi išvestinę vertę iš piniginio vieneto. Į tokių monetų rūšį tenka priskirti jau minėtas bilonines monetas, kalamas smulkiai apyvartai, smulkiai grąžai. Jas kala iš metalo mažesnės vertės (sidabro, vario, nikelio, bronzos, aliuminijaus ir t.t.). Kad tokios monetos turėtų savo vertę, į jas tektų įdėti tenkantį jų vertei metalo kiekį, kuris turėtų būti labai mažas, jei tai būtų auksas. Dedant į tokias mažos vertės monetas atitinkamus kitų metalų kiekius, tektų susidurti su kliūtimis. Tarp taurių metalų mainoverčių santykiai nesti pastovūs. Jie yra linkę kitėti sidabro nenaudai. Pakitėjus metalo vertei aukščiau nustatyto santykio, apsimokės bilonines monetas sulydinti ir parduoti kaip metalą. Dėl to biloninės monetos turės išnykti iš apyvartos. Dėl to jos ir kalamos visados iš mažavertės metalinės medžiagos, savos mainovertės neturi, o valstybė jų vertę prilygina piniginio vieneto vertei. Tačiau nevisados biloniniai pinigai seka piniginio vieneto vertę. Jei piniginio vieneto vertė tiek nukrinta, kad smulkios monetos — jo trupmenos—turi metalo vertę aukštesnę už normalinę jų vertę, tai tuomet apsimoka lydinti smulkias monetas ir parduoti kaip metalą.

Biloniniai metalo pinigai negali būti laisvai kalami. Juos kala pati valstybė savo sąskaita. Savaime suprantama, kad davus teisę laisvai kalti nepilnavertes bilonines monetas,

pilnavertės tuojaus išnyktų iš apyvartos pagal Greshamo dėsnį. Valstybė, kaldama mažavertes monetas, daro neblogą operaciją. Užuot savo išlaidas apmokėjus auksu, už auksą perka mažesnės vertės sidabrą ir iš jo nukaltomis monetomis apmoka išlaidas. Valstybei tuo atveju reikia mažiau aukso, kaip išmokant aukso pinigais. Bet jei valstybė tokias operacijas be atodairos darytų, tai išnyktų iš apyvartos pilnavertės monetos — jos būtų iškeistos į bilonus ir patektų į privatinių asmenų kišenius, užuot patekę į iždo kasas. Dėl to turėtų pakitėti ir piniginio vieneto vertė. Norėdama to išvengti, valstybė turi: 1. aprėžti biloninių pinigų kiekį, mokant jais; 2. neleisti neaprėžto biloninių pinigų kiekio.

1. Biloninių pinigų mokamosios jėgos aprėžimas sudaro teisinį skirtumą tarp kurantinių ir biloninių monetų, bet aišku, kad šis teisinis skirtumas tėra pasekmė kito skirtumo — būtent, ūkiško skirtumo tarp monetų su sava verte ir monetų, kurių vertė priklauso nuo kitų monetų vertės ir nustatyta įstatymų.

2. Antras aprėžimas liečia kalimą. Biloninių monetų skaičius turi būti pakankamas apyvartai. Per didelis jų skaičius apyvartoje aprėžiamas tuo, kad valstybė, kuri bilonines monetas leidžia, prisiima priedermę jas keisti į pilnavertes monetas. Atsiradus daugiau tokių monetų apyvartoje, jos vėl grįžta iždui. Bet tam tikrais atvejais gali būti nustatomas ir tam tikras jų kontingentas, kuris gali būti absoliutinis, išreikštas tam tikra cifra, arba re-

liatyvinis, kai nustatomas tam tikras biloninių pinigų kiekis 1 gyventojui (pav., mūsų 1924 m. birželio mėn. 20 d. įstatyme nustatyta, kad valstybės iždui leidžiama išleisti į apyvartą: a. sidabrinių pinigų ligi 6 litų vienam gyventojui; b. vario aliuminijaus ligi 2 litų vienam gyventojui).

Piniginis vienetas gali būti nustatytas ne iš vieno metalo (monometalinė sistema), bet iš dviejų metalų (bimetalinė sistema). Šiandieną visuotinai yra įsigalėjusi monometalinė aukso valiuta. Pinigai gali būti ir popieriniai ženklai, mainomi į metalinius pinigus ir nemainomi į metalinius pinigus. Biloninė valiuta yra tokia valiuta, kurioje piniginis vienetas, kaip teisėta mokėjimo priemonė, neaprėžtu kiekiu nustatytas iš dviejų metalų, nustatant įstatymu tam tikrą tarp tų metalų verčių santykį. Jei bimetalinėje valiutoje nėra nustatyto teisėto tarp abiejų metalų verčių santykio, tat turėsime paralelinę valiutą. Jei valstybėje nustatyta dviguba valiuta, t. y., monetas galima kalti laisvai iš aukso ir sidabro, tai greitai gali pasirodyti tokios valiutos nepatogumai. Metalų verčių santykis priklauso nuo metalų gamybos sąlygų. Pinigų istorija rodo, kad santykis tarp aukso ir sidabro verčių dėl gamybos sąlygų pakitėjimo dažnai kinta čia vieno metalo, čia antro metalo naudai. Pereito šimtmečio antroje pusėje santykis tarp aukso ir sidabro siekė 1:15,5, paskutiniais laikais (1933 m. kovo m.) 1:76. Suprantama, kad tokiais atvejais laisvas monetų kalimas iš metalo, kurio vertė nukrito, turi

būti sustabdytas, nes pasireiškia Greshamo dėsnio veikimas ir apyvartoje palieka tik monetos iš metalo, su nukritusia verte, o pilnavertes monetas išgaudo spekuliantai. Sustabdžius laisvą kalimą iš vieno metalo, to metalo monetų, jei joms paliktos visos mokėjimo teisės, vertė priklauso nuo pilnaverčių monetų vertės (vadinamoji šlubuojanti valiuta).

Metalinių pinigų vertės pastovumas priklauso nuo vertės santykių su gėrybių vertėmis, o tam lemiamos reikšmės turi vienų ir antrų kiekiai. Nė aukso, nė sidabro prigimtyje nieko nėra tokio, kas padarytus iš jų pinigus darytų pastovios vertės. Kad aukso ir auksinių pinigų vertė nuo pereito amžiaus antrosios pusės ligi pasaulinio karo pradžios buvo apytikriai pastovi, tat priklausė nuo atsitiktinių sąlygų. Aukso gamyba per tą laiką apytikriai pakilo tuo pačiu santykiu, kaip ir gėrybių gamyba apskritai, todėl ir santykis tarp aukso pasiūlų ir gėrybių pasiūlų apytikriai buvo vienodas. Iškilus pasauliniam karui, sąlygos pasikeitė tuo būdu, kad dauguma valstybių atsisakė nuo aukso valiutos ir įvedė popierines valiutas. Tuo tarpu auksas suplaukė į tas valstybes, kurios išlaikė aukso valiutą — ypač į Amerikos Jungtines Valstybes. Didelis aukso kiekis turėjo iškelti kainas, tuo tarpu kaip kitose šalyse su popierine valiuta kainos, skaitant auksu, krito.

Pinigų apyvarta lengviau reguliuoti esant p o p i e r i n e i v a l i u t a i, dirbtinai pritaikant pinigų kiekį prekių kiekiui ir tuo išlaikant tarp jų nekintamą santykį. Poperinėje valiutoje pinigų kiekis ne-

priklauso nuo svyruojančių valiutos metalo gamybos sąlygų. Pinigų kiekis čia gali būti reguliuojamas arba valstybės, arba valstybės įgaliotų įstaigų. Tik jos vienos turi teisę leisti pinigus į apyvartą. Tačiau, esant popierinei valiutai, atsiranda pavojus, kad pinigai gali būti be saiko dauginami.

Poperinė valiuta yra daug elastiškesnė už metalinę valiutą. Mainų ūkio apyvartai reikalingas esti tam tikras pinigų kiekis, kuris nuolatos būtų apyvartoje. Pinigų kiekio dydis priklauso nuo pajamų dydžio, nuo mokėjimų terminų ir apyvartos greitumo, t. y., nuo laiko, per kurį atskiri individai palaiko pinigus pas save, ligi juos išleidžia. Perėjimas į piniginį ūkį reikalauja pakankamos to metalo atsargos, iš kurios daromi pinigai. Aukso valiuta tepavyko įvesti, padidėjus aukso gamybai dėl naujų aukso kasyklų suradimo ir technikos patobulėjimo. Nežiūrint į tai, metaliniai pinigai negali visiškai patenkinti pinigų apyvartos dėl to, kad pinigų reikalingumas per metus esti nevienodas. Jei žmonių vartojimas ir gamyba per tam tikrus laiko tarpus eitų vienodai (pav., jei per dieną vienodas kiekis prekių būtų pagaminamas ir parduodamas, jei kasdien algos būtų išmokamos ir t. t.), tai ir per tą laiką visados būtų reikalingas vienodas pinigų kiekis. Bet taip nesti. Gamybos proceso ilgis įvairiose gamybos šakose nėra vienodas; apyvartos laikotarpis pas kurpių siekia, gal būt, daugiausia vieną dieną, pas ūkininką ligi vienerių metų; kurpius gauna savo pajamas maždaug vienodai per ištisus metus mažomis pajamomis, ūkininkas di-

dumą pajamų po derliaus. Tą pat, kas buvo apie ūkininką sakyta, galima pasakyti ir apie kitas pramonės šakas — spirito, cukraus ir t. t. Iš to atsiranda dvejopos rūšies kliūčių.

Pinigų reikalingumas n e v i e n o d a s per metus, atsižvelgiant į didelius mokėjimus, sutampančius vienu laiku. Žemės ūkio šalyje esti didelis pinigų reikalingumas rudenį, kada tenka realizuoti derlius. Paprastai pirmomis mėnesio dienomis esti didesni mokėjimai, nes tomis dienomis susirenka daug vienlaikių mokėjimų. Tokius mokėjimų svyravimus negalėtų tinkamai patenkinti metaliniai pinigai, nes, pav., rudenį nesti daugiau aukso, kaip vasarą. To pasekme turėtų būti tai, kad esant didesniam pinigų reikalingumui aukso vertė pakiltų, o tat reikštų kainų kritimą ir palūkanų procentų padidėjimą. Sumažėjęs pinigų reikalingumas veiktų priešinga linkme. Per didelis palūkanų dydis varžytų gamybą. Ne be reikalo pinigus vadina tautos ūkio mechanizmo tepalu, kurio kiekis turi būti reguliuojamas pagal tai, ar mašina eina pilna ar tuščia. O tautos ūkio mechanizmas dirba ne vienodai lygiai apkrautas per metus: kartais daugiau, kartais mažiau.

Antros rūšies kliūtys atsiranda tiems, kurių g a m y b a t r u n k a i l g ą l a i k ą. Cukraus gamyba nuo cukrinių runkelių sėjos ligi rafinado pagaminimo trunka apie vienerius metus. Ši gamyba reikalauja daugelio žmonių bendradarbiavimo žemės ūkyje, transporte ir pramonėje, taip pat daugelio materialinių gėrybių. Nors šis gamybos procesas pada-

lytas tarp įvairių verslovių grupių, tačiau jis sudaro vis dėl to tam tikrą susietą savitarpiai vienetą, kol cukrus bus pagamintas ir klausiamas vartotojų, kurie už gatavą cukrų maž daug sumokės visa tai, ko jis buvo vertas. Bet kyla klausimas, iš ko cukraus gamintojai turi gyventi per tą laiką? Tiesa, kiekvienu gamybos momentu jie turi gėrybę, kuri po trumpesnio ar ilgesnio laiko tiks vartojimui, bet tuo momentu negalima jos nei parduoti, nei suvartoti. Kadangi jie jos negali tiesiog likviduoti (t. y., parduoti ir už gautus pinigus tenkinti savo reikmenes), tai jie stengiasi padaryti ją netiesioginiai likvidinga tuo būdu, kad kiti gamintojai ir vartotojai už ateityje likviduojamą prekę išduoda tarytum avansą, pinigais ar prekėmis, kurios jiems tuojaus reikalingos. Jiems reikalingas tuo laiku likviditetas tuo laiku dar nelikvidingų gėrybių, jiems reikalingas laikinis kreditas. Bet jis jiems reikalingas tada, kai jaučiama didžiausia metalinių pinigų stoka.

Šias kliūtis galima pašalinti kreditu ir mokėjimo grynais pinigais pakeitimu vadinamu g i r o mokėjimu. Įsivaizduokime centralinę įstaigą, kuri kiekvienam, kuris turi tuo laiku nelikvidingų gėrybių, išduotų kreditus, išreikštus metaliniais pinigais, ligi tų prekių vertės dydžio; bet tas kreditas būtų išmokamas kredito gavėjui ne gyvais pingais, bet jam būtų leidžiama visus mokėjimus tuo būdu atlikti, kad iš jo kredito būtų galima nurašyti kitų sąskaiton; taip pat įsivaizduokime, kad tokia centralinė įstaiga apima visus mainaūkio dalyvius, tuomet, nedauginant me-

talinių pinigų, galima būtų pašalinti abi kliūtis. Didelio pinigų reikalingumo laikais, kai, vadinas, daug yra tuo laiku nelikvidingų gėrybių, būtų išduota daug kreditų. Sakykime, kad cukraus fabrikas gavo 10.000.000 litų kreditą. Tuo kreditu jis apmokėjo savo darbininkus ir cukrinių runkelių statytojus tuo būdu, kad jiems teko atitinkamos gauto kredito dalys. Pastarosios vėl bus perduotos toliau, perkant prekes iš pirklių. Pastarieji, mokėdami už cukrų, pareiškia cukraus fabrikui tokioje sumoje pretenzijų, kiek buvo jau leista kredito. Tuo būdu cukraus fabriko skola būtų padengta, nes centralinėje įstaigoje jų aktyvo ir pasyvo saldo būtų išlygintas.

Jei nėra visuotinio giro mokėjimų, tai centralinė įstaiga gali išmokėti kreditus už tuo laiku nelikvidingas gėrybes s p a u s d i n t a i s pasižadėjimais, su kuriais kiekvienas, nors jis neturėtų ryšio su centraline įstaiga, atėjęs į ją galėtų pagal tuos pasižadėjimus reikalauti metalinių pinigų. Tokiais pasižadėjimais, kuriuos kiekvienas imtų dėl galėjimo juos išmainyti į metalo monetas, dabar kiekvienas, kuris turi nelikvidingų prekių, gali duoti savo statytojams arba tarnautojams, o šieji gali juos leisti toliau, mokėdami savo maisto produktų statytojams, o šieji jais mokėti už cukrų cukraus fabrikui. Cukraus fabrikas, surinkęs tuos pasižadėjimus, gabena centralinei įstaigai ir sumoka už savo kreditą, tuo būdu ir kredito techniški įrankiai, pasižadėjimai, atlikę savo uždavinį, išnyktų iš apyvartos. Šiuo paskutiniu atveju, kai nėra pilnos giro mokėjimų tvarkos, reikia,

kad centralinė įstaiga turėtų tam tikrą pinigų atsargą pasižadėjimams išpirkti, tuo tarpu pirmuoju atveju visiškai nereikėtų gyvų pinigų. Tačiau abiejų lyčių pagrindai yra tie patys. Pirmą sudaro giro mokėjimų sistema, o antrą banknotų sistema. Kadangi abi mokėjimų lytis atlieka tą pačią funkciją, tai galimas yra daiktas, kad abi šalia viena kitos veikia ir viena antrą papildo. Ir iš tikrųjų mes matome, kad šalyse su netobula banknotų sistema, labai yra išsiplėtę giro mokėjimai, o šalyse su tobula banknotų sistema mažiau yra išsiplėtę giro mokėjimai (Vokietijoje ir vidurio Europos šalyse).

Skirtumą tarp giro mokėjimų ir banknotų sistemos sudaro juridiškai techniški dalykai. Banknotų sistemoje piniginiams vienetams, kuriais išduodami kreditai, išleidžiami tam tikri popieriniai ženklai, banknotai, o giro sistemoje kreditai išduodami nurašymais pagal čekius. Piniginius vienetus sudarančiais ženklais, banknotais, moka kaip metaliniais pinigais be banknotų centralinės įstaigos tarpininkavimo. Giro centralinių įstaigų kreditais galima disponuoti tik perrašinėjant knygose; perrašymo dokumentas — čekis atlieka tuos pačius patarnavimus, kaip ir banknotas, kadangi ir jis yra tam tikro piniginių vienetų kiekio atstovas, bet jis nėra tokis patogus ir įsigalėjęs. Augąs pinigų reikalingumas pirmiausia patenkinamas banknotų sistema. Tobulos giro sistemos niekur nėra.

Pinigų vertė.

Pinigų vertės sąvokos. Nominalinė vertė. Perkamoji pinigų jėga. Jos priklausomybė nuo pasiūlų ir paklausų. Pinigų paklausų ir pasiūlų ypatumai. Cirkuliacijos greitis. Pinigų vertės santykis su piniginių surogatų kiekiu ir jų cirkuliacijos greitumu. Pinigų kursai. Perkamųjų jėgų paritetas. Mokamojo balanso reikšmė. Tarptautiniai vekseliai (devizai) ir jų kursai aukso ir popieriaus valiutose. Metalizmas ir nominalizmas.

Vieną iš svarbiausių pinigų problemų, kaip jau galėjome pastebėti iš to, kas ligi šiol buvo apie pinigus kalbėta, sudaro pinigų vertės problema. Pinigų vertė gali būti suprantama daugeliu prasmių. Visų pirmiausia kalba apie nominalinę pinigų vertę, kuri reiškia esamo pinigo santykį su piniginiu vienetu (5 litai, 100 litų, vienas svaras sterlingų, šilingas, centas ir t. t.). Kada kalba apie pinigų vertę, tai jąja supranta esantį mainų santykį tarp pinigų ir gėrybių, pinigų perkamąją jėgą. Be to, pinigų verte paprastai supranta ir santykį vienos pinigų rūšies su kita — dažniausia užsienio valiuta. Šiuo atveju turėsime pinigų kursą.

Mainų santykis tarp pinigų ir gėrybių — jų perkamoji jėga — priklauso nuo abiejų pusių ir nuo kitimų pinigų pusėje ir nuo kitimų gėrybių pusėje. Mainų santykis priklauso nuo prekių kiekių, kurie pristatomi į prekyvietę ir joje siūlomi. Gėrybių pasiūlai reiškia ne ką kitą, kaip pinigų paklausus. Todėl galima pasakyti, kad ir pinigų vertė priklauso nuo santy-

kio tarp pasiūlų ir paklausų, kur pasiūlais ir paklausais suprantama pinigų pasiūlai ir paklausai, kurių ypatingumas čia ir tenka ištirti.

Prekių paklausai savo visuma esti aprėžti jų kiekiu. Juo daugiau siūloma prekių, juo mažiau tenka iš pinigų pasiūlų atskirai prekei ir juo daugiau prekių tenka pinigų vienetui. Pinigų paklausai priklauso nuo siūlomo ir esamo prekių kiekio, kuris pasiskirsto esamiems pinigų pasiūlams.

Pagrindinės reikšmės pinigų pusėje turi pinigų pasiūlai. Pinigų pasiūlai, priešingai prekių pasiūlams, nenustatomi vieno tik jų esamo kiekio. Prekių pasiūlų dydis, paprastai, sutampa su esamu prekių kiekiu arba gamybos nustatomu kiekiu, tuo tarpu pinigų pasiūlai daug priklauso dar ir nuo kitų faktorių. Tas priklauso nuo to, kad esamas arba pagamintas prekių kiekis paprastai siūlomas vieną kartą, jei jis tuojaus nuperkamas ir išeina iš prekyvietės, tuo tarpu pinigai visados gali būti pakartotinai siūlomi, nes jie vėl grįžta į apyvartą. Dėl to ir pinigų pasiūlai tautos ūkyje yra daug didesni, kaip esamas pinigų kiekis. Antra vertus, jų kiekis gali būti mažesnis, jei dalis pinigų tuo tarpu visiškai nesiūloma, į prekyvietę neina, o sudaro kasos atsargą (vad. tezauruotus pinigus).

Dydį, kuris parodo, kaip dažnai pinigai apsiverčia per tam tikrą laiką prekyvietėje, vadina c i r k u l i a c i j o s g r e i t u m u. Tą dydį taip pat gali išreikšti laiku, per kurį duotas pinigų kiekis apsiverčia vieną kartą. Pinigų pasiūlus tuomet sudaro san-

dauga iš esamo pinigų kiekio ir jų cirkuliacijos greitumo. Esant vienodam pinigų kiekiui, pinigų pasiūlai esti juo didesni, juo didesnis jų cirkuliacijos greitumas, t. y., juo dažniau tas pinigų kiekis per tam tikrą laiką apsiverčia, pasirodo prekyvietėje pirkdamas, pakartotinai siūlomas, arba juo trumpesnis laiko tarpas, per kurį esamas pinigų kiekis vieną kartą apsiverčia.

Ne kiekvienas pinigas arba pinigų vienetas turi vienodą cirkuliacijos greitumą. Vienas verčiasi dažniau arba greičiau, kitas rečiau arba ir visiškai nesiverčia. Bet paėmę visą esamą pinigų kiekį gausime tam tikrą bendrą pinigų cirkuliacijos greitumą ir taip pat vidutinį cirkuliacijos greitumą atskiro piniginio vieneto.

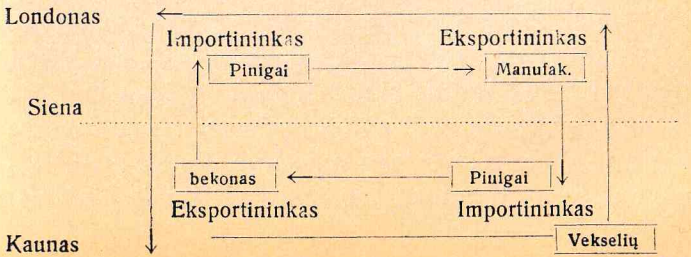
Pinigų pasiūlus sudaro taip pat ir mokėjimai, atliekami pirmiau minėtomis g i r o operacijomis (čekiais), taip pat ir vekseliais, jei jie apyvartoje pavaduoja tikrus pinigus. Pinigų pasiūlus sudaro ir tikrieji banknotai.

Tuo būdu bendrus pinigų pasiūlus sudaro suma pinigų ir jų pavaduotojų (atsiradusių kredito operacijų) padauginta iš jų cirkuliacijos greitumo. Šie pinigų pasiūlai per tam tikrą laiką stoja prieš prekyvietėje siūlomą pagamintų gėrybių kiekį. Santykis tarp šių pinigų kiekio pasiūlų ir per tą laiką pagamintų ir į prekyvietę patiektų prekių kiekių ir nustato piniginio vieneto vertę.

Mainų santykis tarp dviejų įvairių pinigų rūšių, jų kursas, principaliai turi atitikti jų p e r k a m ų j ų

jėgų santykį. Kiek tas liečia vietos įvairių rūšių pinigus, mes jau kalbėjome. Dabar palieka panagrinėti atskirų valstybių valiutų mainų santykius. Šiuo atveju perkamųjų jėgų santykis reiškiasi vieno ir kito tautos ūkio mokėjimo pasižadėjimų ir reikalavimų santykiu, vadinamu „mokamuoju balansu".

Šis mainų santykis paprastai išsireiškia tarptautinių vekselių (devizų) kursais. Mokėjimai užsieniui daromi ne faktinai persiunčiant pinigus per sieną, bet su vadinamų devizų pagalba, t. y., užsienyje mokamų ir užsienio valiuta išreikštų vekselių. Tų mokėjimų techniką galima parodyti šiuo pavyzdžiu. Paimkime eksportininką ir importininką Kaune ir Londone. Iš Kauno į Londoną eksportuojamas bekonas, o iš Londno į Kauną manufaktūra, abiejų 100.000 litų vertės. Kauno importininkas pasirašė vekselį 100.000 litų ir pasiuntė manufaktūros eksportininkui į Londoną. Šis parduoda jį Londono importininkui, kuris iš Kauno įvežė bekoną. Londono eksportininkas tuo būdu gauna už savo manufaktūrą pinigus. Londono importininkas apmoka bekoną Kaune tuo vekseliu. Kauno eksportininkas gauna jam priklausomą sumą iš manufaktūros importininko Kaune. Schematiškai tas taip atrodys:



Tuo būdu pinigai neperžengė valstybių sienų—jie perėjo iš importininkų eksportininkams. Vekselis padarė pilną ratą, išlygindamas mokėjimus tarp vietinio ir užsienio importininko ir eksportininko. Esant didesniam devizų kiekiui Londone ir Kaune, gali susidaryti tam tikra devizų prekyvietė (birža), kurioje susitinka vekselių paklausai ir pasiūlai. Vekselis yra nors svarbiausia, bet ne vienintelė užsienio mokėjimų priemonė. Tam pačiam tikslui tarnauja ir čekiai. Be to, užsienio metaliniai ir popieriniai pinigai tiesiog perkami ir parduodami.

Užsienio vekseliais atsiskaitymo tvarka patogi abiem pusėm. Vekselio gavėjas, parduodamas vekselį, tuo sutaupo, jei jis gauna tinkamą kainą, ne tik pastangas, bet ir kaštus, kurie atsirastų gaunant užsienio pinigus ir paverčiant juos į vietos pinigus. Tas, kuris vekseliu padengia savo skolą, taip pat sutaupo pastangas ir kaštus, kurie būtų susiję su pinigų persiuntimu. Dėl to toki užsienio vekseliai nuolatos siūlomi ir klausiami. Ir pagal jų pasiūlų ir paklausų santykį nusistato ir jų kaina arba kursas. Santykis tarp pasiūlų ir paklausų tokiems vekseliams nusistato pagal santykį turimų gauti iš užsienio sumų iš vienos pusės, ir turimų mokėti užsieniui iš antros pusės, t. y., pagal m o k a m ą j į b a l a n s ą. Jei mokamasis (atsiskaitomais) balansas pusiausvyroje, tai lygiai tiek pat vekselių bus siūloma, kiek jų klausiama ir jų kursas nusistatys laisvoje prekyboje pagal perkamųjų jėgų santykius tarp vekselyje pastatytos užsienio sumos ir jo kainos, mokamos vietiniais pinigais.

Jei vekselis būtų brangesnis, tai tat reikštų užsienio prekių pabrangimą ir užsienių prekių pirkimas būtų suvaržytas. Atvirkščiai esant, susidarytų patogesnės sąlygos pardavimui į užsienį ir išvežimas būtų išplėstas. To pasekmė būtų užsienio vekselių paklausų ir pasiūlų santykio pasikeitimas ta linkme, kad padidėtų jų pasiūlai ir nukristų paklausai ir turėtų kristi už vekselį mokama kaina. Priešingu atveju, jei užsienio vekselis būtų pigesnis, kaip tat atitinka perkamų jėgų paritetui, tat reikštų užsienio prekių įpirkimo papiginimą ir vietinių prekių pardavimo pasunkinimą užsienyje. To pasekmė būtų pasikeitimas santykio užsienio vekselių pasiūlų ir paklausų ta linkme, kad sumažėtų pasiūlai ir padidėtų paklausai ir už vekselį mokama kaina turėtų pakilti.

Jei atsiskaitomasis balansas yra aktyvus, t. y., turimos iš užsienio gauti sumos yra aukštesnės, kaip turimos mokėti užsieniui, tai užsienio vekselių pasiūlai bus didesni, kaip paklausai ir vekselių kursas nukryps nuo perkamosios jėgos pariteto patogia prasme vietiniams pinigams. Jei atsiskaitomasis balansas yra pasyvus, t. y., pasižadėjimai užsieniui yra didesni, kaip reikalavimai iš jo, tai užsienio vekselių paklausai bus didesni, kaip pasiūlai ir vekselių kursas nukryps nuo perkamų jėgų pariteto priešinga prasme. Šie nukrypimai padarys jau minėtų pasikeitimų mainuose su užsieniu ir tuo pat atsiskaitomame balanse ir vėl pakreips vekselių kursų judėjimą perkamų jėgų pariteto linkme.

Jei turima reikalas su dviem valiutom iš vienodos medžiagos su sava verte, pav., aukso, tai vekselių kursai gali būti nustatomi kitaip, būtent, pagal medžiagų kiekius, esamus abejuose pinigų vienetuose, nes tuo atveju viena pinigų rūšis lengvai gali būti paverčiama į kitą. Nuo to santykio tegalimi maži nukrypimai, kuriuos nustato kaštai, reikalingi padėti, paverčiant vieną valiutą į kitą: lydymo, persiuntimo, kalimo ir palūkanų nustojimo per tą laiką. Jei tokia valiuta išrašyto užsienio vekselio kaina aukštesnė už metalo kiekio santykį su tų kaštų suma, tai tokis vekselis nebus daugiau klausiamas ir naudojamas užsienio mokėjimams. Jei, atvirkščiai, kaina, kuria galima gauti už tokios rūšies vekselį, mažesnė yra, kaip metalo kiekio santykis atėmus tų kaštų sumą, tai tokių vekselių niekas nesiūlys ir turimas gauti iš užsienio sumas nerealizuos tuo būdu. Abu šiuos punktus, žemiau kurių užsienio vekselių kursas negali kristi ir aukščiau pakilti, vadina „aukso punktais“— žemutiniu ir viršutiniu.

Esant įvairių rūšių metalo valiutoms taip pat nusistato tam tikros ribos jų mainų santykiams, kurios priklauso nuo abiejų metalų verčių santykių ir jų persiuntimo ir kalimo kaštų. Esant popieriaus valiutoms, apskritai nėra ribų nukrypimui nuo natūralinio pariteto, kuris čia išimtinai nustatomas perkamų jėgų santykio. Čia vekselių kursai nusistato pagal atsiskaitomąjį balansą.

Su pinigų vertės aiškinimu yra susijusios dvi pinigų teorijos: metalizmas ir nominaliz-

mas. Pirmasis pinigų vertę aiškina tik metalo vertė ir tinkamiausia valiuta laiko tokią, kur visos monetos ir popieriniai pinigai gauna savo mainovertę iš laisvai kalamų metalų monetų. Nominalizmas gin-čija nuomonę, kad pinigų mainovertė kyla iš piniginio metalo, pinigus jis laiko abstraktine idėja — nomen, o materialinius pinigus laiko tik išoriniu tos idėjos atstovu.

Jei kiekvienos pinigų sistemos tikslas yra išlaikyti pastovų piniginį vienetą, tai patyrimas įrodė, kad su metalu susieta valiuta pastovesnė yra, kaip nominalinė — popierinė valiuta. Bet tat yra vienintelis metalinės valiutos geras ypatumas. Negalima iš principo sakyti, kad tik metaliniai pinigai su laisvu kalimu yra tikri pinigai, o visos kitos pinigų formos tėra pinigų surogatai. Ir aukso valiuta nėra absoliučiai pastovi, nes ir aukso santykis su kitomis gėrybėmis kitėja.

Nominalinė popierinė valiuta atsiranda paprastai iš sunkios valstybės finansų būklės, kai valstybė ją ne tik įveda, bet ir naudoja tam, kad leistų nepadengtus ir nekeičiamus banknotus. Be to, nominalinės valiutos laikai istorijoje paprastai būdavo karo ir pokariniai laikai, taip kad jos įvedimas būdavo susijęs su giliais visuomenės ūkio pakitėjimais ir trukdymais. Bet šie trukdymai necharakterizuoja nominalinės valiutos, kaip tokios. Čia svarbu klausimas, ar nominalinė valiuta socialines kovas dėl pajamų gali išlaikyti tokiose ribose, kad piniginio vieneto turinys žymiai nepasikeistų. Metalo valiutoje piniginių

pajamų sudarymas yra aprėžtas piniginio metalo verte. Be to, aukso valiuta, apie kurią praktiškai šiais laikais galima kalbėti, mechanizuodama įvairių valstybių mainų paritetus, palengvina tarptautinius mainus.

Infliacija ir defliacija.

Infliacijos sąvoka. Pinigų ir kreditų infliacija. Defliacijos sąvoka. Pinigų ir kreditų defliacija. Pinigų vertės kitimo įtaka devizų kursams. Infliacijos pasekmės kreditoriams ir debitoriams. Pinigų vertės matavimas kainų indeksais. Tautos ūkio apyvartos voliumas. Popierinių pinigų infliacijos pašalinimo būdai (konsolidacija ir devalvacija).

Pinigų pasiūlų padidinimas be tuo pat laiku gėrybių pasiūlų padidinimo vadinasi infliacija. Infliacija gali būti ir metalinių ir popierinių pinigų. Esant popieriniams pinigams, jie pagal norą gali būti dirbtinai padidinti. Todėl ir infliacija, esant popieriniams pinigams, labiau gali pasireikšti, kaip esant metaliniams pinigams. Pinigų infliacija gali įvykti ir plečiant kreditus be atitinkamo gamybos ir prekių apyvartos didėjimo — tat bus kreditų infliacija. Paprastai ir pinigų ir kreditų infliacija eina kartu, nes kreditų išplėtimas daugeliu atvejų priklauso nuo esamo pinigų kiekio. Dirbtinai didinant pinigų kiekį, pinigų pasiūlai visuomenės ūkyje gali daug didesniu santykiu kilti, kaip pinigų kiekis auga, nes, paprastai, vienkart pradeda augti ir pinigų cirkuliacijos greitis, kuris šiaip yra, paly-

ginti, konstantinis faktorius. Tuomet pinigų vertė, savaime suprantama, labiau mažėja, kaip tat išeitų vien tik iš pinigų kiekio didinimo.

Priešingas infliacijai reiškinys yra defliacija (restrikcija arba kontrakcija), kai pinigų kiekis dirbtinomis priemonėmis sumažinamas. Pinigų (taip pat ir kreditų) defliacija paprastai pakelia pinigų vertę. Pinigų vertės kilimas defliacijoje, kaip ir jos kritimas infliacijoje nebūtinai eina tuo pačiu santykiu, kaip pinigų sumažinimas, bet mažiau, nes pinigų vertės kilimas gali būti stabdomas cirkuliacijos greičio padidėjimu. Defliacija, mažinant pinigų kiekį, gali ir nesumažinti pinigų vertės, nes difliacija gali paliesti tik tezauruotų pinigų išėmimą iš apyvartos.

Pasikeitus vienos šalies pinigų perkamajai jėgai, neišvengiamai turi pasikeisti ir santykiai tarp pinigų šios šalies ir kitų šalių ir tas išsireikšti atitinkamu kursų nusistatymu. Pinigų vertės kritimas vienoje šalyje reiškia užsieniui patogesnes pirkimo sąlygas. Tat reiškia eksporto padidėjimą, tuo pat ir užsienio mokėjimų padidėjimą šiai šaliai, o to pasekmė esti šios šalies devizų paklausų pakilimas, drauge ir piniginio vieneto perkamos jėgos pakilimas, kas reiškia patogių įpirkimo galimumų sumažėjimą. Devizų kursai gali ir kitokiais atsiskaitomojo balanso pakeitimais — kapitalų išplūdimu arba antplūdžiu, ir eksporto bei importo pakeitimais — laikinai nukrypti nuo perkamų jėgų pariteto, bet neilgam. Kiekvienas nuo devizų kursų priklausąs mokamojo balanso pa-

keitimas tų pačių devizų kursų pasikeitimu veda į perkamųjų jėgų santykio atstatymą.

Pinigų vertės pakitėjimai turi gilių pasekmių tautos ūkiui ir atskirų jos narių gerovei. Jei drauge su pinigų vertės pakitimu pakitėtų vienu laiku ir vienodai visų prekių kainos, tat reikštų tik formalų pakitėjimą dydžių, kuriais išreiškiamos kainos. Tačiau praktikoje tokio vienlaikumo ir vienodumo visų kainų kritimo ar kilimo, keičiantis pinigų vertei, nebūna. Priežastis to yra tai, kad produktai ir gamybos priemonės, kurios reikalingos jiems pagaminti, ne vienu laiku pakliūva į prekyvietę, ir kadangi, didėjant ar mažėjant pinigų pasiūlams, tas didėjimas ar mažėjimas ne visus ūkio subjektus ir ūkio gėrybes vienu laiku paliečia, bet vienus pirmiau, kitus vėliau. Pav., padidėję pinigų paklausai ar sumažėję pasiūlai pirmiau paliečia produktus arba gamybos priemones. Tat priklauso nuo to, iš kurios pusės atsiranda padidėję pinigų pasiūlai, ar iš gamintojų gamybos priemonėms ar iš vartotojų vartojamiems dalykams. Pirmuoju atveju pirmiau pakils gamybos priemonių kainos, kaip produktų kainos, antruoju atveju įvyks atvirkščiai. Nuo pinigų pasikeitimo priklausąs prekių kainų pakitėjimas yra tokis procesas, kuris pirmiausia paliečia kai kurių prekių kainas, o paskum apima pamažėl ir kitas gėrybes.

Ne vienodas kainų pakitėjimas reiškia nevienodą ir pajamų susidarymą. Pinigų vertei pakitėjus, turi pakitėti lėšos tų, kurie jas visas arba iš dalies laiko pinigais, arba piniginiais dokumen-

tais. Pinigų vertės kritimas reiškia tų laikomų pinigais turtų vertės sumažėjimą, pinigų vertės pakilimas reiškia tokių turtų vertės padidėjimą. Atvirkščiai, pinigų vertės kritimas veda į piniginėmis paskolomis apkrautų turtų vertės pakilimą, o pinigų vertės pakilimas, atvirkščiai, skolomis apkrautų turtų vertės sumažėjimą. Pinigų vertei kintant santykis tarp kreditorių ir debitorių pakinta ir, būtent, ta prasme, kad infliacijoje išlošia debitorius, o defliacijoje kreditorius. Šie privataus pobūdžio turto vertės pasikeitimų santykiai ilgainiui daro įtakos ir visuomenės ūkiui, pasunkindami kredito davimą ir tuo kliudydami gamybai. Tą tenka pasakyti vienodai ir apie pinigų vertės kilimą ir kritimą. Kylant pinigų vertei, sunku kreditus įduoti, o smunkant — sunku gauti, nes pirmuoju atveju yra pavojaus kredito ėmėjui neištęsėti grąžinti paskolą, o antruoju kredito davėjui — negauti paskolintos pinigų sumos vertės. Taip pat pakeičiamas atskirų visuomenės grupių pajamų susidarymas, o dėl to pasikeičia ir įvairių prekių paklausai. Kylant gamybos priemonių kainoms pirmiau, kaip produktų kainoms, atsiranda pavojus netekti apyvartos kapitalo, nes pardavus produktus žemesnėmis kainomis, kaip gamybos priemonių kaštai, atsiranda nuostoliai. Tas veda į kapitalo vartojimą. Vietinei valiutai nukritus infliacijos laikais pasunkinamas ir žaliavų gavimas iš užsienio, o tas kliudo normaliai veikti pramonei.

Dar blogesnių tautos ūkiui pasekmių gali būti iš

defliacijos, kai pinigų vertė kyla. Pinigų vertei kylant, išlošia tie, kurie parduoda tokias prekes ir patarnavimus, kurių kainos turi tendencijos nekitėti ir tik daug vėliau nukrinta, kai pinigų vertė pakyla, ir pralošia tie, kurie parduoda tokias gėrybes ir patarnavimus, kurių kainos pirmiausia nukrinta. Jei produktų kainos anksčiau nukrinta, kaip gamybos priemonių kainos, tai verslovininkams tenka patirti sunkumų, mokant savo pasižadėjimus ir apsirūpinant gamybos priemonėmis, o tat gali vesti į visišką ūkio gyvenimo stagnaciją. Taip pat tenka susidurti su darbininkais, kurie nesutinka su algų mažinimu, prie kurio veda kainų kritimas. Taigi, defliacija kliudo gamybą ir ardo gerovę.

Pinigų vertė yra ne kas kita, kaip jos perkamoji jėga, kuri pasireiškia kiekiu tam tikrų gėrybių, gaminamų už pinigų vienetą. Dėl to ir pinigų vertės pakitimus tegalima nustatyti stebint ir tiriant gėrybių kainų pakitėjimus. Kadangi gėrybių kainos ne visos vienodai kinta ir nebūtinai visos turi ta pačia linkme keistis, o vienos gali kilti, kitos kristi, tai turi susidaryti tam tikras vidurkis, kurį galima pavadinti kainų lygiu. Kainų lygiui matuoti vartojamas tam tikras metodas, vadinamas kainų i n d e k s ų metodu. Jį sudaro tai, kad tam tikro laiko punktas, kaip išeinamasis matavimui, žymimas 100, o vėlesni kainų lygio pakitėjimai procentais to kainų lygio, kuris paimtas išeinamuoju punktu. Vienok kainų pakitėjimų matavimas duoda labai netikrą ir netobūlą pinigų vertės pakitėjimų išraišką. Net jei pavyktų apimti

matavimu kainas visų gėrybių, kurios verčiasi mainų procese, ir būtent, ne tik produktų, bet taip pat ir gamybos priemonių, ir, būtent, ne tik daiktinių gamybos priemonių, bet taip pat ir darbo jėgos, ši išraiška būtų visvien labai netobūla ir netikra. Nes svarbu ir tai, kuriais kiekiais apsiverčia gėrybės ir tai, kaip dažnai tie patys kiekiai apsiverčia. O kadangi daugeliu atveju visiškai negalima nustatyti kiekiai ir jų apyvartų kartojimasis, tai kainas daugina tam tikrais koeficientais, kurie reliatyviai išreiškia įvairių prekių reikšmę, atsižvelgiant į jų reikalingumo dydį tautos ūkyje. Tokius indeksus vadina atsvertais indeksais.

Tikslus ir tobūlas pinigų vertės matavimas reikalauja, kad būtų apimtos visos mainų procese padarytos apyvartos, ir, būtent, ne tik gėrybių ir darbo patarnavimų siaura prasme, produktų ir gamybos priemonių, bet taip pat žemės ir dirvos kapitalo įtaisymų, devizų ir valiutų ir t. t., trumpai tariant, visų mainų proceso objektų apyvartos. Tat vadina tautos ūkio apyvartos voliumu. Po to turėtų būti nustatyta kainų suma ir ši kainų suma lyginama su panašia kainų suma kitu laiku. Jei palyginus pasirodytų, kad tam pačiam apyvartos voliumui atlikti vėlesniais laikais reikalinga didesnė pinigų suma, tai reikš, kad pinigų vertė nukrito, jei pasirodys atvirkščiai, tai pinigų vertė bus pakilus.

Kadangi praktikoje toki palyginimai tik ypatingiems tikslams reikalingi, tai sudaromi specialiniai

indeksai tik tam tikros prekių rūšies kainų judėjimui nustatyti, kurie, savaime suprantama, tik labai apytikriai gali parodyti pinigų vertės judėjimą. Yra, pav., didmenų prekybos indeksai, mažmenų prekybos indeksai, valiutų ir devizų kursų indeksas ir t.t. Tik sutraukus visus šiuos indeksus į generalinį indeksą, gausime tikrą ligi tam tikro laipsnio pinigų vertės pakitėjimo vaizdą.

Popierinių pinigų infliacija gali būti pašalinama dviem būdais: k o n s o l i d a c i j o s ir d e v a l v a c i j o s. Konsolidacijos keliu — jei prekyvietės pinigų kursas pakeliamas ligi aukso pariteto, atskaičius banknotų keitimą į metalinius pinigus. Tam reikalinga išimti iš apyvartos popierinių pinigų perteklius mokesčiais.

Devalvacijos kelias reiškia piniginio vieneto vertės numušimą ligi popierinių pinigo prekyvietės kurso. Tuo atveju įstatymas pripažįsta prekyvietės kursą legaliu. Popierinių pinigų keitimas vėl atstatomas, bet jau metaliniais pingais su mažesniu metalo kiekiu. Devalvaciją galima padaryti ir paliekant nekintamą piniginį vienetą, bet išleidžiant naujus popierinius pinigus ir pakeičiant jais atitinkamu kursu senus popierinius pinigus. Pirmuoju atveju kainos nepakitėja, antruoju tautos ūkis turi pereiti į naują kainų sistemą.

Banknotai, valstybės notos ir popierinė valiuta.

Banknotų ir valstybės notų leidimo tvarka. Automatinė banknotų apyvarta. Banknotų įvairumas padengimo atžvilgiu. Banknotų vertės palaikymo būdai. Absoliutinis kontingentas ir jo nepatogumas. Kiti padengimo būdai. Diskonto ir kredito politika. Valstybės įtaka emisijos bankui. Valstybės notos ir jų skirtumas nuo bankų notų. Popierinės valiutos atsiradimas.

Banknotai tegali būti leidžiami tik su ypatingu valstybės sutikimu, jei valstybė pati nesiima leisti valstybės notų, kas labai retai atsitinka. Paprastai valstybė duoda teisę emituoti banknotus privatiems akcininiams bankams. Ta teisė gali būti duota vienam bankui: tat bus centralizuotas banknotų leidimas, arba kieliems bankams: tad bus decentralizuota banknotų leidimo sistema (J. A. Valstybės). Banknotų leidimas yra pelninga operacija, nes emisijos bankas skolina pinigus, kuriuos jis pats spausdina ir už kurių skolinimą ima palūkanas, pats palūkanų nemokėdamas. Kad bankas savo privilegiruotos padėties nepanaudotų piktam, siekdamas didžiausio pelno, o tarnautų tautos ūkiui, jo veikimas aprėžtas daugeliu atžvilgių.

Banknotų uždavinys yra, kaip jau matėme, tuo ar kitu laiku nelikvidingus produktus padaryti likvidingais, arba sudaryti laikinas pajamas išduodamomis paskolomis gamintojams tokių gėrybių, kurios reikalauja ilgesnio laiko. Jie turi atgal grįžti, kaip tik pats produktas tampa likvidingu. Tuo būdu banknotai skolinami už prekes (lombardą) arba už trum-

palaikius prekybinius vekselius. Banknotų apyvarta dėl to yra automatinė; tautos ūkis automatiškai įtraukia į save iš centralinių bankų (jais mes vadinsime banknotų emisijos bankus), kaip paskutinio kredito šaltinio, reikalingas apyvartos priemones ir, praėjus reikalui, grąžina jas atgal. Todėl mes ir sakome, kad banknotai yra elastiška apyvartos priemonė, ji prisitaiko apyvartai. Banknotai papildo metalinius pinigus. Centraliniai bankai surenka aukso atsargas: už banknotus perka aukso monetas ir aukso lydinius. Tuo jie ima iš apyvartos aukso pinigus ir juos pakeičia banknotais. Šiuo atžvilgiu banknotai praktikoje gali būti įvairios kilmės ir turėti įvairią ekonomišką prigimtį. Vieni iš jų yra pilnai p a d e n g t i a u k s u. Bankai, vietoje surinktų rūsyse aukso atsargų, leidžia į apyvartą banknotus. Jų uždavinys s a u g o t i a u k s ą n u o n u d i l i m o. Toki banknotai yra neelastiški pirmiau sakyta prasme ir neatlieka tų funkcijų, kurias banknotai turėtų atlikti.

Kas kita t i k r i e j i banknotai, kurie atlieka reguliuojančias funkcijas, jie yra elastiškas metalinių pinigų papildymas, reguliuoja laikui vienodą pajamų susidarymą ir tt. Šie auksu nepadengti banknotai paprastai esti padengti prekėmis arba kitomis lengvai realizuojamomis gėrybėmis.

Principialiai banknotai turi būti skolinami tik gamintojams. Nepaprastas banknotų leidimas be padengimo prekėmis arba jas atstojančiais dokumentais, o padengus iždo pasižadėjimais, sudarys valsty-

bės paskolą. Šios rūšies banknotai patenka į apyvartą ne dėl to, kad jie būtų reikalingi tautos ūkiui, bet dėl to, kad jie reikalingi valstybės finansams. Jų apyvarta nesireguliuoja automatiškai. Dažniausia, pradėjus tokiems tikslams leisti banknotus, sustabdomas jų keitimas į metalinius pinigus. Tuomet banknotai virsta popieriniais pinigais.

Banknotų leidimas įgalina pajamų sudarymą, nevartojant metalinių pingų. Tuo būdu susidaro dirbtinė perkamoji jėga, kuri nepalieka be įtakos kainoms ir piniginio vieneto vertei. Jei valstybės piniginis vienetas iš aukso, tai jo vertę nustato mainų santykis tarp aukso ir kitų gėrybių. Jei centralinis bankas sudaro pats pajamas arba jas remia, tai tuo nustato ir piniginio vieneto vertę. Tarp piniginio vieneto vertės ir absoliutinio piniginių pajamų aukščio nusistato tam tikras santykis. Jei centralinis bankas piniginių pajamų augimą padidina daugiau kaip tas santykis, tai piniginio vieneto vertę sumažina. Banknotais išreikštam piniginiam vienetui mažiau tenka prekių, kaip kad galėtų tekti piniginiam vienetui, išreikštam metaliniais pinigais. Kad to neįvyktų, piniginių pajamų susidarymą reikia laikyti tokiose ribose, kuriose šis santykis su metaliniu pinigų vienetu išliktų nekintamas. Tas turi reikštis ir atitinkamu banknotų leidimu. To tikslo siekia įvairiais įstatymų nuostatais, aprėžiančiais banknotų leidimą:

1. Nustatymu absoliutinio banknotų kontingento. Valstybė tam tikru įstatymu nustato visų apyvartoje esančių padengtų metalu ir nepadengtų bankno-

tų sumą (Prancūzijoje). Tokioje banknotų leidimo tvarkoje netikslu nedaryti skirtumo tarp metalu padengtų banknotų ir tikrųjų banknotų. Aprėžimas reikalingas tik pastariesiems.

2. Nustatant absoliutinį tikrųjų banknotų kiekį. Visiškai tikslu aprėžti tik tikrųjų banknotų leidimą, nes tik jie įgalina perkamosios jėgos atsiradimą be metalinių pinigų ir turi įtakos piniginio vieneto vertei. Nepadengtų metalu banknotų kiekis aprėžiamas tam tikru skaičiumi (Anglijoje, Peel'io aktu 1844 m.). Tačiau nėra galimas dalykas tam tikru skaičiumi nustatyti ir įspėti, kiek galima išleisti banknotų be piniginio vieneto apyvartos sukliudymo. Iš anksto tvirtai nustatytas banknotų kiekis vienu laiku gali būti per didelis, o kitu laiku per mažas, atsižvelgiant į kintamą pinigų reikalingumą. Dėl to banknotai nustoja buvę elastiški ir nepasiekia savo tikslo.

3. Nustatant santykį tarp tikrųjų banknotų ir metalu padengtų banknotų. Maksimalinė tikrųjų banknotų dalis negali būti didesnė už tam tikrą metalu padengtų banknotų dalį (pas mus Lietuvoje $^2/_3$ ir $^1/_3$ padengtų auksu). Kadangi metalu padengti banknotai apyvartoje atstoja ir pakeičia metalinius pinigus, tai minėtas santykis parodo santykį tarp metalu padengtų ir popierinių apyvartos ženklų. Šios sistemos gerąjį ypatumą sudaro tai, kad tikrų banknotų kiekis nustatomas ne tvirtu skaičium, o tikrų banknotų apyvarta nustatoma tam tikru santykiu su banko turimu metalinių pinigų kiekiu. Bet ir šis santykis nepasireiškia tokiu tvirtu visiems laikams

ryšiu. Reikalinga šis santykis nustatyti laisviau. Pozityvinį tos sistemos ypatumą sudaro banko pastangos rinkti metalo atsargas; iš to išeina ir tai, kad bankas stengiasi metalą iš apyvartos visiškai išimti ir metalinių pinigų apyvartą pakeisti banknotais, kas sutaupo auksinių pinigų sudilimą. Centralinis bankas tuomet tampa stambiausiu metalo atsargos savininku ir stambiu tarptautinės prekybos faktoriumi. Atitinkami nuostatai paprastai vadinasi nuostatais dėl p a d e n g i m o, kuris gali būti arba metalu ir bankinėmis priemonėmis.

4. Pasižadėjimu pakeisti banknotus. Geriausia priemonė prieš per didelį banknotų išleidimą yra priedermė pakeisti juos metaliniais pinigais. Jei bankas per dideliu banknotų išleidimu (infliacija) pradėtų didinti pingines pajamas ir mažintų piniginio vieneto vertę, tai banknotai vėl grįžtų į banką, išmainant juos į metalo monetas, nes patogiau būtų pirkti už aukso pinigus. Jei bankas nori išlaikyti nustatytą banknotų mainymą į auksą, tai ir leisdamas banknotus turi laikytis tam tikrų ribų.

Norint keisti banknotus, bankui reikia turėti tam tikrą atsargą metalo pinigų. Banknotams mainyti, ligi jų neišleistas per didelis kiekis, nereikia didelių rezervų, nes banknotai, kurie reikalingi apyvartai, paprastai negrįžta į banką tam, kad juos išmainytų. Visai kas kita esti, jei bankas leisdamas banknotus peržengia ribas. Apie to pasekmes jau buvo minėta.

5. Reguliuojant kreditų dydį ir diskonto dydį. Bankas, leisdamas banknotus į apyvartą, gali aprėžti

bankontų leidimą, atsakydamas ir mažindamas kreditus. Tačiau visuotinė priemonė banknotų apyvartai reguliuoti yra banko diskonto dydis. Diskontas centraliniuose bankuose turi visiškai kitokio pobūdžio, kaip kitose kredito įstaigose.

Kituose bankuose palūkanos nustatomos pinigų paklausų ir pasiūlų santykiu. Jei bankas turi daug indėlių ir maža kapitalo paklausų, tai jis turi sumažinti palūkanų dydį, nes laikydamas pas save lėšas, jis negalės mokėti palūkanų. Sumažinus palūkanų dydį aprėžiamas palūkanų dėjimas ir padidinami kredito paklausai. Priešingu atveju, bankai pakelia palūkanų procentą. Centraliniuose bankuose pinigų pasiūlai nesudaro apibrėžto dydžio — jie patys spausdina pinigus. Dėl to ir centraliniai bankai savo palūkanų politika nustato banknotų paklausus ir taip pat jų išleidimą. Tam tikram centralinio banko palūkanų dydžiui atitinka ir tam tikri pinigų paklausai. Pakėlus palūkanų procentą nuo 4% ligi 5%, atkris tie klientai, kuriems apsimokėjo imti paskolas iš 4%, bet jau neapsimokės imti iš 5%. Centralinis bankas savo diskontu nustato ir banknotų apyvartą. Centralinis bankas nesirūpina, kad apyvartoje būtų tam tikras tikrų banknotų skaičius; tuo jau rūpinasi patys klijentai. Banko rūpesnis yra grynai negatyvinis, jam svarbu tik, kad į apyvartą nepakliūtų tokis banknotų kiekis, kuris grėstų piniginio vieneto vertei ir taip pat banknotų iškeitimo galimumui. Jis visų pirmiausia atsižvelgia į įstatymų nuostatus, į absoliutinį ar reliatyvinį kontingentą, ir dažnai jau norėda-

mas išlaikyti kontingentą yra spiriamas, jei jis per siauras yra, diskonto procentą padidinti. Bet jei kontingento ribos yra perplačios, tai bankas banknotų apyvartą turės reguliuoti žemiau už kontingentą, nes kontingentas negalės visados tiksliai išreikšti faktino banknotų reikalingumo. Jau būtų per vėlu, jei jis lauktų, kada masėmis bus pristatomi iškeisti banknotai, kaip įrodymas to, kad jų jau per daug yra apyvartoje. Todėl bankas atsidėjęs turi sekti gamybos sąlygas, kad notų leidimu galėtų laikyti jas normalinėse sąlygose. Duodamas pigius kreditus bankas gali plėsti gamybą. Gamybos išaugimas aukščiau už tam tikras ribas gali vesti į suardymą pusiausvyros tarp gamybos ir vartojimo ir tuo pačiu į krizę.

6. Be to, valstybė ir kitomis priemonėmis gali versti banką laikytis savo politikoje ne didžiausio pelno siekimo dėsnio, bet tautos ūkio tikslų. Čia tenka turėti galvoje valstybės įtaką centralinio banko administracijai, gryno pelno nusavinimui, jei tas pelnas praneša tam tikrą normą, apkrovimą mokesčiais išleistų per tam tikrą normą banknotų ir tuo pat palūkanų dydžio padidinimą.

Nuo banknotų reikia skirti v a l s t y b ė s n o t a s. Valstybė gali leisti mokėjimo ženklus iš bevertės medžiagos ir duoti jiems tam tikrą mainovertę, t. y., valstybė gali versti kreditorius priimti jas ir taip pat pati priiminėti savo viešose kasose. Toki ženklai priimami ir prekyboje, nes tie, kurie juos priima, turi teisę sumokėti jais savo viešas ir privatines skolas. Toki ženklai yra pinigai su išvestine

mainoverte, kaip ir biloniniai pinigai. Jų leidimas naudingas yra valstybei. Kalbėdami apie biloninius pinigus, mes jau matėme, kas gali atsitikti, jei tokius pinigus nori naudoti kaip didesnį pajamų šaltinį, ir kad biloninius pinigus leidžiant, reikia laikytis tam tikrų aprėžimų, kad jų kalimas nepakenktų piniginio vieneto vertei. Biloninius pinigus valstybė kala ne dėl to, kad gautų iš to pelną, o dėl to, kad apyvartai reikalingi smulkūs pinigai.

Panašiai yra ir tuomet, kai valstybė imasi leisti tokias mokėjimo priemones ne dėl to, kad jos būtų reikalingos mainų ūkiui, o dėl to, kad pačiai valstybei finansiniais sumetimais reikalingos pajamos, kurios sudaromos tokių notų leidimu. Tokia priemonė laikoma nepaprasta ir tokias mokėjimo priemones valstybė traktuoja kaip laikiną paskolą. Tokių valstybės notų leidimas, esą, galįs būti laikomas lyg ir avansu iš mokesčių, kuriuos sumokėjus, valstybės notos galinčios išnykti iš apyvartos; dėl to mokesčių suma ir sudaranti ribą valstybės notų leidimui aprėžti ir tai, kas tą sumą praneša, yra neleistina ir veda į infliaciją. Ši argumentacija yra neteisinga, kaip pamatysime nagrinėdami valstybės notų piniginę esmę.

Iš viršaus valstybės notos visiškai esti panašios į banknotus. Vieni ir antri yra popieriniai pinigai, vieni ir antri iš esmės sudaro bepalūkinius skolos pasižadėjimus. Skolininku pagal banknotą yra centralinis bankas, pagal velstybės notą — valstybė. Banko notoje visados pasižadama, pristačius ją, sumokėti metalo pinigais; valstybės nota to beveik niekados ne-

žada. Valstybės notoje, valstybė pažada priimti notas savo kasoje, kaip metalo pinigus. Valstybės notų padengimą sudaro jų išėmimas iš apyvartos mokesčiais. Banknotus tautos ūkis įsiurbia iš banko, nes jam reikalingi jie papildyti metalinei apyvartai ir laiko atžvilgiu pajamoms reguliuoti, o valstybės notos pačios valstybės leidžiamos, neatsižvelgant į tautos ūkio pinigų reikalingumą ir tik dėl to, kad jos reikalingos valstybės finansų atžvilgiu. Banknotai grįžta atgal, kai jie tampa nereikalingi, jie yra elastiška apyvartos priemonė, tuo tarpu paleista į apyvartą valstybės nota palieka apyvartoje ligi tol, kol valstybės finansai įgalina ją išimti iš apyvartos; ji yra neelastiška.

Nekeičiamos valstybės notos niekados neturi savos mainovertės, jos teturi išvestinę vertę. Jei valstybės notos išleidžiamos greta su aukso valiuta, tai pradžioje jos turi metalo pinigų vertę, kuriai jos yra prilygintos, bet tik ligi tol, kol jų leidimu nepakeičiami žymiau pajamų santykiai. Valstybės notos tuomet lygiai tiek pat turi reikšmės, kaip ir biloniniai pinigai. Bet valstybės notos, kurios išleidžiamos neatsižvelgiant į tautos ūkio pinigų reikalingumą, o tik finansiniais valstybės sumetimais, paparastai gana greitai ir žymiai pakeičia pajamų, o kartu su tuo ir kainų santykius. Jų išleidimu valstybė visų pirmiausia sau sudaro dirbtines pajamas, kurios šiaip neatsirastų ir kartu pajamas tų, kuriems valstybė moka (valdininkams, rangovams). Priežastys, kurios spiria leisti notas (pav., karas) kartu sumažina ir

visą produktingumą (naikinamos gėrybės, nutolsta nuo darbo produktingos jėgos ir tt.). To pasekmė esti visuotinis kainų pakilimas ir piniginio vieneto vertės pakitėjimas. Piniginio vieneto vertė sumažėja, palyginti su metalo kiekio verte jame, ir metalinė valiuta nyksta. Pagal įstatymus galima mokėti ir auksu ir notomis, bet niekas nemoka aukso pinigais, jei jis žino, kad jis už aukso monetoje esamą aukso kiekį gali daugiau pirkti, kaip už popierinius pinigus. Kiekvienas mokės popieriniais pinigais, o metalinius pinigus sunaudos pelningiau. Nes, kaip visų prekių, taip ir aukso kaina papieriniais pinigais pakyla, dėl to ir aukso monetos, nors jos juridiniai turi vienodą mokamą jėgą, kaip ir popieriaus pinigas, laisvoje prekyboje aukščiau vertinamas. Skirtumas, kuriuo popieriniais pinigais brangiau reikia mokėti už aukso monetą, vadinasi a g i o. Jei agio draudžiamas, tai aukso monetos iš apyvartos išnyksta — iš dalies jos sulydinamos, iš dalies suslepiamos. Jei agio nedraudžiamas, tai atsiranda dvieji vieni kitų nepriklausomi piniginiai vienetai ir dvejos kainos: aukso monetomis ir popieriaus pinigais. Bet valiutos vienetu iš tikrųjų tampa išimtinai nominalinis piniginis vienetas, popieriaus vienetas. Juo ir reiškiama ir aukso kaina, kuri parodo agio aukštį ir aukso monetomis išreikštas kainas. Esant pastovioms kainoms popieriniais pinigais, kainos auksu turėtų labai svyruoti. Popierinių kainų pastovumas ir tuo pat popierinio vieneto priklausytų nuo pajamų, gamybos ir vartojimo pastovumo. Nežiūrint į tai, atskirų pre-

kių kainos gali labai pasikeisti, taip pat ir monetų metalo. Taip pat tuo atveju nėra jokios kliūties, kad monetos vieneto metalas gali turėti ir mažesnę kainą, kaip popierinis vienetas. Tuomet metalinių monetų mainovertė gali nukristi žemiau už popierinio vieneto turinį. Vadinasi, metalu reikia brangiau mokėti, kaip popieriaus nominalu. Šios rūšies skirtumas vadinasi d i s a g i o. (Austrų pavyzdys ligi 1878 m.).

Pinigų esmės atžvilgiu valstybės notos yra nenormalus dalykas. Pinigai tegali atsirasti ir didėti apyvartoje tik pagal tautos ūkiui jų reikalingumą. Apie valstybės notas to pasakyti negalima. Jos paleidžiamos į apyvartą ir laikomos apyvartoje be atsižvelgimo į tą reikalingumą. Jos nėra elastiškos ir negali reguliuoti pinigų vertės. Todėl ir valstybės notos netinka būti normalinėmis apyvartos priemonėmis. Jos yra valstybės paskola. Valstybės priedermė jas išimti iš apyvartos. Tat tik tuomet tegalima, jei valstybės finansai tiek pasitaiso, kad valstybė neverčiama gaunamų, mokant mokesčius, valstybės notų vėl leisti į apyvartą.

P o p i e r i n ė v a l i u t a. Valiuta yra teisėta mokėjimo priemonė. Jei popieriniai pinigai, banknotai arba valstybės notos, tam tikru įstatymu paskelbiami teisėta mokėjimo priemone ir dėl to gauna privalomą kursą, jie tampa juridiškai popierine valiuta. Ekonominiu atžvilgiu tuomet kalba apie popierinę valiutą, kai valiutos vieneto turinį nustato

ne pačių metalo monetų mainovertė. Tat ne visados dar bus, kai popieriniams pinigams nustatomas privalomas kursas. Privalomą kursą gali turėti taip pat ir keičiami banknotai, nes juridiškai ir faktiškai keičiami banknotai ir be privalomo kurso kiekvieno priimami. Nekeičiami banknotai ir valstybės notos be privalomo kurso yra neįmanomas dalykas, nes priešingu atveju jos neitų apyvartoje. Bet taip pat nekeičiami banknotai ar valstybės notos ūkiškai dar nereiškia popierinės valiutos, ligi jos, panašiai kaip ir biloninės monetos, išveda savo maino vertę iš metalo vieneto mainovertės (auksu pagrįstoje valiutoje), t. y., ligi jų leidimas ir apyvarta nedaro jokių pakeitimų pajamų santykiuose. Jei, pav., bilonų kontingento ribose smulkios monetos pakeičiamos popieriniais pinigais, tai ir jie, kaip ir smulkūs pinigai savo vertę gautų nuo monetų su laisvu kalimu, nes jie jokios įtakos pajamų susidarymui nepadarytų. Bet jei banknotai arba valstybinės notos yra nekeičiamos, tai tuomet pajamų sudarymas nustoja ryšio su metaliniu vienetu; banknotų ir valstybės notų leidimas taip gali veikti piniginių pajamų susidarymą, kad iš jų atsiranda nauja piniginio vieneto vertė.

Paskutinių laikų pinigų istorija Lietuvoje.

Pinigai rusų viešpatavimo laikais ir vokiečių okupacijos metu. Litų valiutos įvedimas. Lietuvos Banko notų keitimo tvarka į auksą.

Lietuva, patekusi rusų priklausomybėn, turėjo naudotis ir rusų pinigais. XIX amžiaus gale pradė-

jus kristi sidabrinių pinigų vertei (ligi to laiko rusai turėjo sidabro valiutą), buvo nutarta pereiti į metalinę auksu paremtą valiutą. Reforma buvo padaryta devalvacijos principu, t. y., keitimas į auksą buvo nustatytas 1,5 kredito rubliaus už vieną metalinį rublį. Bet kad nesudarytų nereikalingų kliūčių seniems kredito bilietams iškeisti į naujus rublius, buvo parinktas mažesnis piniginis vienetas, t. y., naujo rublio vertė buvo nustatyta lygi kredito rubliui aukso kapeikomis ($66^2/_3$ kap.). Todėl ir monetose, kurios atitiko pirmiau išleistiems aukso imperialui ir pusiau imperialui 10 ir 5 rublių buvo pastatyta 15 ir 7 rub. 50 kap. Po to buvo pradėta kalti naujos monetos po 10 ir 5 aukso rublius, kurios atitiko sumažintai auksinio rublio vertei ($^1/_{15}$ daliai imperialo). Tuo būdu buvo palengvintas nepastebimas perėjimas į naują valiutą. Įstatymas leido Valstybės Bankui leisti į apyvartą kredito bilietus (ligi 600 mil. rub. pusiau padengtus auksu, kas viršaus, padengtus rublį už rublį). Pilnaverčiai sidabro pinigai (900 dalių sidabro ir 100 vario dalis) — 50 ir 25 kapeikų monetos buvo paverstos biloninėmis monetomis su privalomu priėmimu ligi 25 rublių. Mažavertes sidabro monetes (500 dalių sidabro ir tiek pat vario) greta su vario pinigais privalomai turėjo būti priimamos ligi 3 rublių. Šios priemonės buvo nustatytos nuo 1897—98 metų. 1899 metais buvo išleistas ir atitinkamas monetų kalimo įstatymas ir tuo prieškarinė rusų pinigų monetų reforma buvo juridiškai baigta. Nuo reformos laikų rusų valdžia sten-

gėsi, kad padengimas būtų aukštesnis už įstatymais nustatytą normą. Tik 1906 metais padengimas prisiartino teisėtos normos, bet paskum vėl pakilo ir prašokdavo 100% teisėtą normą. Tokia atsargi pinigų politika buvo reikalinga pačiai rusų vyriausybei. 1898 m. ji pasižadėjo mokėti palūkanas užsienio kreditoriams aukso paritetu. Aukso valiuta palengvino gauti naujų paskolų ir paskatino kapitalų antplūdį į Rusiją. Prasidėjus karui keitimas kredito bilietų į auksą buvo sustabdytas ir dėl didžiojo karo įvykių ir revoliucijų kredito bilietai buvo be galo dauginami, kol galų gale nustojo visiškai vertės 1921 metų viduryje.

Iš Rusijos Valstybės Banko aukso atsargų Lietuva pagal sutartį su Sovietų Rusija 1920 m. liepos m. 20 dienos gavo 3 mil. aukso rublių, kaip dalį fondo.

1915 metais, įėjus vokiečių kariuomenei į Lietuvą, buvo išleisti įsakymai vokiečių popierines markes priiminėti aukso rubliaus pariteto (2,16=1 aukso rub.); prieš popierinius ir sidabrinius rublius vokiečių markei buvo nustatytas gana aukštas agio (1,66 mark.=1 rub.). 1916 m. balandžio m. 17 d. įsakymu prie „Ostbank für Handel und Gewerbe" buvo įsteigtas specialinis skyrius „Darlehnskasse Ost" vadinamiems „Obosto" rubliams apyvarton leisti ir Lietuvoje okupacinės valdžios iždinės emisijos banko funkcijoms atlikti. Pradžioje „ostrubliai" buvo vartojami apyvartoje paraleliškai su rusų rubliais ir vokiečių markėmis; bet jau tų pačių 1916 m. rugpiūčio m.

1 d. okupacinė valdžia paskelbė „obostus“ teisėta mokėjimo priemone Lietuvoje su tvirtai nustatytu markės ir rublio kursu (1 ostrublis = 1 rusų rubliui = 2 vokiečių markėm). Tuo pačiu įsakymu vokiečių okupacinė valdžia buvo pasižadėjusi „Darlehnskasse Ost“ apyvarton paleistus rublius, juos likviduojant, pakeisti tikraisiais rusų rubliais. Tačiau 1917 m. kovo m. 30 d. įsakymu anas pasižadėjimas buvo pakeistas nauju: likviduojant osto rublius žadėta pakeisti vokiečių markėmis po 2 markės už 1 rublį. Vėliau ir patys banknotai buvo pakeisti ir pavadinti tiesiog obosto markėmis.

1918 m. gale, susikūrus Laikinajai Lietuvos Vyriausybei, iš karto negalėta įvesti savos valiutos ir su ta pačia Darlehnskasse Ost buvo sudaryta sutartis, pagal kurią to banko išleistieji ir naujai leidžiami banknotai (obosto markės) ir toliau buvo palikti teisėtomis mokėjimo priemonėmis Lietuvoje, kol bus įsteigtas nuosavas emisijos bankas ir įgyvendyta savoji pinigų sistema. (1918 m. gruodžio mėn. J. A. V. doleris dar buvo lygus 8,27 mrk., o 1919 m. sausio m. 8,13).

1922 metais, kada vokiečių markė pradėjo strimagalviais kristi, ir Lietuvos vyriausybė pradėjo rimtai rūpintis savo valiutos įvedimu. 1922 m. rugpiūčio m. 9 d. Steigiamasis Seimas priėmė piniginio vieneto įstatymą, kuriuo Lietuvoje buvo įvesta „pinigų sistema, paremta auksu“. Piniginis vienetas nustatyta l i t a s=0,150462 gramų gryno aukso. Litas buvo pa-

dalytas į 100 centų. 1922 m. rugpiūčio m. 11 d. buvo išleistas ir Lietuvos Banko įstatymas, kuriam buvo suteikta išimtina teisė leisti apyvarton banknotus, kurių trečdalis turi būti padengtas auksu ir tie banknotai buvo paskelbti teisėtais mokėjimo ženklais, kurie turėjo būti priimami apyvartoje lygiai su aukso pinigais. Lietuvos Bankui dar oficialiai nepradėjus veikti jau buvo pradėti spausdinti laikinieji banknotai. Banknotų į aukso pinigus keitimo tvarką nustato finansų ministeris. Tačiau aukso monetų apyvarton ligi šiol nepaleista. Praktikoje Lietuvos Bankas visą laiką keisdavo savo banknotus į bet kurią užsienių valiutą be jokio aprėžimo, ir tuo būdu netiesioginiai palaikydavo lito kursą pagal jo aukso paritetą. 1931 m. vasario m. 14 d. visuotinio akcininkų susirinkimo nutarimu ir „Vyriausybės Žiniose" 1931 m. Nr. 348 ir pakeistų Lietuvos Banko įstatymo 13 § ir st. 25 § buvo nustatyta tokia banknotų keitimo tvarka: Lietuvos Bankas savo banknotus turi pareikalavus keisti: 1. arba Lietuvos aukso monetomis, 2. arba aukso lydiniais, skaitydamas 0,150462 gramų gryno aukso lygiomis 1 litui, 3. arba kurios pilnavertės užsienio aukso valiutos mokamais, pristačius, čekiais pagal dienos kursą, kuris neturi nutolti nuo pariteto daugiau, kaip kad aukso persiuntimo iš Lietuvos į čekio mokėjimo vietą išlaidos. Lietuvos Bankas kiekvieną kartą patsai pasirenka bet kurį nurodytą banknotų keitimo būdą. Keisti mažesnę, kaip 20.000 lt. banknotų, sumą Bankas neprivalo. Banknotai keičiami Lietuvos Banko centre.

Literatūra visam IV-jam skyriui.

A. Luschin von Ebengreuth. Allgemeine Münzkunde und Geld geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit, 1904. Ridgeway. The origin of metallic currency, 1893. Laum. Heiliges Geld. 1924. Schurtz. Grundriss einer Entstehungsgeschichte des Geldes. 1898. Laughlin. Principles of money. 1903. Simmel. Philosophie des Geldes. 4. Auf. 1922. Straipsniai HWB[4]: Wieser'io, Mildschuh'o, Zuckerkandl'io ir Bortkievicz'o, Knapp'o, Gutmann'o. Mises. Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel. 1924. Wagemann. Allgemeine Geldlehre. Moll. Die modernen Geldtheorien und Währungssysteme. 1926. Knapp. Staatliche Theorie des Geldes. 1921. Liefmann. Geld und Gold. 1916. K. Helfferich. Das Geld. 1921. I. Nicholson. A treatise on money and essays on monetary problems. 1903. A. de Foville. La monnaie. G. Obst. Geld, Bank- und Börsenwesen. Kacenelenbaum. Učenie o dengach i kredite. 1928. Tugan-Baranowsky. Bumažnyje dengi i metall. 1917. G. Cassel. Das Stabilisierungsproblem. 1926. R. G. Hawtrey. Währung und Kredit. (Vertimas iš anglų Currency ant Credit). 1924. Robertson. Money. 1924. Marshall. Money, credit and commerce. 1923. Keynes. A tract on monetary reform. 1923.

Lietuvių kalba. Argentarius. Pinigai, valiuta ir notų bankas, vertė K. Lišauskas. 1931. Stasys Kuzminskas. Lietuvos Banko Emisijos Politika. 1928.

Lietuvos pinigų istorija. M. Gumowski. Numizmatyka Litewska wieków średnich. Kraków. 1920. To pačio: Mennica wileńska w XVI i XVII wieku. Kirmis. Handbuch der polnischen Münzkunde, Posen. 1892. Vossberg. Münzgeschichte der Stadt Danzig, Berlin. 1852. Czacki: O litewskich i polskich prawach. Warszawa. 1800. K. Bolsumovski. Monety kijevskich kniazei. Kiev. 1909. Lietuvos Bankas 1922—1932. Kaunas. 1932.

V.

PAGRINDINĖS TAUTOS ŪKIO ŠAKOS.

Žemės ūkio ir kitos pirmykštės gamybos šakos.

Žemės ūkio gamybos ypatumai. Teisinis žemės nuosavybės valdymas ir jo išsiplėtojimas. Individualinės žemės nuosavybės varžymai. Žemės ūkio įmonių rūšys. Stambios ir smulkios žemės ūkio įmonės. Lietuvos ūkių dydžiai. Produktingumo ir rentabilingumo sąvokos. Intensyvumas. Valstybės priemonės žemės ūkiui kelti. Komasacija. Melioracija. Švietimas. Mašinos ir motorai žemės ūkyje. Žemės ūkio kredito klausimai. Žemės ūkio produktų kainų palaikymas. Žemės ūkio draudimas. Tarifai. Socialiniai žemės ūkio klausimai (dalių ir ordinarijų klausimas, laukų darbininkai, atstovybės). Miškų ūkis. Kalnų pramonė. Literatūra.

Žemės ūkio gamyba skiriasi nuo kitų gamybos rūšių tuo, kad joje ypatingos reikšmės turi žemė, kaip gamybos faktorius plačia prasme. Nuo žemės ypatumų, apie kuriuos jau teko kalbėti smulkiau nagrinėjant žemę, kaip gamybos faktorių, nuo žemės prieinamumo priklauso ir visa žemės ūkio gamyba. Ypatingos reikšmės iš tų ypatumų turi vadinamasis minimumo dėsnis ir mažėjančių žemės išdavų įstatymas.

Žemės ūkio gamybai ypatingos reikšmės turi teisinis žemės ūkio nuosavybės santykių reguliavimas. Pirmykščią žemės valdymo lytį sudaro giminės nuosavybė. Tačiau iš pastarosios atsiranda individualinė privatinė nuosavybė, kurios atsiradimas paskatinamas didesnės ir intensyvesnės gamybos reikalo, kuri neįmanoma būtų be tampresnio gamintojų ryšių su žeme.

Politinės sąlygos ir feodalinis režimas privedė valstybes beveik visur prie ūkininkų baudžiavos režimo. Visą žemės nuosavybės teisę turėjo tik bajorai, o ant jų žemių gyveną ūkininkai tik naudojo žemę už tam tikras duokles ir darbo priedermes. Ūkininkų baudžiava XIX amž. beveik visur išnyksta (Lietuvoje 1861 ir 1864 m.) kartu su feodalinės tvarkos išnykimu ir biurokratinės valstybės su apmokamų piniginėmis algomis valdininkų įsigalėjimu ir naujų demokratiškų politinių pažiūrų įsiviešpatavimu. Tačiau baudžiavai išnykti turėjo reikšmės ir grynai ūkiško pobūdžio priežastys. Baudžiavos ūkis buvo priešingas ir produktingumo kėlimui. Baudžiavos rinkliavos nustatytos nuo bruto pajamų sudarė lyg bausmę už žemės gamybos intensyvinimą. Be to, ūkininkų asmens ir turto varžymai sudarė kliūtį pažangesnei gamybai. Todėl baudžiava turėjo išnykti ir kaip neproduktinga gamybos lytis ir užleisti vietą individualinei paveldimai nuosavybei. Tačiau, individualinė žemės nuosavybė gali būti tuo būdu aprėžta, kad gali būti nustatytas tam tikras žemės dalijimo į sklypus suvaržymas, kad būtų

galima išlaikyti patogesnius žemės ūkio gamybos atžvilgiu ūkio vienetus. Kai kuriose šalyse yra įsigalėjęs paprotys pavesti visą ūkį, pav., vienam vyriausiam sūnui, kuriam dėl tokios tvarkos tenka ir didesnė turto dalis. Antra vertus, individualinės žemės nuosavybės teisės suvaržymą sudaro ir žemės reformos, kurių tikslas yra aprūpinti mažažemius ir bežemius žeme iš nusavintos žemvaldžių žemės. Tokia reforma iš vienos pusės kėsinasi į privatinę nuosavybę, iš antros pusės ją stiprina, daugindama savininkų skaičių.

Žemės ūkio įmonės pagal savo dydį gali būti skirstomos į stambias, vidutines ir smulkias. Be to, reikia skirti dar labai stambias, kurios vadinasi latifundijomis, ir labai mažas, vadinamomis parcelinėmis. Žemės ūkio įmonių dydžio kriterijų sudaro žemės plotas. Tačiau čia turi reikšmės ir derlingumas bei produktingumas. Stambių žemės plotų valdymas įgalina jų savininkus gyventi ne iš darbo pajamų, o visą materialinį, technišką ir verslovininko darbą pavesti svetimai darbo jėgai. Vidutiniai ūkiai paprastai dirbami pačių savininkų su jų šeimomis ir samdomais darbininkais. Smulkūs ūkiai dažniausiai apdirbami tik pačių savininkų su jų šeimomis. Parcelinis ūkis yra tokis mažas, kad jis negali sudaryti pakankamo pagrindo jo savininkui su šeima išmisti.

Stambaus ūkio gerą ypatumą sudaro geresnis aprūpinimas techniškais ir pirkliškais patarnavimais, geresnis aprūpinimas mašinomis, motorais ir kito-

mis padedamosiomis priemonėmis. Smulkių ir vidutinių ūkių gerus ypatumus sudaro pačio savininko rūpestingesnis darbų vykdymas. Stambūs ūkiai yra intensyvūs kapitalais, o smulkūs darbu. Visiška priklausomybė stambių ūkių nuo samdomos darbo jėgos mažina stambių žemės ūkių produktingumą. Todėl ir stambūs žemės savininkai dažnai ieško tokių gamybos šakų, kur darbo elementas užimtų antrą vietą, pav., javų auginimas, apdirbant juos mašinomis. Bet už tat smulkūs ir vidutiniai ūkiai intensyvesni gyvuliais ir jų produktais, kuriuos gaminant reikalingas gyvas žmogaus darbas. Socialiniu atžvilgiu smulkus ūkis aukščiau vertinamas, nes jis gali išmaitinti daugiau žmonių, kaip stambūs ūkiai. Parcelinis ūkis dažnai esti neproduktingas, nes jame negalima racionali sėjomaina, bet socialiniu atžvilgiu jis sudaro laukų darbininkams ir amatininkams paspirtį, ypatingai nedarbo laikais. Svarbu, kad parcelinių ūkių kiekis nebūtų perdidelis santykyje su kitais ūkiais.

Šių laikų žemės paskirstymas turi savo ekonomines ir politines priežastis. Buvo pripažintas įvairiais atžvilgiais — ekonominiais ir socialiniais, taip pat politiniais sumetimais daugelyje valstybių ir pas mus Lietuvoje — būtinas reikalas išlaikyti ir stiprinti ūkininkų luomas. Be jau minėto varžymo skaldyti ir taip mažus ūkius, imtasi vidaus kolonizacijos — žemės reformos.

Tokį pat tikslą turėjo ir mūsų žemės reforma. 1930 m. gruodžio m. 30 d. visuotinio žemės ūkio su-

rašymo duomenimis ūkių dydžiai taip atrodė Lietuvoje:

ha	Ūkių skaičius	%	Bendras plotas	%
1— 2	13.797	4,80	18.862	0,44
2— 5	39.666	13,80	135.214	3,13
5— 8	45.882	15,97	295.307	6,84
8— 10	32.355	11,26	287.590	6,65
10— 12	28.060	9,76	304.612	7,05
12— 15	31.512	10,97	419.123	9,71
15— 20	33.236	11,56	569.921	13,20
20— 30	34.197	11,90	826.593	19,14
30— 50	20.597	7,17	762.894	17,67
50—100	6.476	2,25	425.025	9,89
100—150	906	0,32	108.154	2,50
150—200	379	0,13	64.169	1,49
200 ha ir daugiau	317	0,11	101.050	2,34
Iš viso	287.380	100	4.318.514	100

Iš šios lentelės matyti, kad tirščiausiai ūkiai reprezentuojami bendrai Lietuvoje nuo 8 iki 10 ha. Ūkiai nuo 1 ha ligi 12 ha sudaro 55,59%, t. y., didesnę pusę bendro ūkių skaičiaus. Didžiausią plotą užima ūkiai nuo 20—30 ha, būtent, 19,14%. Čia jau reikia prisiminti, kad prieš žemės reformą etnografinėje Lietuvoje 60% visos žemės priklausė mažesniems ir vidutiniams ūkiams (nedaugiau, kaip 100 dešimtinių), kurie sudarė net 98,4% visų žeminin-

kų, o 2,6% žemės savininkų, turinčių žemės daugiau, kaip 100 dešimtinių, valdė 40% visos žemės.

Jau vertindami įvairių žemės ūkio įmonių dydžius, mes susidūrėme su produktingumo ir rentabilingumo sąvokomis. Produktingumas parodo mums santykį tarp gamybos išdavų (produktų sumos) ir žemės (ploto), vadinasi, parodo produktų vienetų skaičių iš ploto vieneto. Mes, pav., sakome ta žemė išduoda 20 kvintalų rugių iš hektaro žemės. Kadangi žemės ūkio produktai yra labai įvairūs (augalai, gyvuliai su daugybe jų rūšių ir produktų), tai, nustatant bendrą ūkio produktingumą, pasirodo, kad negalima suskaityti visus produktus, gautus per tam tikrą laiko tarpą, nes dalis jų pereina į kitus produktus, pav., javai, bulvės sušeriamos, — todėl tenka turėti galvoje tik paskutinius produktus, kurie eina šeimos reikalams arba prekyvietei. Norint visus ūkio produktus išreikšti vienu skaičiumi, tenka suvesti juos į vieną vardiklį, nes javų, bulvių ir mėsos sudėti į vieną skaičių negalima. Dėl to visus produktus tenka suvesti į vieną maisto vienetą, tuomet produktingumas išreikš reliatyvinę gamybos maisto vertę. Šiuo atžvilgiu galima vertinti ir matuoti produktingumą, kiek jis gali būti iš žemės ūkio gamybos gautas šalies gyventojams išmaitinti ir aprūpinti. Galima visus žemės ūkio vaisius išreikšti bendra mainoverte — pinigais — ir tuomet turėsime produktingumą, išreikštą reliatyvine gamybos mainoverte (reliatyvinė reiškia santy-

kyje su žemės vienetu). Antruoju būdu nustatant produktingumą, galima prieiti kitokias išdavas. Ten juk ne svarbu absoliutinis maisto vienetų skaičius, o čia piniginių vienetų, o santykis tarp įvairių produktų maisto ar piniginių vienetų. Negalima pasakyti, kad vienas produktas, kuris turi penkis kart daugiau maisto vienetų, kaip kitas, turėtų taip pat ir penkis kart didesnę vertę. Apskritai imant, abiejų verčių santykiai gana arti stovi vienas kito, bet atskirais atvejais gali būti žymių nukrypimų. Taip išreikštas produktingumas yra drauge ir vadinamosios bruto išdavos. Šis metodas išreikšti produktingumui ypatingai tuomet yra svarbus, kai produktingumas lyginamas su gamybos išlaidomis ir susiejamas su r e n t a b i l i n g u m o klausimu.

Palyginamasis Lietuvos su kitais kraštais (centneriais nuo 1 ha) javų našumo vidurkis 1927—1930.

	rugiai	kviečiai
Olandija	36,6	60
Danija	33,8	56,9
Vokietija	33,2	41,7
Lietuva	23,2	25,0
Prancūzija	22,4	28,8
Italija	26,1	24,5
Latvija	21,2	25,0

Gyvuliai 100 ha

	Lietuva	Latvija	Estija	Rytprūsiai
Arkliai	14,82	9,58	7,6	21,4
Raguočiai	27,15	26,54	22,3	50,9
Melžiamos karvės	17,11	19,48	14,9	24,0
Kiaulės	31,43	10,16	9,8	32,7
Avys	15,94	24,72	17,3	22,6
Žąsys	5,58	1,64	2,1	36,6
Vištos	84,09	51,00	30,8	155,7

Rentabilingumas reiškia ką kitą, kaip produktingumas. Produktingumas parodo žemės ūkio gamybos reikšmę visuomenės ūkio atžvilgiu, kaip bazės šalies gyventojmas išmaitinti, tarptautinei prekybai ir t. t. Bet tikras gamybos dydis privataus tautos ūkio sistemoje rikiuojasi pagal rentabilingumą: gaminama tai ir tiek, kas gamintojui apsimoka. Išdavos šiuo atveju suprantamos, kaip grynos piniginės išdavos. Ūkininkas taip tvarko gamybą, kad kiekvieną bruto išdavų piniginį vienetą gautų reliatyviai mažiausiomis išlaidomis ir kad apskritai grynas pelnas būtų didžiausias. Piniginės grynos išdavos vienodai priklauso ir nuo produkto kainos ir nuo gamybos išlaidų ir jas galima padidinti, paliekant nekintamoms gamybos išlaidoms, kainų pakėlimu arba, esant nekintamoms kainoms, gamybos išlaidų sumažinimu. Mainų santykiai tarp atskirų produktų taip susidaro, kad jų gamyba (ir vartojimas) esti pusiau-

svyroje. Jei pasirodo didesnis kurio nors produkto reikalingumas, tai, paklausams padidėjus, tuo tarpu paliekant tiems patiems pasiūlams, kaina pakyla. Ūkininkui mėsos gamyba tampa rentabilingesnė, jis ją didina ligi susidaro vėl nauja kainų pusiausvyra.

Arti produktingumo ir rentabilingumo sąvokų stovi ir intensyvumo sąvoka, kuri parodo mums produkto vieneto santykį su gamybos išlaidomis. Jei aš sakau, kad iš vienos žemės hektaro gaunama x produktų, o iš antros 2x, tai dar tas neparodo, kad tat būtų gamybos intensyvumo pasekmė, tat gali priklausyti nuo įvairaus derlingumo, nes galimas daiktas, kad didesnis produktingumas priklauso nuo didesnio derlingumo, nežiūrint į menkesnį gamybos intensyvumą. Todėl sako, kad produkto vienetas vienu atveju gautas su y išlaidų, antru atveju su 2y, — tat reiškia, kad antruoju atveju gamyba yra intensyvesnė, kaip pirmuoju.

Ceteris paribus — esant vienodam derlingumui — pasiekia aukštesnio produktingumo aukštesniu gamybos intensyvumu, savaime suprantama, kad aukštesnis intensyvumas dar yra rentabilingas. Tat nustato maksimalinių grynų išdavų dėsnis. Tat reiškia, kad ūkininkas nedidins gamybos išlaidas tiek, kad jos bendrai apsimokėtų, bet kad kiekvienas gamybos kaštų pakėlimas apsimokėtų, nepradėjus reikštis mažėjančių žemės išdavų dėsniui.

Sakykime, kad ūkininkas iš savo sklypo gauna 4 maišus javų su 50 vienetų išlaidų kiekvienam maišui, — taigi iš viso 200 išlaidų, ir gaudamas po

100 už maišą gauna 400, — grynas jo pelnas siekia 200. Jis gali derlių padidinti dar 4 maišais, bet tik padidindamas gamybos išlaidas, pav., ligi 75. Taigi, išleisdamas $4 \times 75 = 300$ jis gaus $4 \times 100 = 400$, — jam paliks dar 100 gryno pelno, o bendras pelnas dabar bus $100 + 200 = 300$. Sakykime, kad ūkininkas nori gauti dar iš savo sklypo ir trečiuosius 4 maišus, bet tat galima pasiekti su išlaidomis vienam maišui 120. Gamybos išlaidos sudarys $4 \times 120 = 480$, o pajamos $4 \times 100 = 400$. Tuo būdu gamybos padidinimas nuo 8 ligi 12 maišų reikštų ūkininkui 80 nuostolio. Iš bendro derliaus ūkininkas ir padidinęs gamybą nuo 9 ligi 12 maišų gautų gryną pelną $1200 - (4 \times 50 + 4 \times 75 + 4 \times 120 = 980) = 220$, bet grynas pelnas iš 8 maišų gamybos siektų 300.

Dėl to gamybos intensyvumas ir produktingumas turi savo ribas, siekiant gauti maksimum gryno pelno.

Valstybė kišasi į žemės ūkio gamybos tvarkymą, norėdama pasiekti tam tikrą interesą visuomenės ūkio atžvilgiu, būtent, pakelti žemės ūkio produktingumą. Čia jau gali turėti vietos ir socialiniai motyvai — noras palaikyti ūkininkiją. Valstybė savo tikslą gali pasiekti tik didindama ūkininkų grynąsias išdavas. Bet kadangi grynos išdavos iš vienos pusės priklauso nuo kainos, iš antros pusės nuo gamybos išlaidų, tai produktingumas tegali būti pakeltas arba k a i n ų p a k ė l i m u (pav., įvedant muitus), — kas esti susiję su nepatogiomis socialinėmis pasekmėmis (maisto produktų kainų pakėlimas ki-

toms socialinėms grupėms), — arba tuo, kad sumažinamos gamybos išlaidos ir bendra gamyba tampa ūkiškesnė. To galima pasiekti įvairiais būdais; galima palaikyti ūkiškesnių žemės ūkio vienetų sudarymą (žemės reforma, komasacija — sklypų panaikinimu, skirstymu į vienkiemius ir tt.); galima darbą tobulinti švietimu (mokyklomis, kursais, parodomis, bandomais laukais), žemės gerinimu (melioracija), kapitalų parūpinimu (žemės ūkio kreditu), mašinų, motorų parūpinimu ir tt.

Ties svarbesnėmis iš tų priemonių sustosime ilgiau. Čia paliesime žemės ūkio vienetą, darbo faktoriaus tobulinimą, žemės tobulinimą, mašinas ir motorus, žemės ūkio kreditą ir žemės ūkio produktų kainas ir muitus.

Žemės ūkio vieneto ūkiškumas visų pirmiausia priklauso nuo jo dydžio. Kuris žemės ūkio vieneto dydis esamu atveju yra ūkiškesnis ir geresnis apskritai negalima pasakyti, tat priklauso nuo konkretinių sąlygų. Tačiau, valstybė turi pašalinti kliūtis tokiam vienetui susidaryti. To siekia ir žemės reforma, sklaidydama stambius žemės ūkius. Čia jau tenka suminėti ir komasacija — skirstymas viensėdžiais ir vietoje kaimų su išmėtytais sklypais viensėdžių su visa žeme viename sklype sudarymas. Savaime suprantamas yra dalykas, kad dirbimas išmėtytų sklypų ir dar su privaloma sėjomaina yra brangesnis ir mažiau ūkiškas. Valstybė palaiko komasaciją arba tik tuo, kad ji tam tikslui sudaro nemokamus organus (žemės tvarkymui, matavimui ir tt.)

ir suinteresuotų nuožiūrai palieka įvykdyti komasaciją arba įstatymų nuostatais pripažįsta daugumai teisę priversti ir mažumą visiškai iš naujo pasidalyti žemes.

Žemės ūkyje laikomasi stipriai konservatizmo taip pat ir darbo metoduose. Žemės ūkį gamtos mokslų žinios vėliau pasiekia, kaip pramonę. Todėl žemės ūkio mokyklų uždavinį sudaro supažindinti ūkininkus su naujausiais technikos ir prekybos metodais. Šis uždavinys nėra lengvas, nes žemės ūkyje tenka turėti reikalo su daugybe vaisių ir produktų. Ne kiekvienas žemdirbys gali lankyti specialinę žemės ūkio mokyklą, todėl jau liaudies mokyklose būsimas ūkininkas turėtų gauti tam tikrų žinių. Pirmą specialinio švietimo laipsnį sudaro žemės ūkio žiemos mokyklos, kurios įgalina ūkininkų jaunimą praplėsti savo žinias. Aukštesnį laipsnį sudaro vidurinės žemės ūkio mokyklos, aukščiausią — žemės ūkio ir miškų aukštosios mokyklos.

Naudingų žemės ūkio žinių platinimas atliekamas per specialinę spaudą, knygas, keliaujamas bibliotekas, pranešimus, kursus ir parodas. Visa tai atlieka arba viešieji organai, arba tam tikros sąjungos. Čia jau įeina ir žemės ūkio bandymai, kurie padeda gamtos mokslų žinias pritaikyti konkretiniais atsitikimais. Taip, pav., ištiriama dirvos sudėtis ir iš to daroma išvada apie tai, kurie augalai geriausia galėtų tokiose žemėse augti. Išdalijus stambius dvarus, kurie tokiems tikslams patys galėjo turėti lėšų,

šio uždavinio atlikimas perėjo viešiems organams (tiesiogiai arba subsidijuojant tam tikras įstaigas).

Žemės melioracijos apima daugiausia žemės nusausinimus ir irigacijos darbus, bet čia jau įeina ir kiti žemės pagerinimai (drenažas), taip pat upių bei upelių tekmių reguliavimas, pylimų apsaugai nuo potvynių sukasimas. Viešieji organai subsidijuoja melioracijos darbus, palaiko savigalbos organizacijas, kuriamas tam tikslui, priverčia mažumas stoti į tam tikslui sudaromas kooperatines organizacijas. Melioracijos darbą valstybė palaiko tam tikra melioracijos kredito forma. Prie melioracijos darbų tenka priskirti ir patogų trąšų parūpinimą.

Mašinos ir motorai ir žemės ūkyje, kaip ir visur, pakeičia žmogaus darbą. Žmogaus darbo žemės ūkyje, palyginti, daugiau reikia; laiko ir vietos atžvilgiu jis yra išmėtytas, sunkiau apžvelgiamas ir organizuojamas, ir darbininkams nesudaro nuolatinio pajamų šaltinio. Darbo algų kilimas ir žemės ūkį spiria pereiti į mašinų ir motorų darbą. Žemės ūkio mašinų išsiplėtimas padarė paskutiniais laikais nelauktos pažangos. Taip pat įsigalėjo ir motorinė jėga; vartojama arimui — traktoriai, kūlimui, piovimui ir kūlimui drauge — combine'ai ir tt. Visa tai įgalino žemės ūkyje mažiau bevartoti rankų darbo. Štai, pav., Amerikoje, piaunant kviečius dalgėmis ir kuliant spragilais, vienam akrui nuvalyti ir iškulti javams reikėjo 35—50 darbo valandų. Pradėjus dirbti kertamąja mašina ir arkliniu grėbliu,

to pačio ploto javams apdirbti tereikėjo 25—40 valandų. Valant kviečius su kertamąja ir rišamąja mašina ir kuliant garine kulėja, akrui apdirbti tereikėjo 4—5 valandų. Dirbant combine'u ir nuimant tik varpas ir ta pačia mašina iškuliant, dabartiniais laikais tereikia $^3/_4$ valandos. Nemaža čia padėjo ir elektrofikacija. Kooperatinės bendrovės gali padaryti ir padaro mašinas prieinamas ir smulkiam žemės ūkiui.

Žemės ūkio gamybos problema, kaip ir apskritai gamybos, gali būti artimai susijusi su kredito klausimais, kuris kyla įgyjant patį ūkį (perkant, išmokant dalis), prisiperkant žemės tam, kad sudarytų ūkiškesnę žemės ūkio įmonę, trobesiams, melioracijoms, mašinoms bei motorams pirkti ir tt. Metų būvyje prireikia pinigų sėkloms, trąšoms pirkti, amatininkams apmokėti ir tt.

Iš esmės ūkininkui reikalingas dvejopas kreditas: trumpalaikis ir ilgalaikis. Trumpalaikis eina apyvartos reikalams ir, derlių realizavus, gali būti grąžintas. Trumpalaikis kreditas turi būti personalinis, nes ipotekos sudarymas gali labai pabranginti kreditą. Geriausia tam tinka Raiffeiseno tipo kredito kooperatyvai, apie kuriuos kalbėsime vėliau.

Ilgalaikis kreditas yra investicijų kreditas ir dėl to turi būti neatšaukiamas. Ilgalaikio kredito nepatogumą sudaro tai, kad per ilgesnį laiką ūkio vertė gali pasikeisti ir, kritus kainai, ūkis gali būti praskolintas. Tat gali įvykti ir nekintant kainoms ir grynoms išdavoms ir produtingumui, o

tik pakilus palūkanų dydžiui, nes žemės vertę, ceteris paribus, nustato pelno kapitalizacija esamu palūkanų procentu tvirtiems pinigų įdėjimams; pav., 5% esant, ūkis su 1000 lt. pelno buvo vertas 20.000 lt., procentams pakilus ligi 10% ir palikus tam pačiam pelningumui, ūkio kaina nukris ligi 10.000 lt. Dėl to ir buvo iškelta mintis, kad ūkininkų ūkis galėtų prisiimti tik tam tikros rentos (palūkanų ir amortizacijos) pasižadėjimus. Šią problemą tobūlai išsprendė ipotekos bankų įkaito lakštai, apie kuriuos teks taip pat kalbėti vėliau. Tam tikri įkaito lakštai gali būti išleisti ir melioracijos kredito reikalui; tokis kreditas pakelia žemės vertę ir dėl to jo lakštams gali būti suteikta pirmenybė. Todėl ir melioracijos kredito įkaito lakštai gali turėti patogų kursą, kuo paskatinamas melioracijų kreditas, o tuo pat ir melioracijos.

Tvirtos žemės ūkio ipotekos kredito garantijos palengvino žemės prasiskolinimą. Kreditas, kuris padidina ūkio vertę (melioracijomis, trobesiais ir tt.) padidina jo pelningumą ir dėl to jam nesunku esti sumokėti palūkanas ir amortizaciją. Bet tuo atveju, kai kreditas imamas ūkiui pirkti arba dalims išmokėti, jis slegia ūkį, nes mažina jo pelningumą. Jei ūkininkas jo negali apmokėti prieš perduodamas kitiems valdyti ūkį, tai skolos auga. Pokarinių laikų pinigų infliacija žemės ūkių prasiskolinimą pas mus ir daug kur kitur sumažino.

Gryno pelno dydys žemės ūkyje, kaip ir visur, priklauso nuo kainų. Realinės išdavos taip pat

turi ne mažos reikšmės, nes ir grynas pelnas gaunamas padauginus produktų kiekį iš kainų ir atėmus iš sandaugos gamybos kaštus. Tam tikra kaina įgalina esamomis gamybos sąlygomis (gamybos kaštais, mažėjančių žemės išdavų dėsniu) tam tikrą gamybos intensyvumą ir produktingumą. Kainų pakilimas — jei drauge nepakyla ir gamybos išlaidos — įgalina intensyvumo bei produktingumo pakilimą. Kainų kritimas — jei kartu nesumažėja ir gamybos kaštai — veda į žemės ūkio produktingumo bei intensyvumo sumažėjimą.

Tokį kainų kritimą Europos žemės ūkiui teko išgyventi septyniasdešimtaisiais ir aštuoniasdešimtaisiais pereito amžiaus metais. Priežastis to buvo garo ir jūrų laivininkystės ir geležinkelių susisiekimo patobulinimas ir atpiginimas, kas įgalino gabenti į Europą javus iš nenualintų derlingų užjūrio žemių su labai mažais gamybos kaštais. Užjūrio javų konkurencija numušė kainas Europos javų, gaminamų didesnėmis išlaidomis. Tos varžytynės sukelė žemės ūkio krizę ir privertė Europos tautas savo žemės ūkių apsaugai įvesti javams įvežamus muitus, kurie dirbtinai pakėlė javų kainas aukščiau, kaip buvo pasaulinėse prekyvietėse. To pat galima pasiekti valstybinių javų įvežimo monopoliu arba licencijomis javų importui bei kontingentų nustatymu, kas paskutiniais laikais plačiai ir vartojama.

Antra vertus, nereikia pamiršti, kad kainos žemės ūkio produktų, kaip būtinų gėrybių, turi didelės socialinės reikšmės ir sudaro svarbią algų ir pra-

monės gamybos kaštų dalį. Visuotinio brangymečio laikais (pav., karo, infliacijos) valstybė priversta esti nustatyti žemės ūkio produktams maksimalines kainas, kurios esti daug žemesnės už laisvas konkurencijos kainas. Tuo suardoma pusiausvyra tarp gamybos ir vartojimo ir duonos vartojimą tenka reguliuoti kortelėmis, o gamintojus prievarta versti statyti žemės ūkio produktus pigiomis kainomis, kas turi vesti į gamybos sumažėjimą. Maksimalinės kainos sumažinta gamyba atsigauna tik atstačius laisvą prekybą.

Iš kitų priemonių žemės ūkiui pakelti tenka pažymėti įvairių rūšių draudimas — daiktų ir asmenų — kuris apdraudžia žemės ūkio išdavas nuo nuostolių ir katastrofų. Asmenų (laukų darbininkų) draudimas sodžiuje mažiau išsiplėtęs, kaip miestuose. Daiktų draudimas gali apimti draudimą nuo gaisro, potvynių, ledų, gyvulių ligų ir tt. Valstybė žemės ūkio produktingumą ir rentabilingumą gali daug palaikyti ir transporto tarifais, išlygindama produktų atsargas ir kainas didesniuose plotuose arba jas sudaryti įvairias. Valstybė su savo privalomais viešais organais, savo mokesčiais bei rinkliavomis yra svarbus gamybos kaštų ir konkurencijos faktorius. Reikalas mokėti mokesčius spiria intensyvinti žemės ūkį. Tačiau mokesčiai ir rinkliavos neturi sumažinti žemės ūkio pajėgumą konkuruoti ir, sumažinus žemės ūkio grynas išdavas, sumažinti intensingumą ir produktingumą. Čia jau įeina ir žemės ūkio policinės priemonės bei įstaigos kovai su epizootijomis

(veterinarinė policija), taip pat mėsos ir gyvulių importo priežiūra, miškų apsauga ir tt.

Ūkininkų vidurinio luomo klausimas sudaro savaime s o c i a l i n į k l a u s i m ą, nes ūkininkija sudaro vidurinio luomo branduolį. Jo išlaikymas ir sustiprinimas sudaro pagrindinį vidurinio luomo politikos uždavinį, daug lengvesnį uždavinį, kaip miestų vidurinio luomo politikos, nes stambi žemės ūkio įmonė neturi tendencijos išspausti ir užslopinti vidutines ir smulkias įmones, kaip tat yra pramonėje. Tai atsitinka dėl to, kad stambiose žemės ūkio įmonėse gamybos didinimas tuo tikslu, kad užslopintų smulkias įmones, pabrangina gamybos kaštus dėl mažėjančių žemės išdavų dėsnio, tuo tarpu pramonėje gamybos didinimas gali būti susijęs su reliatyvinių gamybos kaštų sumažinimu, kas veda į smulkių įmonių nustelbimą.

Atskirą socialinę problemą sudaro tėvų ūkio perleidimas vaikams, dalių užrašymas kitiems vaikams ir sau įvairių vadinamųjų o r d i n a r i j ų užsirašymas ligi gyvos galvos. Tas ordinarijas sudaro butas, dalies žemės ir susisiekimo priemonių naudojimas arba natūra išdavimas dalies produktų (javais, gyvuliais ir tt.). Ordinarijos silpnina ūkį, ir gamybos, ir prekybos atžvilgiu, per tam tikrą laiką (nekalbant apie moralinę „marčių ir anytų" santykių pusę). Bet kyla klausimas, kaip aprūpinti tėvus ir kitus šeimos narius, atsisakiusius nuo ūkio. Pusiau natūralinėse žemės ūkio sąlygose vargu ar galima rasti kitas būdas aprūpinti tėvus. Dalių mokėjimas

broliams ir seserims, be abejo, daugiau priklauso nuo papročio.

Žemės ūkio darbininkija kitų darbininkų tarpe užima ypatingą vietą. Kadangi žemės ūkyje dažniausia trūksta darbininkų, tai sodžiaus darbininkai ne tiek kenčia dėl nedarbo, kiek dėl nepastovaus darbo, nes darbai žemės ūkyje nelygiai pasiskirsto ir priklauso nuo metų laikų ir oro. Kadangi žemės ūkio darbas, bendrai imant, yra paprastas darbas, tai ir žemės ūkio darbininkų būklė yra blogesnė, kaip pramonės darbininkų. Žemės ūkio darbininkų darbo sąlygos taip pat yra pritaikytos žemės ūkiui, pav., nesilaikoma 8 valandų darbo dienos, alga mokama natūra (deputatais). Atskiras grupes sudaro bernai ir mergos, kurie tarnauja ūkininkų šeimose, padieniai samdininkai, pusininkai,

Žemės ūkio politikos organus sudaro laisvos sąjungos — žemės ūkio draugijos, kooperatyvai — gamybos kėlimo reikalams. Žemės ūkio rūmai — viešas organas bendriems žemės ūkio reikalams.

Miškų ūkio ypatumai. Miškai turi reikšmės ne tik savo produktais, bet taip pat ir tuo, kad jie turi didelės įtakos šalies klimatui, sulaikydami žemėje drėgnumą, taip pat kalnuose saugodami nuo potvynių ir sniego užgriuvimų. Miškų ūkis pagrindinę savo naudą (medžio medžiagas) duoda tik po ilgo laiko, dažnai pranešančio žmogaus amžių ir reikalauja taip pat racionalaus ūkininkavimo di-

deliuose plotuose. Racionalus ūkininkavimas ir viešo intereso išsaugojimas negalimas smulkiuose privatiniuose ūkiuose. Geriausiai miškai gali būti išsaugoti tik pačios valstybės ir todėl dažniausia matome juos esant valstybės rankose. Bet ir privatiniai ar savivaldybių miškai valstybės prižiūrimi, kad jie nebūtų išnaikinti ir būtų jais užimtas tam tikras teritorijos plotas. Miškų ūkio personalą parengia žemesnės, aukštesnės ir aukštosios mokyklos.

Kalnų pramonė. Apie kalnų pramonę, kaip iškasamų turtų šaltinį ir tų turtų ypatumus, jau buvo savo laiku kalbėta. Čia reikia dar pridėti, kad kalnų pramonė visados esti susijusi su dideliu riziku kapitalui ir darbui. Teisė ieškoti žemės turtų visur esti atskirta nuo nuosavybės teisės ir paprastai priklauso valstybei (vadinamoji kalnų regalija). Ieškoti gali ir svetimame sklype kiekvienas, kuris gauna teisę iš valstybės daryti tyrinėjimo darbus. Kalnų regalija liečia tik tam tikrus mineralus. Ypatingos apsaugos reikalauja sunkus ir labai pavojingas darbas kasyklose. Todėl kasyklas prižiūri tam tikri valstybės organai, sudaryti iš specialistų.

Literatūra. A. Rimka. Stambusis ir smulkusis žemės ūkis nuosavybės ir bendrojo valdymo santykiais. Kaunas, 1920. Topačio. Gamyba ir pelnas įvairaus didumo žemės ūkyje. 1922. Jonas Aleksa. Lietuvių Tautos likimo klausimu. I tomas. Lietuvos kaimas ir žemės ūkis. 1925. Aeroboe. Agrarpolitik. B. Skalweit. Die ökonomische Grenzen der Intensivierung der Landwirtschaft. 1909. Kosinski. Osnovnyja tendenciji v mobilizaciji zemelnoj sobstvennosti. 1925. Čuprov A. Melkoje zemledelije i jevo

osnovnyje nuždy. 1921. Ludkiewicz. Z. Polityka agrarna. 1921. B. Bruckus. Ekonomija selskago choziaistva. 1926. J. Krikščiūnas. Die litauische Landwirtschaft. 1933. P. Klimas. Lietuvos žemės valdymo istorija. Vilnius, 1919. To pačio. Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoje. Vilnius, 1920.

Pramonė.

Pramonės apibūdinimas. Pramonės lytys. Amatai ir jų rūšys. Namų pramonė ir jos rūšys. Naminė stambiosios pramonės sistema. Manufaktūros ir fabrikai. Jų atsiradimas. Stambioji ir smulkioji pramonė. Pramonės politikos klausimai. Švietimas, mokinių klausimas, smulkios pramonės palaikymo priemonės, finansavimas, muitai, tarifai. Interesų atstovybės. Prekybos ir pramonės rūmai ir jų funkcijos. Literatūra.

Pramone vadiname gamybą, kuri mechaninėmis arba cheminėmis priemonėmis perdirba žaliavas, kurias gauna iš pirmykštės gamybos arba iš kitų pramonės šakų. Tarp pramonės ir kitų gamybos šakų nėra tvirtų ribų. Pramonei daugiausia charakteringa tai, kad joje darbas eina dirbtinėse sąlygose, pačio žmogaus sukurtose, todėl pramonė turi vienodesnio ir dėsningesnio pobūdžio, mažiau priklauso nuo išorinės gamtos sąlygų, kaip žemės ūkis. Nors ir pramonės įmonėms žemė, kaip vieta, turi didelės reikšmės, apie ką savo laiku buvo kalbėta, bet vis dėl to ne tokios didelės, kaip žemės ūkyje.

Atsižvelgiant į pramonės verslovių bei įmonių struktūrą — jų pardavimo sąlygas, gamybos technikos savybes, darbo sąlygas — pramonę galima suskirstyti į: 1. amatus, 2. namų pramonę, 3. manufaktūras ir 4. fabrikus.

Amatu vadiname tokią pramonės lytį, kurioje smulkus gamintojas gamina ne savo reikalams, o pašaliniam vartotojui, tiesiog parduodamas jam savo produktus. Amatas gali būti samdomasis ir parduodamasis. Pirmasis dirba vartotojui — užsakytojui iš jo pačio medžiagos (siuvėjas siuva drabužius iš pristatytos jam medžiagos). Šiuo atveju produktas visiškai nepriklauso amatininkui — jis tegauna atlyginimą už atliktą darbą. Parduodamame amate amatininkas gamina iš savo medžiagos. Produktas priklauso jam ir tik pagaminus parduodamas vartotojui — užsakytojui. Samdomasis amatas yra anksčiyvesnis, nors ir ligi šių laikų nėra išnykęs. Pas mus tokiais amatininkais sodžiuje yra siuvėjai, dailidės, mūrininkai, kaikur dar kurpiai, kailiadirbiai, lentpiūviai, stogadengiai ir kit.

Toks amatininkas su savo įrankiais vaikščioja po užsakytojų namus ir atlieka jų užsakomus darbus. Šią samdomojo amato rūšį vadina keliaujančiu amatu. Svarbiausias jo požymys yra tai, kad amatininkas dirba užsakytojo bute, valgo jo maistą. Tuo būdu ir žymią atlyginimo dalį gauna natūra. Toks amatas tik tuomet galimas, kai darbo įrankiai labai paprasti ir nesunkiai perkeliami. Jei įrankiai sunkūs (pav., kalvio), tai turime pastovų samdomąjį amatą, kur didesnės reikšmės jau turi gamybos įrankiai, priešingai keliaujančiam samdomajam darbui, kur pagrindinės reikšmės turi darbas.

Ilgainiui, besiskleidžiant ūkio gyvenimui ir ūkiškai sustiprėjus amatininkams, jie iš samdomojo

amato pradeda pereiti į p a r d u o d a m ą j į, gamindami užsakytojams produktus iš savo medžiagos, jei užsakytojų maža, gamina pardavimui ir patys vietinėse prekyvietėse parduoda tiesiog vartotojams be prekybos tarpininkų.

Vakarų Europoj viduramžiais amatininkai susiorganizavo į specialines autonomiškas amatininkų organizacijas — c e c h u s, kurių uždavinys buvo rūpintis ir tvarkyti amatų reikalus taip, kad amatas galėtų garantuoti tinkamą pragyvenimą, visų pirmiausia aprėžiant laisvas varžytynes. Niekas iš organizuotų amatininkų negalėjo iškilti aukščiau už kitus. Buvo aprėžtas pagelbininkų skaičius, naujų priėmimas priklausė nuo cecho sutikimo ir buvo susijęs su įvairiomis sąlygomis (mokymosi laiku, kelionių atlikimu, pavyzdingo dirbinio pagaminimu, kartais taip pat su luomu, tikyba, kilmės vieta, įnašu į cechą ir tt.). Cechas rūpinosi amatininku, pakliuvusiu į skurdą, taip pat šeima po jo mirties. Jų tikslas daugiausia buvo socialinis. Tačiau cechai būtų neišsilaikę, jei jiems būtų rūpėję tik savi socialiniai interesai ir laisvų varžytynių suvaržymas gamybos dydžio ir kokybės sąskaiton. Jie rūpinosi ir vartotojų interesais, atsižvelgdami į prekės kokybę ir kainą, tinkamą savo narių išmokslinimą. Narių varžytynes jie ne visiškai buvo pašalinę, nes sujungdavo juos į vieną vietą. Laisvos varžytynės tiek buvo pašalintos, kad būtų visiems garantuotas tam tikras pragyvenimo vidurkis. Ir tas jiems buvo pavykę. Savo laiku amatai buvo tobuliausia pramonės lytis.

Tačiau dėl įvairių priežasčių: politinių (absoliutinės valstybės įsigalėjimo), technikos (garo jėgos ir mašinų išradimo), ūkiškai socialinių idėjų (individualizmo įsigalėjimo), cechai pradeda nykti, o drauge su jais ir amatai nustoja savo dominuojančios reikšmės pramonėje. Svarbiausia amatų menkėjimo priežastį sudaro tai, kad jie yra smulkios įmonės, kurios daugeliu atvejų mažiau yra produktingos, kaip stambios įmonės. Amatininkai savo būklei sustiprinti dedasi į kooperatyvus ir specialines draugijas savo interesams ginti.

Namų pramone vadinama smulki gamyba prekyvietei. Jos skirtumą nuo amato sudaro tai, kad tarp gamintojo ir vartotojo atsiranda tarpininkas, kurio reikšmė namų pramonėje esti nevienoda. Tuo atžvilgiu ir namų pramonę skirsto į savarankišką ir priklausomą. Pirmuoju atveju namų pramonė mažai tepriklauso nuo tarpininkų, antruoju atveju dažnai būna visiškai priklausoma nuo jų. Priklausomoji namų pramonė tam tikrais atvejais vadinama namine stambiosios pramonės sistema.

Savarankiška namų pramonė atsirado iš amatų, kada amatui susidarė didesnė prekyvietė. Amatininkas pradeda gaminti didesnį kiekį vienodų dalykų ir juos pardavinėti. Tačiau sujungimas gamybos su pardavimu ne visados buvo patogus, ypač jei smulkiam gamintojui tekdavo turėti reikalo su tolimomis prekyvietėmis. Į pagalbą jam atėjo tarpininkas, kuris supirkdavo iš smulkių gamintojų jų produktus,

o paskum pardavinėjo juos, kur patinkamas. Tarpininko vaidmuo padėjo išplėsti namų gamintojams savo gamybą, bet, antra vertus, tarpininkas galėjo iš dalies ir kainas diktuoti smulkiam gamintojui. Ilgainiui tarpininkų — supirkėjų vaidmuo tiek išauga, kad smulkus gamintojas pakliūva visiškon tarpininko priklausomybėn: iš jo gauna medžiagą ir įrankius. Tas veda į vėliausią namų pramonės evoliucijos stadiją — į naminės stambios pramonės sistemos atsiradimą. Ypatingai naminė stambios pramonės sistema išauga visose Europos šalyse XVIII amžiuje. Ji atsiranda iš dalies iš cechų amatų, iš dalies ir iš ūkininkų gamybos saviesiems reikalams: ūkininkai, kurie ligi tol savo atliekamus gaminius pardavinėjo patys prekyvietėje, pradėjo taip pat dirbti tarpininkams. Paskutiniais laikais naminė stambiosios pramonės sistema išsiplėtusi stambiuose miestuose, ypač konfekciono pramonėje. Dėl blogų darbo sąlygų Anglijoje ši pramonės lytis buvo pavadinta „Sweating system“, t. y., prakaito spaudžiamoji sistema. Namų pramonės darbininkas, nors jis ir namie gamina ir nesuvaržytas dirbtuvėje darbo valandomis ir kasdieniniu vaikščiojimu į darbą, yra blogesnėje padėtyje, kaip fabrikų darbininkas, nes jis paprastai esti neorganizuotas ir negali organizacijos priemonėmis daryti pastangų savo darbo sąlygoms pagerinti. Taip pat sanitarinės sąlygos mažiau yra prieinamos kontrolei, kaip fabrikuose, todėl esti blogesnės. Verslovių, kurioms namų pramonės darbininkai stato sa-

vo gaminius (jomis dažniausiai esti stambūs krautuvininkai, universaliniai magazinai ir tt.) atžvilgiu tokia pramonės forma gali būti patogi. Jai nereikia investuoti kapitalo į trobesius, — greitai galima sumažinti gamybą, atsižvelgiant į prekyvietės sąlygas. Viena, kas nepatogu, kad duota medžiaga ir įrankiai gali būti greičiau sugadinti, jei juos duoda verslovininkas (tokia naminės stambios pramonės sistema vadinasi — samdomoji). Bet ir to pavojaus verslovininkui gali nebūti, jei namų pramonės darbininkas gamina savais įrankiais ir iš savos medžiagos (vadinamojoje perkamojoje sistemoje). Čia juos riša tik sutartis dėl pardavimo.

Manufaktūros ir fabrikai sudaro stambias įmones, kur dauguma darbo pirmoje atliekama rankomis, o antroje mašinomis. Manufaktūros atsiranda pirmiausia Italijoje XIV ir XV amž. Iš ten jos vėliau pereina ir į kitas Europos šalis. Jas cechų režime visų pirmiausia pradeda steigti pati valstybė (Prancūzijoje, Austrijoje, Prūsuose, Olandijoje ir kit.), parsigabendama svetimšalių meisterių, sunaudodama netekusius laisvės darbininkus (kalėjimų). Stambioji namų pramonės sistema tam tikrais atvejais taip pat lengvai galėjo pavirsti manufaktūra. Manufaktūrai charakteringa yra tai, kad joje verslovininkas gamybos procesą organizuoja savose patalpose, sava medžiaga ir įrankiais ir savoje priežiūroje, — taigi visiškai savo rizika. Tokia stambi gamybos forma gauna didelį paskatinimą, išradus mechaniškus darbą atliekančius aparatus —

mašinas, ir joms sukti pritaikius garo jėgą. Tat padaro tikrą pramonės revoliuciją, kuri pirmiausia įvyksta Anglijoje XVIII amž. antroje pusėje. Stambioji pramonė įgija visus stambiosios įmonės geruosius ypatumus, apie kuriuos jau buvo bendrai minėta, kalbant apie įmones. Ji visų pirmiausia mašinų ir motorų jėga, pakeitusia žmogaus rankų darbą, milžiniškai padidina produktingumą. Stambioje pramonėje galimas didesnis darbo pasidalijimas, kuris taip pat didina įmonių pajėgumą. Ta pačia linkme veikia ir greitesnis bei tobulesnis gamtos mokslų duomenų pritaikymas. Prekybiniu atžvilgiu stambioji pramonė taip pat turi didesnių gerųjų ypatumų, kaip smulkioji. Ji, pirkdama dideliais kiekiais, gali visados pirkti patogesnėmis sąlygomis, kaip smulkios įmonės. Taip pat ir parduodama pagamintus produktus stambioji pramonė gali pasirinkti patogesnes prekyvietes. Apskritai, stambioji pramonė prekybos santykiuose mažiau gali naudotis tarpininkų pagalba ir tuo sutaupyti išlaidas jų patarnavimui. Stambioji pramonė gali pasirinkti ir tinkamesnį technišką ir prekybinį personalą. Dėl visų tų ypatumų stambioji pramonė gali geriau išnaudoti gamybos priemones, mažinti tvirtų kaštų dalį produkto vienete, kadangi pastovūs gamybos kaštai, susiję su tam tikrais įtaisymais, pasidalija didesniam produktų kiekiui. Stambioji pramonė apskritai įgalina didesnę racionalizaciją.

Stambiosios pramonės atsiradimas ir pažanga priklauso nuo tam tikrų patogių jai sąlygų. Čia visų

pirmiausia turi reikšmės technikos pažanga, kuri kaip tik paskutiniais laikais yra pasiekusi nepaprastai aukšto laipsnio. Stambioji pramonė, savaime suprantama, dirba plačioms sritims ir neįmanoma būtų be greito susisisiekimo priemonių. Ir šiuo atžvilgiu šių laikų ūkis yra pasiekęs negirdėtos ligi tol pažangos. Ir, pagaliau, ne mažesnės reikšmės turi ir didėjanti koncentraciją ir reikmenių suvienodinimas, kuris įgalina masinę gamybą. Aukštesnių visuomenės grupių reikmenės prasiskverbia į plačiausius visuomenės sluoksnius, kurie nors ir nepajėgia savo reikmenes patenkinti tos pačios kokybės pramonės produktais, bet už tat padidina masinių produktų paklausus. Tokioms sąlygoms esant, smulki gamyba nustoja pagrindo ir jai tenka sunkiai kovoti dėl savo egzistencijos. Stambios pramonės konkurencija smulkiai pramonei ne visose pramonės šakose vienodo dydžio, bet daugelyje šakų yra labai nepatogi. Kai kuriose gamybos šakose amatininkiška gamyba buvo visiškai išstumta, pav., audžiamoje pramonėje, kasyklose, laikrodžių, sagų, mezginių ir kit. Jei čia dar ir paliko smulki gamyba, tai ji apima pataisymus ir remontus fabrikuose pagamintų prekių. Daugelis smulkių gamintojų nustojo savo savarankiškumo, tapdami padedamosiomis stambių verslovių įmonėmis, pav., bendoriai prie alaus varyklų, dailidės prie geležinkelių dirbtuvių ir tt. Smulkioms įmonėms tenka rungtis su namine stambios pramonės sistema. Pirkėjai nori turėti po ranką didesnį prekių pasirinkimą. Patalpų brangumas išstumia amatininkus

į miesto pakraščius, kur juos sunkiau prieiti publikai. Smulki pramonė ir amatai išsilaikė tose gamybos šakose, kurios tarnauja individualinio skonio reikalams — fotografija, skutyklos ir kirpyklos, dekoratoriai ir k. p.

Smulkios pramonės nykimo priežastį sudaro ne tik stambios pramonės konkurencija, bet ir kiti dalykai. Čia tenka suminėti reikmenių pakitėjimus, pramonės gaminių paklausų padidėjimą, madų permainas. Smulkios pramonės konkurentų skaičių padidina ir kalėjimų pramonė.

Apskritai imant, smulkios pramonės įmonės reliatyviai mažėja, stambios pramonės įmonės žymiai auga.

Be bendrų racionalizacijos priemonių, pramonės produktingumui padidinti nemažos reikšmės gali turėti techniškas ir prekybinis švietimas tam tikrose specialinėse mokyklose, kursuose, per specialinę spaudą, parodas ir tt. Produktingumas gali būti padidintas ir dvasinio darbo apsauga — patentų, pavyzdžių ir markių ir tt. tam tikrais įstatymais.

Amatininkas dirbdavo ir dabar dar tebedirba pagal tradicinius metodus. Pramonės pažangą sukėlė technikos ir apskritai gamtos mokslų pritaikymas pramonėje. Pramonės darbas reikalauja ne tik techniško išmokslinimo, bet taip pat prekybinio ir, pagaliau, bendro išsilavinimo. Čia iškyla klausimas dėl jaunų žmonių parengimo prie darbo, vadinamasis mokinių klausimas, kuris apima klausi-

mus, susijusius su geresniu išmokslinimu, taip pat tam tikrais nuostatais, kas gali laikyti mokinius, kiek gali būti mokinių santykyje su bendru tarnautojų skaičiumi, patarimų davimu pasirenkant profesiją, mokymosi laiku, kvotimais ir tt.

Specialistams darbininkams paruošti rengiami specialiniai kursai: medžio, akmens, audimo ir kitų amatų. Pramonės arba technikos mokyklos (valstybinės) esti žemesnės meisteriams arba vidurinės; aukščiausią laipsnį sudaro aukštosios technikos mokyklos ir meno akademijos su pritaikomojo meno skyriais. Nemažesnės reikšmės turi parodos, technologijos muziejai, įstaigos pramonei remti, bandymų įstaigos.

Išradimų apsauga (patentais), taip pat pavyzdžių ir markių registravimu, apsaugojamas dvasinio darbo produktas ir tuo paskatinama išradimų dvasia ir techniška pažanga.

Patentas garantuoja naujos gėrybės ar naujo darbo išradėjui per tam tikrą laiką pilną ūkišką savo išradimo išnaudojimą, drausdamas juo naudotis kitiems asmenims. Patentas dėl to tampa gėrybe, jis įgyjamas tam tikram laikui naudoti, už jį mokami pinigai. Išradimo naujumas patikrinamas tam tikru būdu: išradėjas arba pats įrodo savo išradimo pirmenybę arba paveda įrodyti kitiems. Patentai gali būti savarankiški arba papildomieji. Patentai pas mus, pav., išduodami ir registruojami mūsų Prekybos Departamente prie Finansų Ministerijos. Kad patentas iš tikrųjų turėtų reikšmės ir apsaugotų iš-

radėją nuo kitų pasinaudojimo jo darbo vaisiais, jis turi būti tarptautinis, t. y., įregistruotas ir kitose valstybėse.

P a v y z d ž i ų apsauga skiriasi nuo patentų tuo, kad liečia gaminio formos apsaugą. M a r k i ų apsauga liečia tam tikrų išorinių produkto pažymių apsaugą, kurių uždavinys yra parodyti produkto kilmę. M a r k ė s saugoja ir gamintojų ir vartotojų interesus. Taip pat ir markėms galima pritaikyti tarptautinę apsaugą.

Pramonei kurti reikalingas tam tikras f i n a n s a v i m a s: ir pačių pramonės įmonių įtaisymo, ir apyvartos. Pirmasis finansavimas yra ilgalaikis ir panašus yra į ilgalaikį žemės ūkio finansavimą (tam tikrais lakštais). Pramonės įmonių apyvartai finansuoti tarnauja komerciniai bankai su centraliniu notų emisijos banku pryšakyje. Smulkiai pramonei tarnauja S c h u l z e - D e l i t s c h'o tipo kredito kooperatyvai. Sunkiausią smulkios pramonės finansavimo problemą sudaro stoka pakankamų garantijų. Ir tą kliūtį sėkmingai pašalina kredito kooperatyvai, kur nariai prisiima solidarinę atsakomybę už savo kredito kooperatyvų pasižadėjimus, ir taip pat sukurdami savo centralines finansines organizacijas. Bet plačiau apie tai bus kalbama, nagrinėjant kredito įstaigas apskritai.

Savo šalies pramonė gali būti palaikoma, apsaugojant ją nuo užsienio konkurencijos m u i t a i s. Ir apie tai bus kalbama vėliau.

Iš kitų priemonių pramonei palaikyti reikia pažymėti: transporto tarifų sistemą, išvežimo premijas, susisiekimo gerinimą, muitų ir transporto tarifų sumažinimą, įvežant pramonei reikalingus įrenginius ir žaliavas, perleidimas lengvesnėmis sąlygomis sklypų ir trobesių pramonės reikalams, pelno garantijos ir tt. Stambūs pramonininkai, siekdami didesnio produktingumo ir rentabilingumo, pašalinant laisvas varžytynes, dedasi į verslovių sąjungas (sindikatus, trustus, koncernus ir kit.), o smulkūs — organizuoja kooperatinius sandėlius savo produktams parduoti, kartais taip pat išsidera tam tikras statymų kvotas viešosioms įstaigoms be varžytynių.

Savo profesiniams interesams apsaugoti pramonininkai steigia tam tikras interesų atstovybes, kurių uždavinys yra ginti stambios ir smulkios pramonės interesus. Tokios atstovybės gali būti laisvai sudaromos arba turėti viešo pobūdžio. Jų uždavinį sudaro pramonės statistikos duomenų rinkimas, patarimai (specialiniais, juridiniais, administracijos, mokesčių reikalais), bendradarbiavimas su vešaisiais organais įstatymdavystės ir administracijos klausimais, naujų verslovių organizavimo klausimais ir tt.

Privalomos atstovybės gali būti įvairiai sudaromos — jos gali būti mišrios ir specialinės. Jos tarytum pakeičia socialines buv. cechų funkcijas. Privalomų atstovybių uždaviniai iš dalies esti privalomi (verslovių registracija, liudijimų išdavimas, trečiųjų teismai, informacijų teikimas ir tt.), iš dalies

laisvi, panašūs į laisvai sudaromų atstovybių. Bendras privalomas atstovybes sudaro prekybos ir pramonės rūmai, į kuriuos įeina ne tik pramonininkai, bet ir prekybininkai. Svarbiausias jų uždavinys yra patarimų davimas pramonės, prekybos, finansų įstatymdavystės klausimai, ir administracinės funkcijos — vadinamasis prekybos registro vedimas, ten kur jis pavestas jiems, kartais taip pat pavyzdžių ir markių apsaugos registras, prekybos papročių paliudijimas ir tt. Be to, į prekybos ir pramonės rūmų funkcijas įeina apskritai prekybos ir pramonės palaikymas (muziejų, mokyklų ir p. d. steigimas ir išlaikymas ir tt.). Jų pajamos sudaromos iš privalomų priedų prie verslo mokesčių.

Lietuvoje prekybos ir pramonės rūmai buvo įkurti 1925 m. vasario mėn. 2 d. įstatymu. Jų uždavinys yra: 1. vyriausybei prašant, pareikšti nuomonę ir teikti jai reikalingų apie prekybą ir pramonę žinių; 2. pareikšti nuomonę dėl būdų prekybai ir pramonei kelti; 3. laiduoti už įstatymo numatytų įstaigų: biržų, parodų ir kit. veikimą ir administravimą. Prekybos ir Pramonės Rūmai turi teisės steigti ir laikyti bendrus prekybos sandėlius, įstaigas prekėms iš varžytynių pardavinėti, rengti laikines ir nuolatines parodas, prekybos ir pramonės muziejus, profesines prekybos mokyklas ir kursus, informacijos biurus, prekyvietes, be to, turi teisės skirti biržos komiteto narius, ekspertus ir kainotojus, dalyti medalius ir dovanas, taip pat valdžios dovanoms pristatyti kandidatus, pirklių ir pramonininkų suvažiavimus šaukti,

prekybos laikraščius ir knygas leisti. Jų lėšas sudaro pajamos už patarnavimus (liudijimų išdavimus) ir mokesniai, kaip priedas prie pagrindinio valstybinio mokesnio, nustatomi pačių rūmų, bet ne didesni, kaip 10% tų mokesčių nuo aukštesnių prekybos ir pramonės rūšių.

Be Prekybos ir Pramonės Rūmų Lietuvoje veikia daugelis įvairių pramonininkų bei amatininkų draugijų.

Literatūra. K. Bücher. Die Entstehung der Volkswirtschaft. K. Marks. I t. Das Kapital. Sombart'o ir Meerwath'o straipsniai HWB[4] „Hausindustrie", taip pat „Gewerbe" K. Bücherio. Levasseur. Histoire des classes ouvrières en France, 1859. Schmoller. Die Strassburger Tucher- und Weberzunft. 1879. T. Tugan-Baranovski. Russkaja fabrika.

Kreditas ir bankai.

Kreditas. Kredito sąvokos apibūdinimas. Kredito rūšys, atsižvelgiant į debitoriaus asmenį, laiką, garantijas ir tikslą. Kredito reikšmė. Kredito dokumentai (vekseliai, čekiai, obligacijos, rentos, įkaito lakštai, banknotai ir kit.).

Bankai. Bankų funkcijos. Jų istorija. Giro bankai ir depozitų bankai. Bankų operacijos. Likvidingumas. Bankų rūšys (kredito bankai, finansiniai bankai, stambaus ir smulkaus kredito bankai). Bankų tipai. Komerciniai bankai ir jų operacijos. Indėliai. Clearing house. Diskontas. Emisijos bankai. Skirtumas jų nuo komercinių bankų. Lietuvos Bankas, jo stuktūra ir emisijos teisės. Emisijos bankų reikšmė tautos ūkiui. Ipotekos bankai. Jų rūšys ir operacijos. Melioracijos bankai. Žemės ūkio bankai. Lietuvos Žemės Bankas. Pramonės

ir finansiniai bankai. Smulkaus kredito įstaigos, jų rūšys ir organizacija. Savitarpio kredito draugijos. Lombardai. Taupomosios kasos. Bankų koncentracija.

Kreditas. Kreditu vadiname mainoverčių, sudarančių gėrybes arba pinigus, laikiną perleidimą už atlyginimą kitiems asmenims. Tat yra kapitalo naudojimo perdavimas tam tikram laikui. Kreditas taip pat gali būti apibūdintas, kaip dabarties verčių mainai į ateities vertes. Asmuo, kuris duoda kapitalą kreditan, vadinasi kreditorius, o asmuo, kuris gauna kapitalą, vadinasi debitoriumi, arba skolininku. Išduotos kreditan kapitalo sumos sudaro gaunančiam kreditą skolą.

Kreditas gali būti suskirstytas į daugelį rūšių, atsižvelgiant: 1. į skolininko asmenį — gali būti privatinis, viešasis, kooperatinis kreditas; 2. atsižvelgiant į kredito operacijos ilgį, kreditas gali būti ilgalaikis ir trumpalaikis, atšaukiamas ir neatšaukiamas, terminuotas ir neterminuotas; 3. atsižvelgiant į garantijų rūšis, kreditas skirstomas į personalinį kreditą, kuris išduodamas be daiktinių garantijų ir realinį kreditą, kuris esti lombardinis, jei garantuojama kilnojamu turtu, ir ipotekinis — jei garantuojama nekilnojamu turtu; 4. atsižvelgiant į skolinamų gėrybių vartojimo tikslą, kreditas skirstomas į vartojamąjį, imamą pragyvenimo reikalams, produktingąjį kreditą verslo reikalams; tuo pat atžvilgiu jis gali būti apyvartos kapitalu (trumpalaikiu kreditu) arba inves-

ticijų melioracijoms bei įtaisymams (ilgalaikis kreditas).

Kredito reikšmė šių laikų tautos ūkyje yra dviguba. Jis palengvina gėrybių mainus ir praplečia mainų galimumus, nes įgalina dabartinių gėrybių mainus į ateities gėrybes. Antra vertus, kreditas įgalina produktingiau išnaudoti tautos ūkio resursus, nes kredito operacijos įgalina kapitalo perėjimą iš rankų tų, kurie nepajėgia jo produktingai sunaudoti, į rankas tų, kurie jį produktingai arba produktingiau gali sunaudoti. Kreditas įgalina smulkių kapitalų sujungimą įvairiems stambiems ūkio tikslams.

Žodis kreditas kilęs iš lotynų kalbos žodžio „credo" — tikiu. Tas davė pagrindo kai kuriems ekonomistams (XVIII a. galo ir XIX pradžios) manyti, kad kredito esmę sudaro pasitikėjimas. Tokią nuomonę netenka laikyti visiškai teisinga. Pasitikėjimas kredite ne be reikšmės, bet konkretinėse kredito operacijose, vis dėlto, daugiausia reikšmės turi garantijos,— ypatingai realiniame kredite. Bet ir personaliniame kredite, kai kredito garantiją sudaro raštiškas skolininko pasižadėjimas, duodąs kreditoriui teisę ieškoti teisme, nesudaro vien tik pasitikėjimo akto.

Kredito operacijos atliekamos tam tikrais dokumentais. Žodžių pasižadėjimas grąžinti paskolą ūkio operacijose, apskritai imant, neturi vietos, nors kartais daromas („draugiškose paskolose"). Kredito dokumentus pagal juridinius ir ekonominius požymius galima suskirstyti į keletą rūšių. Visų pirmiausia čia

tenka suminėti vekselį. Vekselis yra pasižadėjimas sumokėti tam tikrą pinigų sumą. Jis rašomas tam tikra įstatymų nustatyta tvarka. Jame nėra paaiškinimų priežasties, dėl kurios jis atsirado. Vekselis gali eiti iš rankų į rankas pagal parašą antroje pusėje — indosamentą (girą); prisiimant visiems padėjusiems parašą solidarinę atsakomybę. Vekseliai esti dviejų rūši: paprastas vekselis, sudaręs pasižadėjimą sumokėti tam tikram asmeniui arba kam jis įsakys tam tikrą pinigų sumą tam tikru laiku arba pareikalavus vekselio turėtojui. Įsakytinis vekselis, arba trata, yra įsakymas tam tikram asmeniui sumokėti vekselio pristatytojui tam tikrą pinigų sumą. Tas, kuris išduoda įsakytinį vekselį, t. y., vekselio davėjas, vadinasi trasantu; tas, kuris turi mokėti — trasatu, o asmuo, kuriam moka, vadinasi remitentu. Žinoma, įsakytinio vekselio išdavimas, būdamas įsakymu mokėti, prileidžia tarp trasanto ir trasato tam tikrus turto santykius, kurie įgalina tokio įsakymo atsiradimą. Pav., du bankai — vienas Lietuvoje, antras Anglijoje — susitaria apmokėti vienas antro tratas, ir per tam tikrus laiko tarpus tarp savęs atsiskaityti. Esant tokiam susitarimui Lietuvos pirklys, kuriam reikia mokėti Anglijoje, užuot siuntęs ten auksą, kas brangiai kaštuoja, įmoka pinigus atitinkamame banke Lietuvoje ir gauna iš jo įsakytinį vekselį anglų bankui. Tą vekselį jis persiunčia savo kreditoriui Anglijoje, o tas gauna pinigus anglų valiuta. Tokiems atsilyginimams tarnauja ir čekiai,

t. y., taip pat įsakymai bankui mokėti čekio pristatytojui jame pažymėtą pinigų sumą. Čekiai atsiranda iš tam tikrų bankinių operacijų, apie kurias teks kalbėti atskirai.

Viešosios įstaigos — valstybinės ir komunalinės — taip pat ir privatiniai juridiniai asmenys gali kredituotis, išduodami obligacijas. Obligacijos gali būti įvairių rūšių, tačiau turi ir kai kuriuos bendrus bruožus. Obligacija yra pasižadėjimas sumokėti piniginę sumą. Obligacijos suma paprastai išreiškiama apvalia suma ir, be to, gana stambia. Obligacijoje pastatyta suma vadinasi nominaline kaina, o ta už kurią ji tikrai perkama ir parduodama vadinasi kursu. Obligacijų kursas gali nesutapti su jos nominaline kaina, — gali būti aukštesnis arba žemesnis už ją. Obligacijų palūkanos išreiškiamos procentais nuo nominalinės kainos. Taip, pav., 5% obligacija duoda 5 litus palūkanų nuo kiekvieno nominalinės kainos 100 litų. Obligacijos palūkanų procentas tvirtai nustatomas jas išleidžiant ir nesvyruoja pagal jos kurso pakitėjimus priklausomai nuo išleidusios ją įstaigos ar verslovės turto būklės pasikeitimo. Palūkanos už obligacijas išmokamos per tam tikrus laiko tarpus, nustatomus išleidžiant obligacijas. Palūkanos apmokamos pagal kuponus, nukerpamus nuo obligacijų. Obligacijos visados esti spausdintas dokumentas ir esti vardinis arba pristatytojo vardu. Tuo būdu obligacija vadinasi skolos pasižadėjimas juridinio asmens, leidžiamas kaip spaus-

dintas dokumentas apvalia suma su tvirtai nustatytu palūkanų dydžiu.

Obligacijų leidimo tikslas yra apsirūpinti kreditais, darant obligacinę skolą įstaigoms arba verslovėms. Tam tikslui išleidžiama norimai sumai obligacijos, kurios ir siūlomos pirkti norintiems kredituoti atitinkamą įstaigą arba verslovę. Obligacijos pirkėjas tampa jos kreditoriumi ir įgyja visas teises įstatymų numatytas, leidžiant obligacijas. Obligacijos leidžiamos valstybės, savivaldybių ir privatinių bendrovių, kurios turi teisę imti obligacines skolas. Valstybės leidžiamos obligacijos apskritai vadinasi valstybės fondais. Jie gali būti įvairių rūšių — vidaus, užsienio, ilgalaikiai ir trumpalaikiai. Valstybės fondai dažnai vadinami pagal mokamus už jas palūkanų procentus $5^1/_2\%$, 4% ir tt. Tam tikrą valstybinių obligacijų rūšį sudaro r e n t o s. Rentos esmę sudaro suteikimas jos laikytojui amžinų pajamų (a m ž i n o s r e n t o s) arba bent per ilgą laiką (terminuotos rentos). Priešingai rentoms, įvairios „serijos" ir „bonai" yra trumpalaikės obligacijos, leidžiamos trumpalaikiams reikalams.

Komunalinių įstaigų obligacijos esti panašaus tipo.

Privatinių verslovių obligacijos taip pat skiriasi pagal sąlygas, kuriomis jos leidžiamos, pagal terminus ir tikslus, kuriems skiriamos lėšos, gaunamos pardavus obligacijas. Obligacijų leidimas sudaro svarbiausią priemonę akcinėms bendrovėms įgyti naujų lėšų, nedidinant akcininkų skaičiaus ir akci-

nio kapitalo. Kapitalų pritraukimas obligacinėmis skolomis ir dėl to dar yra patogus, kad obligacijų laikytojai neturi jokių teisių kištis į bendrovės vedimo reikalus.

Ypatingą obligacijų rūšį sudaro valstybės arba privatinių bendrovių (bankų) leidžiami įkaito lakštai, apie juos plačiau bus kalbama nagrinėjant ipotekos bankų veikimą. Šios obligacijos yra apdraustos nekilnojamu turtu.

Ypatingą kredito rūšį sudaro ir akcijos. Akcininkas yra verslovės dalyvis. Jis gauna dividendą tik tuo atveju, jei verslovė apskritai duoda pelną, jis dalyvauja nuostoliuose, nes esant nuostoliams, tam tikra dalis tenka ir akcininkui. Visai kita padėtis obliganto, kuris turi teisę į tvirtas pajamas, nedalyvaudamas nei verslovės pelnuose, nei nuostoliuose. Jis patikėjo savo pinigus verslovei, bet neįėjo į jos sudėtį. Tuo tarpu akcininkas perdavė akcinei bendrovei tam tikrą turtą ir gavo teisę dalyvauti verslovės išdavose, o likviduojant į atitinkamo bendrovės turto dalį. Akcijų tipo kredito dokumentai vadinasi dividendiniais popieriais.

Tam tikrą kredito dokumentą sudaro ir banknotai. Jie yra, kaip jau matėme, kalbėdami apie popierinius pinigus, banko pasižadėjimas tam tikrai sumai, kuris daug kuo skiriasi nuo paprastos obligacijos. Banknotas, arba valstybės kredito bilietas, arba nota, visų pirmiausia neduoda jokio pelno. Jis turi būti apkeičiamas tuojau pristačius nominaline

kaina į metalo pinigus. Jis atlieka visas pinigų funkcijas.

Į kredito dokumentų skaičių tenka priskaityti įvairios rūšies dokumentus, kurie įrodo tam tikrų vertybių perdavimą trečiam asmeniui. Čia tenka turėti galvoje paskolų raštelius, pakvitavimus, įkaito liudijimus ir p. d., kurie išduodami tam, kad įrodytų priėmimą pažymėtų dokumente vertybių laikyti arba kaip įkaitų. Įkaito liudijimai ir kiti panašūs dokumentai pereina iš rankų į rankas, perkant ir parduodant, o įvairios depotkvitės gali būti paskolų garantijos, ypač vadinamieji prekių sandėlių liudijimai. Ypatingos reikšmės turi liudijimai apie sukrovimą prekių į specialinius sandėlius (javų elevatorius) vadinamieji v a r a n t a i, kurie ne tik gali eiti iš rankų į rankas, bet sudaro ir kredito operacijų objektą — įkeičiami kredito įstaigose.

Kredito operacijos gali būti atliekamos tiesiogiai santykiaujant ieškantiems skolinti pinigų ir norintiems paskolinti turimas savo atliekamas lėšas. Tačiau kredito operacijos gali būti atliekamos ir per tam tikrus tarpininkus. Tokiais kredito tarpininkais gali būti atskiri asmenys arba kolektyvai. Atskiri asmenys yra iš profesijos kredito tarpininkai, renką žinias apie asmenis, ieškančius kredito, ir apie asmenis, turinčius atliekamų lėšų, ir juos suveda į kontaktą. Aukštesnio laipsnio kredito tarpininkus sudaro tie, kurie neieško debitorių ir kreditorių, bet patys sudaro centrus, į kuriuos suplaukia iš vienos pusės atliekamos lėšos, o iš antros pusės kredito pa-

klausai. Toki tarpininkai yra privatiniai bankininkai ir bankinės kontoros, kurios dažnai esti vienaasmeninės verslovės. Šių laikų bankininkų pirmatakais Anglijoje buvo auksakaliai. Pradžioje pinigai ir brangenybės būdavo atiduodamos tik laikyti jiems, o paskum, jų klientams sutinkant, surinktas lėšas jie pradėjo leisti ir į apyvartą. Tačiau didžiausias šių laikų kredito organizatoriais yra kredito įstaigos — b a n k a i.

Bankai. Bankai plačia prasme organizuoja kreditą, t. y., dabartinių gėrybių (kapitalų naudojimo) mainus į būsinus pasižadėjimus ir palengvina įvairius mokėjimus bei atsiskaitymus šalies viduje ir užsienyje. Notų emisijos bankai aprūpina šalį mokėjimo priemonėmis ir reguliuoja piniginę šalies apyvartą.

Kredito įstaigos, panašios į šių laikų bankus, atsiranda jau senų senovėje. Bet jos išnyksta kartu su senovės kultūromis ir vėl atgyja Vakarų Europoje viduramžių gale, kada Europos ekonominio gyvenimo tempas atgyja. Patsai žodis bankas kilęs iš italų žodžio b a n c a — stalas, ant kurio atlikdavo savo operacijas pinigų mainytojai. Pastarųjų funkcijas sudarė pinigų mainymas, kas turėjo ypatingos reikšmės viduramžiais, kada buvo daugybė monetų sistemų. Drauge su tuo jau senovėje pinigų mainytojai versdavosi ir kredito operacijomis, skolindami pinigus tiems, kuriems jie buvo reikalingi. Viduramžiais tuo versdavosi daugiausia žydai ir italai (iš čia ir žodis lombardas — lombardinis kreditas). Genu-

joje jau XII — XIII am. pinigų mainininkai turėjo bankininkų vardą. Bankai atsirado iš įstaigų, kurių tikslas pradžioje buvo tik pinigų laikymas, o vėliau prisidėjo ir kreditų davimas. Pirmasis panašus bankas buvo įkurtas Genujoje 1407 m. Casa di St. Giorgio vardu; po to panaši įstaiga atsirado ir Milane 1593 ir Venecijoje 1619 m. Apie tą patį laiką buvo įkurtas Amsterdamo bankas (1609), o to pačio amžiaus gale (1694 m.) ir garsus Anglų bankas.

Pradžioje bankai priimdavo pinigus ir kitas brangenybes tik saugoti. Ši funkcija turėjo didelės reikšmės tais laikais, kada Europoje pradėjo atsirasti bankai, dėl netikros ir nesaugios visuomenės santvarkos; pinigų saugojimas ir tais laikais nesudarė vienintelės jų funkcijos; jie taip pat atlikdavo ir kai kurias funkcijas, valdydami patikėtus jiems turtus. Sumos, įteiktos bankui saugoti, būdavo įrašomos į tam tikras knygas, kuriose kiekvienas dalyvis turėdavo savo sąskaitą. Nauji indėliai būdavo įrašomi į indėlininko sąskaitą, o tos sumos, kurias indėlininkas paimdavo iš jam priklausomo turto, būdavo nurašomos nuo jo sąskaitos. Jei operacijos būdavo daromos tarp indėlininkų, tai turto perėjimas iš vieno indėlininko kitam, įvykdavo be pačių pinigų perdavimo, o nurašant iš sąskaitos į sąskaitą. Tuo būdu pinigai, pereidami iš vieno indėlininko kitam, padarydavo tam tikrą ratą (itališkai — giro), nuo to ir šio tipo bankai gavo giro bankų vardą. Tokios giro operacijos ir šiandieną daromos su bankų čekių pagalba.

Iš „giro bankų“ dažnai susidarydavo ir depozitų bankai, kurie priimdavo saugoti indėlius ir iš pašaliečių, kurie nebuvo pačio banko dalininkais. Besiplečiant piniginiam ūkiui, bankai vis labiau stengiasi įgyti teisę disponuoti patikėtais jiems indėlais, prisiimdami už jų sveikumą atsakomybę ir mokėdami tam tikrą atlyginimą indėlininkams % pavidalu. O patys pradėjo naudotis suplaukiamomis į jų įstaigas sumomis, išduodami paskolas ir savo ruožtu imdami iš skolininkų tam tikrą atlyginimą, taip pat %-tus, kurie, savaime suprantama, turėjo būti didesni už tuos, kuriuos jie patys mokėjo indėlininkams. Tuo būdu bankai iš įstaigų pinigams laikyti ir mokėjimams lengvinti tampa pinigų tarpininkais — pirkliais: perka ir parduoda pinigus. Bankų veikimui charakteringa yra tai, kad jie operuoja svetimais pinigais. Tik tas, kas svetimus pinigus skolina, yra tikras bankininkas. Kas skolina savus pinigus, yra kapitalistas, bet ne bankininkas.

Bankų operacijos skyla į dvi dalis: į aktyvines ir į pasyvines. Tos operacijos, kuriomis bankas sutraukia pinigines lėšas, vadinasi pasyvinėmis, o tos operacijos, kuriomis bankai duoda kreditus, vadinasi aktyvinėmis. Sumos, kuriomis išsireiškia pasyvinės banko operacijos, sudaro pasyvą, o tos sumos, kuriomis išsireiškia aktyvinės operacijos, vadinasi aktyvu. Aktyvo ir pasyvo sugretinimas duoda pilną banko veikimo vaizdą balanso pavidalu. Tarp banko aktyvo ir pasyvo turi būti tam tikras kiekybinis ir kokybi-

nis atitikimas. 1. Bankas negali išduoti kreditų didesnei sumai, kaip tat leidžia turimos jo lėšos. Todėl banko aktyvas kiekio atžvilgiu negali pranešti pasyvo. 2. Be to, bankas, turįs svetimas lėšas ir perduodąs jas kitiems asmenims, gali tas lėšas išduoti tik tokiems terminams, kurie garantuotų jam galimumą išsimokėti savo kreditoriams (indėlininkams). Jei bankas, gaudamas indėliais lėšas trumpiems terminams, davinės ilgalaikį kreditą, tai gali atsitikti, kad jis pats, neturėdamas laisvų lėšų, negalės išsimokėti savo indėlininkams, kai jie pareikalaus atgal savo lėšų. Todėl laikomasi taisyklės, kad esant trumpalaikėms pasyvinėms operacijoms ir aktyvinės operacijos turi būti taip pat trumpalaikės. Ilgalaikiams kreditams davinėti reikalinga, kad banko pasyvas būtų sudarytas taip pat iš ilgalaikių operacijų. Tik tuomet bankas galės išlaikyti savo pasižadėjimų likvidingumą. Tačiau praktikoje esti nukrypimų nuo tos taisyklės. Bankai be svetimų lėšų turi dar ir savų kapitalų, kuriais jie laisviau gali disponuoti, kaip patikėtomis jiems svetimomis lėšomis. Be to, šių laikų stambių bankų lėšos yra tokios didelės, kad bankas, rizikuodamas palikti be reikalingų resursų, savo klientams patenkinti, dalį savo lėšų sunaudoja ir ilgalaikių kreditų išdavimui. Pagaliau, stambieji bankai, prireikus, visados gali rasti sau reikalingų kreditų, jei dalis jų lėšų būtų sudėta į ilgesnio laiko kreditus. Dėl to šių laikų stambūs bankai leidžia tam tikrose ribose nukrypti nuo taisyklės,

kuri reikalauja, kad aktyvinės operacijos savo pobūdžiu atitiktų pasyvines.

Operacijos, kuriomis bankai tarpininkauja pinigų pasiūlams ir paklausams, yra tikra prasme b a n k i n ė s operacijos. Be šių operacijų bankai atlieka dar ir kitas operacijas: 1. perka ir parduoda įvairių valstybių piniginius ženklus, vekselius ir kitus kredito dokumentus; 2. atlieka įsakymus, susijusius su laikymu ir valdymu aukščiau minėto turto; 3. imasi paskirstymo leidžiamų valstybės, visuomenės ar privatinių įstaigų paskolų dokumentų; 4. investuoja tiesiog savo rizika savus kapitalus ir patikėtas jiems lėšas į pramonės ir prekybos versloves.

Pagal turimus uždavinius ir duodamo kredito rūšis bankai dalijasi į keletą rūšių. Vieni iš jų išduoda kreditą vartojamiems reikalams, kiti vien tik gamybos reikalams. Pastarieji bankai savo ruožtu dalijasi: 1. į bankus krediuojančius privatines versloves paprastai stambiomis sumomis; 2. smulkaus kredito įstaigas, kurių uždavinys yra krediuoti ūkiškai silpnesniuosius. Privatiniai bankai dalijasi į bankus, kurie savo veikime bazuojasi r e g u l i a r i n ė m i s b a n k i n ė m i s o p e r a c i j o m i s, ir į bankus, kurie daugiausia verčiasi v e r t y b ė s p o p i e r i ų išskirstymu ir prekybos bei pramonės įmonių finansavimu arba net patys užsiima prekyba ir pramone savo sąskaita. Pirmieji vadinasi k r e d i t o bankai, antrieji — f i n a n s i n i a i bankai. Pagaliau bankus galime suskirstyti ir pagal duodamų kreditų terminus į t r u m p a l a i k i o ir i l g a-

laikio kredito bankus. Griežtas bankų suskirstymas į tipus tegalimas tik teorijoje, o praktikoje tie požymiai, pagal kuriuos klasifikuojami bankai, retai tesutinkami grynaus pavidalo. Stambaus kredito įstaigos verčiasi kai kada ir smulkiu kreditu; kredito bankai kai kada neatsisako finansuoti verslovių, o finansiniai bankai beveik visados verčiasi ir kredito operacijomis, pagaliau, nemaža bankų jungia ir ilgalaikes ir trumpalaikes operacijas. Bankų rūšys, daugiausia, nustatomos pagal dominuojančias juose tam tikros rūšies operacijas. Tuo remiantis galima nustatyti šiuos bankų tipus:

I Stambaus kredito bankai;
   1. Trumpalaikio kredito bankai:
      a) komerciniai (depozitų) bankai;
      b) emisijos bankai.
   2. Ilgalaikio kredito:
      a) ipotekos bankai;
      b) melioracijos bankai;
      c) pramonės bankai.

II Finansiniai bankai.

III Smulkaus kredito bankai.

Komerciniai bankai savo lėšas daugiausia sudaro iš indėlių (depozitų), daugiausia trumpalaikių. Jie daugiausia verčiasi svetimomis lėšomis (indėliais). Komercijos bankai turi ir savų kapitalų, bet šie kapitalai sudaro tik nedidelę tų lėšų dalį, kuriomis operuoja bankas, ir iš dalies

suvedami į vertybės popierius. Indėliais vadinasi — gėrybės, perduodamos bankams ir apskritai tretiesiems asmenims: 1. saugoti, 2. saugoti ir valdyti, 3. naudotis. Indėlius gali sudaryti pinigai, vertybės popieriai ir brangenybės. Banko pareigos gautus indėlius išlaikyti sveikus. Stambūs bankai įtaiso tam tikslui ypatingas patalpas, vadinamuosius seifus, kuriuos norintiems išnuomoja. Indėliai, duodami laikyti ir valdyti, susidaro iš vertybės popierių (akcijų, obligacijų ir tt.). Bankas ne tik jas laiko, bet ir seka jų į tiražą išėjimą, draudžia jas, kerpa kuponus ir tt., trumpai tariant, atlieka indėlininko reikalais visas operacijas, susijusias su popieriaus valdymu. Indėlius su teise naudotis sudaro pinigai, kuriuos bankas turi teisės leisti į apyvartą, atsakydamas už juos prieš indėlininką. Šios rūšies indėliai gali būti terminuoti, jei indėlininkas pasižada nereikalauti jų grąžinimo anksčiau už tam tikrą laiką ir neterminuoti, jei indėlininkui paliekama teisė reikalauti savo indėlio atgal, kada jis panorės. Bankas už indėlius, įdėtus valdyti, ima iš indėlininkų mokesnį, nes jie naudojasi jo patarnavimais. O už indėlius su teise naudotis bankas pats moka palūkanas už teisę naudotis jais. Savaime suprantama, kad už terminuotus indėlius moka didesnį palūkanų %, kaip už neterminuotus indėlius, nes pirmais indėliais bankas gali disponuoti per tam tikrą laiką, o antraisiais jo disponavimas esti suvaržytas, nes indėlininkas kiekvienu momentu gali pareikalauti grąžinti jam indėlius atgal, todėl bankininkas

turi laikyti tam tikrą atsargą lėšų galimiems tokių indėlių pareikalavimams išmokėti. Indėliai su teise naudotis jais sudaro svarbiausią komercinių bankų lėšų šaltinį aktyvinėms operacijoms daryti, o skirtumas tarp palūkanų % mokamo už indėlius ir įmamo už išduodamas paskolas, diskontuojant vekselius ir kitais būdais, sudaro svarbiausią jo pajamų šaltinį.

Iš pasyvinių komercijos bankų operacijų didelės reikšmės turi paprastos einamosios sąskaitos. Šią operaciją sudaro tai, kad asmuo, kuriam atidaryta tokia sąskaita banke, turi teisę bet kuriuo laiku įnešti į banką sumas, kurios įrašomos į jo sąskaitą. Už tas sumas bankas apsiima mokėti indėlininkui tam tikromis sąlygomis palūkanų % ir kartu įneštų sumų ribose mokėti, jam įsakius (čekiais), iš jo sąskaitos. Tam tikslui indėlininkas gauna čekių blankų knygelę ir, prireikus mokėti iš indėlio, įdėto į banką einamąja sąskaitą, jis čekio blanke įrašo atitinkamą sumą ir pasirašo jį. Bankas turi išmokėti čekyje pažymėtą sumą. Tokis įsakymas bankui mokėti — čekis — gali būti pristatytas asmens, kuris pats turi einamąją sąskaitą banke. Tose šalyse kur, kaip, pav., Anglijoje, Amerikoje, čekių vartojimas labai yra išsiplatinęs, daugelis mokėjimų — stambių ir net smulkių — atliekama čekiais. Anglijoje ar Amerikoje beveik kiekvienas šeimininkas, nekalbant, jau apie biznierius, turi einamąją sąskaitą banke. Tuo pašalinamas rizikas, susijęs su pinigų laikymu prie savęs, o aukso monetos, kaip jau pirmiau matėme, apsaugojamos nuo dilimo ir gedimo.

Jei asmenys, kurie čekiais moka, laiko savo indėlius tame pačiame banke, tai jie gali atlikti stambius mokėjimus be pinigų vartojimo. Tam tikslui jiems tik reikia turėti einamąsias sąskaitas tame pačiame banke, kurio klientais jie yra. Tokiais atvejais pagal pristatomus į banką tokių asmenų čekius, gali būti pinigai ir nemokami: pakanka nurašyti sumą, kuriai pristatytas čekis, nuo sąskaitos to asmens, kuris išdavė čekį, ir įrašyti čekį į to asmens sąskaitą, kuris pristatė čekį apmokėti.

Tokis atsiskaitymo būdas, sujungiant čekių operacij su einamąja sąskaita, turėtų vis dėlto, nežiūrint į visą jos svarbumą. menką reikšmę, jei tik ją naudotųsi atskiro banko nariai savo tarpe. Tokiais atvejais vis viena tektų mokėti grynais pinigais pagal čekius, pristatomus tokių asmenų, kurie tame banke neturi einamosios sąskaitos. Čekių operacijos pritaikymas milžiniškai išplečiamas, įkūrus vadinamuosius atsiskaitomuosius rūmus (clearing hause), kurių tikslą sudaro sujungimas tam tikro bankų skaičiaus savitarpio atsiskaitymams daryti be grynų pinigų tarpininkavimo. Tam tikslui atsiskaitomųjų rūmų dalyviai apsiima priimti čekius, vekselius ir kitus piniginius dokumentus, išrašytus bet kurio iš jų vardu. Klientas banko, kuriame jis turi savo einamąją sąskaitą, pristato tą čekį apmokėti savame banke, kuris jau vėliau per atsiskaitomuosius rūmus atsiskaito su tuo banku, kurio čekį jis apmokėjo. Kasdieną atstovai tų bankų, kurie dalyvauja atsiskaitomuose rūmuose, susirenka

pastarųjų patalpose ir pristato vieni antriems čekius, apmokėtus kitų bankų sąskaiton. Kiekvienam bankui sudaromas tų mokėjimų balansas, kuriuos jis atliko už kitus bankus, ir tų, kuriuos kiti bankai atliko už jį. Šie balansai ir sudaro pagrindą savitarpio atsiskaitymams.

Patys atsiskaitymai tarp bankų daromi su einamųjų sąskaitų sistemos pagalba. Kuriame nors viename stambiame banke atsiskaitomieji rūmai, kaip juridinis asmuo, ir visi bankai, dalyviai jų, turi savo einamąsias sąskaitas. Clearing hause'o einamoji sąskaita vadinasi centralinė, nes atsiskaitymai bankų tarp savęs eina per ją. Žymi bankų į vienas kitą reikalavimų dalis savitarpiai išsilygina, o likanos apmokamos čekiais centralinei einamajai sąskaitai. Pav., bankas A sumokėjo už B banko čekius 40 tūkstančių litų, o bankas B pagal A čekius tik 25 tūkstančius litų, tai 25 tūkstančiai savitarpiai pasidengia, o 15 tūkstančių litų clearing hause'as išduos čekį iš savo einamosios sąskaitos bankui A ir tokiai pat sumai parašys čekį banke B savo naudai.

Pirmasis clearing hause'as atsirado Londone 1775 metais. Iš ten jis paplito ir po kitas šalis. Pas mus oficialinių atsiskaitomųjų rūmų dar nėra.

Svarbiausią aktyvinę operaciją sudaro vekselinės operacijos, o šiųjų tarpe vekselių ataskaita arba diskontas. Šią operaciją daro ir privatiniai asmenys ir bankinės įstaigos. Jos turinį sudaro tai, kad privatinis asmuo arba kredito įstaiga pagal vekselio turėtojo norą su-

moka pagal vekselį, išrašytą trečiojo asmens vardu, pirm termino, atsiskaitydamas už tai tam tikrą palūkanų %-tą (ataskaitos, diskonto procentą). Šios operacijos dėka vekselio turėtojas už tam tikrą atlyginimą gali gauti pinigus, kurie jam priklauso pagal vekselį, tuo, būtent, momentu, kad jie jam reikalingi, nelaukdamas vekselio termino. Tokia pirmlaikinė vekselio realizacija turi didelės reikšmės visuomenės ūkio gamybos procese.

Tolimesnę aktyvinę operaciją sudaro paskolų išdavimas (lombardinė operacija), apdraudžiant kilnojamomis gėrybėmis arba jų dokumentais. (varantais, sandėlių liudijimais, važtaraščiais). Čia jau įeina paskolos pagal vertybinius popierius, brangenybes, prekes ir tt.

Nuo paprastosios einamosios sąskaitos reikia skirti specialinę einamąją sąskaitą, kuri, priešingai pirmajai, sudaro aktyvinę operaciją. Šią operaciją sudaro tai, kad bankas atidaro savo klientui kreditą, apdraustą vekseliais ir vertybės popieriais, kuriuo klientas turi teisės naudotis ir prisiima pareigą sumokėti visą arba dalimis, pareikalavus bankui (angliškai „on call" reiškia pareikalavus — dėl to ir pati sąskaita kartais vadinasi „onkolinė). Šios sąskaitos skirtumą nuo paprastos einamosios sąskaitos sudaro ir tai, kad pastaroji apdraudžiama pinigais, o pirmoji vertybės popieriais. Iš čia išeina ir kitas svarbus skirtumas: bankas negali naudotis savo aktyvinėms operacijoms, pav., vekseliams diskontuoti arba paskoloms išduoti, jo gau-

tomis specialinės einamosios sąskaitos garantijos gėrybėmis. Antra vertus, už pinigus, kuriais jis kredituoja klientą specialine einamąja sąskaita, jis turi teisę imti palūkanas. Tuo būdu specialinė einamoji sąskaita yra tokia aktyvinė operacija, kuri artima yra paskolų operacijai, tuo skirtumu, kad kredituojamoji suma kliento imama ne iš karto, bet dalimis. Atidarius specialinę einamąją sąskaitą skolininkas gauna čekų knygelę, kuri, kaip ir paprastoje sąskaitoje, tarnauja pinigams gauti iš sąskaitos.

Be pirmiau įvardintų kredito operacijų, komerciniai bankai užsiima taip pat pirkimu ir pardavimu vertybės popierių ir kredito dokumentų (vekselių, obligacijų ir akcijų). Ir šios operacijos turi daugiau tarpininkaujamo pobūdžio. Pirkdami kredito dokumentus, bankai aprūpina lėšomis tuos, kuriems jos reikalingos. Antra vertus, parduodami kredito dokumentus, jie pritraukia ieškančias įdėjimo pinigines lėšas. Prekyba kredito dokumentais ligi tol turi bankinių operacijų pobūdžio, ligi bankas nedaro jų pagrindine operacija. Jei bankas suvartoja patikėtas jam lėšas ir savus kapitalus daugiausia vertybiniams popieriams pirkti, kad paskum parduotų juos su didžiausiu pelnu, tai jis virsta spekuliacijos verslove, kuri svetimas lėšas naudoja pasipelnyti iš prekybos vertybiniais popieriais iš kurso svyravimų. Tokios operacijos yra pavojingos bankui ir jo indėlininkams.

Be kredito operacijų tikra prasme, komercijos bankai atlieka taip pat ir įvairius kitus prekybi-

nius patarnavimus. Jei, pav., remitentas nori ligi įsakytinio vekselio termino įsitikinti tuo, kad trasatas neatsisakys mokėti, tai jis iš anksto turi kreiptis su užklausimu ir gauti sutikimą sumokėti vekselį, kada sueis jo terminas. Trasato pranešimas apie savo norą sumokėti vekselį atėjus jo terminui vadinasi akceptu. Komerciniai bankai imasi gauti akceptus pagal vekselius.

Bankai gali ir patys atidaryti akceptinį kreditą, t. y., duoti pasižadėjimą apmokėti vekselius tam tikro asmens įsakymu. Tokis kreditas gali būti suteiktas įnešus pinigus ar kitas vertybes (tai bus vadinamasis padengtas kreditas) arba be tokio padengimo (tat bus nepadengtas, arba blanco kreditas). Ši kredito rūšis turi didelės reikšmės prekyboje, ypatingai tarptautinėje. Pav. Lietuvos kooperatyvų sąjunga, importuojanti prekes iš Anglijos, užuot siuntusi už kiekvieną pirkinį gyvus pinigus Anglų kooperatyvų didmenų bendrovei, išsirūpina sau akceptinį kreditą kuriame nors Londono bankų ir paskum atlieka savo mokėjimus įsakytiniais vekseliais, kuriuos ji persiunčia anglų firmoms, parduodančioms prekes. Anglų firmos pristato vekselius į banką, kurio vardu jie išrašyti, ir gauna iš jo pinigus.

Pagaliau bankai akredituoja vienas pas antrą trečiuosius asmenis savo atsakomybe. Asmuo, norįs pasinaudoti tokiu kreditu, įneša į banką tam tikras garantijas pinigais arba kitomis vertybėmis ir gauna iš banko rekomendacijos laišką (akredityvą)

vienam arba keletai bankų su pasiūlymų kredituoti akredityvo savininką ligi tam tikros sumos. Kartu su akredityviniu laišku klientui išduodama bankų sąrašas, kuriuose jis gali prašyti kredito. Toki sąrašai paprastai apima ištisą virtinę įstaigų visose pasaulio dalyse, ir asmuo, turįs akredityvą, gali pasinaudoti kreditu leistose jam ribose. Tokio kredito patogumai labai dideli. Asmuo, išvykęs į kelionę prekybos ar kitais tikslais, užuot su savim vežęs stambią pinigų sumą, ima akredityvinį laišką iš vietinio banko ir tuo būdu apsirūpina kreditu tose vietose, kur jam teks būti. Akredityvinis laiškas sudaro tam tikrą įsakytinio vekselio rūšį, kuris skiriasi nuo paprastos tratos savo forma ir tuo, kad jis yra cirkuliarinis.

Emisijos Bankai savo operacijų pobūdžiu yra trumpalaikio kredito bankai, kaip ir komerciniai bankai. Jų ypatumą sudaro tai, kad jiems duodama teisė savo aktyvinėms operacijoms ne tik naudotis turimomis piniginėmis lėšomis, bet taip pat ir banknotais, kurie jų pačių ir leidžiami. Teisė leisti banknotus vadinasi emisijos teise. Bankas turi keisti išleistus banknotus, reikalaujant jų turėtojams, į skambią monetą. Tam tikslui emisijos bankai turi turėti tam tikrą pinigų sumą metalu, kuri sudarytų jo mainomąjį fondą. Bet jei emisijos bankas turėtų tik teisę leisti į apyvartą banknotus tik tokiai sumai, kurią jis turi metalo pinigų, tai emisijos operacija, kaip jau ir pirmiau buvo minėta, kalbant apie popierinius pinigus, sudarytų tik metalinių pinigų pakeitimą popieriniais piniginiais ženklais. Tat netu-

rėtų įtakos pinigams (išskyrus apsaugojimo metalinių pinigų nuo dilimo ar gadinimo) ir banko lėšų nepadidintų. Tik nepadengtų metalu (tikrųjų) banknotų leidimas sudaro emisijos bankui lėšas: padidina jo pasyvus, o drauge išplečia ir piniginę šalies apyvartą, nes banknotai atlieka visas pinigų funkcijas. Bankas, laisvai mainydamas banknotus į metalo pinigus, tuo pačiu palaiko ir jų vienodą apyvartą su metalo pinigais.

Emisijos teisė įgalina banką plėsti savo aktyvines operacijas pagal kreditų paklausus, neaprėžiant savo veikimo ribų vien tik savo turimomis lėšomis ir indėliais. Tuo būdu emisijos bankas gali reguliuoti piniginę prekyvietę. Emisijos teisė, kaip jau matėme pirmiau, suteikiama įstatymų keliu dėl to, kad nuo tos teisės priklauso šalies piniginės apyvartos tikrumas. Valstybė, reguliuodama emisijos teisę, stengiasi apsaugoti piliečius nuo netikslaus banknotų emisijos reikalų tvarkymo, siekiant jam tik pasipelnymo tikslų. Yra įvairūs būdai aprėžti emisijos teisę. Apie tai savo laiku jau buvo kalbėta. Belieka plačiau apsistoti ties Lietuvos emisijos banku — Lietuvos Banku, įkurtu 1922 m. rugpiūčio m. 29 d. ir pradėjusiu veikti tų pačių metų rugsėjo m. 27 d., paskyrus pirmuoju jo valdytoju prof. V. Jurgutį.

Lietuvos Bankas savo juridine forma yra akcinė bendrovė su vardinėmis akcijomis ir tam tikru stambių akcininkų teisių aprėžimu. (Pirmos 4 akcijos jau duoda 1 balsą, toliau kas 10 akcijų duoda 1 balsą, bet niekas negali turėti balsų daugiau, kaip leidžia

vienas penktadalis Banko pagrindinio kapitalo). Akcinis Banko kapitalas yra 12.000.000 lt. Jį sudaro 120.000 vardinių akcijų po 100 lt. kiekviena. Valstybinės valdžios įtaka bankui reiškiasi tuo, kad jo akcininkų nutarimai, kad įsiteisėtų, reikalingi patvirtinti Finansų Ministerio (51 § statuto). Be to, einant 19 § jo valdytojas skiriamas Respublikos Prezidento, pristačius Ministerių Kabinetui. Banko Valdytojas skiria ir atleidžia Banko tarnautojus, pirmininkauja valdybos ir generalinės tarybos posėdžiuose. Jis gali sustabdyti valdybos ir tarybos nutarimų vykdymą. Valstybė suteikė bankui teisę leisti banknotus per dvidešimt metų (11 §). Ne mažiau kaip $^1/_3$ esamos apyvartoje banknotų sumos turi būti padengta auksu, likusioji suma lengvai realizuojamomis vertybėmis. Banko leidžiamiems banknotams pripažinta teisėtų mokėjimo ženklų teisė lygiai su metaliniais aukso pinigais. Bankui leidžiama įgyti valstybės paskolų lakštai ir kitos valstybės garantuotos vertybės, bet tų lakštų jis negali įgyti daugiau kaip už $^1/_3$ pagrindinio kapitalo. Už suteiktas bankui privilegijas jam uždėtos ir tam tikros pareigos — jam yra pavesta valstybės iždo ir taupomųjų valstybės kasų operacijos atlikti. Šias operacijas bankas atlieka atskirai ir nepriklausomai nuo savo operacijų ir už tai jokio atlyginimo iš valstybės negauna. Tam, kad dar labiau išsaugotų banką nuo nukrypimo nuo tiesioginio savo uždavinio — „reguliuoti pinigų apyvartą Lietuvoje, lengvinti pinigų išmokėjimas krašte ir užsienyje, įgyvendinti pastovi bei pa-

tvari pinigų sistema Lietuvos Respublikoje ir skatinti žemės ūkio, pramonės ir prekybos augimas“ (1 § statuto) — valstybė užgynė daryti bankui kai kurias operacijas, būtent: 1. užtraukti savo reikalams paskolų; 2. skolinti pinigų tiek ipotekos keliu, tiek ir už įkaitus pramonės bendrovių akcijomis; 3. paskolinti už savo akcijas, taip pat savo akcijų pirkti; 4. nei tiesioginiai nei netiesioginiai nedalyvauti pramonės įstagose, taip pat daryti savo sąskaiton kitų komercijos operacijų (17 §). Aktyvinių operacijų padengimo dokumentams įstatymo 8 § numato tam tikrus suvaržymus: „vekseliai, tratos, varantai ir kiti komercinių operacijų pasižadėjimai priimami diskontuoti tik tuo atsitikimu, jeigu nuo priėmimo dienos ligi jų sumokėjimo dienos yra nedaugiau kaip 3 mėnesiai“, ir tik „išimtinais atsitikimais, valdybai nutarus ir tarybai sutikus“, gali būti priimti diskontuoti dokumentai terminu ligi 6 mėnesių.

Savotiškas yra ir banko pelno paskirstymas: 10% eina atsargos kapitalui, iš likusios sumos gryno pelno išduodamas akcininkams dividendas ligi 8%, iš likusios sumos skiriama 8% valdybos nariams ir 2% tarybos nariams, proporcingai jų gaunamam atlyginimui, iš likusios sumos $^1/_3$ skiriama valstybei, iš likusios sumos papildoma akcininkų dividendas ligi 12%, likusio pelno dalies 50% skiriama valstybei, antri 50% skiriama visuotinio akcininkų susirinkimo nuožiūra (53 §). Tokiu pelno paskirstymu norėta suinteresuoti banko veikimu ir kapitalais, ir valdomieji banko organai, ir valstybė. Kadangi stambiausias

banko akcininkas yra valstybė, tai jai tenka ir dauguma pelno.

Lietuvos Bankas gali daryti, be banknotų emisijos, kaip svarbiausios pasyvinės operacijos, visas jau minėtas komercinių bankų operacijas.

Lietuvos Banko notų emisijos dydis ir jo padengimas nuo 1922 m. (gruodžio m. 31 d. mil. lt.).

	Auksu užsienio valiutos	Banknotų apyv.		Banknotų padengimas %	
				Auksu	Auksu ir valiutomis
1922	15,19	17,95	30,38	50	109,1
1923	16,45	38,06	60,07	27,4	90,7
1924	30,78	51,60	92,98	33,1	88,6
1925	32,29	20,58	81,92	39,4	64,5
1926	31.36	35,43	86,79	36,1	77,0
1927	33,21	52,78	96,61	34,4	89,0
1928	34,27	43,62	84.77	40,4	91,9
1929	35,08	78,48	94,83	37,0	119,8
1930	39,39	86,32	117,16	33,6	107,3
1931	50,15	33,17	108,95	46,0	76,5
1932	49,07	15,96	96.21	51,0	67,6

Emisijos bankai turi labai didelės reikšmės tautos ūkiui. Jų uždavinį, kaip jau matėme, sudaro šalies pinigų apyvartos reguliavimas, nuo kurio priklauso ir pinigų vertės pastovumas. Tas reguliavimas iš dalies eina automatiškai. Tačiau tam tikrais atvejais emisijos bankai gali ir aktyviai įsikišti į pinigų apyvartą. Priemones tam sudaro visų pirmiausia diskonto arba palūkanų dydžio nustatymas, kuriuo bankas gali siaurinti arba plėsti kreditų paklausus, nes kredito pabranginimas reiškia siauresnius

galimumus jam suvartoti, o kredito piginimas — praplečia kredito paklausus. Emisijos bankai ypatingai tuo būdu turi reaguoti, jei pasireiškia kainų kilimo tendencija dėl didelės mokamųjų priemonių apyvartos, arba kainų kritimas dėl sunkaus pinigų gavimo normalinei gamybos eigai.

Emisijos bankų palūkanų dydžio nustatymas sudaro tikslią priemonę ir devizų kursams reguliuoti ir tuo pat išlaikyti verčių santykių pastovumą tarp vietos ir užsienio pinigų, kiek tat apskritai gali priklausyti nuo vienašališko šalies įsikišimo. Palūkanų dydžio pakėlimas gali patraukti į šalį trumpalaikiams pelningiems įdėjimams pinigus arba sulaikyti pinigų išplūdimą iš šalies. Tuo padidinami devizų pasiūlai šalyje, devizų paklausai sumažinami ir tuo daromas spaudimas į devizų kursus šalies viduje. Priešingai įvyksta, kai emisijos bankų palūkanų dydis sumažinamas. Devizų antplūdis įgalina emisijos banką aktingai veikti devizų prekyvietėje tuo tikslu, kad sukliudytų kursų kilimą. Emisijos bankų priemonės, kurių uždavinys yra veikti kapitalo prekyvietę diskonto dydžio didinimu arba mažinimu, vadinasi diskonto politika, o įsikišimas į devizų prekyvietę — devizų politika. Diskonto politika emisijos bankas, kaip paskutinis kredito šaltinis, valdo pinigų rinką, o devizų politika devizų prekyvietę. Paskutiniu atveju diskonto politika susiriša su devizų politika tam, kad veiktų devizų prekyvietę. Devizų prekyvietės užvaldymas reikalauja, žinoma, tam tikros devizų atsargos. Dis-

konto pakėlimas tarnauja tam, kad sustiprintų emisijos banko devizų atsargas, kuriomis jis aktyviai gali disponuoti devizų prekyvietėje. Tuo būdu emisijos banko funkcijos esti keleriopos. Jie kaip paskutiniai šalies kredito šaltiniai nustato kreditavimosi ir kapitalų paskirstymo ribas tautos ūkyje, siaurindami ar plėsdami diskonto politika kredito išdavimą. Jie reguliuoja mokėjimo priemonių apyvarta tuo būdu, kad pinigų pasiūlus suderina su gėrybių pasiūlais ir sumažina vidinės pinigų vertės, jų perkamosios jėgos, svyravimus. Jie daro įtakos į devizų prekyvietę tiesioginiu dalyvavimu devizų pasiūluose ir paklausuose ir tuo stabilizuojančiai veikia devizų kursus. Kredito sąlygų nustatymas, ypač palūkanų dydžio, kuriuo emisijos bankai išduoda tikromis notomis kreditus ir įsikišimas į devizų prekyvietę sudaro priemones, kuriomis jie naudojasi, siekdami savo tikslų tautos ūkio uždaviniams atlikti.

I p o t e k o s b a n k a i yra tokios kredito įstaigos, kurios duoda kreditus, įkeitus nekilnojamą turtą. Pagal savo tikslą ipotekos bankai gali būti įvairių rūšių. Ž e m ė s i p o t e k o s b a n k a i, kurių uždavinys yra teikti ilgalaikes ipotekos paskolas už žemę, išduoda paskolas skolininkams ne grynais pinigais, o įkaito lakštais, kuriuos skolininkas jau pats realizuoja vertybės popierių prekyvietėje. Tokioje ipotekos kredito sistemoje reikalaujantieji kreditų gauna lėšas tiesiog iš įkaito lakštų pirkėjų. Bet žemės ipotekos bankas gali prisiimti ir pats įkaito lakštų pardavimą, žinoma, skolininko sąskaiton. Sko-

lininkai kasmet sumoka bankui tam tikrą gautos paskolos procentą, kurio dalis eina į fondą paskolai išlyginti, dalis administracijos išlaidoms apmokėti, dalis apmokėti palūkanoms, gaunamoms įkaito lakštų turėtojų ir išduoti dividendams žemės ipotekos banko ekcininkams. Padengimo fondas eina išpirkti įkaito lakštams, kurie išperkami (eina į tiražą) tam tikra tvarka. Tuo būdu, kai baigiasi išduotas paskolos terminas, ji jau pasirodo išpirkta kasmetiniais skolininko sumokamais paskolos procentais, o išduoti jam įkaito lakštai išperkami. Prieštermininis ilgalaikių paskolų apmokėjimas gali būti atliktas grąžinant bankui atitinkamai sumai įkaito lakštų, skaitant juos nominaline kaina.

Ypatingą ipotekos bankų rūšį sudaro ir miestų ipotekos kredito draugijos, išduodančios paskolas namams pirkti ir namams statyti mieste. Jų svarbiausią ypatumą sudaro tai, kad jos palaikomos miesto savivaldybių ir jų kontroliuojamos. Miesto ipotekos kredito draugiją sudaro visi įkeistų draugijai turtų savininkai, prisiimdami solidarinę atsakomybę. Miestų ipotekos kredito draugijų operacijos panašios į žemės ipotekos bankų operacijas.

Tolimesnę savotišką ipotekos kredito įstaigų rūšį sudaro melioracijos bankai, kurių uždavinys yra išdavinėti ilgalaikes paskolas melioracijos reikalams. Jos išduodamos taip pat, kaip ir žemės ipotekos paskolos, su amortizacija per tam tikrą laiką. Skirtumą sudaro tai, kad jos turi visiškai aprėžtą tikslą, kuris iš anksto patikrinamas pagal pristaty-

tas sąmatas, o išdavus paskolą, kontroliuojamas melioracijų atlikimas.

Be ipotekos žemės ir melioracijos bankų yra dar ir žemės ūkio bankai, kurių uždavinys yra aprūpinti žemės ūkį kreditais, reikalingais apsirūpinti inventoriumi, trąšomis, sėklomis ir p. d. Šių kredito įstaigų paskolos esti ne tokios ilgos kaip ipotekos bankų, bet ir ilgesnės už komercijos bankų.

Lietuvoje, atgavus nepriklausomybę, 1924 m. buvo sukurtas Žemės Bankas, kaip akcinė bendrovė. Pagrindinis jo kapitalas nustatytas pradžiai iš 5 milionų litų, sudaromų iš penkių tūkstančių vardinių akcijų, po tūkstantį litų kiekviena. Pagrindinį kapitalą įstatymas leidžia padidinti net iki 50 mil. litų per 10 metų specialinėmis biudžeto keliu tam tikslui skiriamomis sumomis, kuris jau beveik visas yra ir įneštas. Žemės Bankas pradžioje buvo globoje Žemės Ūkio Ministerio, kuris tvirtino valdybos ir visuotinio susirinkimo nutarimus, o dabar yra Finansų Ministerio žinioje. Žemės Bankas skiriamas kredituoti žemės ūkiui ir žemės ūkio organizacijoms (žemės ūkio kooperatyvams, ūkininkų kredito kooperatyvams).

Be paprastų komercinių bankų operacijų, Žemės bankas pradžioje turėjo teisę išdavinėti paskolas, įkeitus žemę ligi 10 metų, vėliau tas terminas buvo pratęstas ligi 25 metų. 1931 metais Žemės Bankas pradėjo leisti įkaito lakštus (ryšium su Kreuger'io paskola). Tačiau jų vertę pats bankas palaiko. Že-

mės bankas kredituoja ūkininkus tiesiogiai ir per jų organizacijas.

Jo valdomųjų organų struktūra tokia pat, kaip ir visuose akciniuose bankuose. Skirtumas tas, kad jo valdytojas ir pavaduotojas skiriami Respublikos Prezidento.

P r a m o n ė s b a n k a i, kurie kredituotų pramonės įmonių steigimą, palyginti, yra retas dalykas. Tokių bankų operacijos remiasi prekyba naujai įkurtų verslovių akcijomis. Tat yra labai rizikingas dalykas ir iš to išeina, kad jie turėtų daryti operacijas tik su tuo kapitalu, kuris tam tyčia įneštas spekuliacijos reikalams. Bankų istorijoje garsus yra Crédit mobilier eksperimentas, padarytas Prancūzijoje, privedęs prie stambaus kracho.

Dabartiniai f i n a n s i n i a i bankai veikia su savais kapitalais arba kapitalistų sindikatų kapitalais. Jie užsiima daugiausia vertybės popierių leidimu ir verslovių finansavimu. Tat yra stambios kredito įstaigos su dideliais savais kapitalais. Kai kurie iš tokių bankų greta su verslovių finansavimu verčiasi ir paprastomis bankinėmis operacijomis.

S m u l k i ų k r e d i t o į s t a i g ų tarpe pirmoji vieta tenka k r e d i t o k o o p e r a t y v a m s, kurių uždavinys yra kredituoti ūkiškai silpnesniuosius (ūkininkus, amatininkus ir tt.). Jie pirmiausia atsirado Vokietijoje ir sudaro dvi sistemas S c h u l z e - D e l i t s c h'o ir R a i f f e i s e n'o Schulze's kooperatyvai labiausia prigijo miestiečių tarpe, tuo tarpu Raiffeisen'o daugiausia sodžiuje. Pirmieji veikia

didesniame plote, antrieji griežtai laikosi vadinamo „lokalizacijos“ principo, t. y., aprėžia savo veikimo sritį nedidelėmis ribomis, dažniausia vienos parapijos. Schulze's kooperatyvai stengiasi sudaryti savą pagrindinį kapitalą ir atitinkamai tam turi gana stambius įnešus. Raiffeisen'o kooperatyvai, pagal jų steigėjo nuomonę, turėtų veikti visiškai be įnašų kapitalo; tačiau gyvenimas prispyrė nuo tos taisyklės atsisakyti ir šiandieną ir Raiffeisen'o kooperatyvai turi, nors ir nedidelius, savus įnašų kapitalus. Be to, Raiffeisen'o kredito kooperatyvai dar ir tuo skiriasi nuo kitų kredito verslovių, kad jų valdybos nariai negauna atlyginimo (eina garbės pareigas). Taip pat Raiffeisen'o tipo kredito koperatyvo narys negali būti kito kooperatyvo nariu. Kadangi abiejų rūšių kredito kooperatyvai vis dėlto daugiausia bazuoja savo veikimą indėlių lėšomis, tai, esant nedideliems saviems kapitalams, kooperatyvo nariai prisiima dar, be atsakomybės savais įnašais už kredito kooperatyvo pasižadėjimus, ir solidarinę p a p i l d o m ą a t s a k o m y b ę. Pastaroji gali būti aprėžta ir neaprėžta. Šiandien abiejų kredito kooperatyvų rūšyse labiau įsigali aprėžta narių atsakomybė. Pradžioje Raiffeisen'o kooperatyvuose labiau buvo praktikuojama neaprėžta atsakomybė, o Schulze's — aprėžta atsakomybė.

Kredito kooperatyvų operacijos iš esmės panašios į komercinių bankų. Ypač tą tenka pasakyti apie Schulze's tipo kredito kooperatyvus. Raiffeisen'o kredito kooperatyvuose randame esminių nukrypimų,

pav., paskolų išdavimą ilgesniam laikui, net ligi keleto metų, kontrolę išduodamų paskolų suvartojimo, — paskolos išduodamos produktingiems tikslams, kurie turi būti nurodomi, prašant kredito. Suvartojus paskolą ne tam tikslui, kuriam buvo prašyta, paskola gali būti atšaukta pirm termino.

Kadangi pinigų paklausai ir pasiūlai vietos kredito kooperatyvuose gali būti nevienodi, tai jiems išlyginti steigiamos vadinamosios tų pačių vietos kooperatyvų sričių kasos (arba centralinės kasos), tais pačiais pagrindais, kaip ir Raiffeisen'o kredito kooperatyvai. Sričių kasos rūpinasi išlyginti nelygumus tarp pinigų pasiūlų ir paklausų atskiruose kredito kooperatyvuose (taupmenų skolinamose kasose, arba draugijose, kredito draugijose, liaudies bankuose — tai vis kredito kooperatyvo vardai) ir, prireikus, prieiti prie bendrų šalies piniginių resursų per savo vyriausią kredito institutą — kooperacijos banką, apimantį visą šalį, arba tam tikras kredito įstaigas, sukurtas valstybės specialiai kredito kooperatyvams finansuoti, arba palaikant santykius su privatiniais bankais. Per sričių kasas ir jų centralinę kredito organizaciją kredito kooperatyvų veikimas susiejamas su bendra šalies pinigų prekyviete. Pas mus vadinamieji sodžiaus kredito kooperatyvai labiau yra artimi Raiffeisen'o kredito kooperatyvų sistemai, o miestų (daugiausia žydų, vadinamieji liaudies bankai) yra Schulze's tipo. Pirmųjų finansinį centrą sudaro Lietuvos Kooperacijos Bankas. Žy-

dų liaudies bankai grupuojasi apie privatinį akcinį banką Centralinį banką žydų kooperacijai remti.

Vidurinę vietą tarp kooperatinių bankų, kurie tarnauja ūkiškai silpniesiems, ir komercinių bankų, kurie kredituoja stambius verslovininkus, užima vadinamosios savitarpinio kredito draugijos. Jų kapitalai sudaromi iš narių įnašų, o apyvartos lėšas sudaro indėliai ir rediskontas.

Vieną iš realinio kredito rūšių sudaro lombardai. Jie atsirado iš senos kredito formos, kilusios viduramžiais, iš vadinamosios montes pietatis prie bažnyčių, kurios uždavinys buvo daugiau labdarybės — šelpti patekusius į vargą. Dabartiniais laikais lombardai išdavinėja paskolas, įkeitus kilnojamą turtą. Lombardai dažniausia steigiami ir laikomi valstybės arba savivaldybės įstaigų ir tvarkomi komerciniais pagrindais.

Taupomosios kasos tarnauja taupumo skatinimui plačiose visuomenės masėse. Jos, priimdamos indėlius mažomis sumomis, padeda taupyti ir už smulkias taupmenas gauti palūkanas. Taupomosios kasos, surinkdamos nors ir mažomis sumomis, bet iš daugybės asmenų dideles sumas, turi pasirūpinti ir tam tikru jų sunaudojimu. Kadangi lėšos surinktos iš plačios visuomenės, tai surinktų taupmenų vartojimas turi būti labai atsargus ir tikras. Geriasia tam tiktų ipotekinės paskolos. Tačiau, antra vertus, svarbu, kad taupytojai galėtų laisvai disponuoti savo taupmenomis. Tam tikslui daromos ir

trumpalaikės kredito operacijos. Greta su indėliais kai kuriose šalyse taupomosios kasos atidarinėja ir einamąsias sąskaitas ir užsiima čekių operacijomis. Taupomąsias kasas steigia viešieji organai — savivaldybės ir valstybė. Iš valstybės taupomųjų kasų ypatingai yra svarbios p a š t ų t a u p o m o s i o s k a s o s. Pirmiausia jos pradėtos organizuoti Anglijoje nuo 1861 m. Gladstono iniciatyva ir po to išsiplėtė po visas kultūringas valstybes. Ypatingai plačias operacijas atlieka vokiečių paštų taupomosios kasos. Pas mus Lietuvoje valstybės taupomosios kasos yra prie Lietuvos Banko skyrių ir nuo 1932 m. pradėtos steigti ir prie paštų. Tačiau didelis skirtumas tarp palūkanų, mokamų privatinėse kredito įstaigose ir valstybės taupomose kasose, didesnių indėlių sumų į jas nesutraukė. Tik paštų taupomųjų kasų įsteigimas daugiau rodo gyvumo. Čia padeda ir palūkanų už indėlius mažėjimas privatiniuose bankuose. Be indėlių priėmimo į savo taupomąsias kasas, paštai atlieka ir dar vieną bankinio pobūdžio operaciją — tai piniginių perlaidų, — žinoma, už tam tikrą atlyginimą.

Be aukščiau įvardytų bankinių įstaigų rūšių yra dar visa eilė ir mažiau svarbių ir išsiplatinusių rūšių, pav., bankinės kontoros, specialiniai bankai įvairių biržos maklerių ir tt.

K o n c e n t r a c i j a ypatingai pasireiškia bankuose, susidarant vietoje smulkių kredito įstaigų stambioms. Tat priklauso nuo pasireiškimo bankinėse verslovėse bendrų koncentracijos dėsnių ir jų dau-

giausia akcinės juridinės formos, kuri formaliai tą koncentraciją palengvina.

Labiausia koncentracija palietė emisijos bankus. Šiandieną banknotų emisijos reikalas koncentruotas (centralizuotas) vienoje emisijos įstaigoje. Jungtinės Amerikos Valstybės, kurios laikėsi ligi 1913 m. decentralizuotos notų emisijos politikos, po 1913 m. taip pat perėjo į labiau centralizuotą emisijos bankų tvarką. Kitose šalyse (Vokietijoje, Anglijje), jei ir turi teisę leisti banknotus be centralinio emisijos banko dar ir kiti bankai, tat sudaro daugiau istorišką palikimą.

Privatinių bankų koncentracija taip pat eina milžiniškais žingsniais. Pažiūrėkime, kaip koncentracijos tendencijos pasireiškia atskirų šalių bankuose. A n g l i j o j e bankų koncentracija jau prasideda devyniolikto amžiaus pradžioje. Tarp 1825 ir 1889 m. akciniai bankai suryja 165 neakcinius bankus ir 40 mažų akcinių bankų. 1890 metais Anglijoje matome 123 akcinius bankus. Bet bankų koncentracija eina ir 1927 metais turime iš viso Anglijoje (kartu su Airija) jau tik 35 akcinius bankus, iš kurių tik 5 didieji bankai (Big Five): Barclay's, Lloyd, Midland, National Provincial ir Westminster bankai, žinoma, turint galvoje ir Anglų bankų banką — emisijos banką, Bank of England, turi didžiausios reikšmės ir yra faktinai sukoncentravę visą bankinį biznį į savo rankas. Jų reikšmę dar labiau sustiprino karas ir pokariniai laikai. Jų palyginamuosius balansus gali parodyti ši lentelė (mil. svarų sterlingų):

	1913	1926
Visų bankų balansai	1.076	2.363
Iš jų Barclay's	67	348
Lloyd	106	390
Midland	108	430
National Provincial	73	288
Westminster	104	316
Bank of England	110	261
Iš viso	568	2.033
Procentais	52,9%	86%

Penkių didžiųjų bankų veikimas nesibaigia Anglija. Kiekvienas iš tų bankų turi ryšius su užsieniais. Taip pat labai stipriai auga bankų įtaka ekonominiame gyvenime. Į jų kontrolę patenka kai kurios labai svarbios visuomenės gamybos šakos. Jų įtakoje yra tokios milžiniškos verslovės, sudarančios galingus koncernus, kaip P. and Steam Navigation Company, Imperial Chemicals Lmd, Vikers ir kit.

Vokietijoje bankų koncentracija taip pat pasiekusi yra aukšto laipsnio. Prieš 1931 metų bankų krachą Vokietijoje 6 ar 7 bankai buvo užėmę dominuojančią vietą. Juos sudarė Deutsche Bank, Diskonto - Geselschaft (abu pastarieji bankai 1930 metais sanacijos tikslais susijungė į vieną), Dresdener Bank, Darmstädter und National Bank (Danatbank) (1931 m. ir pastarieji du susiliejo), Commerz und Privatbank, Mitteldeutsche Kreditbank ir Berliner Handelgeselschaft. Vokiečių bankai daug nukentėjo nuo infliacijos ir per 1929—1932 metų kri-

zę, per kurią įvyko dar didesnė jų koncentracija. Pažymėtinas dalykas, kad vokiečių bankai pokariniais laikais sugebėjo padaryti didelę pažangą ir racionalizacijos srityje.

Prancūzijos bankų struktūrai charakteringa yra tai, kad joje didelės įtakos turi valstybė ne tik per savo kontroliuojamą emisijos banką — Banque de France, bet ir per Žemės Banką ir ypatingai per vadinamą Indėlių ir Konsignacijų Kasą (Caisse de Dépot et des Consignations), į kurią suplaukia dauguma šalies indėlių. Ir Prancūzijoje kredito srityje lemiamos reikšmės turi šešios kredito įstaigos: Société Generale, Crédit Lyonnais, Comptoir National d'Escompte, Crédit Industriel et Commercial, — tai senosios įstaigos ir dvi vėliau atsiradusios: Banque Nationale de Crédit ir Crédit Commercial de France. Šie bankai turi apie $^2/_3$ visų bankinių apyvartų.

Bankų koncentracijos procesas eina ir kitose šalyse. Jis palietė ir Amerikos Jungtinių Valstybių bankus.

Literatūra. Iš dalies ta pati, kuri ir apie pinigus. Be to, HWB[4] straipsniai W. Prion'o, B. Laum'o, R. Ehrenberg'o, W. Lexis'o, Ad. Weber'o, M. Muss'o, F. Sommary ir kit. F. Obst. Bankgeschäft. 9 Aufl. 1930. F. Sommary. Bankpolitik. 2. Aufl. 1930. A. Weber. Depositenbanken und Spekulationsbanken. 3. Aufl. 1922. Gilbart. The history, principles and practice of Banking, London. 1901. R. D. Richard. The early history of banking in England. London. 1929. Gregory. The present position of

banking in America. Oxford. 1925. Strauss. Konzentrationsbewegung im deutshcen Bankgewerbe. 1928. Anciferov. Kooperatyvnyj kredit i kooperatyvnyje banki. 1922. W. Scott. Money and Bankog. 1919. Argentarius. Die Kreditbank. Berlin. 1924. Bastian. Banken, Sparkassen und Genossenschaften... 1921. S. Hirsch. Die Bank, ihre Geschäftszweige und Einrichtungen. 1926. Leitner. F. Bankbetrieb und Bankgewerbe. 7. Aufl. 1925. Bagehot. W. Lambard-Sreet, a description of the money-market. 1920. Thery A. Les grands établissemens de crédit français avant, pedant et auprès la guerre. Paris. 1921. Handwörterbuch des Bankwessens, herausgeb. von Palyj und Quittner. 1933. Dr. Kazys Sruoga. Die Wirtschaft der Republik Litauen und ihre Notenemission. Kaunas. 1930.

Lietuvių kalba. Be jau minėtų pinigų skyriuje Argentariaus, St. Kuzminskio, Moravskio, A. Prūsas. Bankai ir kreditas Lietuvoje iki 1915 m. Kaunas. 1927. Apie kredito kooperatyvus žiūr.: P. Šalčius. Kooperacija. 1931.

Prekyba.

Prekybos sąvokos apibūdinimas. Prekybos funkcijos. Prekybos rūšys. Prekybos dalyviai. Prekybos istorija. Prekybos reikšmė. Stambios prekybos įmonės gerieji ypatumai. Universalinės, grandininės ir vienakainės parduotuvės. Vartotojų bendrovės. Ročdeliečių principai. Valstybinis prekybos reguliavimas. Asmeninis ir daiktinis reguliavimas. Viešosios prekybos atstovybės. Prekybos tarnautojai. Literatūra.

Prekyba yra tarpininkavimas tarp atskirų visuomenės ūkio narių, apsirūpinant gėrybėmis. Ji vyksta pasikeičiant nuosavybės teisėmis (pirkimu—pardavimu), svetimoms reikmenėms tenkinti gaminamų produktų vietos pakeitimu ir sandėlių sudarymu. Atsar-

gos ir reikmenės susiduria prekyvietėse kaip pasiūlai ir paklausai ir sudaro kainas. Visuomenės ūkio atžvilgiu prekyba sukelia prekių paklausus ir supažindina su jų ūkiška nauda. Prekyba savo prekyvietės pažinojimą išnaudoja tam, kad išlygintų pasiūlus ir paklausus. Ji įgalina kredito santykius tarp gamybos ir vartojimo. Ji prisiima žymią riziko dalį už būsimus ūkio įvykius. Todėl ne be reikalo prekyba laikoma paskutine grandimi gamybos visuomenės ūkio prasme, nes techniškas gėrybės pagaminimas nėra dar esmingiausias dalykas visuomenės ūkyje. Svarbiausias yra dalykas, kad būtų nugalėtas trūkumas ūkišku principu vadovaujantis. Tik prekyba pagamintą gėrybę padaro preke, pristatydama ją į prekyvietę vartotojui, kuris prekyvietės atžvilgiu labiausiai jos nori. Savaime suprantama, kad prekybos produktingumas negali kelti abejonių.

Prekyba gali būti suskirstoma į tam tikras rūšis pagal tarpininkavimo objektus, jos dydį, vietą ir dalį, kurį ji apima. Skirstymas prekybos į rūšis gali būti daromas ir atsižvelgiant į juridinius pagrindus. Pagal tarpininkavimo objektą prekybą tenka skirti į prekybą p r e k ė m i s ir p i n i g a i s. Pirmoji dar skiriasi į prekybą daiktais, prekybą vertybės popieriais ir įvairiomis jų rūšimis. Prekyba daiktais vėl skyla į daugybę įvairių specialinių šakų (popieriaus, tekstilės, geležies, galanterijos, žemės ūkio mašinų ir tt.), arba gali būti mišri. Pagal dydį prekyba skirstoma dviem atžvilgiais: pirma, pagal verslovės dydį skiria s t a m b i ą ir s m u l k i ą prekybą,

ir ta, būtent, prasme, kurį maksimum prekių kiekį parduoda; antra, į didmenų prekybą, kuri parduoda stambiausiais kiekiais kitiems pirkliams, ir mažmenų, kuri parduoda ir mažiausiais kiekiais tiesiog vartotojams. Pagal vietovę, prekyba skiriasi į pastovią ir kilnojamą — prekymetinę ir keliaujančią. Pagal sritį, kurią apima, prekyba skiriasi į vidaus ir užsienio prekybą. Teisės atžvilgiu esti savarankiški pirkliai, kurie veikia savo vardu ir sava sąskaita, komisionieriai, kurie veikia savo vardu, bet svetimon sąskaiton ir agentai, kurie už tarpininkavimą gauna tik komisiją, o veikia svetimu vardu. Dar pažymėtinas komivojažierius, keliaująs agentas, kuris savo firmos vardu stengiasi gauti užsakymų pagal turimus su savimi pavyzdžius ir katalogus. Makleris — užsiima tarpininkavimu, kaip profesija, nebūdamas surištas tarnybos arba agento sąlygomis su užsakymų davėju.

Prekyba atsiranda labiau įsigalėjus mainams. Mainai ir prekyba su užsieniu anksčiau atsiranda, kaip vidaus prekyba, keliaujamoji prekyba anksčiau, kaip pastovi. Prekyba daugiausia verčiasi privatinės verslovės, bet greta su jomis atsiranda ir kooperatinė prekyba ir viešųjų organų — daugiausia finansiniais sumetimais (monopoliai— alkoholinių gėrimų, tabako, degtukų ir p. d.). Kadangi prekyba gali būti įvairių verslovių objektu, tai ir pelno siekimas gali nesudaryti būtino jos požymio (viešose ir kooperatinėse verslovėse).

Seniausia prekybos lytis buvo vadinamoji k u r č i o j i prekyba, t. y., tokia prekyba, kur pardavėjai ir pirkėjai nesueidavo veidas į veidą. Jos pavyzdį sudaro senovės kartageniečių prekyba su vakarų Lybijos gyventojais. Kartageniečiai, atvykę laivais į žiemių Afrikos krantus, išdėstydavo savo prekes ant jūros kranto, uždegdavo laužus, kaip ženklus apie savo atvykimą vietos gyventojams, ir paskum vykdavo į savo laivus. Pamatę ženklus atvykdavo vietiniai gyventojai, apžiūrėdavo išdėtas prekes ir, padėję greta aukso, nueidavo. Kartageniečiai tuomet išlipdavo iš savo laivų ir nuspręsdavo, ar pakankamai duota aukso. Jei jie rasdavo, kad ne, tai grįždavo į savo laivus, nieko nepalietę, ir laukdavo, kol vietiniai gyventojai atneš priedo. Paprastai jie tą ir padarydavo, nes priešingu atveju, kartageniečiai nusigabentų atgal savo prekes.

Pamažėl išaugo mainų paprotys, parengęs dirvą ir asmeniams prekybiniams santykiams. Išauga prekybinės tautos, kurios pralobsta ir sukuria aukštas kultūras. Visų pirma išauga pajūrio valstybių (finikiečių, kartageniečių) prekyba, kuri atliekama stambių verslovių, nes reikėjo rengti jūros ekspedicijas į tolimus kraštus. Bet ir sausumos prekyba dėl sunkumų susisiekti su svetimomis tautomis, transporto sunkumų, pavojų kelionėje, taip pat būdavo atliekama stambių verslovių. Viduramžio laikams charakteringa arabų k a r a v a n i n ė prekyba. Pažymėtina tai, kad prekyba ne tik eidavo stambiu matu, bet turėjo jau ir kai kurių bruožų, suartinančių ją su

šių laikų stambiosiomis verslovėmis, būtent, akcinėmis bendrovėmis. Smulkūs kapitalai suplaukdavo į karavaninę prekybą, kaip dabar į akcines bendroves. Pav., Mekos ir kito arabų miesto Taijifo prekyba buvo labai išsiplėtusi nuo Mohometo laikų. Iš šių miestų kasmet eidavo karavanai rudenį į Iemeną ir Abisiniją, pavasarį į Syriją. Išvežimo objektus sudarydavo oda, smilkalai, klijai, taurūs metalai; įvežimo objektus sudarė įvairūs audiniai, šilkas ir prabangos dalykai. Viena iš tokių bendrovių (623 m.) užsilikusiomis žiniomis turėjo 2000 kuprių su 50 tūkstančių aukso dinarų. Turtingi pirkliai turėdavo karavane didžiausią dalį ir vadovaudavo ekspedicijai, bet jie mielai imdavo užsakymus iš visų, kas turėjo nors ir menkiausias taupmenas, ta sąlyga, kad jiems paliktų pusę pelno. Tuo būdu dideliuose karavanuose beveik kiekvienas Mekos gyventojas turėjo savo dalį. Jei karavanui grėsdavo pavojus, tai visus Mekos gyventojus apimdavo nerimas.

Senovėje tarptautine prekyba anksčiau už kitas tautas užsiima finikiečiai, paskum graikai ir ypač romėnai. Romėnų prekyba buvo labai įvairi ir savo objektais ir savo kiekiais. Prekybos santykius romėnams lengvino vienodos juridinės normos, vienodi pinigai, vienodos mokėjimų taisyklės. Viduramžiais prekyba apyra, bet vėliau, susidūrus įvairioms kultūroms (barbariškiems Vakarams su senąja Rytų kultūra), išauga italų respublikų prekyba. Žiemiuose — Baltijos jūroje — prekybą monopolizuoja H a n s a. Viduramžiais prekyba, kaip ir senovės laikais, buvo

daugiausia užsienio, nes viduje dar viešpatavo natūralinis baudžiavos ūkis. Naujųjų laikų išradimai padidina prekybos santykius ir perkelia prekybos centrus į šalis su patogiomis geografinėmis sąlygomis. Italų respublikų vietą užima pradžioje Ispanija ir Portugalija, paskum Prancūzija, Anglija, Olandija ir Danija. Dėl prekybinės galybės įvyksta kovos tarp atskirų valstybių, o pergalė XVII ir XVIII amžiuje tenka Anglijai dėl jos geografinio patogumo susisiekti per okeaną. Prekyba eina daugiausia su savo kolonijomis per monopolines prekybos kompanijas. XIX amžiuje prie užsienio prekybos vis labiau pradeda prisidėti ir vidaus prekyba. Pramonės revoliucija XVIII amžiaus gale ir XIX pradžioje, sukurdama stambią pramonę ir patobulindama transportą, sutvarkydama piniginę sistemą ir išplėsdama kreditą, nepaprastai išplėtė prekybos santykius kultūringų valstybių viduje. Pats vidaus prekybos pobūdis pakitėjo. Prekymetinė ir išnešiojamoji prekyba (karabelninkų) užleido vietą pastoviai prekybai, kuri, išplėtus geležinkelių tinklą, apėmė ir nuokampias valstybių vietas, užimdama labai svarbią vietą visuomenės ūkyje.

Prekybos reikšmė priklauso nuo to, kad šių laikų plačiai išsišakojusiame mainoūkyje gamintojas negali apsieiti be tarpininkų pagalbos, nes jo gaminamos prekės skiriamos ne jam pačiam vartoti, bet parduoti kartais į tolimas prekyvietes. Pramoninko produktų vartotojai gali būti paskliję po visą pasaulį, ir jam labai būtų sunku ir nepatogu organizuoti pa-

čiam pardavimą net ir tais atvejais, jei tat galima būtų padaryti. Bet dažnai tat esti visiškai neįmanomas dalykas, nes didelės išlaidos ir pastangos priverstų pramoninką atsisakyti nuo daugelio rinkų, kuriose, specialiniams prekybininkams tarpininkaujant, sėkmingai parduodamos jo prekės. Lygiai taip pat ir vartotojas dabar perka įvairius produktus, kurių gamintojai esti tolimiausiose šalyse. Jei mums, perkant arbatą, tektų tiesiogiai susisiekti su Ceilono gyventojais, arba, perkant trąšas, su Tunisu ar Čili šalimis, tai būtų neįmanoma.

Tuo būdu prekyba, palengvindama gamintojų santykius su vartotojais, tuo pat sutaupo daugybę pastangų, kurios be jos būtų be reikalo mėtomos visuomenės ūkyje, ir įgalina ūkiškus santykius, kurie irgi be jos būtų visiškai negalimi. Kaip ir kiekvienas darbo pasidalijimo pritaikymas, ir prekybos išskyrimas į specialinę funkciją duoda visuomenei daug naudos. Dėl to prekyba įgalina didesnę ūkio pažangą, plėsdama gamybą (nes prekybinis tarpininkavimas įgalina daugiau parduoti produktų), sukurdama geresnes susisiekimo priemones (visa prekyba yra susijusi su susisiekimo keliais ir dėl to pirkliai rūpinasi juos tobulinti) ir plėsdama piniginę ir kredito apyvartą.

S t a m b i o s prekybos įmonės turi žymių gerųjų ypatumų, palyginti su s m u l k i o m i s įmonėmis. Tačiau, kalbant apie stambias ir smulkias įmones prekyboje, reikia atsiminti, kad stambumo ir smulkumo sąvokos nesutampa su didmenų ir maž-

menų prekyba. Didmenų ir mažmenų prekyba nustato tik pirklio santykius su paskutiniu pirkėju — vartotoju. Didmenų pirklys parduoda savo prekes tik kitiems pirkliams, tuo tarpu mažmeninkas (detalistas) perka prekes iš didmeninko arba iš gamintojo ir tiesiog parduoda jas vartotojui. Ir didmenų ir mažmenų prekyba gali būti stambi. Universalinės parduotuvės, vartotojų bendrovės, specialinės su skyriais parduotuvės yra stambios mažmenų prekybos verslovės. Tuo tarpu didmenų prekyboje sutinkame verslovių, kurios savo struktūra ir savo apyvartomis yra smulkios. Tarp stambių ir smulkių verslovių sunku nustatyti riba, nes ji esti įvairi įvairiose prekybos šakose, priklausomai nuo visų vidaus ir išorės sąlygų.

Trumpai suglaudus, skirtumai tarp stambios ir smulkios prekybos verslovės bus toki: 1. Stambi verslovė disponuoja dideliais savais kapitalais ir, dažniausia, dar didesniais svetimais kapitalais. Smulki turi, palyginti, nedidelius savus kapitalus ir sunkiai gauna pasiskolinti trūkstamo jai kapitalo. 2. Turi galimumo didinti dirbančių įmonėse darbininkų skaičių pagal savo nuožiūrą, kiek to reikalauja ir kiek tat leidžia prekyvietės sąlygos. Smulkioje prekybos verslovėje tik sava darbo jėga turi pagrindinės reikšmės, samdomas darbas turi antraeilės reikšmės. 3. Savo visą veikimą stambios įmonės gali labiau racionalizuoti. Smulkiose prekybos įmonėse tat galima daryti tik labai siaurose ribose. 4. Stambi verslovė gali didinti savo prekių atsargas ir savo

apyvartas, atsižvelgdama į prekyvietės konjunktūrą. Smulkios prekybos verslovės labiau yra surištos tam tikromis ribomis, atsižvelgiant į prekių atsargas, apyvartas, klientūrą, ir nepajėgia išnaudoti patogių konjunktūrų. 5. Stambioje prekybos įmonėje pagrindą sudaro kapitalas, įgalinąs visados patraukti į tarnybą verslovėje naujas vadovaujamas jėgas; vadovo mirtis arba išėjimas paprastai nesuardo verslovės. Smulkioje įmonėje viskas priklauso nuo asmenių šeimininko savybių ir, jam mirus, dažniausia ir pati verslovė likviduojama. 6. Stambioje prekybos verslovėje pelnas daugiausia tenka kapitalui, t. y., asmenims nedalyvavusiems reikalų vedime (akcininkams, pajininkams). Smulkioje prekybos verslovėje pajamos daugiausia sudaro pačio savininko darbo atlyginimą. Dėl visų aukščiau įvardintų ypatumų ir prekyboje, kaip pramonėje, turi tendencijos įsigalėti stambios verslovės. Skirtumą tarp stambių verslovių, palyginti su smulkiomis, įsigalėjimo pramonėje ir prekyboje sudaro tik tempas. Smulkioji prekyba, ypač mažesniuose ekonominiuose centruose, stipriau laikosi, kaip smulkios pramonės įmonės. Priežastis to yra tai, kad ekonominio gyvenimo raida vis dėlto daugiau eina ta linkme, kad gamyba ir vartojimas tolsta vienas nuo kito ir tuo būdu daugiau atsiranda vietos tarpininkavimui. Taip pat ir auganti gamybos specializacija pasunkina vartotojui apžvelgti ją ir reikalauja tam tikro produktų surinkimo ir paskum jų paskirstymo vartotojams; pagaliau ir tai, kad būtinas yra dalykas, kad parduotu-

vės būtų arti vartotojų, kurie yra net ir miestuose išmėtyti tam tikrame plote.

Smulkios prekybos konkurentus sudaro ir, palyginti, ne per seniai atsiradusios universalinės parduotuvės, vadinamosios grandininės parduotuvės (chan stores) ir vienakainės parduotuvės, nekalbant jau apie vartotojų bendroves.

Universalinės parduotuvės atsiranda drauge su didelių miestų augimu. Jose sutelkiamas įvairių įvairiausias prekių asortimentas. Racionaliai apgalvotas prekių pirkimas ir pardavimas. Universalinių magazinų tikslas yra kiek galint daugiau parduoti prekių. Jie tenkinasi nedideliu pelnu iš atskiros prekės vieneto ir stengiasi didesnį pelną sudaryti iš didelės ir greitos apyvartos. Prekės tiksliai ir apgalvotai parenkamos, jų asortimentas daugiausia pritaikytas einamosioms miestų gyventojų reikmenėms patenkinti. Universalinės parduotuvės nustato tvirtas kainas — jokių nuolaidų nedaro, neparduoda prekių ir kreditan. Jose esti racionaliai pastatyta ir reklama. Parenkamas tinkamas personalas. Taip pat plačiai praktikuojamas pristatymas prekių į namus ir kantriai priimamos nepatinkamos pirktos prekės atgal arba išmainomos į kitas. Prekių supirkimas atliekamas per tam tikrus prityrusius supirkėjus, dažniausiai tiesiog iš gamyklų. Visa tai universalines parduotuves daro mėgiamomis publikos, kas didina jų apyvartas.

Smulkios prekybos konkurentą sudaro ir vadinamosios grandininių parduotuvių firmos, kurių uždavinys yra, išplėtus labai plačiai savo skyrių tinklą, pardavinėti tam tikras prekių rūšis, dažniausia tam tikros markės. Tokios parduotuvės specializuojasi tam tikrų prekių pardavime ir stambios prekybinės įmonės geraisiais ypatumais gali konkuruoti su smulkiais parduotuvininkais.

Panašų tikslą turi ir vadinamos vienakainės parduotuvės. Jos pardavinėja dažniausia smulkias prekes viena kaina. Gudria reklama ir ypatingai neaukšta prekių kaina sutraukia daugybę pirkėjų ir paskutiniais laikais sudaro rimtą konkurentą smulkiai prekybai.

Vartotojų bendrovės. Vartotojų bendrovės yra kooperatinės verslovės, kurių uždavinys yra aprūpinti savo narius vartojamais dalykais plačia prasme. Jos pradeda atsirasti jau pradėjus kurtis stambesniems pramonės centrams nuo XIX amžiaus pradžios. Tačiau, pirmoji vartotojų bendrovė moderniškais pagrindais susikuria 1844 m. Anglijoje Ročdelio mieste — tai buvo vadinamoji Teisingųjų Ročdelio Pionierių bendrovė. Ji buvo sudaryta tokiais dėsniais:

1. Laisvas bendradarbiavimas: laisvas įstojimas ir laisvas išstojimas iš bendrovės.
2. Lygios narių teisės: vienas narys, vienas balsas.

3. Mokėjimas gyvais pinigais.
4. Pelnas grąžinamas pagal atliktas per bendrovę apyvartas.
5. Aprėžtas kapitalo palūkanų išmokėjimas.
6. Politinis ir konfesinis neitralumas.
7. Pardavimas prekyvietės kainomis.

Be punktų, kurie charakteringi yra apskritai kooperatinei verslovei, čia svarbus yra pelno paskirstymas pagal atliktas per kooperatyvą operacijas, t. y., proporcingai prekių įpirkimui. Šis punktas įgalina narius gauti tą, kas buvo paimta viršaus perkamos kainos plius pardavimo išlaidos. Savaime suprantama, kad ne visas pelnas išskirstomas nariams už įpirkimą — dalis jo eina atsargos kapitalams. $2^1/_2\%$ iš gryno pelno ročdeliečių buvo nusistatyta skirti švietimo reikalams. Tas paprotys ir ligi šių dienų praktikuojamas vartotojų bendrovių. Didesniam kapitalo sudarymui, paprastai, skiriamos už įpirkimą nariams premijos paliekamos tose pačiose bendrovėse, kaip indėliai. Tokis pelno paskirstymas sudaro naują principą socialiniame ūkyje — tuo principu remiasi ir kooperatizmas, siekdamas teisingesnės santvarkos visuomenės pajamų paskirstymo atžvilgiu. To pat tikslo siekia ir p e n k t a s i s punktas, kuris aprėžia įnašų kapitalo palūkanų dydį. Vartotojų bendrovės paprastai nustato už įnašus tokį palūkanų dydį, kuris neprašoktų vidutinio šalies palūkanų dydžio. S e p t i n t a s i s p u n k t a s dėl pre-

kyvietės kainų laikymosi liečia racionalinį įmonės vedimą. Nesilaikant to punkto, nebūtų iš ko sudaryti atsargos kapitalų išlyginti nuostoliams, kurie atsirastų, kritus kainoms. Paskutiniais laikais, išaugus vartotojų kooperacijos judėjimui, to principo griežtai nesilaikoma, nes jau ir pačios vartotojų bendrovės pajėgia reguliuoti kainas (duonos, mėsos produktų ir t. t.).

Kartu su koncentracijos tendencija privatinėje prekyboje, eina koncentracija ir vartotojų bendrovių judėjime. Žymiausiose vartotojų bendrovių šalyse — Anglijoje, Vokietijoje, Švedijoje, Prancūzijoje ir kit. — vietoje nedidelių bendrovių, kurios laikytų vieną parduotuvę, kuriasi didelės bendrovės su daugeliu skyrių. Visas vartotojų kooperacijos judėjimo svoris ir pereina į tokias daugiaskyres vartotojų bendroves. Koncentracijos tikslams vartotojų bendrovės sudaro vadinamąsias d i d m e n ų bendroves tais pačiais principais, kaip atskiros bendrovės. Tokios didmenų bendrovės ne tik atlieka atskiroms, ypač mažesnėms ir vidutinėms vartotojų bendrovėms didmeninko funkcijas — perka joms stambiomis partijomis prekes, bet pajėgia ir organizuoti sujungtiems į bendroves vartotojams gamybą.

Tuo tarpu vartotojų bendrovės apėmė masinių prekių pardavimą ir gamybą. Tam tikrais atvejais vartotojų bendrovės gali prilaikyti prekių kainas nuo staigaus kilimo. Ir jos prisideda prie visuomeniškos ūkio racionalizacijos: stengiasi pardavinėti geros

rūšies prekes, tikru svoriu, laikytis sanitarinių reikalavimų, kovoti su falsifikacija ir t. t. Trumpai sakant, auklėti ir sąmoninti vartotoją.

Valstybinis reguliavimas prekyboje reiškiasi įvairiomis linkmėmis. Čia tuo tarpu patieksime tik vidaus prekybos reguliavimą, kuris atliekamas įvairiomis priemonėmis ir įvairių organų.

Personaliniu atžvilgiu prekybos reguliavimas reiškiasi svetimšalių teisėmis šalyje prekiauti. Paprastai laikomasi reciprociteto principo. Kartais iš užsienio juridinių asmenų, ypač akcinių bendrovių, reikalaujama tam tikrų garantijų, kad bus laikomasi vietinių įstatymų.

Daiktinis reguliavimas valstybės atliekamas policiniais nuostatais, kurių uždavinys yra saugoti gyventojų dorovę, sveikatą ir turtą; draudžiant pardavinėti pornografinius spausdinius, sugedusius maisto produktus, reguliuojant nuodų, svaigalų pardavimą ir t. t.

Tam tikroms prekybos šakoms yra įvesta koncesijų sistema ir tokių įmonių steigimas yra aprėžtas pagal vietinį reikalingumą ir tam tikras verslovininko kvalifikacijas (vaistų, ginklų, svaigalų prekybą).

Atgabentos į prekyvietę prekės patikrinamos valdžios atstovų, dirbtini maisto dalykai (riebalai) turi būti tokiais ir pažymėti, keliaujančiais pirkliais negali būti užkrečiamomis ligomis sergą asmenys ir t.t.

Biržos operacijos taip pat reguliuojamos tam tikrais nuostatais, bet apie tai vėliau.

Viešosios prekybos organizacijos bei atstovybės esti kartu su pramonės verslovėmis. Taip pat prekybininkai turi privatines organizacijas savo interesams ginti ir rūpintis bendrais reikalais, ypač švietimo reikalais. Prekybos mokyklos esti parengiamos (1—2 metų kursai) — privatinės arba viešosios, dalyvaujant jų išlaikyme valstybei, savivaldybėms ir prekybos rūmams. Aukštesniosios mokyklos dažniausiai esti valstybinės; taip pat ir aukštosios mokyklos.

Tarnautojų klausimas prekyboje niekados nesti tokis aštrus, kaip pramonėje, nes darbas prekyboje nėra tokis pavojingas gyvybei ir sveikatai, kaip pramonėje, o geresnė prekybos būklė ir inteligentinis prekybos tarnautojų elementas greičiau ir anksčiau prieina prie aukštesnių algų. Pagaliau tam padėjo ir anksti sudarytos prekybos tarnautojų organizacijos.

Literatūra. J. Hirsch. Der moderne Handel, seine Organisation und Formen und die Staatliche Binnenhandelspolitik. Grundriss der Socialökonomik. Lexis. Das Handelswesen, 1912. Sieveking. Entwicklung, Wesen und Bedeutung des Handels. Grundriss der Socialökonomik, 1925. Susat. Über die Beziehung zwischen Aussenhandel und Volkswohlstand. F. Schär. Allgemeine Handelsbetriebslehre. 5. Afl. 1923. Girš. Ekonomika torgovli, 1927, (vert. iš vokiečių kalbos). A. Marschall. Industry and Trade. 1920. A. Rimka. Lietuvos Prekybos santykiai ligi Unijos su lenkais, 1925. Teisių Fakulteto Darbai, II t. P. Šalčius. Kooperacija, 1931.

Prekyvietės ir birža.

Prekyvietės sąvokos apibūdinimas. Bendrosios ir specialinės prekyvietės sąlygos. Prekymečiai. Birža ir jos funkcijos. Biržų rūšys. Biržų istorija. Biržų organizacija ir operacijos (arbitražas ir termininės ir skirtuminės operacijos, ažiotažas). Biržų reikšmė. Literatūra.

Mainai gali vykti daugelyje vietų, išmėtytų tam tikroje teritorijoje arba koncentruotų vienoje ar keliose specialiai tam paskirtose vietose. Tokios vietos vadinasi prekyvietėmis (rinkomis). Šis vardas duodamas ir daugeliui punktų, kur eina prekyba. Jei sako: „Londonas yra stambi maisto dalykų prekyvietė“, tai supranta ne kurią nors specialinę vietą, kur eina prekyba maisto dalykais, o visas vietas, kur perkamos ir parduodamos šios rūšies prekės Londone. Tačiau prekyvietės sąvokai ekonomine prasme vietos požymis nėra esminis dalykas. Prekyvietės esmę sudaro ne tai, kad ji užima tą ar kitą vietą; prekyvietės reiškiniai priklauso nuo daugybės įvairių sąlygų, tarp kurių vieta, jei ir turi reikšmės, tai tik antraeilės. Prekyvietei charakteringa yra tai, kad ji jungia asmenis, kurie nuolatos, arba tam tikrais momentais, sueina į prekybinius ryšius, pirkdami ir parduodami prekes, pinigus ar kredito dokumentus. Toki asmenys prekyvietėje pasirodo, kaip atstovai tam tikrų skirtingų interesų. Vieni klausia tam tikrų prekių, kiti jas siūlo. Tuo būdu prekyvietėje susiduria prekių paklausai ir pasiūlai ir vyksta kainų susidarymas. Pirkėjai ir pardavėjai gali būti susirinkę vienoje vietoje, bet gali būti paskliję ir po plačią te-

ritoriją. Tat neturi reikšmės prekyvietės sąvokai, nors ir svarbus yra dalykas jos veikimui. Tuo būdu pirkėjai ir pardavėjai, sueidami į mainų santykius, kaip paklausų ir pasiūlų atstovai, sudaro prekyvietę, jei tik palaiko prekybinius ryšius per tam tikslui daromus susirinkimus, prekymečius, turgus, kainoraščius, kainų biuletenius ir p. d. Pav., „piniginė prekyvietė" neturi teritorialinės reikšmės: ji tereiškia bankininkų, kapitalistų ir visų kitų asmenų visumą, kurie duoda paskolas ir skolina pinigus. Prekyvietei charakteringos yra laisvos varžytynės ir per jas susidarančios konkurencinės kainos.

Prekyvietė priklauso nuo bendrų ir specialinių sąlygų. B e n d r o s sąlygos apima gamybos, transporto ir susisiekimo būdų sąlygas, o specialinės apima tas sąlygas, k u r i o s liečia patį prekybos objektą.

Stambios prekyvietės gali būti tik ten, kur prekės gaminamos dideliais kiekiais, nors, antra vertus, ir pati stambioji gamyba tik tuomet tegalima, kai yra pakankamos sąlygos plačiai pardavinėti produktus. Stambiai prekyvietei taip pat reikalingos patogios susisiekimo priemonės, kurios už nedidelį atlyginimą pakankamai greitai pergabentų prekes. Be to, tam tikroms prekėms ypatingos reikšmės turi ir pačios transporto sąlygos. Pav., mėsą ir mėsos produktus iš Amerikos, Australijos ir kitų tolimų šalių į Europą tegalima buvo gabenti tik išradus laivus šaldytuvus ir vėsintuvus. Pagaliau, ir kitos susisiekimo priemonės — paštas, telegrafas, ir telefonas,

paskutiniais laikais ir radijo — žymiai palengvina perduoti žinias apie prekių pasiūlus ir paklausus ir tuo pat plečia prekyvietės ribas.

Specialines sąlygas, nuo kurių priklauso prekyvietė, sudaro: 1. dydis reikmenės, kurią tenkina prekė. Gėrybės, tenkinančios neelastiškas reikmenes, pav., duona, medvilnė, ceteris paribus, gali turėti didelius paklausus, o kartu su tuo ir plačią prekyvietę; 2. santykis tarp daikto tūrio bei svorio ir jo kainos. Daiktai, kurie turi didelį svorį arba tūrį ir pigiai parduodami, ekonomiškai nepakelia ilgo transporto, yra netransportabiliški, nes jų transporto kaštai per sunkiai gula ant kainos, o pervežant į tolimas vietas ir visiškai ją suryja. Dėl to, pav., akmenų statybai pervežimas neapsimoka; 3. daikto patvarumas apskritai nustato tą laiką, per kurį jis gali palikti nevartojamas, taigi ir tą laiką, per kurį jis gali būti kelyje nuo gamybos vietos ligi vartojimo vietos. Juo patvaresnis daiktas, juo ilgiau jis gali laikytis; ir juo didesnis tolis, per kurį galima jį pergabenti, juo platesnė ir prekyvietė, kurioje jis gali būti parduodamas. Lengvai gendą produktai apskritai turi aprėžtas prekyvietes. Bet technikos įtaisymai, kaip, pav., šaldytuvai (vagonai, laivai) gali pakeisti tokių daiktų transporto sąlygas ir padaryti lengvai gendančias prekes plačių prekyviečių objektais; 4. pagaliau turi reikšmės ir galimumas tiksliai surūšiuoti, klasifikuoti ir aprašyti prekę, trumpai tariant, standardizuoti. Galimos standardizuoti prekės, esant patogioms susisiekimo priemonėms, gali sudaryti pre-

kybos objektus tarp tolimiausių šalių, kas, ceteris paribus, gali išplėsti tų daiktų prekyvietę.

Prekyvietės skiriasi ne tik savo dydžiu, bet ir laiko ilgiu, per kurį gali vykti prekyvietėje prekyba. Prekyvietės laiko ilgis priklauso nuo prekybos objektų ypatingumų ir tų objektų gamybos transporto sąlygų ir, pagaliau, taip pat priklauso nuo įstatymais arba papročiais nustatytos tvarkos. Jei prekyvietės objektą sudaro produktas, kurio gamyba gali eiti be paliovos, tai ir prekyvietė tokiomis gėrybėmis gali būti aprūpinama be paliovos. Tokių prekių prekyvietė gali būti nuolatinė ir tęstis per bet kurį laiką, jei tik yra prekės paklausai, ir turgus neaprėžtas kai kuriomis vidujinėmis sąlygomis arba įstatymo ar papročio normomis. Yra tokių gėrybių, kurios gaminamos ar gaunamos tik per tam tikrus laiko tarpus, sezonus, pav., vaisiai, kai kurios žuvys, cukraus gamyba ir kit. Tokios prekės gali būti prekyvietės objektais per trumpą laiką arba tik per tam tikrą laiką. Taip, pav., gyvulių didžiausios prekyvietės esti pavasarį ir rudenį, stambios cukraus prekyvietės, baigus cukraus kampaniją cukraus fabrikuose, ir tt. Atsižvelgiant į nurodytas aukščiau sąlygas ir kitais sumetimais kai kurių prekyviečių ilgis reguliuojamas įstatymų ir papročių. Tokiais atvejais prekyvietės pritaikomos tam tikriems terminams ir yra p e r i o d i š k o s, — jos vadinasi p r e k y m e č i a i s (jomarkais).

Tam tikrą prekyvietės rūšį sudaro b i r ž a. Biržose prekybinės operacijos vyksta reguliariai tam

tikrose vietose ir pagal žinomas taisykles, nustatomas papročio arba įstatymo; biržos operacijų objektais tegali būti tik tam tikros rūšies prekės. Jos turi būti pakeičiamos, t. y., negali turėti individualinių savybių, kas pasiekiama, nustatant jų tipus, rūšis,— tam tikrus standardus. Taip, pav., javai gali būti suskirstomi į rūšis, ir tam tikros rūšies ribose vienas centneris grūdų turi būti visiškai tolygus kitam. Pirkdami turimos rūšies kviečių centnerį, mes perkame ne kurį nors vieną, o bet kurį centnerį iš tos javų rūšies, dėl kurios buvo susitarta. Tą pat tenka pasakyti ir apie ištisą virtinę kitų prekių, kurias galima suskirstyti į rūšis: medvilnę, vilną, kavą ir tt. Kadangi tokių prekių pardavimas neina konkretinėmis vienetomis, o rūšių vienetomis, tai turi būti iš anksto nustatyta tam tikra būtina klasifikacija ir nomenklatūra toms prekėms, kurios parduodamos biržoje.

Ypač patogų biržos operacijoms objektą sudaro vertybiniai popieriai ir piniginiai ženklai, nes kiekvienas tokių prekių vienetas visiškai pakeičiamas kitu tokiu pat. Biržos, kuriose parduodamos prekės, vadinasi p r e k i ų b i r ž o m i s, o tos, kur parduodami vertybiniai popieriai, — f o n d ų b i r ž o m i s. Ir pirmosios ir antrosios dar skirstosi pagal specialybes. Liverpulyje, pav., yra trys prekių biržos: javų (Corn Trade Association), maisto produktų (Provision Trade Association) ir medvilnės (Cotton Exchange). Londone yra apie 15 biržos asociacijų. Net fondų birža pasiskirsčiusi į dvi specialybes: svetimų fondų

birža (Royal Exchange) ir visų kitų fondų birža (Stock Exchange).

Biržos jau buvo žinomos senovės Romoje, kur įvykdavo periodiniai pirklių susirinkimai, primenąmūsų laikų biržas. Panašūs susiėjimai būdavo ir viduriniais amžiais. Pats biržos vardas yra kilęs iš Briugės miesto aikštės vardo — De Burse, kur reguliariai rinkdavosi vertelgos operacijų daryti. Paryžiuje birža jau buvo XIV amžiuje, o Londone buvo įkurta 1556 m., Hamburge 1558 m. Ypatingos reikšmės įgyja biržos XVII ir XVIII amžiuje, atgijus prekybai; bet tik XIX amžiuje, išaugus pramonei ir prekybai ir išsiplėtus kredito operacijoms, biržos užima svarbiausią vietą ekonominiame gyvenime.

Biržos savo struktūra gali būti dviejų įvairių tipų. Vienos iš jų yra privatinės įstaigos ir organizuotos, kaip laisvos asociacijos. Kaip jų atsiradimas nepriklauso nuo valdžios leidimo, taip ir jų veikimas nepriklauso ypatingos valstybės priežiūros; jos reguliuojamos tokių taisyklių, kurias nustato automatiškai pati asociacija. Tokio tipo yra Anglijos ir Amerikos biržos. Kitokiais pagrindais yra sudarytos Europos kontinento biržos. Šio tipo biržos daugiau ar mažiau priklauso valstybinės valdžios kontrolės pagal tam tikrus įstatymus, kurie nustato svarbiausius jų veikimo ir savivaldos ribų pagrindus. Šiokio ar tokio tipo biržos turi renkamus organus, kurie tvarko biržos reikalus pagal veikiančius nuostatus. Be to, turi tam tikrus valdininkus, vadinamus makleriais. Jie tarpininkauja sudarant biržos santorius ir tuo pat

laiku dažniausiai atlieka notarų pareigas, registruodami ir surašydami santorius. Tose šalyse, kur birža yra pusiau oficialinė, priklausanti valstybinės valdžios kontrolės, maklerių institutas taip pat yra sureglamentuotas.

Ne kiekvienas pilietis gali dalyvauti biržoje. Tat priklauso nuo įstatymų, reguliuojančių biržos veikimą, ir nuo biržos taisyklių. Ten, kur biržos visiškai autonominės įstaigos, pakliūti į biržą esti daug sunkiau, kaip biržose, kurios priklauso valstybinės valdžios kontrolės. Asmens, kurie prileidžiami dalyvauti biržos operacijose, sudaro biržos draugiją.

Ne kiekvienas vertybės popierius gali būti parduodamas biržoje. Leidimas į apyvartą biržoje vertybės popieriaus vadinasi k o t i r a v i m u, — taigi, biržos operacijų objektu tegali būti tik vertybės popieriai, kurie kotiruojami biržoje. Leidimą kotiruoti duoda biržos valdomieji organai arba tam tikros kotiravimo komisijos. Biržos popierių kaina vadinasi k u r s u. Kurso svyravimai, kurie įvyksta per trumpą laiką, kartais net kelis sykius per dieną, priklauso nuo pasiūlų ir paklausų santykio pakitėjimų. Biržos popierių kursų svyravimai, kurie vyksta per biržos operacijų dieną, sudaro pagrindą kasdien skelbiamiems biržos biuleteniams, kuriuos sudaro tam tikros komisijos, remdamosi duomenimis apie kainas, kuriomis per dieną buvo daromos operacijos. Kada biržos kursas sutampa su nominaline vertybės popierio kaina, tai sako, kad popieriaus kaina a l p a-

ri; priešingu atveju sako, žemiau arba aukščiau al pari.

Greta su oficialinėmis biržomis paprastai esti ir neoficialinės biržos, kurios vadovaujasi savotiškomis taisyklėmis ir papročiais. Jos vadinasi „kulisa", nuo prancūzų žodžio „coulisse", kuris Paryžiaus biržoje reiškia privatinius maklerius, priešingai oficialiniams makleriams, kurie vadinasi „parquet". Kulisa atlieka tarpininkavimo operacijas su oficialiai nekotiruojamais biržoje popieriais.

Biržos operacijos dalijasi į tris kategorijas: 1. gyvais pinigais; šios nuo paprastų prekybos operacijų skiriasi tik tuo, kad mokėjimas įvyksta ne pačioje biržoje, bet už jos sienų per 2-3 dienas; 2. arbitražo operacijas, kurios remiasi tų pačių daiktų kainų skirtumais įvairiose vietose; 3. terminines operacijos, kurios remiasi kainų skirtumais tiems patiems daiktams įvairiais laikais. Asmenims, kurie daro operaciją, reikalingas tam tikras kainų numatymas, jie spekuliuoja. Todėl ir tokių operacijų darymas vadinasi spekuliacija, o jų dalyviai spekuliantais.

1. Operacijos grynais pinigais susijusios su santorio išpildymu per labai trumpą laiką. Šios kategorijos santoriai žymimi tam tikrais terminais (vok. „per morgen" reiškia ateinančią biržos dieną, ir tt.).

2. Arbitražas reiškia tokias operacijas, kurios remiasi patogiausiu kainų skirtumo išnaudojimu įvairiose vietose tam tikrai prekei arba vertybės

popieriui. Arbitražininkas perka prekes, devizus, vertybės popierius ir p. d. toje prekyvietėje, kur kaina arba kursas yra žemesnis ir tuo pat laiku parduoda jas ten, kur už jas brangiau moka. Arbitražas ypatingos reikšmės turi tarptautiniams mainams.

3. Terminės operacijos, kaip pats jų vardas parodo, skiriasi tuo, kad įvykdymas jų (likvidacija) eina tam tikru laiku, kuris nustatomas santoryje. Paprastai santorio įvykdymo terminu šios rūšies biržos operacijoms esti viena iš paskutinių dienų einamo arba vieno iš ateinančių mėnesių arba diena sutampanti su mėnesio puse. Santoriai, sudaromi pirmiesiems terminams (paskutinėms mėnesio dienoms) vadinasi „per ultimo“, pastariesiems (pusiau mėnesio) „per medio“. Vokiečių biržose labiau įsigalėjęs terminas „ultimo“, o prancūzų ir anglų „medio“.

Termininių operacijų dalyviai visados vadovaujasi tam tikrais savo sumetimais: viena iš pusių laukia, kad likviduojant santorį kainos pakils, o antra, kad nukris. Vieni spekuliuoja pakilimu, kiti kritimu. Abiejų kategorijų spekuliantai kai kuriose biržose turi ypatingus vardus: spekuliuojantieji kilimu (à la hausse), Prancūzijoje vadinami „mineur“, Anglijoje — bull (bulius); spekuliuojantieji kritimu (à la baisse) — „contremineur“ ir „bear“ (lokys). Terminines operacijos biržoje vaidina didelį vaidmenį. Jų objektais esti įvairūs daiktai įvairiose biržose. Termininės operacijos tam tikrais atvejais gali būti ir be perėjimo gėrybės iš pardavėjo į pirkėjo rankas.

Dėl to gali būti iš anksto susitarta, sudarant santorį, ir, likviduojant operaciją, sumokama tam tikra atsimetimo premija; tat gali įvykti ir be susitarimo iš anksto. Tokias operacijas, kurios sudaromos ne prekėms pereiti iš rankų į rankas, vadina skirtuminėmis operacijomis.

Skirtuminės operacijos sudaro pagrindą biržos lošimams (ažiotažui — agiotage), kai kontragentai visiškai nesiinteresuoja gėrybės pirkimu ar pardavimu. Labai dažnai jie ir lėšų pakankamai neturi tam, kad galėtų sutartį išpildyti. Pirkėją ir pardavėją išimtinai interesuoja kainų svyravimai ir tas lygis, kurio sutartų gėrybių kainos pasiekia atėjus terminui. Jei gėrybės kaina pakils, palyginti su sutarta, tai pardavėjas turi mokėti skirtumą tarp sutartos kainos ir dienos kurso. Atvirkščiai įvykus, jei kursas, likviduojant sutartį, nukris, palyginti su sutartu, tai nuostolių turės pirkėjas ir jis sumokės skirtumą tarp sutartos kainos ir kurso.

Lošiant didelėmis sumomis, net nedideli kursų svyravimai gali duoti labai didelius nuostolius vieniems ir didelius pelnus kitiems. Nėra nieko blogo, kad biržos verteivos daro azartinio pobūdžio operacijas. Jei biržoje lošimas apimtų tik biržos spekuliantus ir būtų tik kursų svyravimo pasekmė, o nebūtų taip pat viena iš to reiškinio priežasčių, tai jis nebūtų taip smerkiamas. Iš tikrųjų, labai dažnai spekuliantai stengiasi pasinaudoti ne tik iš įvykių pačioje biržoje, nepriklausančių nuo jų valios, bet stengiasi patys daryti kursų svyravimams įtakos.

Spekuliuojantieji kilimu stengiasi iškelti kursus, o spekuliuojantieji kritimu — numušti kursus, neatsisakydami nuo visiškai neleistinų priemonių vartojimo. Tam tikslui, pav., leidžia netikrus gandus, kurie galėtų padaryti įtakos kainoms ir suklaidintų publiką, skelbiant netikras žinias apie bendrovių rentabilingumą ir tuo sukelia dirbtinius atitinkamų popierių paklausus ir tt. Nuo tokių priemonių, žinoma, nukenčia ne tik lošikai, bet ir asmens, kurie rimtais norais daro prekybinius santorius, daugiausia, tačiau, nukenčia lengvatikė publika, kurią spekuliantai įtraukia į lošimą, kad išviliotų iš jos pinigus. Kai lošiama pakilimu, biržos verteivos sugundo nepritysusius asmenis pirkti popierius, kurių kursas kyla, kol tas kursas nepakilo ligi aukščiausios ribos. Žmones linkę lengvai pasipelnyti, lengvai pasiduoda sugundomi: iš tikrųjų popierių kursas pradžioje labai kyla aukštyn, kartais per dieną net kelių dešimtų procentų šuoliais. Per parą galima pelnyti dideles sumas, ir juo popierius greičiau įgyjamas, juo daugiau pelnoma. Toki popieriai, išgirti spekuliantų, graibstyte išgraibstomi — jų laikytojas su kiekviena diena tampa turtingesnis. Tuo tarpu spekuliantas ne tik pelnosi iš komisijų už parduodamus vertybės popierius, bet jis ir pats dalyvauja lošime: tuo laiku, kai popierių kursai buvo žemi, jis įgijo jų didelius kiekius arba pirko terminui pigia kaina, o dabar, kai kursas, jo apskaičiavimais, pasiekė aukščiausios ribos, skuba juos perleisti kitiems. Kai spekuliantai vis daugiau išmeta popierių į biržą, jų kurso kilimas

sustoja ir po to pradeda kristi. Tuomet ir plačioji publika, kuri nėra susipažinusi su biržos manevrais, pamato, kad padėtis pakitėjo, kursas ne tik kyla, bet krinta. Visi puola parduoti popierius, kurių tolimesnis laikymas reiškia vis didesnius nuostolius. Tas dar labiau numuša popierių kursą. Publikoje prasideda panika — visi puola parduoti, o pirkti nėra kam. Žmonės, kurie neseniai lengvai buvo pelnę per kelias dienas dideles sumas, ne tik nustoja to, ką pelnė, bet ir to, ką pirmiau turėjo.

Biržos lošimui didelės reikšmės turi spekuliatyviniai bankai, įtraukdami publiką į biržos spekuliaciją duodamais kreditais. Tam tikslui to tipo bankai parduoda vertybės popierius, įmokėjus pirkėjams tik nedidelę dalį, ta sąlyga, kad pirkti popieriai paliks įkeisti, kaip garantija už likusią skolą, ir pirkėjas apsiima, kritus kursui, išpirkti įkaitą arba primokėti tam tikrą sumą paskolai sumažinti. Toki biržos vertybių pirkėjai pirmieji tampa kurso kritimo aukomis. Kai tik vertybių kursai pradeda kristi, bankininkai reikalauja iš savo klijentų primokėti pagal įkaitus, o kadangi dauguma paprastai to padaryti nebepajėgia, tai įkaitai tenka bankininkams. Antrą labai didelę priemonę paskatinti biržų spekuliacijai sudaro onkalinės sąskaitos. Bankai, atidarydami sąskaitas, apdraustas vertybės popieriais, duoda spekuliantams lėšų tolimesnei biržos spekuliacijai ir ažiotažui.

Birža, kaip organizuota prekyvietė, su smulkiai apgalvota komercinių santorių technika turi didelės reikšmės tautos ūkiui. Joje koncentruojasi pasiūlai,

ir paklausai, operacijos atliekamos tam tikru laiku ir patys santoriai atliekami pagal nustatytas formas, kurios palengvina juos ir žymiai sutaupo laiką. Biržose derybos paprastai eina garsiai pagal suinteresuotas grupes tomis ar kitomis vertybėmis. Pardavėjas sako garsiai: „parduodu tą ir tą, tokia ir tokia kaina, tam ir tam terminui“ arba už gyvus pinigus. Norįs pirkti atsako: „perku“. Vienas ir antras įrašo tai į savo užrašų knygeles, ir dalykas baigtas. Biržų taisyklės tie yra griežtos, kad tuo būdu padarytas santoris laikomas neginčijamu, ir nei viena, nei antra pusė negali vengti prisiimto pasižadėjimo tesėti, nerizikuodama būti pašalintai iš biržos. Todėl santario sudarymas reiškiasi patvirtinimu žodžiu pardavėjo pasiūlymo; užrašas pas maklerį tik patvirtina ir aiškiau formuluoja detales. Kai kuriose biržose (pav., Amerikoje) derybų kainos ir baigiamos kainos pranešimu tam tikro šaukolo (angliškai — public call).

Be techniškų patogumų birža turi dar ir kitų svarbių gerųjų ypatumų, ypač tat liečia prekių biržas. Derybos biržose eina pagal pavyzdžius, dėl ko sutaupomos išlaidos transportui. Dėl susikaupimo biržoje paklausų ir pasiūlų dideliais kiekiais, greito gavimo biržų susirinkimuose žinių, kurios gali turėti įtakos prekybiniams reikalams, o taip pat apie nuotaiką kitose biržose, ir, pagaliau, dėl susirinkimo į biržas didelio skaičiaus kompetentingų prekių kainojime žmonių, — atskiriems derybų dalyviams palengvinamas susipažinimas su tikra prekyvietės būk-

le, be ko neįmanomas būtų tinkamas prekybinių reikalų vedimas. Šiuo atžvilgiu taip pat turi didelės reikšmės viešumas biržoje: santoriai daromi visų akivaizdoje, kainos nesudaro paslapties. Kiekvienas kainos judėjimas stambiose biržose tuojaus pažymimas ir telegrafais ir telefonais perduodamas į kitas vietas, taip kad operacijos, kurios vyksta kituose prekybiniuose punktuose, priklauso nuo to, kas darosi stambiuose biržų centruose. Pagaliau, terminiai santoriai padeda laiku aprūpinti prekyvietę prekėmis ir drauge padeda įspėti galimas kainas.

Fondų biržos reikšmė susijusi su jos vaidmenimi, kaip centralinės vertybės popierių prekyvietės. Biržos vertybės akcijų, obligacijų ir paskolų lakštų pavidalu milijardais kasmet metamos į rinką. Jų kainos nustatymas būtų nepaprastai sunkus, jei nebūtų vietų, kur koncentruotųsi vertybės popierių pasiūlai ir paklausai. Vertybės popierių kainojimas konkrečiai taip vyksta: štai mes turime cukraus fabriko akcijas, po 1000 lt. nominalinės vertės, kurios duoda 20% dividendo ir tokios pat nominalinės vertės geležinkelio bendrovės, kurios duoda 10%. Jei tai yra nevardinės akcijos ir laisvai perkamos ir parduodamos, tai aišku, kad kiekvienas stengiasi įsigyti cukraus fabriko akcijų, nes šios akcijos esant abiejų rūšių lygiai nominalinei 1000 litų vertei duoda 200 lt., o geležinkelio tik 100 lt. Cukraus fabriko akcijų savininkai, žinoma, nenorės jų perleisti nominaline kaina — jų kursas pakils. Paprastai normalinėmis sąlygomis kurso kilimo ribą sudarys išlyginimas pa-

gal vidutinį šalies palūkanų dydį. Kai mūsų pavyzdyje cukraus akcijų kursas pasieks 2000 lt., tai nuo tos sumos pelnas 200 lt. sudarys taip pat 10%, kaip ir geležinkelio akcijų. Spekuliatyvinio ažiotažo priemonėmis, žinoma, cukraus akcijos gali būti iškeltos daug aukščiau, kaip tas normalinis kursas.

Fondų biržos labai palengvina aprūpinti verslo ves kapitalais, išleidžiant akcijas arba obligacijas. Ipotekos bankų lakštų turėtojai taip pat juos gali realizuoti fondų biržose. Tuo pat būdu gaunamos lėšos komunalinių įstaigų ir valstybės. Norėdama gauti paskolą savivaldybė ar valstybė išleidžia obligacijas, kurios randa pirkėjų biržoje. Fondų biržos, kur parduodami ir perkami vertybiniai popieriai, daug padeda pinigų prekyvietei ir tuo, kad gali patraukti kapitalus iš užsienio. Tuo būdu fondų birža mūsų laikų ūkyje atlieka kapitalų suskirstytojos funkcijas.

Kalbant apie biržos reikšmę, nepaisant jos neigiamų reiškinių, tenka turėti galvoje aukščiau minėtus geruosius ypatumus. Birža sudaro tokį pat šių laikų ekonominio gyvenimo produktą, kaip ir pinigai, kreditas, prekyvietė, kurios vieną rūšį ir sudaro birža. Išsiplėtus mainams, negali nebūti prekyvietės, kur koncentruotųsi mainų santoriai, o birža yra tik patobulinta prekyvietė, atsiradusi, kaip prekybinės technikos vaisius, mainų ūkyje, kaip tam tikra mainų apyvartos racionalizacijos pasekmė.

Lietuvoje veikia tik viena Kauno birža Finansų Ministerio 1923 metais patvirtintu statutu, kaip pri-

vatinė draugija. Į jos sudėtį įeina Kauno bankai. Operacijos daromos tik su fondais (svetimos valiutos, Žemės Banko lakštai ir dar keli vertybės popieriai).

Literatūra. Prion'o straipsnis HWB[4] „Bösenwesen" Obst. Geld-, Bank- und Börsenwesen, 16. Aufl. 1921. Fritz Schmidt. Die Effektenbörse und ihre Geschäfte. 1922. H. Sommerfeld. Die Technik des börsenmässigen Termingeschäftes. Berlin. 1923. Argentarius. Die Börse, 1923. Apie biržas galima rasti ir literatūroje apie prekybą.

Transportas.

Transporto sąvokos apibūdinimas. Transporto rūšys. Transporto reikšmė. Sauskeliai ir plentai. Geležinkeliai. Jų reikšmė. Geležinkelių tinklo nustatymas. Geležinkeliai, kaip įmonės. Geležinkelių tarifai. Geležinkelių statymas. Laivininkystė. Telegrafas ir telefonas. Paštas. Literatūra.

Transportu vadiname priemonių ir įstaigų visumą, kuri tarnauja perkelti iš vietos į vietą asmenims bei gėrybėms ir perduoti žinioms. Transporto rūšys galima suskirstyti pagal transportuojamus objektus (asmenų, gėrybių, žinių) ir pagal susisiekimo būdą. Tuo atžvilgiu susisiekimą tenka skirti pagal susisiekimo kelius (plentai, geležinkeliai), pagal susisiekimo vietą (sausuma, vandeniu, oru), pagal susisiekimo priemones (geležinkelių vagonais, lokomotyvais, vežimais, automobiliais, laivais ir tt.), pagal transportuojamą jėgą (gyvulių, garo, benzino, elek-

tros). Visais tais būdais transportuojami asmenys bei gėrybės ir perduodamos žinios. Ypatingą priemonę sudaro žinių perdavimas elektra (telegrafas, telefonas, radijas) ir paštas susisiekti asmenims, transportuoti gėrybėms ir perduoti žinioms, kuris išnaudoja visas susisiekimo priemones ir sudaro ypatingą susisiekimo sistemą.

Transportas turi didelės reikšmės ekonominiam gyvenimui. Apskritai galima pasakyti, kad susisiekimas daro ūkiškesniu žmogaus darbą, nes transporto dėka geriau išnaudojamos gėrybės ir perduodamos įvairios, taip pat ir ūkiui svarbios, žinios. Ypatingos reikšmės transportas įgyja, pagreitinus ir atpiginus jį. Gėrybių transportas įgalina mainytis gėrybėmis tolimoms sritims, vadinasi, tuo įgalina ir darbo pasidalijimą tarp plačių sričių. Transporto pažanga pagreitina susidarymą tautos ir pasaulinio ūkio su visomis jų pasekmėmis, kurios atsiranda iš pasaulinio ūkio susidarymo. Kartais didelė ūkio pažanga laikinai gali turėti negerumų. Kaip išradimas naujų darbą taupančių mašinų pradžioje lydimas nedarbo, taip pat ir transporto priemonių pagreitinimas ir papiginimas suardo nusistovėjusius ligi tol ūkio santykius ir gali sukelti krizę (žemės ūkio krizė dėl pigių javų antplūdžių iš užjūrio XIX amžiaus gale). Taip pat transporto atpiginimas ir pagreitinimas nutraukia žemės rentos kilimą miestuose ir sumažina ją. Asmenų transportas įgalina, pagreitina ir papigina asmenų susisiekimą per didelius plotus, kas taip pat nepasilieka be ūkiškos, politinės ir moksli-

nės įtakos. Naujos susisiekimo priemonės visiškai pakeitė šių laikų kariavimo būdą.

Žinių perdavimas suartina žmones, pasaulio dalis, prekyvietes, biržas, perkelia mintis iš vienos šalies į kitą, suvisuotina švietimą, kultūrą. Be telegrafo ir telefono negalimas būtų ir tikslus susisiekimas geležinkeliais; radijotelegrafija ir radijotelefonija žymiai padidina ir laivininkystės tikrumą. Trasporto pažanga paprastai pakeičia visą gyvenimo būdą. Geležinkeliai gali padaryti įtakos administracijai, įmonių vedimui; krašto apsauga taip pat turi rikiuotis pagal susisiekimo galimumus. Kaip tik XIX ir XX amžiuje buvo padaryta netikėta pažanga susisiekime: XIX amžiuje pritaikius garo jėgą, atsirado ir išsiplėtė geležinkeliai, telegrafas ir telefonas, taip pat netikėtai išaugo ir laivininkystė. XX amžiuje praktiškų išdavų pasiekta, pritaikius vidaus degimo motorus, automobilių ir lėktuvų patobulinime ir pritaikyme susisiekimui, ypatingai pirmųjų; ta pačia linkmė eina ir geležinkelių elektrofikacija ir radijo pritaikymas telegrafui ir telefonui. Atrodo, tarytum žmogaus genijus koncentruojasi susisiekimo tobulinime, nes čia mato raktą kiekvienai kitai žmonių pažangai.

Sauskeliai ir plentai pagal tai, kuriam susisiekimo būdui tarnauja, gali turėti tik vietinės reikšmės, arba tolimesnės reikšmės visai apylinkei, apskričiai, arba net visai valstybei. Suskirstymas pagal vietinę reikšmę priklauso nuo valstybės politinio

padalijimo. Vietinės reikšmės kelių įtaisymas ir išlaikymas tenka tai ar kitai administracinei vietai — valsčiui, apskrities savivaldybei bei valstybei. Valstybiniai keliai jungia svarbiausius valstybės centrus ir turi ekonominės, politinės ir strateginės reikšmės. Sauskelių reikšmė, ypač tolimiems susisiekimams, pravedus geležinkelius nustojo reikšmės, tačiau automobiliais susisiekimas tą jų reikšmę vėl padidina.

Šiandieną sauskeliai paprastai laikomi pagal grynų išlaidų principą, t. y., kad išlaidos jiems taisyti ir laikyti imamos iš bendrų administracinių vienetų, kuriems priklauso keliai, lėšų. Paprastai žymi dalis kelių (ne plentų) darbo kai kur atliekama natūraliniu būdu (žvyravimu, taisymu ir tt.). Seniau buvusieji kelių muitai naikinami. Kur-ne-kur bepaliko muitai už tiltus ir keltus, kurie imami privatinių asmenų, gavusių tam tikras koncesijas iš savivaldybių.

Sauskeliais susisiekti gali būti naudojamos iš karto įvairios susisiekimo priemonės (vežimai, dviračiai, automobiliai, autobusai). Kai kurioms iš tų susisiekimo priemonių (dviračiams, automobiliams, autobusams) nustatomos tam tikros rinkliavos. Viešieji organai taip pat prižiūri techninką ir saugumo dalį (prasilenkimo linkmę, signalizaciją, tvarkraščius ir tt.).

Geležinkeliais vadiname važiavimo įtaisymą ant riedmenų. Pradžioje riedmenys buvo daromi iš medžio, vėliau iš geležies. Susisiekimas ant riedmenų su gyvulių jėga jau buvo žinomas daug seniau. Tačiau, geležinkeliai įgauna reikšmės tik (Ja-

mes Watt'ui - Stephenson'ui) pritaikius, kaip traukiamą jėgą, garą. Tas įgalino labai padidinti ir pagreitinti transportą geležinkeliais. Galima sakyti, kad geležinkelis savo greitumu, didumu ir susisiekimo pigumu pakeitė pasaulį. Geležinkelio reikšmė paaiškėja, kai mes įsivaizduojame tuos laikus, kada geležinkelio nebuvo, arba kas būtų, jei staiga sustotų susisiekimas geležinkeliais. Stambieji miestai nėra įmanomi be geležinkelių, jau ne tik dėl to, kad jų negalima būtų aprūpinti maistu, bet ir dėl jų išsiplėtimo. Galima tiesiog pasakyti, kad geležinkeliai sumažino pasaulį, nes tolimiausias šalis ir sritis suartino. Geležinkeliai įgalino tolimą transportą, miestų susikūrimą ir išaugimą fabrikų, jie palaiko darbo pasidalijimą didžiausiuose plotuose įgalindami tautos ir pasaulinį ūkį su jo ūkiškomis ir socialinėmis pasekmėmis. Geležinkeliai tapo ir svarbiausiais socialinės politikos įrankiais. Pravedus geležinkelį, galima pakelti atsilikusios srities ūkio gyvenimas.

Sistematiškas ir vienodas geležinkelių tinklas sudaro pagrindą plėstis visais atžvilgiais valstybei. Geležinkeliai turi politinės ir militarinės reikšmės. Tokia reikšmė yra geležinkelių apskritai. Savaime suprantama, kad kai kurie geležinkelių ruožai turi tik vietinės reikšmės (šakos į atskiras įmones), kiti jungia atskiras vietas — jie vadinasi v i e t i n i a i s — su geležinkelių m a g i s t r a l ė m i s. Vietiniai geležinkeliai ir techniškai yra primityvesni, kartais esti s i a u r i e j i. T a r p t a u t i n i a i ruožai jungia svarbius ūkio ir politikos centrus su tokiais pat kai-

myninių valstybių centrais. Tarptautiniuose ruožuose mažiau atsižvelgiama į vietinius reikalus (sustojimus), jie tarnauja tarpvalstybiniam susisiekimui. Atsižvelgiant į tai, nustatomi vienodi riedmenys, vagonai, tvarkraščiai, tarifai ir tt.

Geležinkeliai iš esmės yra monopolinės įmonės. Jų monopolinis pobūdis pasireiškia statant ir administruojant juos. Dėl techniškų priežasčių važiavimas esamais riedmenimis negali būti laisvas, kaip sauskeliais, bet turi būti tiksliai reguliuojamas. Didelės geležinkelio pastatymo išlaidos sudaro tai, kad laisvos varžytynės čia būtų neūkiškos. Atvirkščiai, kad geležinkelis apsimokėtų, jis turi turėti savo monopolyje tam tikrą sritį, konkurencijos ruožai tegali būti leidžiami tik per tam tikrus tolius. Taip pat ir ekonominė geležinkelių reikšmė reikalauja vienodo ir sistematiško jų administravimo.

Geležinkelių politikos pagrindinį klausimą sudarė, ar geležinkeliai turi būti valdomi valstybės ar privatinių verslovių. Svarbiausia, tačiau, ne tai, kas valdo geležinkelius, bet kaip valdo. Tuo atžvilgiu aišku, kad finansinis, techniškas ir ūkiškas geležinkelių pobūdis reikalauja, kad jie būtų valdomi, kaip viešosios verslovės, t. y., kad jie pirmiausia patenkintų viešuosius reikalus ir tik to ribose statytų pelningumo klausimą.

Jei esamomis sąlygomis galimas iš geležinkelių pelnas, geležinkelis gali būti ir akcinės bendrovės rankose, kadangi be pelno negali veikti jokia privatinė verslovė. Tačiau tat dar nereiškia, kad visuome-

nės ūkio atžvilgiu tat taip pat būtų pageidaujama, nes valstybei svarbu yra ir tai, ar privatinė geležinkelio akcinė bendrovė pajėgs garantuoti viešų reikmenių patenkinimą. To intereso garantavimas verstų valstybę imtis viešo reguliavimo. Valstybė, kaip viešo intereso atstovė, tat patenkintų, bet atsiranda klausimas, ar ji pajėgtų taip ūkiškai administruoti geležinkelius, kaip pelno siekianti privatinė bendrovė. Be to, šio klausimo negalima išspręsti, kalbant apie atskirą geležinkelį, nes visas šalies geležinkelių transportas turi būti traktuojamas dėl daugelio priežasčių, kaip viena administracinė vieneta. Tarifų vienodumo reikalauja ir tai, kad verslovininkystė visur turėtų vienodas konkurencijos sąlygas, į kurias įeina ir geležinkelio tarifai. Toliau reikalinga ūkio atžvilgiu patogesnės sritis (su didesniais gyventojų kiekiais, pramone ir tt.) sujungti su mažiau patogiomis sritimis. Pelno perteklius pelninguose ruožuose turi apmokėti nedateklius iš nepelningų ruožų, kad šalis vienodai galėtų plėstis. Atvirkščiai, skirtumai tarp atskirų sričių taptų dar didesni. Bet ir leidus privatinėms galežinkelių bendrovėms kurtis, viešas interesas turi būti apsaugotas valstybės įsikišimu. Pas mus Lietuvoje, buv. Rusijoje, Vokietijoje ir kit. šalyse geležinkeliai suvalstybinti; J. A. Valstybėse, Anglijoje, Prancūzijoje ir kit. dauguma geležinkelių yra privatinėse rankose.

Geležinkelių tarifai, t. y., atlyginimo kaina už gėrybių ir asmenų kilnojimą, ar čia būtų privatiniai ar valstybiniai geležinkeliai, nustatomi bendri. Kiekvie-

nas pilietis, jei jis laikosi nustatytų taisyklių, gali pasinaudoti geležinkelio patarnavimais.

Geležinkelis yra monopolinė verslovė ir, jei ji yra privatinė verslovė, tai stengiasi gauti maksimum pelno, jei ji yra viešoji verslovė, tai joje pelno noras turi pasiduoti viešojo susisiekimo interesui. Pelno interesas visų pirmiausia reikalauja, kad tarifai taip būtų nustatomi, kad apmokėtų išlaidas, kurias sudaro amortizacijos ir eksploatacijos kaštai. Konkrečių transporto išlaidų negalima nustatyti, tegalima nustatyti tik vidurkio kaštus, apskaičiuojant kilometrais — tonomis, t. y., tonos transportui per vieną kilometrą. Bet šie vidurkio kaštai priklauso nuo transporto dydžio. Investicijos, centralinio valdymo ir kit. kaštai vienai transporto vienetai mažėja, didėjant transporto dydžiui. Antra vertus, susisiekimo dydis priklauso nuo t a r i f ų dydžio, panašiai kaip vartojimo dydis priklauso nuo kainų dydžio. Žemi tarifai didina transportą, aukšti siaurina. Išdavų dėsnis nustatys tarifų ribas, kurie duos verslovei maksimum pajamų. Jas nesudarys maksimalinis susisiekimas, kurio pasisekimas pareikalautų perdidelio tarifų sumažinimo pelningumo sąskaiton. Tačiau viešosios geležinkelių verslovės gali labiau siekti tokio maksimalinio susisiekimo ligi tam tikrų ribų pelningumo sąskaiton.

Tarifai, kaip sakyta, turi didelės įtakos transporto dydžiui. Susisiekimo tikslas yra gabenti gėrybes iš tų šalių, kur jų kainos yra žemesnės, į tas šalis, kur jų kainos aukštesnės. Vadinasi, transportas

padidina gėrybių kainą ir išlygina ligi tam tikro laipsnio mainoverčių skirtumus. Jei susisiekimas būtų nemokamas, tai tas tikslas būtų visiškai pasiektas. Bet kadangi to pasiekti negalima, tai su tolimesniu transportu didėja gamybos kaštai ir, kaip negalima kiek nori, keliant gamybos kaštus, pakelti ir kainą, bet, atvirkščiai, kaina nustato galimus gamybos kaštus, taip ir transportuojamų gėrybių kaina galutinoje vietoje nustato ūkiškus transporto galimumus. Bet jei ir visoms gėrybėms būtų nustatytas vienodas tarifas (pagal svorį ir tūrį), tai tas dar ne visoms prekėms turėtų vienodos reikšmės, kadangi ne visos gėrybės vienodai transportabiliškos. Pagal tūrį ir svorį nustatomas tarifas, esant tam pačiam kelio ilgiui, vienos gėrybės kainoje sudarys didesnį procentą, kitos mažesnį, ir antruoju atveju įgalins gabenti prekes į tolimesnes vietas. Todėl ir dėl didesnio transporto pasiekimo ir didesnio geležinkelio pelningumo, tarifas diferencijuojamas pagal prekių transportiškumą. Geležinkelių tarifų diferencijavimas gali būti daromas ir pagal transporto ilgį, kad tuom padidintų gėrybių prekyvietės plotą. Bet čia reikia turėti galvoje, kad transporto kaštai didėja ne proporcingai kelio ilgiui jau dėl to, kad kiekvienas geresnis geležinkelių išnaudojimas pigina transportą. Tam tikros reikšmės turi ir nustatymas zonų sistemos su vienodais tarifais tam tikroms distancijoms. Juo ilgesnė zona, juo plačiau apima vienodas tarifas. Tarifų diferencijavimas gali būti daromas ir kitais specialiniais atžvilgiais, pav., specialiniai tarifai nu-

kreipti prekių judėjimą į tam tikrus uostus; žaliavai nustatomi žemesni tarifai, kaip gataviems produktams, liuksuso dalykams didesni, kaip kasdieninio vartojimo, ir tt. Tuo būdu tarifai sudaro labai svarbų ūkio politikos įrankį, ir valstybė pasilieka sau teisę ne tik savo geležinkelių tarifus reguliuoti, bet taip pat ir privatinių bendrovių.

Privatinių geležinkelių statymas tegalimas gavus specialinę k o n c e s i j ą, kuri paprastai duodama nuo 90 ligi 99 metų, kuriam laikui praėjus geležinkelis nemokamai pereina valstybei. Bet ir per koncesijos laiką valstybė pasilieka sau teisę paimti geležinkelį į savo rankas, jei nevykdomos koncesijos sąlygos. Koncesijos sutartyje paprastai nurodomos geležinkelių verslovių teisės ir pareigos.

Jų teises sudaro geležinkelio monopolio pastatymas tam tikroje srityje ir monopolinis jo eksploatavimas. Čia jau įeina ir įvairios lengvatos, kurių paprastai valstybė duoda privatiniams geležinkeliams. Jas sudaro daiktinės (nusavinti plotai) ir piniginės subvencijos, palūkanų garantijos, kuriomis valstybė apsiima, jei per mažas būtų pelningumas, papildyti palūkanas už bendrovės kapitalą ligi tam tikros normos, perėmimas pagrindinių akcijų, kurios gauna dividendą tik apmokėjus dividendu pirmenybės akcijas, jei pelno pakaktų.

Geležinkelių bendrovių pareigas sudaro pastatymas ruožo tam tikra linkme, jo tinkamas išlaikymas ir stočių įrengimas. Kad galima būtų užtikrinti normalinį judėjimą, nustatomas skaičius ir kokybė ve-

žiojimo priemonių, greitumas, apsaugos priemonės (tvarkraščiai, signalai), maksimaliniai tarifai, bendra visiems patarnavimo pareiga su tam tikromis išimtimis (apkrečiamomis ligomis sergančių, sprogstamų medžiagų, dvokiančių dalykų ir tt.), pareiga nemokamai vežioti paštas ir tt.

Geležinkelių ir plentų ilgio palyginamieji duomenys.

Bendras geležinkelių plotas Lietuvoje 1932 m. 1699 km., plentų 1750 km.

Geležinkelių kilometrų teko: 1000 kv. km. ir 10.000 gyventojų

Lietuvoje	31,6	76,5
Vokietijoje	118,0	106,2
Rytprūsiuose	78,3	139,0
Anglijoje	120,0	139,0
Prancūzijoje	97,2	131,3
Latvijoje	42,0	147,3
Eur. Rusijoje	12,7	52,2

Plentų km. teko 1000 km² teritorijos:

Lietuvoje	31
Belgijoje	1250
Vokietijoje	445
Švedijoje	151
Latvijoje	13
Rusijoje	4

Vidaus laivininkystė eina upėmis ir kanalais. Upės buvo seniausi natūraliniai susisieki-

mo keliai. Todėl ir stambieji centrai susikūrė ant didelių upių krantų. Gilinimais ir srovės reguliavimais upės daromos tinkamos laivininkystei ir padidina sususiekimo tinklą, dirbtiniai kanalai papildo jį tuo, kad laivai be kliūčių iš vienos upės vandenų gali pakliūti į kitos upės vandenis. Vandens transportas yra daug pigesnis, kaip geležinkelių transportas ir todėl įgalina ir tokį susisiekimą, kuris geležinkeliais nebeapsimokėtų. Tačiau ir vandens kelių tvarkymas su jo visomis padedamomis priemonėmis (šliužais, uostais, sandėliais ir tt.) reikalauja daug lėšų, o pajamos esti gana įvairios. Todėl ir už vandens kelių naudojimą imamos tam tikros rinkliavos. Vandens keliuose nėra tvirto sąryšio tarp verslovės, kuri jį tvarko ir kuri jį eksploatuoja. Teisė plaukioti laivais upėmis nustatoma tam tikra koncesija, kurioje pažymimos laivininkystės bendrovių teisės ir pareigos. Tarptautiniai laivininkystės aktai reguliuoja tarpvalstybinį susisiekimą laivais.

Jūrų laivininkystė turi didelės reikšmės tarptautiniams mainams. Valstybės, kurios prieina prie jūros, esti nepalyginamai geresnėje būklėje už tas šalis, kurios prie jūros neprieina. Jūros laivininkystė išsiplėčia tik pritaikius laivams varyti garo jėgą, ir tapus dėl to jiems nepriklausomiems nuo oro ir nuo vėjų stiprumo ir linkmės, ir dar dėl to, kad transportas ir statyba įgalino milžinų laivų statybą. Amerikos javų transporto papiginimas ir pagreitinimas sukėlė Europoje žemės ūkio krizę. Prekybos laivynas sudaro valstybei svarbų faktorių užsienio pre-

kyboje ir taip pat sudaro svarbią tautos pajamų dalį. Prekybos laivynų dėka savo laiku išaugo Venecijos, Olandijos, Ispanijos ir dabartinės Anglijos galybė. Valstybės visomis išgalėmis palaikydamos savo laivyno plėtimą, taip pat ir tuo, kad drausdavo ar sunkindavo naudotis svetimais laivais (Cromwell'io Navigacijos aktas). Jūrose laivininkystė yra laisva, jei nėra karo būklės. Ji reguliuojama tam tikrais tarptautinės teisės nuostatais.

Oro susisiekimas tik po pasaulinio karo tapo paprasta susisiekimo priemone asmenims ir paštui gabenti. Kadangi šių laikų didžiausią oro susisiekimo naudą sudaro jo greitumas, tai pirmiausia įsisteigė tarptautinės susisiekimo linijos. Oro susisiekimas reikalauja taip pat tam tikro tarptautinio reguliavimo, jei jis liečia kelias valstybes.

Telegrafas ir telefonas atsiranda tik pritaikius žinioms perduoti per didelius atstumus elektrą. Tas reikalauja tam tikro telegrafo ir telefono tinklo šalies viduje ir jo prisijungimo užsieniui. Centralizacijos reikalas ir didelė reikšmė verčia valstybę telegrafą ir telefoną laikyti savo rankose. Tik užjūrio telegrafinis susisiekimas (kabeliai) yra privatinių verslovių rankose. Telegrafas ir telefonas valstybės rankose yra ne tik svarbus ūkio politikos įrankis, bet taip pat valdymo ir apsigynimo.

Bevielio telegrafo ir telefono išradimas atskleidžia naujus žinių perdavimo horizontus.

Paštu vadiname transporto įtaisymų visumą, kuriais naudojasi pašto valdyba. Jis gabena asmenis, žinias ir prekes, naudojasi pasiuntiniais, keliais su įvairiomis susisiekimo priemonėmis (pašto vežimais, autobusais, dviračiais ir tt.), geležinkeliais, vandens keliais, taip pat karveliais ir lėktuvais. Tokis įvairus susisiekimo priemonių naudojimas išaugo istoriškai. Pradžioje pašto pagrindą sudarė raštiškų pranešimų (laiškų) gabenimas. Šią tarnybą atlikdavo pirkliai, mokiniai, vienuolynų pasiuntiniai ir tt. Už pašto patarnavimus taip pat nustatomi tam tikri tarifai. Pradžioje laiškų persiuntimas buvo apmokamas individualiai pagal tolį, kas labai pasunkindavo ir pabrangindavo pašto aparatą. Pažangą šioje srityje sudarė įvedimas vienodo porto visai valstybei (išskyrus apdraustus, skubius ir vietinius laiškus) ir pašto ženklų įvedimas.

Pašto pasisekimas reikalauja tobulo pašto tinklo, viešo ir vienodo aparato, kurį turi valstybė savo rankose. Prie paštų tinklo paprastai prijungiamas telegrafas ir telefonas. Paštas taip pat atlieka pas mus ir pinigines operacijas ir priima indėlius ir sudaro giro tinklą, jei prie jų yra įsteigtos taupomosios kasos su giro operacijomis. Taip pat ir paštas reikalauja tarptautinio reguliavimo, kuris nuo 1830 m. atliekamas Pasaulinės Paštų Sąjungos

Literatūra. Blum. Der Weltverkehr und seine Technik im 20. Jahrh., 2 Bde. 1921. Van der Borght, Hand- und Lehrbuch des Staatswissenschaften, Bd. VII: Das Verkehrswesen. 1925. Colson, Transports et tarifs. 1908.

Krüger. Der Verkehr. Hamburg. 1922. Mattern. Grundzüge der technischen Wirtschafts; Verwaltungs und Verkehrslehre. 1925. Encyklopädie des Eisenbahnwesens. Röll, nuo 1912—1923 m. Čuprov. Železnodorožnoje choziaistvo. 1875.

Draudimas.

Rizikas ūkio veiklai ir asmenims. Draudimas ir jo pasisekimo sąlygos. Draudimo rūšys. Draudimo istorija. Draudimas nuo ugnies, transportų ir žemės ūkio draudimas. Gyvybės draudimas. Lėšų draudimas. Rizikų apdraudimo sąlygos. Draudimo įstaigų kontrolė. Savitarpio draudimo draugijos ir akcinės bendrovės. Kooperatinio draudimo lytys ir esmė. Literatūra.

Žmonių ūkiškas veikimas yra susijęs su daugeriopais rizikais, kurie gresia gėrybėms ir asmenims. Namai, įmonių pastatai, dirbtuvės gali sudegti su įrengimais, mašinomis ir tt. Javus ant lauko gali išmušti ledai. Laivas gali nuskęsti su prekėmis arba, gelbstint laivą, tenka dalį prekių išmesti į jūrą, kad išgelbėtų įgulą ir likusias prekes. Žmogaus asmeniui taip pat gresia daugelis įvairių pavojų, pradedant gyvybės nustojimu ir baigiant daliniu sveikatos nustojimu ir paliekant neaprūpintą šeimą. Kad apsidraustų nuo visų panašių atsitikimų žmonės gali taupyti, atidėdami dalį savo pajamų vargo dienai. Tačiau taupymas teprieinamas tik geraisiais laikais ir, kad aprūpintų ateitį, turi tęstis ilgą laiką. Tuo tarpu nelaimė gali įvykti tuojau, kada taupymas dar vos pradėtas. Nuo tokių nuostolių galima apsisaugoti draudi-

mu, t. y., tokia ūkiška operacija, su kurios pagalba paskirstomi tarp daugelio tos operacijos dalyvių atskiro ūkio nuostoliai iš nelaimingų atsitikimų, kurių įvykimo laiko negalima iš anksto numatyti. Suprantamas dalykas, draudimas tik tuomet gali pasiekti savo tikslo, kada nelaimės ištinka ne iš karto dideles ūkių grupes, o tik atskirus ūkius, nes visa atskirų ūkių masė pasilieka nepaliesta ir gali teikti pagalbos tam atskiram nukentėjusiam ūkiui. Tuo būdu draudimas nepašalina tautos ūkiui padaryto nuostolio, o tik atpildo jį iš kitų ūkių įnašų. Draudimas šių laikų ūkyje virto tam tikra tautos ūkio šaka su draudimo įmonėmis, kurios už tam tikrą atlyginimą prisiima tam tikrus rizikus. Tačiau, kad draudimas turėtų pasisekimo reikalinga, kad jis apimtų, kiek galint, platesnes ūkio grupes, kurioms gresia vienodos nelaimės. Draudimo tikslas siekiamas tuo, kad gresią atskiram ūkiui dideli nuostoliai, galį kada nors ištikti ūkį, paverčiami nuolatiniais nedideliais pinigų įnašais — kaina už riziko prisiėmimą. Tokia riziko kaina vadinas draudimo premija; asmuo mokąs draudimo premiją vadinasi apsidraudėju, o įstaiga, kuri gauna draudimo premijas ir apsiima atlyginti apsidraudėjams tam tikrą sumą, ištikus numatytai draudimo sąlygose (polise) nelaimei, vadinasi apdraudėjas. Kad draudimo verslovė galėtų išsilaikyti, ji tegali priimti draudimus tokiais atvejais, kada jie paliečia tik atskirus ūkius, o ne visus juos kartu. Todėl ištikus tokioms nelaimėms, kaip potvynis, žemės drebėjimas, karo veiksmai, draudimas nustojo reikš-

mės, nes draudimo premijos nesudaro tokių didelių sumų, kad jos padengtų masinius nuostolius dėl masinių nelaimingų įvykių (force majeure).

Draudimas remiasi tikimybių teorija. Atsitiktiniai įvykiai tam tikruose reiškiniuose didžiųjų skaičių šviesoje nustoja atsitiktinumo pobūdžio ir eina tam tikrais dėsnais. Taip, remiantis didžiausiais skaičiais galima nustatyti įvairioms sąlygoms tam tikrus vidurkius, pav., vidutinį gaisringumą, mirtingumą. vidutinį javų ledais išmušimą, vidutinį gyvulių kritimą ir tt. Ir toki vidurkiai esti tiek pastovūs ir aiškūs, kad remiantis jais pasirodo galima organizuoti versloves, šiandieną pasiekusias didelio išsiskleidimo laipsnio. Draudimo idėjos esmę galima iliustruoti tokiu pavyzdžiu. Paimkime tam tikrą sritį, pakankamai didelę, kad galima būtų išvesti pastovius gaisringumo vidurkius per keletą metų ir remiantis jais galima nustatyti vidutinį gaisringumo skaičių esamoje srityje. Štai, pav., mes turime 10.000 ūkių, kurių trobesių vidutinė vertė 10.000 lt. kiekvienas. Jei mes nustatysime, kad vidutiniai metiniai tos srities nuostoliai siekia 1.000.000 lt., tai galima samprotauti taip: atskiro ūkininko atžvilgiu gaisras yra atsitiktinis reiškinys, kuris ardo ūkį; viso rajono ūkių atžvilgiu 1.000.000 lt. gaisrų nuostolis yra visiškai neišvengiama išlaida. Jei pavyktų surasti šaltinį tai išlaidai padengti, tai pavojai galima būtų pašalinti. Padaliję bendrą nuostolį iš 10.000 ūkių, gausime 100 lt., kurį kiekvienas ūkis turėtų mokėti gaisro nuostoliams, tat sudaro 1% trobesių vertės. Tuo būdu sudarytas fon-

das padengtų visus gaisro nuostolius ir gaisrų pavojai atskiriems ūkininkams būtų pašalinti.

Kaip verslovės, draudimo įstaigos gali būti s a v i t a r p i o draudimo, kada grupė asmenų sudaro draudimo draugijas ir nuostolius pasiskirsto savo tarpe. Savitarpinis draudimas gali būti p r i v a t u s, kada draudimo draugiją steigia privatūs asmenys, ir v i e š a s i s savitarpinis draudimas, kada savitarpinė draudimo organizacija sudaroma privalomais viešo pobūdžio pagrindais.

T r e č i ų j ų a s m e n ų d r a u d i m a s esti tuomet, kai draudžiamieji turi reikalo su trečiuoju nepriklausomu asmeniu (juridiniu) — apdraudėju, kuris už draudimo premiją prisiima riziką ir, ištikus nelaimei, sumoka sutartą draudžiamą sumą. Ir trečiųjų asmenų draudimas gali būti organizuojamas privatinės draudimo bendrovės, dažniausia a k c i n ė s b e n d r o v ė s, ir v i e š ų j ų draudimo įstaigų, jei apdraudėjas yra viešasis organas.

Ir savitarpiniame ir trečiųjų asmenų draudime tikslo siekiama tuo pačiu keliu — nuostolių paskirstymu tarp apsidraudėjų. Nors juridiniu atžvilgiu, draudžiant tretiesiems asmenims, apsidraudimo sumą turi grąžinti apdraudėjas, bet ekonomiškai apdraudėjas sumoka tas sumas apsidraudėjams iš jų pačių draudimo premijų. Savieji draudimo verslovių kapitalai turi papildomosios garantijos tikslą.

Pagal draudimo objektus, apleidžiant čia socialinį draudimą, apie kurį jau buvo pirmiau kalbėta, draudimas skirstomas į d a i k t ų d r a u d i m ą, g y-

vybės draudimą ir lėšų draudimą. Daiktų draudimas dalijasi dar į keletą rūšių, atitinkamai įvairių rūšių nelaimingiems atsitikimams, gresiantiems daiktams: į draudimą nuo ugnies, nuo nelaimingų atsitikimų transportuojant prekes, nuo ledų, nuo gyvulių kritimo.

Draudimo idėja jau turi savo šaknis senovės susišelpimo bendrovėse, kur, tačiau, draudimas nuo nelaimingų įvykių turėjo daugiau labdarybės pobūdžio. Pirmiausia atsiranda jūros transportų draudimas; spėjama, kad jis jau yra buvęs pas senovės graikus; viduramžiais jis atsiranda XIV amž.. Pradžioje jis buvo netobulas: tam tikri asmenys apsiimdavo atlyginti nuostolius, ištikus nelaimei, bet tokis pasižadėjimas nebuvo visiškai tikras. Ilgainiui draudimas įgyja tvirtesnius juridinus pagrindus ir tampa tam tikra profesija, o XVII amžiaus pradžioje tam tikslui susidaro didžiulės kompanijos, daugiausia Anglijoje. Šios jūrų draudimo kompanijos sudaro pavyzdį atsiradimui draudimų nuo ugnies — pradžioje trobesių, o paskum kilnojamo turto, o vėliau ir gyvybės.

Iš daiktų draudimo labiausia yra išsiplatinęs draudimas nuo ugnies. Draudimo verslovės premijas už trobesių draudimą diferencijuoja pagal gresiantį nuo ugnies pavojų. Taip, pav., medžio trobesiams nustatomos aukštesnės premijos, taip pat atsižvelgiant į stogo medžiagas, pav., už šiaudais dengtus stogus reikia žymiai brangesnes premijas mokėti, kaip už čerpėmis dengtus stogus. Tolimesnė premijų diferen-

ciacija daroma pagal tolį trobesio nuo trobesio, vietą, kurioje pastatyti trobesiai ar esąs jame turtas — mieste, miestelyje, sodžiuje ar vienkiemyje. Draudimo verslovės vadovaudamosi savais interesais kovoja su gaisrais, platindamos ugniaatsparias statybos medžiagas, palaikydamos ugniagesių organizacijas ir tt.

Transportuojamų prekių ir pačių transporto priemonių (laivų) draudimas sudaro šiais laikais taip pat, kaip ir nuo ugnies draudimas, svarbią ir stambią visuomenės ūkio šaką. Be seniausio transportuojamų prekių jūromis draudimo, atsiradus ir įsigalėjus prekių transportui geležinkeliais, atsirado ir draudimas prekių, transportuojamų geležinkeliais.

Jūrų transportų draudime reikia skirti pačio laivo apdraudimą ir krovinių. Jūrų draudimas gali būti daromas tik tam tikros kelionės arba draudimas gali apimti tam tikrą laiko tarpą. Pastarasis vadinasi generaliniu apdraudimu (iš čia ir generalinis polisas) ir apima būsimų transportų apdraudimą, už kurį premijos nustatomos pagal praeityje atliktus transportus. Jų apdraudimams primti yra tam tikrų apdraudimo biržų (Londono Lloydo birža).

Derlių nuo ledų bei potvynių ir gyvulių draudimas nuo kritimų sudaro žemės ūkio draudimą. Palyginti su kitomis draudimo rūšimis, žemės ūkio draudimas mažiau išsiplatinęs. Javų draudimui nuo ledų kliudo ir tai, kad

nėra tikrų duomenų dėl ledų išmušimo galimumo. Taip pat nėra lengvas ir gyvulių draudimas nuo ligų. Šiuo atveju, jei liga užkrečiama, tai paprasto privatinio draudimo gali nebeužtekti. Čia jau daugiau gali padėti priverstinis draudimas.

Gyvybės draudimas reiškiasi tuo, kad apsidraudėjas, mokėdamas premiją, įgyja teisės pats arba jo įgaliotas trečias asmuo, atsitikus tam tikram numatomam ateityje įvykiui, susijusiam su jo pačio gyvybe arba su trečiojo asmens gyvybe, gauti tam tikrą pinigų sumą arba tam tikrą metinį pelną (rentą). Iš gyvybės draudimo labiausiai išsiplatinęs draudimas ištikus mirčiai: draudimo įstaiga pasižada sumokėti apsidraudėjo įpėdiniams arba tam tyčia pažymėtiems asmenims draudimo sumą. Apdraudimo įstaiga taip pat gali pasižadėti sumokėti tam tikram asmeniui tam tikrą sumą, sulaukus jam tam tikro amžiaus (pilnų metų, ištekant ir tt.). Draudimo ištikus mirčiai premijos dydis diferencijuojamas pagal apsidraudėjų amžių ir sveikatą. Naudojantis statistikos duomenimis, galima apskaičiuoti, kiek kurio amžiaus žmogus dar gali gyventi; atitinkamai nustatoma ir draudimo premijos suma, — juo ilgesnis manomas gyvenimo ilgis, juo draudimo premija, savaime suprantama, esti mažesnė, ir atbulai. Todėl gyvybės draudimas tegalėjo atsirasti ir išplisti 18 amžiuje, kada buvo sudarytos praktikos reikalams mirtingumo, t. y., vidutiniško gyvenimo ilgio kiekvienam atskiram amžiui, lentelės.

Trečią jauniausią draudimo rūšį sudaro l ė š ų draudimas. Čia įeina civilinės atsakomybės, perdraudimų, ipotekų, kreditų ir kit. draudimas. Civilinės atsakomybės apdraudimas vartojamas tais atvejais, kada tam tikriems asmenims įstatymais uždėta atsakomybė už trečių asmenų turtą arba sužalojimus ir gyvybę, pav., autobusų susisiekime ir p. d., ir atsakovai, norėdami išvengti netikėtų nuostolių, apdraudžia galimus nelaimingus atsitikimus. P e r d r a u d i m a s reiškiasi tuo, kad apdraudėjas dalį savo riziko perdraudžia pas kitus draudėjus. Tokis pedraudimas labai palengvina išlyginti nuostolius, nes rizikas tuo būdu perkeliamas didesniam draudimo dalyvių skaičiui. Ipotekos kreditų apdraudimas reiškiasi tuo, kad apdraudimo įstaiga apdraudžia kreditorių nuo riziko nustoti kapitalo išieškant iš skolininko nepunktualiai jam mokant skolą arba palūkanas. Žinoma, tokis apdraudimas pabrangina ipotekos paskolas.

Visos trys draudimo rūšys, nekalbant čia apie vadinamą socialinį draudimą, savo veikimo sritį yra labai išplėtusios ir draudžia įvairių įvairiausius rizikus. Tačiau, ne visi rizikai vienodai tinka apdraudimui. Apdrausti rizikus tegalima tik tam tikromis sąlygomis.

1. Rizikas turi būti aiškiai apibrėžiamas ir apdraudimas tegali apimti vienodos prigimties rizikus. Rizikų vienodumas sudaro būtiną sąlygą kalkuliuoti premijoms; negalima įtraukti į tą pačią grupę asmenis, apdraudusius savo turtą nuo gaisrų ir ištikus mirčiai. Žinoma, ta pati organizacija gali drausti

įvairius rizikus, bet tam tikslui sudaro atskiras draudimo grupes.

2. Tik tokį riziką galima apdrausti, kuris sudaro tam tikro laipsnio dažnumą tuo būdu, kad, iš vienos pusės, jis sudarytų tokį galimumą, apie kurį rūpestingi žmonės galvoja, iš antros pusės, kad galima būtų stebėjimu nustatyti jo tikimybė. Žemės drebėjimo rizikas, pav., dėl neatitikimo šiai sąlygai, sunkiai pasiduotų apdraudimui.

3. Rizikas turi būti pakankamai retas, kad jo nuostoliai reikštųsi numatomomis sumomis. Dėl šios priežasties draudimas javų nuo ledų sutinka kliūčių, jei jis neapima didelės srities, nes audros su ledais mažas sritis gali visiškai sunaikinti ir vietinio pobūdžio apdraudimo įstaigoms sunku būtų pakelti toki nuostoliai. Būtinas reikalas paskirstyti rizikus tarp didesnio dalyvių skaičiaus (turėti platesnį draudimo lauką) verčia apdraudimo įstaigas nustatyti apdraudimo maksimumą kiekvienai draudimo rūšiai, o likusių rizikų dalį perdrausti kitose draudimo organizacijose.

4. Riziko realizavimas neturi priklausyti nuo apsidraudėjo valios. Be to, pats apdraudimas galėtų modifikuoti riziko tikimybę, apsidraudėjas mažiau būtų linkęs jo vengti jau dėl to, kad jo atlyginimas būtų tikras. Tikrai sakant, dauguma rizikų, vis dėlto, tam tikra prasme priklauso nuo apsidraudėjų valios — nuo jų atsargumo, dėmesio ir tt. Tat sudaro vadinamąjį subjektyvinį riziką. Jis apdraudėjų mažinamas tuo, kad dalis riziko paliekama pačio apsidraudėjo

atsakomybei. Įstatymai taip pat draudžia riziko įvykdymą tyčia, norint gauti draudimo sumą.

Iš to, kas aukščiau buvo sakyta, aiškus yra ir s t a t i s t i k o s vaidmuo draudimo reikalui. Kiekvienas racionaliai tvarkomas draudimas turi remtis tiksliais statistikos duomenimis, nes tik jie parodo apdraustų rizikų dažnumą ir įgalina kalkuliuoti premijas. Negalimas būtų visiškai daiktas kalkuliuoti premijas, jei jau pradžioje nebūtų tikslių statistikos duomenų. Tektų veikti apygraibomis, o tat draudimo operacijas padarytų netikromis.

Tarp premijų mokėjimo laiko ir draudžiapinigių atsiėmimo praeina tam tikras laikotarpis, ir ypač ilgas laikotarpis gyvybės draudimo atvejais. Dėl to draudimo įstaigos surenka didelius kapitalus, kuriuos tenka tuo ar kitu būdu laikyti, ir tuo būdu į draudimą įvedamas naujas elementas — klausimas dėl kapitalų investicijos. Premijos sudaro tas sumas, kurios, įdėtos per tam tikrą laiką ir tam tikrais palūkanų procentais, ateityje turi sudaryti pakankamą apsidraudėjui sumą, kurią jis turi teisės gauti. Jei apskaičiavimai netinkamai daromi, tai apdraudimo įstaiga gali nepajėgti išmokėti, atėjus laikui, tai, ką buvo apsiėmusi. Todėl draudimo įstaigoms dėl jų matematinės bazės sudėtingumo, dėl pavojų, kurie gali susidaryti apsidraudėjams neracionaliai tvarkant draudimo įstaigas, taip pat didelių kapitalo susirinkimo kai kuriose draudimo įstaigose, valstybė priversta yra sudaryti tam tikrą d r a u d i m o į s t a i g ų k o n t r o l ę, jei be to dar ir pati vals-

tybė nesiima kurti viešų draudimo įstaigų (pas mus Valstybinė Apdraudimo Įstaiga), panaudodama tam tikslui ir viešo monopolio įvedimą (sodžiaus trobesių priverstinis draudimas nuo ugnies).

Iš privatinių draudimo verslovių labiausiai yra įsigalėjusios akcinės bendrovės ir savitarpio draudimo draugijos. Akcinės draudimo bendrovės skiriasi nuo kitų akcinių bendrovių tuo, kad paprastų akcinių bendrovių kapitalas yra apyvartos kapitalas, tuo tarpu draudimo bendrovėse jis tesudaro garantijų kapitalą. Dėl to ir akcinio kapitalo įmokėjimas kartais draudimo bendrovėms išdėstomas ilgesniam laikui, kaip kitose akcinėse bendrovėse. Draudimo bendrovių apyvartos fondą sudaro reguliariai įmokamos premijos. Nepilnas akcijų apmokėjimas trukdo draudimo bendrovių akcijoms eiti biržoje. Jų akcijos paprastai esti vardinės.

Akcinės apdraudimo bendrovės apsidraudėjus daugiausia pritraukia per savo agentų organizaciją, kuri sudaro pagrindinę bendrovės veikimo sąlygą. Taip pat yra tam tikri draudimo makleriai, ypač jūrų draudime.

Savitarpiniame draudime patys apsidraudėjai yra ir draudėjai. Labiausiai šios draudimo rūšies išsiplatinusi lytis yra kooperatinis draudimas. Daugiausia pasisekimo jis turi sodžiuje. Nuo akcinių bendrovių, kurių uždavinys yra, kaip ir visų privatinių akcinių bendrovių, gauti kuo daugiau pelno, savitarpinio draudimo bendrovės skiriasi tuo, kad:

1. draudimo įstaigos vedimas priklauso patiems apsidraudėjams; 2. nesiekia pasipelnymo už įdėtą kapitalą; 3. stengiasi draudimo premijų kainą suvesti į savikainą; 4. mažesnėmis išlaidomis atlieka draudimo kontrolę (nereikia laikyti agentų ir atskirų įkainotojų); 5. tose draudimo srityse, kur draudimo laukas negali būti didelis, pav., gyvulių draudimo, įgalina planingą ir plačią draudimo organizaciją, kuri techniškai būtų neprieinama privatinėms draudimo bendrovėms arba patį draudimą padarytų labai brangų ir todėl neprieinamą.

Savitarpinio draudimo pagrindais sodžiuje organizuojamas draudimas nuo gaisrų, nuo ledų išmušimo, gyvulių kritimo. Vietinės savitarpinio draudimo organizacijos sudaro perdraudimo reikalams sąjungas.

Draudimas, iš esmės reikalaudamas didelių „draudimo laukų", sudaro gerą dirvą bendradarbiavimui ir koncentracijai tautinėse ir tarptautinėse ribose.

Apie riziko premijos susidarymo ypatumus jau buvo kalbėta, nagrinėjant visuomenės pajamų rūšis.

Literatūra. Versicherungslexikon, herausgeb. von Manes, 2 Aufl. 1924. To pačio, Versicherungswesen, 2 Bde, 4 Aufl. 1924. Moldenhauer. Versicherungswesen, 2. Bde 1925 ir 1919. Herzfelder und Kirschbaum. Kreditversicherung. V. N. Valgren. The organisation and menagement of a farmers mutual fire insurance company. Washington, 1917. Nikolski. Osnovnyje voprosy strachovanija. 1899. Vobliji, Osnovy strachovanija, 1916.

Viešųjų organų ūkis.

Viešųjų organų ūkio tikslai ir jo reikšmė tautos ūkiui. Viešųjų organų ūkių santykis su viešais interesais ir rentabilingumu. Valstybės pajamų šaltiniai. Mokesčių paskirstymo principai: finansinis, ekonominis, dorovinis, proporcionalinis, progresijos ir degresijos, subjektyvinės mokesčių naštos. Vieninteliо pajamų mokesčio klausimas. Mokesčių rūšys: objektyviniai (išdavų), subjektyviniai (pajamų), vartojimo ir verslo. Mokesčiai apkrovimo turinio atžvilgiu. Mokesčiais apkrovimo būdai. Mokesčių įtaka ūkio gyvenimui. Mokesčių perkrovimas ir jo pasekmės. Mokesčių paskirstymas tarp viešųjų organų. Viešųjų organų kreditas. Viešųjų organų skolos. Paprastosios ir nepaprastosios įšlaidos. Kvantitetinė ir kvalitetinė pusiausvyra. Užsienio skolų tikslai. Viešų organų kredito formos. Paskolų konversijos. Santykis tarp viešųjų finansų ir valiutos. Biudžetas ir jo kontrolė. Literatūra.

Kolektyvinės reikmenės atliekamos viešųjų privalomųjų organų — valstybės ir savivaldybių. Kad jie galėtų atlikti savo uždavinius (šalies apsaugos, vidaus tvarkos palaikymo, kelių tvarkymo, švietimo, sveikatos ir tt.), jiems reikalingos pajamos, apsirūpinimas kuriomis ir sudaro viešųjų organų ūkio tikslą. Kadangi kolektyvinės reikmenės nuolatos turi tendencijos augti ir apimti vis didesnes ūkio gyvenimo sritis, tai viešųjų organų ūkis — jų finansai — turi lemiamos reikšmės visam tautos ūkiui, nors viešųjų organų ūkininkavimo principai yra kitoniški, kaip privataus ūkio. Ir viešieji ūkiai, darydami išlaidas, siekia reliatyviai objektyvinės naudos, tačiau jų pajamų sudarymas yra visiškai kitokis. Viešieji privalomieji organai semia

savo pajamas iš privatinių ūkių, kurie yra jų žinioje, įvairiais principais, taisyklėmis ir metodais, kurie sudaro finansų mokslo objektą. Tačiau ir ekonomikos mokslui tenka artimai susidurti su finansų mokslo klausimais, todėl ir bendrieji finansų klausimai tenka įtraukti į ekonomikos mokslo dėstymą.

Pagal pagridinius dėsnius, kuriais vedamas viešųjų privalomų organų ūkis, jį galima suskirstyti į privataus pobūdžio įmones, kurios priklauso viešiesiems organams, tačiau, arba ūkiškai nesusyja su tiesioginėmis jų funkcijomis, arba labai tolimai. Tokias įmones sudaro, pav., valstybiniai dvarai. Jos vedamos tuo pat principu, kaip ir privatinės verslovės, būtent, didžiausių išdavų principu, ir jei tas nepavyksta, tai tokio pobūdžio viešąsias versloves tenka likviduoti.

Antrą viešųjų privalomų organų ūkių grupę sudaro viešieji ūkiai, kurių tikslas yra padėti viešiesiems organams atlikti savo uždavinius — patenkinti tam tikrą viešą reikalą, o ne tik pelno gauti. Pagal viešo intereso ir rentabilingumo santykį viešieji ūkiai gali būti skirstomi į tris grupes:

1. Viešosios verslovės tikrąja prasme, kurių uždavinys yra atlikti pirmiausia tam tikrą viešą reikalą, o tik paskum žiūrėti rentabilingumo, kuris ne tik paskum nesistengiama pašalinti, bet, atvirkščiai, pageidaujamas viešojo reikalo ribose. Tokias įstaigas sudaro monetų kalimo rūmai, kurių uždavinys yra aprūpinti apyvartą metaliniais pinigais,

o biloninius pinigus kalant nedauginti jų kiekio tiek, kad tas galėtų pakenkti apyvartai, bet jei iš to atsiranda pelnas be žalos pinigų apyvartai, tai jis yra pageidaujamas. Tą pat tenka pasakyti apie notų bankus, geležinkelius, paštą ir tt.

2. Viešosios įstaigos, kurios visiškai neatsižvelgia į rentabilingumą. Jas sudaro vadinami r i n k l i a v i n i a i ū k i a i, kurių patarnavimai nors ir ne dykai duodami, o už tam tikrą mokesnį, vadinamą r i n k l i a v a, kuri sudaro atlyginimą už individualiai gaunamą iš viešojo organo įstaigos patarnavimą. Tokius rinkliavinius ūkius sudaro mokyklos, teismai ir kit., iš kurių gaunamos rinkliavos gali ir neapmokėti visų jų laikymo išlaidų, o tam tikrais atvejais jų patarnavimai duodami be jokio atlyginimo (atleidimas nuo mokesčio mokyklose, teismuose neturtingųjų nuo teismo rinkliavų).

3. Įstaigos, kurios jokių p a j a m ų n e d u o d a, ir visos jų laikymo išlaidos sumokamos iš kitų šaltinių. Tat esti tais atvejais, kai tokių įstaigų patarnavimai turi bendro pobūdžio ir techniškai negalima nustatyti individualiai gaunamą naudą. Tokių įstaigų patarnavimai visiems prieinami ir nemokami, pav., viešosios policijos.

Viešųjų organų pajamos gaunamos iš s a v ų į m o n i ų arba t i e s i o g iš privatinių ūkių, kurie yra viešojo organo žinioje tam, kad apmokėtų viešąsias išlaidas, už kurias viešieji organai jokio atpildo negauna. Privatinių ūkių įnašai viešiesiems organams apmokėti bendrosioms viešųjų organų išlai-

doms, kurios neapmokamos specialiniais įnašais už individualinius patarnavimus, vadinasi mokesčiais. Tuo būdu viešų privalomų organų pajamos susidaro iš:

1. savo privataus pobūdžio įmonių;
2. viešųjų verslovių išdavų;
3. rinkliavų už tam tikrus patarnavimus;
4. pajamų iš įvairių mokesčių.

Tat sudaro paprastąsias viešųjų organų pajamas. Nepaprastąsias sudaro: iš palikimų, karo atlyginimų, turtų pardavimo ir kit. p.; taip pat iš skolų.

Mokesčiai eina apmokėti toms viešų įmonių išlaidoms, kurios negrįžta ir kurios valdomos pagal rinkliavų arba pagal grynų išlaidų principą. Jei minėtų įstaigų naudojimas krypsta į taisyklę: kiekvienas naudojasi pagal reikalą, tai mokesčių rinkimas joms išlaikyti krypsta į taisyklę: kiekvienas pagal išgales.

Imamų mokesčių dydis ir jų paskirstymas santykyje su viešuoju organu ir ūkiais — mokesčių mokėtojais — eina pagal šiuos dėsnius:

1. Finansų principas: pakankamas aukštis ir elastiškumas. Mokesčių sumos turi apmokėti jau minėtas išlaidas, taigi, tarp išlaidų ir pajamų turi būti tam tikra pusiausvyra. Sakoma, kad šeimoje išlaidos turi būti derinamos su pajamomis, o viešuose ūkiuose pajamos turi

rikiuotis pagal išlaidas. Tat reiškia, kad nauji viešųjų organų uždaviniai negali laukti ligi kasoje atsiras perteklių, bet, jei atsiranda tam tikri nauji viešo pobūdžio uždaviniai ir įtraukiami į viešo privalomo organo darbų eilę, tai jiems turi būti surastos ir lėšos. Tat dar nereiškia, kad galima būtų viešųjų organų uždavinius be galo ir be krašto plėsti, neatsižvelgiant į pajamų galimumus, t. y., gyventojų pajėgumą. Pusiausvyros principas dar nereiškia, kad kiekviena nauja išlaida turi būti padengta mokesčiais. Tam gali be žalos tarnauti ir skolos.

Elastiškumo dėsnis reikalauja, kad būtų sudaryta tokia mokesčių sistema, kurią galima būtų prireikus įtempti ir atleisti. Kiekvienas stengiasi įstatymų ribose mokesčius perkelti kitiems. Neelastiški yra tie mokesčiai, kurie veda į daug didesnį turtų pasikeitimą, kaip pati mokesčio reikšmė. Palyginti, elastišką mokesnį sudaro pajamų mokesnis.

2. Ekonomikos dėsniai nustato gyventojų mokestinį pajėgumą. Viešieji organai bazuojasi privatiniais ūkiais, iš kurių jie ima lėšas valdymo reikalams. Iš ūkio duomenų susidaro ir tam tikri finansų duomenys. Iš išdavų (gavinių) susidaro išdavų mokesčiai, iš pajamų susidaro pajamų mokesčiai, į kainas įeina vadinamieji netiesioginiai mokesčiai, geležinkelių tarifai ir tt.

Ekonomikos dėsniai reikalauja tinkamo santykio tarp ūkio ir finansų sistemos. Mokesčiai, kurie per daug iščiulpia versloves, gresia verslovininkystei, ardo visą ūkio organizaciją ir patys sudaro pagrindą

nepasisekimui. Mokesčiai, kurie pernelyg padidina kainas, mažina pajėgumą konkuruoti su užsieniu, kas eksporto šalyje negali būti pakeista įvežamais muitais, gresia mokamajam balansui, o tuo pat ir valiutai. Mokesčiai, kurie per daug apkrauna gyventojų pajamas, vadinasi, siaurina privatinį vartojimą, nepasiektų tikslo, nes viešoji kultūra negali būti kuriama paprasto pragyvenimo sąskaiton, nekalbant jau apie tai, kad per dideli mokesčiai netiesioginiai gali būti perkrauti gamybai. Negalima nustatyti tikslaus santykio tarp ūkio ir finansų duomenų, vadinasi, nustatyti tikslų gyventojų mokestinį pajėgumą. Rodiklį čia sudaro tautos ūkio pažanga ir klestėjimas. Viešieji organai savo veikimu turi palaikyti ūkį, o ne spausti.

3. Dorovinia i dėsniai. Jei mokesčiai yra įnašai pagal išgales, tat aišku, kad ir dorovinis mokesčių vertinimas turi eiti pagal atskirų individų išgales. Mokesčių teisingumo pagrindą sudaro individualinis pajėgumas. Mokesčių, kaip tokių, negalima vertinti, bet tik atsižvelgiant į visą sistemą arba dalį, kuri iš visos sistemos tenka atskiram individui, nes įvairių mokesčių pasekmės gali bendrai veikti. Dėl to ir iš anksto tenka atmesti lygaus mokesnio principą, kuris neatsižvelgia į asmenišką pajėgumą. Iš to seka proporcionalumo dėsnis, kuris reikalauja nustatymo mokesčių sumų proporcingai turtui, pajamoms ir išdavoms.

Tačiau, atsimenant, kad visos viešų organų naštos, pagaliau, siaurina privatines pajamas ir privati-

nį vartojimą, gali atrodyti, kad tokia mokesčių sistema, kuri proporcingai apkrauna atskirų individų pajamas, yra neteisinga. Pripažinus pagrindinį dėsnį, kad viešasis organas neturi liesti egzistencminimumo, o mokesčius imti tik nuo to, kas sudaro viršaus to. Tuomet proporcionali mokesčių sistema atrodys neteisinga, jei ji vienodu procentu apkraus ir egzistencminimumą ir aukštesnes pajamas. Proporcionaliam apkrovimui mokesčiais pagrindą gali sudaryti tik ta pajamų dalis, kuri praneša egzistencminimumą, vadinamosios laisvos pajamos, ir norint šias laisvas pajamas proporcionaliai traktuoti, tai pagal bendras pajamas nustatomi mokesčiai turi būti, kad to tikslo pasiektų, nustatomi progresyviai. Štai pavyzdys:

Asmenys	A	B	C	D	E
Bendros pajamos	1000	2000	3000	4000	5000
Surištos pajamos	1000	1000	1000	1000	1000
Laisvos pajamos	—	1000	2000	3000	4000
20% mokesčio nuo laisvų pajamų	—	200	400	600	800
Bendrų pajamų %-tais	—	10	13,3	15	16.

Tokiu būdu progresyviai matuojamas mokesnis nuo bendrų pajamų supranta laisvas pajamas proporcionaliai.

3. Jei visos pajamos būtų vienodos, tai tuomet progresija nebūtų reikalinga, iš ko išeina, kad vidutinių bendrų pajamų grupė turi būti apkrauta vienodu

vidutiniu mokesčių dydžiu, o nuo šios grupės aukštyn turi būti nustatyta p r o g r e s i j a, o žemyn d e g r e s i j a, o neturtingi visuomenės klodai turi būti visiškai atleisti nuo mokesčių.

4. Progresijos naudai sako ir s u b j e k t y v i n ė s m o k e s č i ų n a š t o s (aukos lygumo) principas. Lygiais mokesčiais apkrovimas gyventojų su nelygiomis pajamomis, bus nelygiai jaučiamas, nes ji atims galimumą tenkinti nevienodos reikšmės reikmenes — aukštesnėse pajamose mažesnės reikšmės, o žemesnėse pajamose pačias svarbiausias.

5. Progresyvinė savo pajamoms turi būti visa m o k e s č i ų s i s t e m a, ko, esant daugeliui mokesčių ir nevienodam vartojimui ir dėl mokesčių perkrovimo galimumo, nelengva pasiekti. Progresija tiksliai gali reikštis tik pajamų mokesčiuose.

Kituose mokesčiuose pajamų apsunkinimo našta sunkiau nustatyti, nors ir čia galimi tam tikri sprendimai, pav., netiesioginiuose mokesčiuose. Dėl to išdavų (gavinio) ir netiesioginiuose mokesčiuose pasireiškia daiktinis pajėgumas, būtent, įtaka produktingumui. Todėl išskyrus pajamų mokesčius, kiti mokesčiai nustatomi ne pagal subjektyvinį pajėgumą, bet pagal objektyvinį pajėgumą. Klaidinga būtų daryti iš to išvada, kad progresija, kuri atsiranda iš subjektyvinio pajėgumo, nepritaikoma kitiems mokesčiams, būtent, išdavų mokesčiams, ir kad išdavų mokesčiai turi būti proporcingi. Nes, gali būti, kad progresija gali būti be kliūčių pritaikoma ir daiktiniam pajėgumui. Apdedant mokesčiais kapitalo pel-

nus (dividendus), reikia atsižvelgti ir į gamybinę kapitalo funkciją, kuri negali būti mokesčių slegiama. Tačiau didesniems dividendams gali būti nustatomos aukštesnės apkrovimo mokesčiais normos. Progresingumas čia atsiranda iš daiktinio pajėgumo.

Viešieji organai pagaliau savo pajamas gauna mažindami privatines pajamas ir siaurindami privatinį vartojimą. Todėl teisingiausia būtų nustatyti vieną vienintelį pajamų mokesnį, kuris labiausia atitiktų finansinius, ekonominius ir dorovinius mokesčių dėsnius. Teoriškai tat yra visiškai teisinga mintis, bet praktiškai dėl mūsų laikų ūkio komplikuotumo neįvykdoma, nes negalima tiksliai nustatyti pajamų. Iš to atsiranda mokesčių sistemos komplikuotumas ir tokių mokesčių sistemos pasirinkimas, kurie mokėtojams sudaro nelengvą naštą (vartojamieji mokesčiai).

Mokesčius galima suskirstyti pagal santykį, kuriuo tas ar kitas apkrovimo metodas pagaliau paliečia mokesčiais sumažintas pajamas. Tuo atžvilgiu galima suskirstyti mokesčius į tokias tris pagrindines grupes:

1. Mokesčius, kurie nustato pajamų šaltinius dar prieš pačių pajamų susidarymą, tai yra išdavų (gavinio) mokesčiai, arba objektyviniai mokesčiai.

2. Mokesčiai, kurie apkrauna gautas pajamas, t. y., pajamų mokesčiai, taip pat vadinami subjektyviniais mokesčiais.

3. Mokesčiai, kurie gautas pajamas netiesiog apkrauna, tai yra netiesioginiai mokesčiai ir, būtent, vartojimo arba verslo mokesčiai.

Priešingai šiai grupei anos dvi mokesčių grupės (1 ir 2 p.) vadinamos tiesioginiais mokesčiais.

Išdavų (gavinio) mokesčiai. Ligi mokesčių sistema laikosi proporcionalumo dėsnio vis viena yra, ar ji apima išdavas ar pajamas, nes jų yra tas pats turinys, kuris išdavų forma lengviau suvokti ir todėl nėra pagrindo laukti, kol iš išdavų dalių susidarys pajamų grupės, nes mokesčių procentas nesikeičia pagal šias grupes. Todėl ir išdavų mokesčiai yra senesni. Jie apkrauna visus mokesčių šaltinius, iš kurių įvairiomis dalimis eina pajamos į šeimų ūkius. Apkrovimo objektus sudaro objektyvinės verslovių išdavos ir verslovių sudėtinės dalys, kurios jose pasireiškia, kaip verslovininko, kapitalisto ir darbininko dalys. Tuomet pagal kapitalo formas susiskirsto ir mokesčiai nuo žemės sklypų, namų ir kitų kapitalų. Pagal tai sudaroma ir išdavų mokesčių sistema. Išdavomis čia supranta grynas išdavas. Seniau apkraudavo vadinamas brutto išdavas, t. y., brutto pajamas, kaip tat, pav., būdavo dešimtinėje, bet brutto išdavų apkrovimas mokesčiais sudaro tarytum pabaudą už darbo intensyvumą ten, kur dvigubos išdavos tegali būti gautos tik didesnėmis, kaip dvigubomis, išlaidomis, veikiant mažėjančių pajamų dėsniui.

Tuo būdu gauname tokius išdavų mokesčius:

1. Nuo verslininko pelno .... pelno mokesnis.
2. Kapitalo išdavų:
   a) žemės kapitalo .... žemės mokesnis.
   b) namų kapitalo .... namų mokesnis.
   c) kitų kapitalų ..... rentų mokesnis.
3. Darbo išdavų ..... darbo išdavų mokesnis (patarnavimų mokesnis).

Pagal paskirstymo būdus šie mokesčiai gali būti imami procentais nuo tam tikrų išdavų arba išskirstomais kontingentais, sujungiant mokesčių mokėtojus į tam tikras mokesčių draugijas, kurios mokesčius ir paskirsto tarp savo narių. Pastarosios mokesčių paskirstymo tvarkos tikslas yra lengviau nustatyti mokesčius ten, kur jie valdžios organų sunkiau nustatomi. Atvirkščiai, verslovės su vieša atskaitomybe, kur išdavos viešai skelbiamos, moka tam tikras kvotas.

Išdavų dydis arba tiesiogiai nustatomas arba netiesiogiai pagal objektyvinius požymius. Taip išnuomotų namų išdavos miestuose nustatomos pagal faktinas pinigines išdavas ir paskum apkraunamos, sodžiuje neišnuomoti trobėsiai apkraunami pagal patalpų dydį.

Išdavų mokesčiai gali būti imami tiesiogiai arba netiesiogiai. Taip rentų mokesnis (nuo palūkanų) iš dalies imamas iš kredito įstaigų, kurios jį perkrauna indėlininkams.

Išdavų mokesčiai vadinasi dar ir objektyviniais mokesčiais, priešingai pajamų subjektyviniams mokesčiams. Išdavų mokesčiais apkraunamos išdavos, kaip objektas, neatsižvelgiant į tai, kam jos priklauso ir ar jos sudaro dalį stambių ar smulkių pajamų. Todėl išdavų mokesčiai taip pat yra ir proporcionaliniai.

Pajamų mokesčiai. Pajamos sudaro vartojamojo ūkio pagrindą. Vartojamojo ūkio vienumą sudaro tai, kad ūkininkaujama bendromis pajamomis namų ūkio atžvilgiu. Pajamų mokesnis apkrauna gautas namų ūkio pajamas, kaip visumą. Tat yra vienintelis mokesnis, kur atsižvelgiama į individualinį pajėgumą ir kuris dėl to esti progresyvinis. Nuo jo turi būti atleistas egzistencminimumas. Juo apkraunant, gali būti atsižvelgiama ne tik į turtingumą, bet taip pat ir į kitas sąlygas, pav., sveikatą, šeimos būklę ir tt. Pajamų mokesnis atitinka elastiškumo dėsnį, nes jis negali būti perkeltas kitiems.

Mokesčiai, kurie gautas pajamas netiesiogiai apkrauna, gaunami, leidžiant pajamas, arba kaip sudėtinė kainų dalis vartojime, — bus vartojamieji mokesčiai; arba sudarant kapitalizavimo aktus, vadinami perleidžiamieji mokesčiai (Verkehrssteuern). Juk pajamas galima dvejopai leisti: galima jas suvartoti arba kapitalizuoti. Šie mokesčiai turi bendrą vardą — netiesioginių mokesčių. Skirtumą tarp tiesioginių ir netiesioginių mokesčių mato tiesioginiame arba netiesioginiame ėmimo būde,

bet tuomet ir rentų mokesnį, jei jis mokamas pačios kredito įstaigos tektų priskirti prie netiesioginių mokesčių. Kitą skirtumą mato tame, kad išdavos arba pajamos tiesioginiuose mokesčiuose tiesiog įvertinamos arba nustatomos, o netiesioginiuose mokesčiuose apie mokestinį pajėgumą sprendžiama netiesiog, o iš vartojimo ir kapitalizavimo aktų. Tokis formulavimas tik tuomet būtų teisingas, jei ir tiesioginiuose mokesčiuose nebūtų panašiu būdu sprendžiama apie išdavas. Skirtumą čia sudaro tik gautų pajamų apkrovimo būdas — tiesiogiai ar netiesiogiai jis daromas, t. y., ar mokesnis sumažina jau gautas piniginės pajamas tiesiog ar sumažina (netiesiog) realines pajamas vartojimo apkrovimu mokesčiais.

Apkrovimas netiesioginiais mokesčiais ir ekonomišku ir socialiniu atžvilgiu yra netobulas, bet finansų technikos atžvilgiu labai patogus. Netiesioginiai mokesčiai atsižvelgia į individualinį pajėgumą. Juk neteisinga yra tai, kad kas jau vartoja degtukus, arbatą ar cukrų jau ir pajėgia mokėti mokesčius. Taip pat netikra ir tai, kad kas gauna dvigubas pajamas, tas jau dvigubai vartoja ir cukraus. Norint kad netiesioginiai mokesčiai duotų didesnes sumas, tenka apkrauti kasdieninio vartojimo dalykus, bet tuomet jie sudaro atvirkščią progresiją ir apkrauna egzistencminimumą. Šiuo atžvilgiu bendri vartojimo mokesčiai mažiau yra žalingi, kaip specialiniai mokesčiai. Aukštesniu luksuso dalyku apkrovimu netiesioginiai mokesčiai suranda tam tikrą korektyvą. Vartojamieji mokesčiai būtų antisocialiniai, jei jie

neapkrautų kapitalizavimo aktų, nes kaip tik didesnė pajamų suma gali būti ne pilnai suvartojama, o kaip tik kapitalizuojama. Ši didesnių pajamų dalis apkraunama civilinės apyvartos mokesčiu.

Kadangi netiesioginiai mokesčiai lengviausiai surinkti, tai jie ir sudaro stambius viešųjų organų pajamų šaltinius.

Mokesčiais apkrovimo turinio atžvilgiu tenka skirti:

1. vartojamus mokesčius, kuriuos galima suskirstyti pagal vartojimo objektus: a) maisto dalykus: gėralus, maistą. Čia įeina mėsos mokesčiai, cukraus, kavos, arbatos, alkoholinių gėrimų, alaus, vyno, selterio, tabako;

b) drabužių, batų, skalbinių. Dėl techniškų sunkumų šie dalykai neapkraunami specialiniais mokesčiais;

c) butų. Čia priklauso butų mokesnis, priešingai išdavų mokesčiui nuo namų;

d) šviesos, kuro. Čia įeina anglių mokesnis, elektros srovės, dujų, žibalo ir kit.;

e) kitų reikmenių. Čia įeina pramogų mokesnis, geležinkelio bilietų, lošiamų kortų, automobilių, arklių, šunų, kačių, pianinų ir tt.;

f) bendras vartojimas sudaro objektą vadinamais apyvartos mokesčiais apkrauti, kai kiekvienas prekių pardavimas apkraunamas tam tikru procentu nuo kainos. Luksuso dalykai paprastai apkraunami aukštesniu mokesčiu. Taip pat apkraunami ir patarnavimai. Tuo būdu apkraunamas visas vartojimas.

Didžiausią to mokesčio trūkumą sudaro tai, kad jis vienašališkai daugiau apkrauna tas prekes, kurios nuo pirmykštės gamybos ligi vartotojui padaro ilgesnį laiką, pereidamos per daugiau rankų. Visuose vartojamuose mokesčiuose mokesčių našta perkeliama vartotojams. Jei krintant kainoms galimumas pakelti mokesčius vartotojams atkrinta, tai mokestis nustoja savo tikslo. Tuo būdu jis, krintant kainoms, virsta išdavų mokesniu, matuojamu brutto įplaukomis, ir imamas ir tuomet, kai esti nuostolių.

Perleidžiamieji mokesčiai yra daugiau atsitiktino pobūdžio. Čia įeina biržų mokesnis, vertybės popierių, nekilnojamo turto perleidimo. Čia įeina ir paveldėjimo mokesnis, kaip generalinis kapitalizavimo mokesnis, kuris apima tas gautų pajamų dalis, kurios kapitalizuojant išvengė vartojamų mokesčių ir pasirodė tik paveldint turtą.

Mokesčiais apkrovimo būdai gali būti įvairūs:

1. Gamybos ir vartojimo pagal stadijas, kuriose mokesnis imamas einant gėrybei nuo gamintojų į vartotoją. Jei jis imamas iš gamintojo, tai kalba apie gamybos mokesčius, kaip, pav., cukraus mokesčiuose; jei ima iš vartotojų, pav., vyno mokesnį restoranuose, tai kalba apie vartojimo mokesnį. Juo arčiau vartotojo, juo lengvesnis tokio mokesčio pakėlimas, bet užtat juo sunkesnis ir jo paėmimas.

2. Monopoliai. Lengviausiai esti paimti mokesčius, jei gamyba arba prekyba tam tikros gėrybės sudaro valstybinį monopolį, kuris diktuoja kainas

taip, kad mokesnis ir monopolio išdavos sutampa. Monopolio objektai paprastai esti tabakas, spiritas, sprogstamos medžiagos, degtukai ir tt.

3. Žyminis ir banderolinis. Žyminis mokesnis imamas žyminiais ženklais, kurių užklijavimas įrodo mokesčio sumokėjimą. Taip pat rinkliavos (pav., teismų) imamos žyminiais ženklais. Taip pat vartojamos ir banderolės apklijuojant vadinamas akcizuojamas prekes — arbatą, degtukus, lošiamas kortas, alkoholinius gėrimus, mieles ir tt. Tokio mokesčių ėmimo patogumą sudaro lengvas ėmimas, nepatogumą — galimumas falsifikuoti atitinkamus ženklus.

4. Finansiniai muitai, kuriais apkraunamos įvežamos prekės. Plačiau apie tai bus kalbama vėliau.

Mokesčių ėmimas daro didelės įtakos ūkio gyvenimui. Išdavų ir gamybos atžvilgiu mokesčiai sudaro sudėtinę gamybos kaštų dalį ir veikia atskirų gėrybių kainas ir visą kainų lygį; pajamų atžvilgiu mokesčiai turi įtakos kitoniškam galutinam pasiskirstymui, kaip kad jis išeitų, veikiant tik laisvoms sutartims. Mokesčiai sudaro sąmoningą įrankį kainų ir pajamų politikai. Mokestinė progresija gali lyginti pajamas, branginant luksuso dalykus, alkoholinius gėrimus, galima siaurinti jų vartojimas. Mokesčių sistema gali daryti įtakos ir valiutai, apie ką bus kalbama vėliau.

Mokesčių perkrovimas. Mokesčiai galiausiai sudaro privatiniam ūkiui spaudimą, kuris ver-

čia didinti darbo naštą arba aprėžti vartojimą. Todėl ir suprantama, kad kiekvienas stengiasi tą naštą perkrauti ant svetimų pečių. Visos kovos dėl pajamų ir darbo naštos pakeitimų reiškia pagaliau ir mokesčių naštos pakeitimą. Verslovininkas stengiasi perkelti netiesioginius mokesčius — apyvartos mokestį, taip pat ir išdavų mokesčius vartotojams, kreditorius mokesčius nuo palūkanų debitoriui, namų savininkas namų mokesčius nuomininkams, darbininkas darbo išdavų mokesčius darbdaviui algų pakėlimu ir tt. Todėl tenka skirti tą, kas moka mokesčius, ir tą, ant kieno pečių jie krinta, nes tikroji mokesčių našta kitaip pasiskirsto, kaip ji formaliai esti paskirstyta. Iš to atsirado ištisa teorija apie automatišką mokesčių naštos paskirstymą, iš kurios matyti, kad, apskritai imant, nesvarbu, kaip pradžioje mokesnis nustatomas, nes socialinės kovos, kurios reguliuoja kainas, išdavas, algą ir pajamas apskritai, paskirsto taip pat ir mokesčių naštą. Nes naujai įvestas mokesnis, kuris sukelia kovas ir pasikeitimus, pradžioje atjaučiamas kitų asmenų, kaip po jo perkrovimo, ir dėl to atsirado dėsnis, kad kiekvienas senas mokesnis yra geras, o kiekvienas naujas — blogas. Kiek tas perkrovimas yra galimas, priklauso iš vienos pusės nuo mokesčiais apkrovimo būdų, iš antros pusės, priklauso nuo tų momentų, kurie nustato kainas, išdavas ir pajamas.

Valstybė, apkraudama mokesčiais, turi atsižvelgti į galimumą perkrauti mokesčius, kartais ji jau tą iš anksto numato ir dėl ūkiškumo sumetimų apkrauna

mokesčiais ne tuos asmenis, kurie juos iš tikrųjų turėtų mokėti. Taip, pav., esti netiesioginiuose vartojimo mokesčiuose.

Jei apkraunant mokesčiais, tam tikro objekto išdavas, nepavyksta mokesčius perkelti vartotojams, skolininkams arba kit., tai sumažėja objekto išdavos. Išdavų objektų vertė nustatoma išdavų kapitalizavimu. Jei išdavos dėl mokesčių įvedimo ilgam krinta, tai taip pat krinta ir išdavų objekto vertė kapitalizuoto mokesčio suma. Jei, pav., 4% valstybės rentos apkraunamos 25% mokesčiais, tai faktinai renta pavirsta į 3% ir atitinkamai nukrinta jos kursas. Kurso nuostoliai tenka savininkui, kuris tą rentą turi mokesčio įvedimo laiku. Kas iš jo perka rentą, moka mokesčius, bet užtat atitinkamai mažiau sumoka už vertybės popierį. Tokiais atvejais kalba apie būsimų mokesčių amortizaciją. Mokesčio amortizacija rodo nepakankamą mokesčio elastiškumą, nes veda į nenumatytus turto pasikeitimus.

Išskirstymas viešųjų privalomų organų mokesčių įvyksta tiems ūkiams, kurie yra jų žinioje. Tačiau tie patys ūkiai gali būti žinioje kelių viešų organų, pav., seniūnijos, valsčiaus, apskrities, pagaliau, valstybės, taip pat ir kitų viešų organų — žemės ūkio rūmų, ligonių kasos ir tt. Viešojo organo pajamų sistema yra arba savarankiška arba susijus su kito viešo organo, pav., valstybės, ir sudaro jos priedą. Taip gali atsirasti priedai valsčiui, savivaldybei, prekybos rūmams ir tt. Kai kur eina lygiagretis tų

pačių objektų apkrovimas įvairių organų naudai. Kai kur vienas organas gauna pajamas iš kito su ta sąlyga, kad jis pats jokių mokesčių neims. Įvairiais sumetimais vienos rūšies mokesčiai pavedami vieniems viešiems organams, kitos — kitiems. Taip, pav., vartojimo mokesčiai, kurie sudaro gamybos kaštų ir konkurencijos faktorių, imami pačios valstybės. Pajamų mokesnis negali būti įvairus įvairiose savivaldybėse, nes sukeltų persikėlimą iš vieno valsčiaus į kitą su mažesniais mokesčiais. Namų mokesnis visiškai tinka savivaldybių mokesčiu būti, nes jei kyla namų sklypų renta, tai tas sudaro savivaldybės nuopelną, be to, namo neperkelsi iš vienos vietos į kitą. Čia jau turi reikšmės taip pat ir techniški sumetimai, mokesčių objektų kontrolės ir tt.

V i e š ų j ų o r g a n ų k r e d i t a s. Visi viešųjų organų ūkiai, jei jiems nebepakanka savų lėšų, gauna jų iš mokesčių turimų savo žinioje ūkių. Savaime suprantama, kad viešų organų išlaidos turi būti padengiamos pakankamomis pajamomis, nes išlaidos ir pajamos turi būti p u s i a u s v y r o j e, nes be įplaukų negalima daryti išlaidų. Ta išlaidų dalis, kuriai trūksta įplaukų ir kuri padengiama kreditu, sudaro d e f i c i t ą. Tokis deficitas arba išlaidų padengimas paskolomis dar ne visados sudaro bėdą. Kiek viešų organų išlaidos gali būti padengtos paskolomis, sprendžiama įvairiais atžvilgiais:

1. Valiutos atžvilgiu tiek teleidžiama valstybės išlaidas padengti iš kreditų, kiek gali būti surasti paprasti kreditavimos keliai be žalos valiutai. Jei kre-

ditas sudaromas spaudžiant valstybės notas, tat reiškia tiesioginę infliaciją; netiesioginę infliaciją — kiekvienas senų turtų mobilizavimas ir gautų lėšų sunaudojimas dabartiniams tikslams, nes dabartinės piniginės pajamos dirbtinai padidinamos, kas neatitinka jokio gamybos padidinimo. Kiek kreditą galima paimti iš einamųjų santaupų, kreditas valiutos technikos atžvilgiu nekelia abejonių.

2. Reikia skirti paprastąsias ir nepaprastąsias išlaidas. Kriterijų joms sudaro periodiškumas, ir paprastomis pajamomis vadina tas pajamas, kurios periodiškai gaunamos to pat dydžio. Tat priklauso ir nuo išlaidų specializacijos. Atsižvelgiant į išlaidas tam tikram teismui, teismo namų remontas arba naujų namų statymas gali atrodyti, kaip neparasta išlaida, tuo tarpu atsižvelgiant į bendras teisingumo ministerijos išlaidas, kai reikalinga kasmet tam tikras namų procentas remontuoti, tos išlaidos gali atrodyti parastos. Taip pat priimta yra sakyti, kad paprastos išlaidos turi būti padengtos paprastomis įplaukomis, o nepaprastos išlaidos neparastomis pajamomis ir kreditais.

Bendrai pajamų ir išlaidų pusiausvyrai, vadinamai kvantitetiniai pusiausvyrai, priešpastatoma kvalitetinė pusiausvyra, kuri reikalauja išlyginimo tarp pajamų ir išlaidų abiejose pajamų ir išlaidų grupėse — paprastose ir nepaprastose. Tuo kredito galimumai nepaprastoms išlaidoms aprėžiami, bet tat dar nereiškia, kad nepaprastos išlaidos

ir turi būti padengtos kreditais, bet kad jos gali būti tuo būdu padengtos, nepašalinant galimumo padengti jas paprastomis išlaidomis, vadinamaisiais mokesčiais, kas, pav., žymia dalimi pavyko per didįjį karą Anglijai. Konkrečiais atsitikimais tenka atsižvelgti į galimumą padidinti mokesčius, į pinigų prekyvietės būklę ir tt. Taip pat ir pačios ribos tarp paprastų ir nepaprastų išlaidų, atsižvelgiant į jau minėtą įvairią specializaciją, nėra absoliutinės.

Svarbesnę ribą turi normalinėse sąlygose skirtumas tarp investicijų ir kitų išlaidų. Investicija yra realinis išdavų kapitalizavimas, t. y., pastatymas trobesių arba kitų įtaisymų išdavoms gauti. Mokykloms, teismams ir tt. trobesių statymas čia neįeina, nes jų naudojimas išdavų neduoda. Čia tenka turėti galvoje geležinkelius, elektros stotis ir tt. Investicijų padengimas kreditais ne tik leistinas, bet ir pageidaujamas. Leistinas, nes investicijų išdavos sudaro jų padengimą, pageidaujamos dėl to, kad viešų organų kapitalų sudarymas nereikalauja mokesčių. Pateisinamos dar ir dėl to, kad investicijos duoda naudą ir tolimai ateičiai, todėl visiškai tikslu skolomis apkrauti ir būsimas kartas.

Viešieji organai kreditų gali ieškoti ir užsienyje. Užsienio paskolų gali būti trejopas tikslas: a. organizacinis, b. daiktinis ir c. valiutos technikos.

a. Kai valstybė ima užsienyje paskolą, kad parūpintų sau gėrybių, kurių yra vietoje arba vietoje gali būti be svetimų pagalbos gaminama, tik dėl to,

kad šalyje trūksta lėšų, tai užsienio paskolos tikslas yra grynai organizacinis. Kai valstybė ima užsienyje paskolą gyvenamiems namams statyti, vietoje turėdama darbo jėgos, plytų, medžio, stiklų ir tt., tik dėl to, kad jei pačiai trūksta kapitalų, tai tokiais atvejais svetimas kapitalas sudaro tik organizacinę priemonę. Tokia užsienio paskola nėra pageidaujama, nes valstybė turi ir kitų organizacinių priemonių, pav., privalomas paskolas ir kit.

b. Visai kitaip dalykai atrodo, kai valstybės investicijoms reikalinga svetimos daiktinės pagalbos, pav., metalų, mašinų ir tt., kurių ji savo šalyje neturi, ir be investicijos, kuri žada didelę naudą, negali apsieiti. Tuomet užsienio paskola turi ne tik organizacinį tikslą, bet taip pat ir daiktinį ir yra pateisinama.

c. Valstybė gali ieškoti užsienio paskolos atsiskaitomajam balansui išlyginti ir savo valiutai nuo kritimo išgelbėti, arba sudaryti svetimos valiutos rezervus savai valiutai stabilizuoti. Tam tikromis sąlygomis tokios paskolos gali būti neišvengiamos.

Pagaliau viešajam organui gali būti reikalingas l a i k i n a s k r e d i t a s. Gali būti gaunamų per metus pajamų užteks apmokėti išlaidoms, bet tam tikrais laiko tarpais gali susidaryti kasos d e f i c i t a i, kurie ir tenka padengti laikinomis paskolomis, kurios amortizuojamos per tuos pačius metus.

Perdidelis apkrovimas tautos ūkio viešomis paskolomis sunkina visą ekonominį gyvenimą, ypatingai, jei paskolos padarytos neproduktingiems reikalams.

Viešųjų organų kredito formos iš dalies yra tos pačios, kaip ir privatinių ūkių, iš dalies nuo jų nukrypsta dėl pačios viešų privalomų organų prigimties. Pastarąsias sudaro *privalomos paskolos*, kuriomis apkraunami priklausomieji ūkiai proporcingai turtui arba kitais būdais. *Amžinos rentos*, kurių pagrindinė suma negrąžinama, o mokamos tik palūkanos. Valstybė tokias rentas gali išpirkti biržoje ir atsipalaiduoti nuo jų. Ypatingą viešų paskolų būdą sudaro vadinami *mokesčių kasos liudymai*, kurie niekuo nesiskiria mokama galia, pav., nuo bankų notų, ir iš apyvartos išnyksta, sumokėjus jais mokesčius. Jie yra tarytum avansas iš mokesčių kasos deficitui pašalinti. Iš specifinių valstybės kredito formų blogiausias yra dalykas valiutos gadinimas, leidžiant infliaciją.

Paskolas ima viešieji organai dažniausia sunkiais finansiniu atžvilgiu laikais ir todėl moka aukštas palūkanas. Grįžus normaliniams laikams, tokių paskolų palūkanos atrodo labai aukštos. Esant žemam palūkanų dydžiui, valstybė gali gauti paskolų mažesnėmis palūkanomis, ir imasi savo paskolų *konversijos*, t. y., *ji pasiūlo grąžinti paskolą aukštomis palūkanomis arba paskolos lakštus pakeisti* naujais arba sustempliuotais lakštais su mažesnėmis palūkanomis. Žinoma, valstybė tat gali padaryti, jei ji pasiliko sau teisę pirm termino sumokėti gautą paskolą. Priešingu atveju konversija virstų priverstina ir būtų tolygi dalinam valstybės bankrotui.

Tarp viešųjų finansų ir valiutos yra svarbus santykis. Valiutos vienetas sudaro kertinį akmenį visiems ūkio dydžiams. Kadangi finansiniai dydžiai sudaro organinę sudėtinę ūkio dydžių dalį, tai tarp ūkio ir finansų dydžių turi būti tam tikras santykis, kuriuo išsireiškia gyventojų mokestinis pajėgumas. Tokio santykio pakitėjimas ardo pusiausvyrą tarp finansų ir ūkio.

Pasikeitimai valiutos pusėje (defliacija, infliacija) ir einąs iš to ūkio dydžių pakitėjimas veda į finansinę krizę. Krintant valiutai, auga viešų organų nominalinės išlaidos ir tenka tam tikrais būdais didinti pajamas, atsižvelgiant į tai, kad kainos, išdavos ir pajamos nominaliai pakilo. Valiutai kylant, valstybės išlaidos tenka aprėžti, kadangi pajamos arba automatiškai krinta arba darosi nebepakeliamos.

Jei valstybės finansai nėra pusiausvyroje, tai jie visados sudaro ligi tol valiutai pavojų, kol deficitą galima padengti paprastais kreditais, nes visados gresia pavojus nedateklių padengti notų infliacija. Bet taip pat jei finansinės pusiausvyros pasiekiama per dideliu gyventojų spaudimu, tai perkrovus mokesčius, kainos, algos ir pajamos pakyla ir ūkio dydžiai pasikeičia. Tas gali kenkti šalies pajėgumui konkuruoti su užsieniu.

Viešųjų organų pajamų ir išlaidų planas sudaro biudžetą, kuriame nustatomos visų viešų organų įstaigų išlaidos per tam tikrą laiko tarpą ir taip pat numatomos toms išlaidoms padengti pajamos. Biu-

džetas priimamas įstatymdavystės organų ir išleidžiamas, kaip tam tikro įstatymo forma. Biudžeto kontrolę turi atlikti nepriklausomas nuo vyriausybės organas — valstybės kontrolė.

Literatūra. N. Pokrovskis. Finansų mokslo pagrindai, 1926. A. Moravskis. Lietuvos finansai, 1925. Br. Moll. Probleme der Finanzwissenschaft. 1924. R. van der Borght. Finanzwissenschaft, 1920. T. von Eheberg. Finanzwissenschaft, 1925. G. Jéze. Cours de science des finances, 1922. Ozerov. Osnovy finansovoj nauki. 1923. Kulišer. Kurs finansovoj nauki, 2 t., 1919. Eheberg'o straipsniai HWB[4] — Finanzen ir Finanzwissenschaft.

VI.

PASAULINIS ŪKIS.

Tarptautiniai mainai. Pasaulinio ūkio išsiplėtimas. Tarptautinių mainų reguliavimas. Autarkija. Jos pagrindai. Tarptautinės prekybos metodai. Maksimaliniai ir minimaliniai muitų tarifai. Savitarpumo dėsnis. Didžiausio palankumo dėsnis. Muitų sistemos (valoriniai ir specifiniai muitai). Ūkiškos muitų funkcijos. Apsaugos muitai. Kitos priemonės užsienio prekybai reguliuoti (draudimai, komisijos, užsienio prekybos monopoliai, eksporto premijos). Atsiskaitomasis balansas.

Literatūra.

Darbo pasidalijimas ir mainai vyksta ne vien tik tos ar kitos valstybės ribose, bet išeina toli už jų ribų ir šiandieną apima visą pasaulį. Tuo būdu atsiranda tarp atskirų tautos ūkių priklausomybės ir pareinamybės ryšiai. Ekonominiai sukliudymai viename tautos ūkyje atsiliepia ir daugelyje kitų tautų. Tautų ūkiai išskiriami iš tarptautinės mainų apyvartos karo metu. Yra valstybių, kurios tiek priklauso nuo tarptautinių mainų, kad iš savų resursų negalėtų išsimaitinti. Tarptautinis darbo pasidalijimas ir tarptautiniai mainai yra taip pat didesnio gamybos ūkiš-

kumo siekimas, kaip ir mainai šalies viduje. Todėl matome nuolatos plečiantis ir milžiniškai augant tarptautinius mainus, o jų sukliudymas jėga (karo metu) skaudžiai atsiliepia tautos ūkiui. Ne visi pasaulio kraštai vienodai yra įtraukti į pasaulinių mainų sūkurį. W a g e m a n n'a s pasaulio kraštus skirsto į keturias grupes pagal ekonominio gyvenimo reiškinius (užsienio prekybos dydį ir jos sudėtį, gyventojų verslus, mašinų vartojimą ir kitus dalykus): į 1. pilno kapitalizmo sritis; 2. pusiau kapitalistinius kraštus; 3. naujo kapitalizmo kraštus ir 4. nekapitalistinius kraštus.

1. Į pilno kapitalizmo kraštus įeina: a) pramonės Europa (Anglija, Šveicarija, Vokietija, Belgija, Luksemburgas, Olandija, Švedija, Danija, Austrija, Prancūzija, Norvegija, Čekoslovakija); b) agrarinė Europa (Italija, Suomija, Vengrija, Latvija, Airija, Estija, Ispanija, Lenkija, Portugalija, L i e t u v a, Bulgarija, Graikija, Jugoslavija, Rumunija); c) kiti kraštai (Amerikos Jungtinės Valstybės be Aliaskos, bet su Kuba ir Japonija).

2. Pusiau kapitalistinius kraštus sudaro: a) Rusija; b) Azija be Rusijos ir be Japonijos (Ceilonas, Anglų Indija, Kinija, Filipinai, Indokinai, Olandų Indija, Siamas, Britų Malajai, Turkija ir Persija); c) Afrikos kraštai (Egiptas, Prancūzų Maroko, Alžyras, Tunisas).

3. Naujo kapitalizmo kraštus sudaro: a) Vidurio ir Pietų Amerikos valstybės; b) kiti kraštai (Australija, Naujoji Zelandija, Pietinė Afrika, Kanada).

4. Nekapitalistiniai kraštai: Belgijos Kongo, Prancūzijos valdomoji vakarinė Afrika, Sudanas, Irakas ir Negerija.

Visuose šiuose kraštuose yra daugiau kaip 1800 milijonai gyventojų, o bendrasis plotas užima netoli 200 mil. kv. km., iš to skaičiaus tenka pagal grupes:

I 13,54 mil. kv. km. su 551,5 mil. gyv. arba 1 kv. km. 44 gyv.
II 38,97 mil. kv. km. su 1080,9 mil. gyv. arba 1 kv. km. 57 gyv.
III 38,86 mil. kv. km. su 118,5 mil. gyv. arba 1 kv. km. 3 gyv.
IV 9,99 mil. kv. km. su 51,2 mil. gyv. arba 1 kv. km 4 gyv.

Iš viso 101,36 mil. kv. km. su 1.802,21 mil. gyv.

Visų tų kraštų užsienio prekyba siekė 1929 m. 655 milijardus litų, ir iš tos sumos teko:

I	grupei	70%	100 lt.	vienam	gyventojui,
II	„	14%	2,4 „	„	„
III	„	15%	39 „	„	„
IV	„	1%	—		

Vienos Europos, be Rusijos, pasaulio ūkio užsienio prekyboje dalyvavimas sudaro 52%, Amerikos Jungtinių valstybių — 15%. Europos 1 gyventojui bendrosios užsienio prekybos tenka 934 litai. Mašinų metinis vartojimas Europoje 48 litai, Amerikoje 304 lt., (Lietuvoje 6 lt.)*).

Šie duomenys charakterizuoja atskirų pasaulio kraštų grupių dalyvavimo laipsnį pasaulinių mainų

*) Iš A. Rimkos, Tautos Ūkis, 1931, Nr. 10. Duomenys (1925—1929 m.).

apyvartoje. Iš jų matome, kad ligi šiol dar didesnė pasaulio gyventojų dalis gyvena daugiausia iš natūralinio ūkio. Tačiau palyginant su tuo, kas buvo prieš šimtą metų, pamatysime milžinišką pažangą ir drauge su tuo pasaulinių mainų reikšmės padidėjimą. Susisiekimo priemonių tobulėjimas skatina tarptautinius mainus. Dėl to ir visus pasaulio ūkius galima traktuoti kaip vieną organizmą, panašiai kaip ir tautos ūkį, tuo tik skirtumu, kad šis pasaulinis organizmas nepriklauso centralinės valios, kuri kreiptų plėtojimąsi ir ūkio linkmę tam tikru būdu, kaip kad matome tautos ūkyje. Tokios pasaulinio ūkio tvarkos elementus sudaro tarptautinės sutartys, kurios sudaro tarptautinę teisę ir kurios reguliuoja ir palaiko tarptautinius santykius. Tarptautinius mainus reguliuoja taip pat ir tautinės įstatymdavystės nuostatai, o susiję su tuo klausimai sudaro tautinės valstybės politikos dalį — būtent, muitų politikos. Tarptautiniai mokėjimai gimdo tam tikras tarptautinių mokėjimų problemas, apie kurias jau buvo kalbėta, nagrinėjant valiutos problemas. Drauge su tarptautiniais mainais kyla ir tarptautinių mokėjimų problema. Taip pat tarptautinės varžytynės kelia reikalą ir vienodo socialinės politikos reguliavimo (Tarptautinis Darbo Biuras).

Kaip jau buvo ką tik minėta, tarpvalstybinė teisė yra kitoniško pobūdžio, kaip valstybinė teisė. Nėra jokios valstybių ar pasaulio tvarką reguliuojančios valios. Tarptautinės teisės normos atsiranda tik iš susitarančių valstybių valios, sudarant tam tikras su-

tartis. Taip pat nėra pasaulinio parlamento, pasaulinės egzekutyvos, kurie egzistuotų nepriklausomai nuo atskirų valstybių. Jei ir yra toki organai (Tautų Sąjunga ir kit.), tai jie taip pat yra atsiradę iš sutarčių ir veikia savo moraliniu autoritetu; valstybės paliekti suvereninės, nors jos ir yra tokių organų nariai. Tokis tarptautinės teisės formalinis pobūdis veda į tai, kad jos normos nesudaromos, einant vienu žmonijos idealu, kaip kad tautinės teisės tikslą sudaro tautos idealas. Nėra jokio žmonijos idealo, kuriam pasiduotų tautinis idealas, kaip kad atskirų asmenų idealai turi pasiduoti bendriems valstybės principams.

Tarptautinė ūkio teisė, atsirandanti iš sutarčių, reguliuoja įvairius tarpvalstybinius santykius; santykius atskirų valstybių ir valstybių, kaip visumų, taip pat asmeniškus ir daiktinius santykius. Asmeniškus santykius sudaro pilietybės, kilnojimosi; daiktinius santykius sudaro tarptautinių mainų reguliavimas (muitai), taip pat reguliavimas geležinkelių, pašto, telefono, telegrafo, valiutos, matų ir saikų, dvasinės nuosavybės apsaugojimo, patentų, pavyzdžių, markių; teisinės pagalbos (išieškojimų, nusikaltėlių išdavimų), susitarimai dėl konkurencijos sąlygų išlyginimo, socialinės įstatymdavystės suvienodinimas, susitarimai taip pat gali liesti savitarpio ginčų sprendimą, taip pat ir karo metodus.

Tautos ūkiai turi vienodą valiutą ir tam tikra ta valiuta išreikštą ūkio dydžių sistemą. Pereinant mainams iš vieno tautos ūkio į kitą, tapus jiems

tarptautiniais, teisės atžvilgiu mainai peržengia vienos teisinės santvarkos ribas, ūkio atžvilgiu valiutos ribas. Čia svarbu ne techniškas, bet ūkiškas pinigų vienetas. Skandinavų valstybės prieš karą turėjo vienodą valiutą, tačiau mainai tarp jų turėjo tarptautinio pobūdžio. Tarptautinių mainų pagrindą sudaro gėrybių mainų santykių įvairumas įvairiose valstybėse. Jei gėrybių mainų santykiai įvairiose valstybėse vienodi būtų, tai nebūtų jokio paskatinimo tarptautiniams mainams. Tas įvairumas pasireiškia tuo, kad tam tikros gėrybės užsienyje esti pigesnės pirkti, kaip namie. Jei mainų santykių įvairumas paskatina tarptautinius mainus, tai tie patys mainai veda į tų santykių išsilyginimą ir tat sudaro tarptautinių mainų ribą. Tarptautiniai mainai veda į didesnį pasaulinio ūkio ūkiškumą (tokiame ūkyje labiau gali būti pritaikytas ūkio principas) ir tuo pat į visuotinės gerovės padidinimą. Žinoma, tarptautiniai mainai reiškiasi ir tarptautinėmis varžytynėmis, kuriose nugalimi silpnesni vienetai. Todėl gali būti, kad, palietus varžytynėms visą tautos ūkį, valstybės gali stengtis eiti į autarkiją — į savarankišką išsilaikymą ir savęs patenkinimą, ir įstatymo keliu aprėžti tarptautinius mainus.

Jei valstybės, juridiniai suvereninės, nedarytų kliūčių tarptautiniams mainams, tai labai greitai susidarytų pasaulins ūkis. Tarptautiniai mainai ir tarptautinis darbo pasidalijimas apimtų visą pasaulį su jų ūkiškomis ir socialinėmis pasekmėmis. Mainų išsiplėtimas didesnėse srityse veda į suvienodinimą mai-

nų vienetų, kuriais eina mainai, taigi svorio, ilgio, ploto, erdvės vienetų, o taip pat ir piniginio vieneto, kuris mainams yra svarbiausias. Tas vestų į mainų racionalizaciją, nes mainų vienetų įvairumas sunkina juos. Tarptautinių mainų išsiplėtimas ir padidėjimas turėtų taip pat vesti į ūkiškos teisės: prekybinės, vekselių, patentų ir tt. suvienodinimą. Bendros teisės sudarymas turėtų vesti pamažėl ir į sudarymą bendro politinio centro, kuriam pasiduotų tautinės sąjungos, nes ūkiškas bendrumas pamažėl veda ir į politinį bendrumą. Politinėje pasaulio vienumoje ir visiškai išaugusiame pasauliniame ūkyje atskirų tautų ir valstybių invidualiniai ypatumai nukentėtų. Valstybės negalėtų suvereniškai tvarkyti savo tautų, jos nebegalėtų, aprėždamos tarptautines varžytynes ir kitomis priemonėmis, rūpintis savo visos tautos gerove. Laisvos varžytynės kartais labai pakenkia ištisoms atskiros valstybės sritims, pasauliniame ūkyje jos palaidotų tautų ir valstybių individualumą.

Tačiau, kaip jau sakyta, mes ligi šiol neturime pasaulinės teisės, kuri prilygtų iš esmės tautinei teisei. Kultūringoji žmonija gyvena atskiromis, juridiškai suverenėmis, valstybėmis. Šios valstybės labai atkakliai gina savo suverenes teises. Didžiosios tat daro dėl to, kad jos jaučia savo jėgą ir nenori pasiduoti mažų tautų ir valstybių sprendimams; mažosios valstybės dėl to, kad jos baiminasi dėl savo individualumo, egzistencijos ir savarankiškumo. Dėl to taip sunku yra atsirasti tarptautinei teisei. Su tais faktais tenka skaitytis ir tarptautiniuose mainuose,

jie priklauso nuo atskirų suverenių valstybių interesų ir sprendimų, kurie dėl politinių, ūkiškų ir socialinių sąlygų gali būti labai įvairūs.

Jau nuo tūkstančių metų žmonija gyvena maždaug t a u t i n ė m i s v a l s t y b ė m i s, tautos nori savitai gyventi, iš daugelio tautų sudarytos valstybės yra. Visuomenės klasės ir luomai dažnai tautos ribose atkakliai kovoja tarp savęs, bet, kai gresia visumai pavojus, tai jie sudaro vieną frontą kovai su bendru priešininku. Pasaulinis karas sunaikino varžtus, kurie tautoms, nors ir ne visoms, kliudė sudaryti tautines valstybes. Vadinasi, tautybė yra galingas valstybę sudaręs faktorius, todėl pravartu yra patyrinėti santykius tarp tautos ir valstybės ir taip pat ištirti tautybės esmę, iš kurios kyla minėta visuomeninė funkcija.

Visų pirmiausia svarbiausią išorinį požymį, kuriuo reiškiasi tautinė bendruma, giminystė ir taip pat tautiniai skirtumai, sudaro k a l b a. Ji sudaro svarbiausią tautos simbolį, kuriam reiškiama daug meilės ir rūpestingumo, dėl kurios teisių kovojama. Tose srityse, kur gyvena įvairių tautų, sumišusių kraujo ir kultūros atžvilgiu, kalba dažnai sudaro vienintelį tautinio skirtumo požymį. Tačiau vien tik kalba nesibaigia tautybės sąvoka, ir kad nei prigimta, nei šnekamoji kalba neišsemia ir tiksliai nenustato tos sąvokos, matyti jau iš to, kad surašant gyventojus klausiama ne kalbos, o tautybės. Kalba tėra viena tik tautos kultūros pusė, ji yra šimtų kartų padaras per tūkstančius metų, ji gyvena drauge su tauta,

skleidžiasi su bendra jos kultūra. Kalba išreiškiama mintis, ji sudaro plytas, iš kurių sudaromas mūsų minčių pasaulis. Todėl kalba išreiškia tautinį individualumą, ne tik įvairų garsais, bet įvairų ir tų plytų turinio įvairumu.

Toliau, tautybė remiasi kraujo bendrumu, istoriniu sugyvenimu, bendra istorija ir bendra kultūra. Iš šeimos eina kelias į giminę ir tautą. Visa tautos kultūra ir istorija priklauso ir nuo rasės, kuri uždeda tautai tam tikrą antspaudą iš prigimties. Tautos kultūra sudaro formą, į kurią įvelkamas gyvenimas. Dėl to galima kalbėti apie tautinę ūkio, technikos, mokslo, religijos, dorovės, teisės įvairių srovių kultūrą. Tuo mes lengvai įsitikinsime, pažvelgę į reikmenių, gamybos, mainų ir materialinio gyvenimo pobūdžio skirtumus kinuose, rusuose ir tt., ir tuomet lengvai suprasime ūkio ir technikos kultūrą. Etnografijos ir istorijos duomenys aiškiai rodo, kad kiekviena tauta turi savo moralinę kultūrą, kuri atitinka jos išsirutulojimo laipsnį ir dažnai taip pat priklauso nuo religijos ir teisinės santvarkos. Tautos kultūros ypatumai aiškiausiai pasirodo meno kūriniuose — muzikoje, dainose, tapyboje, skulptūroje, parėduose, statyboje ir tt. Visos šios formos papildo viena kitą ir išsilieja tautos kultūrinio gyvenimo srove, kuri istoriškai galima traktuoti, kaip tam tikrą visumą.

Iš šios rasinės ir kultūrinės bendrumos išauga atskiriems individams priklausomybės sąmonė prie tam tikros tautinės vienu-

m o s, kurios kultūroje jis išsiauklėja, atsiranda juose tos visumos meilė ir skausmas dėl nutautinimo prievarta, trumpai tariant, išauga t a u t i n ė s ą m o n ė. Ši tautinė sąmonė sudaro galingą ir gilų jausmą, kuris apima žmones ir kuriam pasiduoda žmogaus šeimyninė meilė, turto interesas ir net gyvybės išlaikymas. Visų tautų istorija tą įrodo, ypatingai karai, kurie gresia tautinei vienumai. Ši tautinė sąmonė sudaro sąlygą t a u t i n i a m i š l i k i m u i, egzistencijai, tautos buičiai ir jos plėtrai. Jei klasės ir luomai nestatytų savo interesų aukščiau už bendrus tautos interesus, tai greitai įvyktų tautos žlugimas.

Tauta yra gyvas organizmas, pajėgus sukurti tautinę kultūrą. Ji susidaro iš milijonų atskirų žmonių, kurie skirstosi klasėmis, luomais, grupėmis dažnai su priešingais interesais, kurie tačiau vis dėlto priklauso vienas kito ir dėl to bendradarbiauja. Tautos išlikimas priklauso nuo jos visų dalių harmonijos, jų kooperacijos. Jai reikalingas ir ūkininkas, ir pramoninkas, ir darbininkas, ir inteligentas. Tik kooperacija įgalina tautinės kultūros ūgdymą. Jei kuri tauta nepajėgia savos kultūros ūgdyti, tai kurį laiką gyvena praeities palikimu, savo sena literatūra, bet vis viena ilgainiui bus nutautinta, nes jai reikalinga gyva kultūra. Vien darbininkų ar ūkininkų tauta be inteligentų ilgai išlikti negalėtų. Todėl tautos išlikimui reikalingas valdymas viso tautinio organizmo, valdymas, kuris įgalintų rūpintis harmoningu visų jos dalių plėtojimusi, jų bendradarbiavimu ir tautinės kultūros paskatinimu. Tat galima tik esant tautai ne-

priklausomai, sudarant suverenę valstybę. Tauta nori pati save valdyti, nes tik tuomet gali išlikti tautos kamienas ir jo dalys sveikos, gali būti ūgdoma tautinė kultūra. Todėl ir žmonijos istorijoje matome tautas siekiant nepriklausomybės.

Tautos savarankiškumo ir jos suverenės valstybės sudarymo negalima pakeisti kalbos teisių suteikimu. Lietuviai, panaikinus spaudos draudimą, davus šiokias tokias gimtos kalbos teises mokyklose, nenustojo kovoję dėl politinio atsipalaidavimo iš rusų režimo. Nes ne vien kalbos teisių aprėžimas varžo tautos gyvenimą, valstybinis aparatas sudaro puikų įrankį ir ūkio politikos priemonėmis spausti pavergtą tautą. Todėl ir tautinė valstybė sudaro tautos politinį postulatą, nes tik ji garantuoja tautai išlikimą.

Šiam politiniam tikslui valstybė pritaiko ir savo ūkio interesus, kurie tarnauja jam kaip priemonė pasiekti tautos kultūriniam idealui. Jos uždavinys, — sveika, dorovinga ir apšviesta tauta. Ji siekia visų klasių ir grupių harmoningo sujungimo. Dėl to ji kišasi ir reguliuoja visą ūkio gyvenimą, dėl to ji reguliuoja ir aprėžia taip pat ir tarptautinius mainus, kiek jie neatitinka valstybės ir tautos reikalų, maksimalinį jos produktingų jėgų išplėtimą, tautos gerovės maksimumą ir tt., trumpai tariant, kiek pasaulinis ūkis prieštarauja tautiniam idealui. Taip, pav., negalima absoliučiai pasakyti, kas yra geriau: tarptautinė laisva prekyba ar aukšti atsitvėrimai muitais, nes čia tenka turėti galvoje ne vien grynai ūkio pobūdžio sumetimus. Tiesa, tarptautiniai mainai neabe-

jotinai didina pasaulinio ūkio, kaip visumos, gerovę, tačiau tas dar nereiškia, kad pasaulinės varžytynės negali sutriuškinti ištisų tautų ir sunaikinti jų gerovę. Kadangi tarptautinius mainus reguliuoja atskiros suverenės valstybės, tai tat jos daro vadovaudamosis savo valstybiniais ir tautiniais sumetimais, kurie gali atitikti pasaulinio ūkio reikalus, bet gali ir neatitikti. Šios problemos buvo savo laiku iškeltos ir savotiškai sprendžiamos merkantilistų, individualistų (fiziokratų ir klasikų mokyklos), pagaliau protekcionalistų (List'o — Vokietijoje, Carey'o — Amerikoje). Atskirais laiko tarpais valstybės laikėsi ir atitinkamos toms doktrinoms ūkio politikos. Tačiau tos pačios valstybės savo ūkio politiką nustatydavo nesilaikydamos tam tikrų abstraktinių teorijų, bet realinių savo šalies ekonominių interesų (pav., Anglija, kada jai buvo naudinga, laikėsi laisvos prekybos politikos, paskutiniais laikais vėl pradeda krypti į autarkiją).

Kiekviena valstybė savo teisine santvarka gali reguliuoti savo šalies tarptautinius mainus. Ji atsižvelgdama į savo tautos ūkio būklę ir pasaulinę konkurenciją gali nustatyti muitų sistemą, bendrus muitų tarifus. Ji gali taip pat sudaryti su svetimomis valstybėmis sutartis dėl palengvinimo ir paskatinimo prekybos santykių tarp susitariančių valstybių, abipusiai sumažinant muitų tarifus. Šiandieną tokiu būdu valstybės ir reguliuoja savo prekybinius santykius su kitomis valstybėmis. Jei valstybė vienpusiškai ir suvereniškai (be sutarties) reguliuoja ekonomi-

nius santykius su kitomis valstybėmis, tai kalba apie tos šalies autonomiją tarptautinėje prekyboje, o jos praktikuojamus muitų tarifus vadina autonominiais. Paprastas yra dalykas, kad valstybės nustato tokius autonominius tarifus, kurie vėliau sudaro pagrindą deryboms dėl prekybos sutarties, ir taikomi toms valstybėms, su kuriomis nėra sudaryta prekybos sutarčių. Atsižvelgiant į tai, autonominiai muitų tarifai turi dvejopus muitų tarifus — maksimalinį, taikomą valstybėms, kurios neturi sudariusios sutarties ir minimalinį, taikomą valstybėms, su kuriomis sudarytos prekybos sutartys.

Prekybos sutartys visų pirmiausia reguliuoja teisinę svetimšalių padėtį, jų gyvenimo teisę šalyje, įsikūrimo, nekilnojamo turto įgijimo, verslo teisę ir tt. Paprastai praktikuojamas savitarpumo (reciprociteto) dėsnis, t. y., svetimšaliams tiek duodama teisių, kiek kitos šalys duoda savo šalies piliečiams teisių užsienyje. Toliau, prekybos sutartys taip pat reguliuoja kompleksą tų klausimų, kurie liečia muitus. Taip pat į prekybos sutartis įtraukiami ir kai kurie kiti nuostatai, ypatingai dėl susisiekimo geležinkeliais ir laivais, kad transporto tarifais nebūtų naikinami ar palaikomi muitai, dėl kurių susitarta; taip pat susitariama dėl veterinarinės priežiūros, kad į šalį nepakliūtų iš kaimyninių šalių epizootijos, importuojant gyvulius arba jų produktus.

Muitai sudaro rinkliavas, kuriomis valstybė apkrauna einamas per valstybinę sieną prekes. Dabartiniai muitai atsirado iš rinkliavų, kuriomis se-

niau buvo apkrautas kelių ir prekyviečių naudojimas. Savo laiku tokių rinkliavų daug būdavo ir šalies viduje, ypač vadinamojo miestų ūkio laikais. Susidarius tautos ūkiams ir dabartinio pobūdžio valstybėms šios rūšies rinkliavos šalies viduje buvo panaikintos, o muitų ėmimas buvo nukeltas prie valstybės sienų ir dabartiniu laiku muitais vadina tik tas rinkliavas, kurios imamos prie valstybės sienų. Muitai atsiranda iš autonominės atskirų valstybių teisės ir esti autonominiai arba visuotiniai, atsižvelgiant į tai, kad toki autonominiai muitai taikomi visoms valstybėms, su kuriomis nėra sudarytų sutarčių. Muitai, kurie remiasi prekybos sutartimis, vadinasi sutartiniai muitai. Paprastai į sutartis įtraukiama būdavo ligi paskutinių laikų didžiausio palankumo klauzulė, kuri uždeda valstybėms pareigą duoti kiekvieną palengvinimą, kuris gali net po sutarties sudarymo atsirasti, visoms toms valstybėms, su kuriomis, sudarant sutartis, dėl šios klauzulės buvo susitarta.

Muitai gali būti įvairiai apskaičiuojami: pagal muitinamų prekių vertę ir vadinasi vertės muitais (valoriniai), arba pagal rūšį (kokybę, mastą, svorį) ir vadinasi specifiniais muitais. Teoriškai vertės muitai yra platesni, bet praktiškai ne. Muitų deklaracijos daromos tų, kurie turi mokėti muitus; todėl, savaime suprantama, kad jie stengiasi sumažinti prekių kainą. Kartais duodama muitinėms teisė, atpirkti prekes deklaruotomis kainomis su tam tikru priedu, nėra pakankama garantija deklaracijų

teisingumui. Todėl, nežiūrint į specifinių muitų netobulumus, nes sunku esti surasti teisingą muito matavimo vienetą, ir kad, svyruojant kainoms, nekintami muitai vienodai veikia, vis dėlto visur įsigali specifiniai muitai.

Kartais reikalaujama, kad muitai būtų mokami auksu, kad tuo būdu valstybė sudarytų įvairiems reikalams (užsienio skoloms mokėti, aukso valiutos fondui sudaryti ir tt.) aukso atsargas. Muitų rinkliavos dažnai būdavo įkeičiamos. Kartais nebūtinai reikalauja mokėti muitus auksu, bet tik juo išskaičiuoja muito dydį, kuris, esant nepastoviai popierinių pinigų vertei, gali taip pat svyruoti. Prie muitų mokėjimo klausimų priklauso ir kreditai muitams paprastai vekselių arba bankinių garantijų forma.

Įvežamieji muitai negali apimti tokių prekių, kurios įvežamos į šalį ne galutinam vartojimui, bet tik perdirbimui šalyje, o paskum skiriamos vėl eksportui. Tokiais atvejais muitai kenktų vietinei pramonei ir todėl jie atidedami tam tikram terminui arba per tam tikrą laiką gali būti grąžinti, jei tas, kuris turėjo mokėti muitus arba sumokėjo juos, įrodo, kad jis iš įvežtų žaliavų (arba pusiau fabrikatų) pagamintas prekes vėl išvežė.

Muitų sienos paprastai sutampa su valstybės sienomis. Išimtį iš to sudaro keleto valstybių susitarimas dėl bendros muitų sienos, vadinamoji *muitų sąjunga*, kartais tam tikros vietos valstybės viduje išimamos iš muitų srities — tai bus vadinamieji *tranzitiniai* arba *laisvi uostai*, kurie

paskutiniais laikais pakeičiami viešais tranzitiniais sandėliais, kuriuose laikomos be muitų iš užsienio atgabentos prekės, kol jos neimamos į apyvartą šalies viduje. Pasienio zonos tarp dviejų muitų sričių visados turi daugelį palengvinimų ūkio apyvartai.

Formalinių muitų nuostatų visuma sudaro muitų sistemą. Muitų sienos turi būti saugojamos muitų organų, muitininkų, kad niekas negabentų prekių šalia muitinių. Muitinės esti ir šalies viduje, kad prekių nereikėtų muitinti tik prie sienos ir be reikalo perkrovinėti jas. Nuo apmuitinimų laisvi yra diplomatiniai siuntiniai, t. y., toki, kurie yra užantspauduoti vietinės ir užsienio diplomatinės tarnybos agentų.

Ūkiškos muitų funkcijos yra trejopos:

1. Visų pirmiausia muitai turi apmokėti išlaidas, susijusias su statistikos duomenų rinkimu įvežamų ir išvežamų į muitų sritį prekių. Planingas užsienio prekybos reguliavimas reikalauja tikslaus ir laiku sudaromo prekių judėjimo per muitų sieną vaizdo, būtent, dėl jų kiekio, prekių rūšių, vertės ir tt. Įvežamų ir išvežamų prekių vertei nustatyti pagrindą gali sudaryti arba šalių deklaracijos arba specialus įvertinimas. Duomenys periodiškai skelbiami pas mus Centralinio Statistikos Biuro.

2. Antrą muitų ūkišką uždavinį sudaro gavimas jų pagalba netiesioginių mokesčių; toki muitai vadinasi fiskaliniais muitais. Visi muitai sudaro valstybės kasos pajamas, bet jei šis tikslas yra

svarbiausias, vadinasi, muitai sudaro mokesčių formą, tai tuomet jie yra fiskaliniai muitai. Jei valstybė šalies viduje nori apkrauti kurią nors gėrybę gamybos stadijoje, tai tokias prekes įvežant jau turi būti paimtas mokesnis, kad vietiniai vartotojai neišvengtų kalbamo mokesčio, vartodami neapkrautas mokesčiais užsienio prekes (tabako dirbinius, svaiginamus gėrimus ir tt.). Taip pat fiskaliniai muitai bus ir tie muitai, kuriais valstybė apkrauna tokias gėrybes, kurios šalies viduje negali būti gaminamos, o visos įvežamos iš užsienio.

3. Muitai atlieka, pagaliau, t a u t o s ū k i š k a s f u n k c i j a s, jei muitų srityje pakeičia konkurencijos sąlygas užsieniui, t. y., pablogina jas tuo, kad pabrangina užsienio prekes imamo už jas muito suma. Tuo muitai visų pirmiausia daro įtakos pačiai užsienio prekybai, kuri muitais gali būti suvaržyta arba paskatinta, ypatingai, žinoma, importas. Muitais taip pat daroma įtakos ir vietinei gamybai, kuri už savo produktus gali gauti aukštesnes kainas, kaip nesant muitų. Tuo gali būti paskatintas ir verslovių rentabilingumas, kas gali vesti į vietinės pramonės išsiplėtimą, į aukštesnių kaštų įgalinimą vietinei gamybai, taip pat ir į žemės kainas.

Tautoūkiški muitai gali būti a u k l ė j a m i e j i m u i t a i, jei jų uždavinys yra apsaugoti vietinę gamybą nuo vaikiškų ligų, apgaubiant ją muitų globa, kad ji galėtų atsilaikyti prieš užsienio varžytynes ir būtų apsaugota nuo pigiau ir geriau gaminančios užsienio gamybos. Tat daroma tais sumetimais, kad,

išaugus vietinei gamybai, ji pajėgtų išlaikyti konkurenciją su užsieniu. Toki muitai turi laikino pobūdžio.

Tautoūkiški muitai gali būti tik s a u g o j a m i e j i, jei nepatogi vietinės gamybos būklė pasaulinėse varžytynėse priklauso ne nuo nepakankamo išsirutulojimo ir vaikiškų ligų, bet nuo tokių momentų, kurių muitais nepanaikinsi. Pav., tokius momentus gali sudaryti aukštesnė mokesčių sistema, didesnės socialinės naštos arba dėl to, kad žemės ūkyje, augant gyventojų skaičiui, susidarė aukštesnis intensyvumo laipsnis ir atitinkamai jam labiau pakilo žemės kainos, kaip užsienyje. Apsaugos muitai gali būti reikalingi ir prieš tokias valstybes, kurios įgijo patogesnes konkurencijos sąlygas dėl valiutos kritimo, arba laikinai tik pagerino (Antidumpingo muitai).

Auklėjimas ir apsauga paliečia gamybos egzistenciją, pajėgumą konkuruoti, jos klestėjimą. Tačiau muitai gali turėti tikslą, neatsižvelgiant į vietinę gamybą, reguliuoti vietinį vartojimą, būtent, tik iš užsienio gabenamų liuksuso dalykų. Šiuo atveju turime reikalo su fiskaliniais muitais, kurie sudaro tam tikrą netiesioginio mokesčiais apkrovimo formą, kuri drauge siekia ir šio socialpolitinio tikslo.

Aukščiau minėtų pasekmių gali turėti s p e c i a l i n i a i m u i t a i, t. y., toki muitai, kurie užkraunami ant tam tikrų specialinių prekių, kurių mainų santykius su kitomis gėrybėmis jie dirbtinai pakeičia. Visiškai kitoniškos yra pasekmės g e n e r a l i n i ų muitų, t. y., tokių, kurie, pav., visas įvežamas prekes

apkrauna vienodu lygiu procentu. Toki muitai mainų santykių šalies viduje nepakeičia. Tas nepakentų vietos rinkai gaminančiai pramonei, nes kainos ir gamybos kaštai prisitaikintų šiai naujai aukštesnei kainų sistemai, bet užtat eksportą sustabdytų, nes, pakilus vietinėms kainoms dėl įvestų muitų, vietinė gamyba nepajėgtų konkuruoti su užsieniu.

Muitų funkcijos priklauso nuo klausimo išsprendimo, kurios įtakos muitai turi vietinėms muitinamo produkto kainoms. Čia, žinoma, turi galvoje specialinius muitus. Jei mainų santykių skirtumai sudaro užsienio prekybos pagrindą, tai muitų tikslas yra tuos gėrybių mainų santykius taip pakeisti, kad tarptautiniai mainai būtų apsunkinti. Mainų santykių įvairumas reiškiasi tuo skirtumu, kuris susidaro perkainojus svetima valiuta. Gėrybės, kurių kainas svetima valiuta perkainojus, pasirodo užsienyje pigesnės, tokias tik užsimoka ir įvežti. Jei įvežimas apkrautas muitais, tai importininko savikaina padidinama ir dėl to išnyksta interesas importuoti. Muitai, atsižvelgiant į vietinės gamybos kaštus ir pasaulinės prekyvietės kainas, turi būti nustatomi tokio dydžio, kad vietinė gamyba galėtų konkuruoti su užsieniu. Bet vietiniai gamybos kaštai ir pasaulinės prekyvietės kainos nėra pastovūs dalykai. Jei pradžioje muitai nustatyti tokio dydžio, kad jie išlygina skirtumą tarp pasaulinės ir vietinės prekyvietės kainų ir, galima sakyti, kad vietinė kaina apkrauto muito suma didesnė, kaip pasaulinės prekyvietės kaina, tai vėliau, esant tam pačiam muitui, bet, pakitėjus vietoje arba už-

sienyje kainoms, to gali ir nebūti. Paliekant nekintamoms pasaulinės prekyvietės kainoms, gali būti toki trys atsitikimai: 1. Vietinė kaina yra aukštesnė už pasaulinės prekyvietės kainą, bet ji yra ne aukštesnė už pasaulinės prekyvietės kainą plius muitas. Tuomet nebus intereso importuoti, nes vietinė atsarga tokia yra didelė (gamyba tokia lengva), kad kaina, kuri, savaime suprantama, krypsta į vietinės kainų susidarymo sąlygas, nepakils aukščiau už muito suma padidintą pasaulinės prekyvietės kainą. Užsienis, kuris ir tokiomis sąlygomis norėtų importuoti, turėtų prisitaikinti vietinėms kainoms ir turėtų dalį muito paimti savo sąskaiton. 2. Vietinė kaina yra aukštesnė už muito suma padidintą pasaulinės prekyvietės kainą; tat gali būti nepakankamos vietinės atsargos arba nepakankamos vietinės gamybos pasekmė. Tas paskatina įvežimą, vietinė kaina prisitaiko muito suma padidintai užsienio kainai — visą muitą apmoka įvežimo šalis. 3. Vietinė kaina žemiau krinta už pasaulinės prekyvietės kainą; tat įvyksta dėl vietinės atsargos pertekliaus arba dėl gamybos kaštų papiginimo. Tuomet nebus ne tik jokio noro įvežti, bet atsiras noras išvežti. Kaina prisitaikys pasaulinės prekyvietės kainai be muito priedo, muitas nustos reikšmės.

Mes buvome padarę prielaidą, kad vietinė kaina kinta, o pasaulinės prekyvietės kaina palieka pastovi. Jei dabar prileisime, kad paliekant vietinei kainai pastoviai kinta pasaulinės prekyvietės kainos, tai tat nesudarys jokio naujo atsitikimo, nes visi trys

atsitikimai atsiras tik iš santykio tarp vietinės ir užsienio kainos.

Iš baimės, kad muitai gali visiškai sustabdyti įvežimą ir per daug iškelti kainas, kai kur (Anglijoje javams) įvedama tam tikra muitų sistema, vadinamieji slankiojantieji tarifai. Esant tam tikro dydžio javų kainai, veikia tam tikras tarifas, pakilus javų kainoms — veikia mažesnis tarifas, o vidaus kainoms dar labiau pakilus, muitai visiškai atkrinta.

Be užsienio mainų reguliavimo muitais, yra dar ir kitų priemonių užsienio mainams reguliuoti. Juos sudaro draudimai (prohibicijos), leidimai (koncesijų sistema), užsienio prekybos monopolis ir eksporto premijos.

Geresnę, kaip muitai, priemonę valstybei reguliuoti užsienio prekybą sudaro apskritai draudimai įvežti tam tikros rūšies prekes arba leidimų sistema. Kol ši sistema liečia tik tam tikras prekes, ji turi panašų tikslą, kaip muitai. Bet jei ji taikoma svarbiausioms įvežamoms prekėms, tai jos tikslą sudaro daugiausia savos valiutos apsauga nuo pasyvaus prekybos balanso. To pat tikslo siekia ir užsienio prekybos (importo ir eksporto) monopolis.

Jei įvežimas aprėžiamas muitais, tai išvežimas **gali būti paskatintas** premijomis. Išvežimo premijos gali būti viešos, valstybės tiesiog mokamos už tam tikras eksportuojamas prekes, arba slaptos. Svarbiausią slaptų išvežimo premijų pavyzdį sudaro netiesioginių mokesčių grąžinimas. Čia

tenka turėti galvoje tuos mokesčius, kurie pradžioje nustatomi ne pagal gatavus produktus, bet pagal žaliavą, pusiaufabrikatus ir tt., o grąžinami pagal fabrikatus, t. y., apskaičiuojami jau kitu metodu. Išvežimo premijas moka ne tik valstybė, bet taip pat ir karteliai, kurie dažnai šalies viduje laiko aukštas kainas, iš to sudaro rezervus, iš kurių paskum moka eksportininkams premijas, kad šieji galėtų konkuruoti užsienyje. Valstybė netiesiogiai gali duoti premijas ir mažindama ar grąžindama dalį geležinkeliams sumokėtų važtapinigių.

Lietuvos mokamasis balansas.

1931 — 1927 (mil. lt.).

Pajamos ir išlaidos

	1931		1930		1929		1928		1927	
	Išlaidos	Pajamos	Išlaidos	Pajamos	Išlaidos	Pajamos	Išlaidos	Pajamos	Išlaidos	Pajamos
Prekės	278,0	273,1	329,9	323,8	312	331,3	295,7	263,4	269,6	247,1
Procentai ir dividendai	11,9	2,8	12,1	3,4	7,9	2,9	4,3	2,1	3,3	1,5
Kiti bėgamieji straipsn.	57,2	68,8	63,9	74,3	56,7	91,5	43,1	79,7	39,7	74,2
Ilgalaikės kapitalų operacijos	11,3	24,4	11,5	31,2	4,4	11,3	5,6	8,2	10,9	22,9
Trumpalaikės kapitalų operacijos	15,5	45,5	9,2	4,2	42,4	—	—	13,0	21,0	—
Iš viso . .	389,3	401,1	419,6	436,9	425,2	437,0	348,7	366,4	344,5	345,7

Pastaba. Kiti bėgamieji straipsniai apima: fraktai, paštai, emigrantų siuntimas, turistų išlaidos, diplomatinio korpuso ir tt.

Tarptautiniai mokėjimai turi didelės įtakos šalies valiutai. Apie tai savo laiku jau buvo kalbėta. Taip pat tarptautiniai mokėjimai pagimdė ir tam tikrus tarptautinio atsilyginimo metodus (užsienio vekselius, kurie įgalina importuojamas prekes apmokėti eksportuojamomis), kuriems pagrindinės reikšmės turi atsiskaitomasis (mokamasis) balansas. Jis susidaro iš santykio tarp šalies mokėjimo užsieniui ir užsienio mokėjimų tai šaliai per tam tikrą laiko tarpą. Jis susidaro iš užsienio prekybos balanso ir įvairių kitų mokėjimų, susidarančių iš mokėjimų vienos šalies kitai už įvairius patarnavimus (transportą, tranzitą, draudimus bei perdraudimus, pašto išlaidas, užsienio darbininkams algas, filmų nuomas, jėgos tiekimą), palūkanas, kapitalų perkėlimus dėl imigracijos ir emigracijos, kapitalų investiciją ir kit. Vertinant mokamąjį šalies balansą, tenka turėti galvoje ne esamą momentą, bet atsižvelgiant ir į jo tolimesnes pasekmes.

Literatūra. Franz Eulenburg. Ekonominė politika ir užsienio prekyba. Vertė J. Pajaujis. 1931. Taussig. International trade. 1924. Esslen. Politik des auswärtigen Handels. 1925. Sieveking. Grundlagen der Handelspolitik. 1927. Gruntzel. System der Handelspolitik. 1927. Sartorius von Walterhausen. Die Weltwirtschaft und staatlich geordneten Verkehrswirtschaften. 1926. Coudenhove - Kalergi. Paneuropa. 1925. Heimann. Europaische Zollunionen. 1926. Grossmann. Methods of economic Reprochment. 1927.

VII.

KONJUNKTŪRINIAI CIKLAI.

Pusiausvyra ir jos kliudymai.

Pusiausvyra ir jos požymiai. Pusiausvyros kliudymai. Ūkio pažangos sąvoka ir jos faktoriai. Konjunktūriniai judėjimai. Kilimo ir depresijos požymiai. Konjunktūrinių judėjimų įtaka darbui, gamybai, kainoms. Verslovininkystė ir kreditų išplėtimas, kaip konjunktūrinių judėjimų faktoriai. Literatūra.

Nagrinėdami kainų susidarymą, mes matėme, kad kainos turi tendencijos krypti į tam tikrą pusiausvyros arba statikos būklę, kurioje gamybos kaštai atitinka produktų kainas, o visi kiti dydžiai: ūkio subjektų skaičius su tam tikromis reikmenėmis, gamybos priemonių ir produktų kiekis, taip pat kredito dydis, technikos metodai, socialinės sąlygos (muitai ir mokesčiai) bent esamu momentu palieka nekintami. Tokiai pusiausvyros būklei charakteringa būtų tai, kad jokis ūkio subjektas savo elgesio pokeitimu prekyvietėje, negalėtų pagerinti savo ūkiškos būklės. Tendencija į pusiausvyros būklę susidaro automatiškai dėl ūkio subjektų pelno siekimo iš skirtumo tarp gamybos priemo-

nių kaštų ir produkto kainos. Jei gėrybės kaina esti aukštesnė už jai pagaminti reikalingų kaštų kainą, tai ūkio subjektai stengiasi toje gamybos šakoje išsiplėsti, tuo padidina gamybos priemonių kainas, ir skirtumas tarp kaštų ir produkto kainos nyksta, tuo pačiu naikinamas ir noras plėsti gamybą, nes nyksta verslovininko pelnas. Kainoms nukritus žemiau už gamybos kaštus, tendencija pasireiškia atvirkščia linkme. Pusiausvyros būklė reiškia taip pat ir tai, kad tautos ūkio gamyba ir paskirstymas palieka nekintamas, taip pat kapitalo dydis palieka tas pats, nes jei būtų suvartojamas kapitalas, tai sumažėtų gėrybėmis apsirūpinimas ateityje. Tat taip pat reiškia, kad gamyba krypsta į vienodais santykiais kapitalo ir vartojamų gėrybių parūpinimą. Tokią būklę galima pavadinti ir p u s i a u s v y r a t a r p g a m y b o s i r v a r t o j i m o, kas sudaro ne ką kitą, kaip pusiausvyrą tarp pasiūlų ir paklausų ūkiškų tikslų atžvilgiu.

Tautos ūkio pusiausvyros būklėje taip pat turėtų būti pastovūs ir nudirbamo darbo kiekiai, nes jų sumažėjimas reikštų arba kapitalo vartojimą, arba gamybos sumažinimą. Darbo rūšies ir kiekio pasikeitimas drauge reikštų ir pasikeitimą gamybos procese, kuris vestų į siūlomų gėrybių kiekio ir rūšies pasikeitimą. Tuo būdu tautos ūkio pusiausvyros būklė būtų tokia būklė, kurioje visi tautos ūkio procese pasireiškią dydžiai būtų nekintami. Tačiau tokios būklės, kaip čia aprašyta, gryna forma niekados beveik nesti. Ūkio pusiausvyros būklės sąvoka, tačiau, turi

reikšmės išaiškinti tautos ūkio dinamiškų pakitėjimų esmę, t. y., tokių tautos ūkio pakitėjimų, kurie pakeičia tautos ūkio proceso dydžius. Kartais tautos ūkio eiga esti artima tokiai būklei, kurią galima pavadinti pusiausvyros būkle, ir vykstančius jame ūkio procesus kaip tokius ir suprasti. Taip, pav., Europos viduramžių ūkis gana artimas buvo pusiausvyros būklei. Ūkininkavimas sodžiuje ir mieste eina vienoda vaga. Ūkininkas baudžiavos sąlygose gamindavo maisto priemones tam tikro kiekio ir parduodavo jų perteklius miesto rinkose. Taip pat tam tikrą gėrybių kiekį gamino miestelėnas ir perleisdavo ūkininkams. Meisterių ir gizelių kiekis buvo aprėžtas, kainos buvo aprėžtos. Tokia būklė ir tęsėsi maždaug ligi XVIII ir XIX amžiaus, nors jau atradus Ameriką buvo įnešta į tų laikų ūkį nemaža pakitėjimų. Tačiau žymiausia ūkio gyvenimo dalis nebuvo paliesta. Tik XIX amžiuje, pritaikius plačiai visą eilę technikos išradimų, kurie įgalina rankų darbą pakeisti mašinų darbu, ir potobulėjus transportui, ekonominio gyvenimo tempas kinta ir įgauna žymaus dinamiškumo. Tat ne visas šalis paliečia vienu laiku. Taip pat ir šalyse, apimtose dinamiško skleidimosi, tat paliečia ne visas gamybos šakas vienodai. Taip, pav., Europos žemės ūkis per visą beveik XIX amžių net ligi XX amžiaus palieka, nežiūrint į gana žymias pažangos tendencijas, daugiau statinėje būklėje.

Tautos ūkio tendencijos į pusiausvyrą nuolatos kliudomos, ypač tą tenka pasakyti apie šių laikų visuomenės ūkį, kuris, kaip jau matėme, apima

visą pasaulį ir yra nepaprastai komplikuotas. Pusiausvyros kliudymo priežasčių yra labai įvairių. Viena iš paprasčiausių kliudymo priežasčių yra gaminių gamybos sąlygų pakitėjimas, priklausąs nuo oro. Nuo orų priklauso žemės ūkio gaminių derlius, o taip pat jų pasiūlai ir kainos. Nuo to priklauso ir žemės ūkio gamintojų perkamoji jėga ir jų pramonės produktų paklausų dydis. Taip pat nuo to priklauso ir kai kurių pramonės gaminių gamybos dydis (cukraus runkelių, medvilnės ir kit.) ir jų pasiūlai ir kainos. Geri derliai reiškia didelius žemės ūkio produktų pasiūlus, žemesnes jiems kainas ir apskritai, nors ir ne visados, — didesnę žemės ūkio gamintojų perkamąją jėgą ir didesnius pramonės dalykų paklausus, geras už juos kainas, ir veda į kai kurių pramonės gamybos šakų išplėtimą, kai kurių pramonės produktų atpiginimą, ypatingai tų, kurie gaminami iš žemės ūkio medžiagų; dėl to tat reiškia visuotinį gamybos ir gėrybėmis aprūpinimo padidėjimą, nors ir labai nevienodą įvairioms atskirų produktų rūšims. Blogi derliai reiškia atvirkščiai, silpnus žemės ūkio produktų pasiūlus, aukštas jiems kainas, bet apskritai mažesnę žemės ūkio gamintojų perkamąją jėgą, dėl to ir menkesnius iš jų pusės pramonės dalykų paklausus, blogesnes jiems kainas, gamybos susiaurinimą ir šioje srityje, ypatingai toje, kuri perdirba žemės ūkio produktų žaliavas; vadinasi, blogas derlius reiškia apskritai gėrybių gamybos sumažėjimą. Tuo būdu derliaus gausumu žymia dalimi remiasi didesnis ar mažesnis

esamų tautos ūkyje gamybos priemonių ir produktingų jėgų išnaudojimas. Bendra tautos ūkio pusiausvyros būklė reikalauja ypatingos pusiausvyros būklės tarp žemės ūkio ir pramonės gamybos, kur būtų pilnai išnaudojamos esamos gamybos priemonės ir gaminamosios jėgos. Ši pusiausvyros būklė, tačiau, priklauso ne nuo žmogaus priklausančių sąlygų, oro, ir nuo jo priklausančio derliaus. Jei ši sąlyga — oras — neturėtų įtakos derliams, tai žemės ūkio gamybos santykis su pramonės gamybos dydžiu išimtinai priklausytų nuo konkurencijos sąlygomis reguliuojamo pasėlių dydžio ir tuo būtų nustatoma pusiausvyra. Bet šios pusiausvyros tendencijos nuolatos kliudomos nenumatomo oro faktoriaus ir priklausančio nuo jo derliaus dydžio. Pusiausvyros būklė, proporcingumas tarp žemės ūkio ir pramonės gamybos, gali būti sukliudytas ir per gausaus derliaus, nes ne absoliutinis žemės ūkio gamybos dydis turi pagrindinės reikšmės, bet santykinis jo dydis, palyginti su pramonės gamyba. Per gausus derlius gali vesti į didelį žemės ūkio produktų kainų kritimą, kuris gali sumažinti žemės ūkio gamintojų perkamąją jėgą, užuot stiprinęs, ir tam tikrais atvejais perkamąją jėgą daug labiau sumažinti, kaip tat padaro blogas derlius. Tas taip pat arba dar labiau gali vesti į pramonės gamybos stabdymą, kaip blogas derlius. Čia jau didelės reikšmės turi ir menkas kai kurių žemės ūkio produktų paklausų elastiškumas, pav., duonos. Aukščiausio ir mažiausio reikalingumo ribos gali sutapti. Mūsų duonos ir miltų reikmenė, taigi javų, turi būti patenkin-

ta prieš tenkinant kitas reikmenes kitomis gėrybėmis, ir mes mielai atsisakysime nuo kitų gėrybių vartojimo, bet nemažinsime duonos paklausų. Antra vertus, duonos ar miltų vartojimo mes negalime išplėsti daugiau už tam tikrą kiekį, nors kaina jų ir labai kristų, nes ir be to mes duonos ar miltų reikmenes beveik pilnai turime patenkinti. Todėl ir gausūs derliai gali katastrofiškai veikti žemės ūkio gamintojų perkamąją jėgą, katastrofiškiau, kaip blogas derlius.

Jei ūkio pusiausvyrą kliudo gamtinių sąlygų nepastovumas, daraṣ įtakos pasiūlams, tai iš paklausų pusės, būtent, iš reikmenių pusės, taip pat gali būti kliūčių kalbamai pusiausvyrai nusistovėti. Apskritai, žmonių reikmenės yra gana pastovios arba pamažėl tik tiek kinta, kad iš tų pakitėjimų išeinančios kliūtys vos pastebimos ir ūkiui neturi reikšmės. Tačiau esti ir greitai kintančių reikmenių, vadinamų mados reikmenių, kurių pakitimai taip pat gali kartais vesti į pusiausvyros sukliudymą, nors ir į daug mažesnį, kaip tat daro jau minėti pakitėjimai dėl gamtinių sąlygų. Šios kliūtys dažniausiai paliečia tik atskiras tautos ūkio šakas.

Daug didesnės reikšmės turi tos kliūtys, kurios kyla iš paklausų pusės dėl formalinės perkamosios jėgos, arba pinigų, pakitėjimų. Kai ūkio subjektų formalinės jėgos santykiai pakeičiami, tai tuo pakeičiama ir viso tautos ūkio paklausų sistema. Dėl to turi pakitėti ir kainų santykiai ir kiekiai, kuriais įvairios gėrybių rūšys gaminamos. Tokis formalinės ūkio sibjektų perkamos jėgos pa-

keitimas paprastai reiškiasi pinigų kiekio arba kreditų infliacija arba defliacija (restrikcija). Tokios rūšies kliūčių pasekmės gali įvairiai pasireikšti. Tat priklauso daugiausia nuo to, kuria linkme pakitėja perkamoji jėga ir nuo to, kuriuos ūkio subjektus ir kuriuo būdu ypatingai paliečia. Jei mes paimsime paprasčiausią atsitikimą, kad visų ūkio subjektų formalinė perkamoji jėga vienodu santykiu pakitėja, palyginti su buvusia, — tai tas pakeistų tik absoliutinius įvairių kiekių kainų dydžius — pinigines kainas; o mainų santykiai ir gamybos dydžiai paliktų tie patys. Infliacija padidintų absoliutines kainas, o defliacija sumažintų. Visai kitas dalykas esti, kai atskirų ūkio subjektų formalinė perkamoji jėga nevienodai pakitėja. Pasekmės to priklauso nuo to, ar paliečiama labiau perkamoji jėga gamintojų ar vartotojų. Pirmuoju atveju turėsime privalomą taupymą ir dirbtinį kapitalų susidarymą — tat reikš gamybos priemonių didinimą ir ateities aprūpinimo plėtimą dabarties sąskaiton ir pagaliau ves į tautos ūkio „perkapitalizaciją", t. y., į tokią būklę, kur naujai sukurtos gamybos priemonės dėl reikalinkų komplementarinių priemonių — darbo ir apyvartos kapitalo — negalės būti išnaudojamos. Tat reikš netinkamą kapitalo sunaudojimą. Antruoju atveju, t. y., kada infliacija padidins vartotojų perkamą jėgą, kuri eina vartojamiems dalykams pirkti, tat reikš gamybos priemonių produkcijos mažinimą ir suvartojamų gėrybių gamybos plėtimą, vadinasi, į kapitalo susidarymo sumažėjimą arba net ir į kapitalo su-

vartojimą. Prekių sandėliai bus išparduoti, nepapildant jų ligi reikiamo saiko, mašinos ir gamybos įtaisymai susidėvės, neatnaujinant jų, — tat reikš visuotinį nuskurdimą. Panašiai esti ir defliacijoje, ir čia svarbu, kuriuos visuomenės sluoksnius ji paliečia — gamintojų ar vartotojų. Pirmuoju atveju turėsime tą patį, ką ir infliacijoje, sustiprėjus vartotojų perkamajai jėgai, nes tat taip pat reiškia vartojimo perkamosios jėgos sustiprinimą ir gamybos perkamosios jėgos sumažinimą. Atvirkščiai bus antruoju atveju, kai sumažės vartotojų perkamoji jėga. Tokia defliacija taip pat ir apskritai mažina gamybą dėl sumažėjusių produktų paklausų. Bet ir maždaug vienodai keičiantis perkamajai jėgai ir vartotojų ir gamintojų, taip pat įvyksta sukliudymas pusiausvyros, nes infliacija arba defliacija ne vienu laiku paliečia visas ūkio šakas ir ne vienodu laipsniu. Visų pirmiausia kainų pakitimas apima atskiras gėrybes ir pamažėl apima ir kitas, kol pakitėja visa kainų grandis.

Infliacija ir defliacija reiškia paklausų pakitėjimą ta linkme, kad pakitėja kainos, kuriomis klausiami tam tikri kiekiai, ne patys kiekiai. Tuo tarpu pirmiau minėti atsitikimai reiškia pirmiausia tam tikros gėrybės klausiamų kiekių pakitėjimus, paklausų linkmės pakitėjimus. Ūkiškos pusiausvyros pakitėjimą iš paklausų pusės abiejomis linkmėmis reiškia k a r a s. Kliudymų esmę, kurie atsiranda tautos ūkyje dėl karo, sudaro tai, kad didesnė tautos ūkyje esamų gamybos priemonių dalis skiria-

ma kitiems tikslams (karo reikalams), kaip ligi tol kad buvo. Tat gali įvykdyti grynai ūkio proceso keliu tuo būdu, kad sudaromi tautos ūkyje tam tikri paklausai. Tat reikalauja, kad pakitėtų formalinė perkamoji jėga, kas įvyksta mokesčių ar kreditų didinimais (paskolų arba notų leidimu). Svarbu tai, kad pakitėja paklausų linkmė ir dydis įvairioms gėrybėms. Pasiūlai gali būti mažinami ir gėrybių ir gamybos priemonių rekvizicijomis. Tuo būdu tautos ūkiui tenka dirbti su visiškai kitais gamybos priemonių dydžiais. Tat pakeičia ir visus tautos ūkio dydžius. Šie pakitėjimai reiškia dabar vėlgi pusiausvyros linkmės pasikeitimą, atsiranda tendencija į naują pusiausvyrą, kuri paprastai vėl ir vėl sukliudoma ir keičiama. Tačiau gali būti, pagaliau, pasiekta naujos pusiausvyros būklės, kuri bazuojasi karo reikmenėmis. Priešingas procesas reiškiasi pereinant ūkiui į taikos laikus. Ir tat reiškia nusistojusios pusiausvyros sukliudymą ir pasikeitimą jos kita linkme, kuri ne greit gali įvykti.

Ūkiškos pusiausvyros sukliudymą pagaliau reiškia ir kiekvienas tautos ūkio organizacijos pasikeitimas, įvedimas, padidinimas ar sumažinimas bei panaikinimas mokesčių, muitų ir apskritai ūkiškų bei socialpolitinių priemonių. Kiekviena tokia priemonė įveda naują ar pakeičia seną dydį pusiausvyros sistemoje. O šis pasikeitimas veda į kitų dydžių pakitėjimus. Mokesčių įvedimas pakeičia pasiūlus arba paklausus arba pasiūlus ir paklausus tų, kurie tuos mokesčius turi mokėti, pakeičia dėl to ir

kainas tų gėrybių, kurias jie siūlo ar kurių klausia, o šių kainų pakitėjimas veda į jų gamintojų pajamų pakitėjimą, tuo pat ir į jų pasiūlų ir paklausų pasikeitimą ir tuo pat į pakitėjimą kitų gėrybių, vadinasi, į procesą, kuris ligi tol tęsiasi, kol nusistoja nauja pusiausvyros būklė. Visiškai panašiai veikia ir naujų muitų įvedimas arba panaikinimas, padidinimas jų arba sumažinimas. Principialiai panašiai veikia ir kitos socialekonominio pobūdžio priemonės, kaip, pav., taksų arba maksimalinių kainų nustatymas, darbo laiko apribojimas, priverstino draudimo įvedimas ir tt. Ilgainiui tokioms priemonėms įsigalėjus gali susidaryti tam tikra pusiausvyros būklė.

Tam tikrą dinaminį ūkio pakitėjimą sudaro ir tai, ką vadiname ū k i o p a ž a n g a. Ūkio pažanga vadiname tokius ūkiškos pusiausvyros sukliudymus ir kylančius iš to tautos ūkio pakitėjimus tam tikra linkme, kurie sudaro pažangą ūkio tikslų siekime. Ūkio pažanga reiškiasi viso tautos ūkio proceso racionalizacija, kuri veda, kaip jau savo laiku minėta, į geresnį, pigesnį ir gausesnį gėrybėmis aprūpinimą ir ypatingai į darbo pastangų sutaupymą. Gamybos padidinimo jau reikalauja ir g y v e n t o j ų p r i e a u g l i s, nes jei tautos ūkis paliktų to pačio dydžio, tat, gyventojams augant, reikštų gerovės mažėjimą. Gyventojų augimas reiškia darbo jėgos didėjimą, kuriai užimti reikalingas turėjimas ir didesnių kiekių kitų gamybos priemonių. Jei žemės plotai nesiduoda didinami, tai belieka gamybos padidinimas tik naujo kapitalo sudarymu ir intensyves-

niu turimos žemės išnaudojimu. Jei gyventojams augant ir tautos ūkis daro vienodą su gyventojų augimu žingsnį pirmyn, tai tas neįneša žymesnių pakitimų į ūkį ir nesudaro ūkio pažangos, nes ūkis, nors ir kinta, bet eina maždaug su tais pačiais kainų ir pajamų dydžiais.

Panašų dinaminį, bet ne ūkio pažangos reiškinį sudaro ūkio teritorijos išplėtimas, nepasikeičiant gamybai ir gėrybių mainams. Ir čia taip pat padidėja tautos ūkis savo tūriu, bet ne savo sudėtinių dalių dydžiu. Padidėja atskiros gamybos priemonės — žemė, kapitalas ir darbo jėgos, bet jų savitarpio santykiai tie patys — kainų sistema nekinta.

Ūkio pažangą, jo rutulojimąsi pirmyn, sudaro tam tikras tautos ūkio judėjimas, kuris ištisai reiškiasi reikmenių tenkinimo ir gėrybėmis apsirūpinimo pagerinimu ir padidinimu to pačio ūkio subjektų skaičiaus, arba vartojant tą patį gamybos priemonių kiekį. Tuo mes stengiamės ne tik išlaikyti jau pasiektą reikmenių aprūpinimo būklę ir eventualiai išplėsti ją didesniam ūkio subjektų skaičiui, bet ir mūsų reikmenių tenkinimo būklę pagerinti. Tat reikalinga ypatingo kelio, ypatingos ūkio reiškinių eigos laike. Tat reikalauja visų pirmiausia ypatingo ūkio subjektų elgesio.

Tačiau, nežiūrint į tokias ūkio subjektų pastangas, jų daugumos elgesys daugiausia krypsta į išlaikymą to, kas jau pasiekta. Tat tenka aiškinti tuo, kad kiekvienas nuo tų įprastų vėžių nukrypimas iš vienos pusės reikalauja ypatingo energijos įtempimo,

kurį ne visi gali parodyti, antra vertus, susijęs yra su pavojumi nustoti ir to, kas jau turima. Bet gi visados atsiranda daugiau ar mažiau tokių ūkio subjektų, kurie gali ir ryžtasi įtempti energiją ir prisiimti riziką ir nukrypti nuo įprastų ir tikrų statinių vėžių ir praminti tautos ūkyje naujus kelius. Juos mes vadiname „verslovininkais" tikra arba siaura dinamiška prasme. Jų veikla relizuojasi ūkio racionalizacija: naujų technikos metodų pritaikymas ir apskritai gamybos organizacijos pagerinimas. Tiesioginė to išdava esti iš vienos pusės gamybos priemonių paklausų pakitėjimas, kurios reikalingos atitinkamoms gėrybėms gaminti, ir, antra vertus, tų gėrybių pasiūlų pakitėjimas. Gamybos priemonių paklausų pasikeitimas keičia gamybos priemonių kainas, o produktų pasiūlų pakitėjimas keičia produktų kainas. Produktų kainos kris, taip pat kris ir daugiau nebevartojamų arba tokiame pat kiekyje nebevartojamų gamybos priemonių, o naujai pradėtų vartoti gamybos priemonių kainos pakils. Tas sukels pakitėjimus ir kitų gėrybių ir pagaliau visos kainų sistemos, kuri reikš visuomenės gerovės padidėjimą.

Paskatinimą į pažangą duoda, kaip mes jau matėme, verslovininkai dinamiška prasme. Jiems tenka ir ūkiška iš tos pažangos nauda — verslovininko pelnas, kuris atsiranda iš ypatingo gamybos priemonėmis disponavimo. Perkant pradžioje verslovininkui reikalingas gamybos priemones statinėmis kainomis, o produktus parduodant aukštesnėmis kainomis, susidaro skirtumas tarp gamybos priemonių ir produk-

to kainų, kuris ir sudaro tą pelną. Tačiau verslininkas neilgam tuo gali naudotis, jei jis nėra monopolinėje būklėje. Pasireiškus pasisekimui, netrukus atsiranda sekėjų bei pamėgdžiotojų. Pelno galimumai sukelia varžytynes, kurios padidina iš vienos pusės atitinkamų gamybos priemonių paklausus, antra vertus, padidina produktų pasiūlus. Dėl to ir skirtumas tarp kaštų ir produkto nyksta, drauge su tuo nyksta ir verslovininko pelnas. Tuo būdu pažanga pagimdo verslovininko pelną, pažanga ir panaikina jį. Ji suardo pusiausvyrą tarp produkto kainos ir gamybos priemonių, bet vėl sudaro naują tarp jų pusiausvyrą.

Verslovininkui savo planams įvykdyti reikia turėti reikalingas gamybos priemones arba kapitalą. Jo jis gali gauti, jei pats nepakankamai turi, kredito keliu. Statinėje ūkio būklėje kreditas tegali būti suteiktas, sudarant naują perkamąją jėgą, kuri tegali atsirasti arba iš padidintos pinigų gamybos (aukso gamybos), arba gali būti sudaryta iš bankinių mokėjimo priemonių (vekseliais, specialinėmis einamomis sąskaitomis, banknotais). Dėl to kievienas pažangos laiko tarpas esti susijęs su pinigų ir kreditų infliacijos reiškiniais ir paprastai jais prasideda. Suvisuotinimas pažangos, kuriai pradžią duoda atskiri verslovininkai dinamine prasme, ir naujų verslovių finansavimas naujai sudaryta perkamąja jėga veda į tam tikrus reiškinius, kurie paprastai vadinas konjunktūromis.

Ūkio pažanga neina nuolatos ir lygiai, bet šuo-

liais — kartais greičiau, kartais lėčiau, ne tiesia, o laužyta, vingiuota linija. Ji eina vienas po kito vykstančia eile skirtinų laiko tarpu fazių arba ciklų, kurie ir vadinasi konjunktūromis. Svarbiausius tokių pažangos fazių bruožus sudaro gamybos, užsiėmimo, gamybos priemonių išnaudojimo padidėjimas, kreditų įtempimas ligi tam tikro aukščiausio punkto, po kurio prasideda priešinga linkme judėjimas — atoslūgis ir gamybos priemonių paklausų sumažėjimas, gamybos susiaurinimas, nedarbas, kapitalo neišnaudojimas, kainų kritimas. Pirmąją tokio judėjimo fazę vadina kilimo laiko tarpu, aukštąjį jo punktą aukštąja konjunktūra, antrąją dalį žemąją konjunktūra — depresija; abu laiko tarpai drauge sudaro konjunktūros periodą.

Kad ūkio plėtra neina tiesia linija, bet vingiuota, tai priklauso nuo ūkio esmės. Mes matėme, kad ūkio pažanga gauna paskatinimą iš atskirų individų, kurie ūkio veiklai stengiasi duoti naują linkmę, ūkio procesą įstatyti į naujas vėžes. Jei pasirodo pasisekimas, juos seka kiti, kol varžytynės panaikina tuos naujus gerus ypatumus ir suvisuotina pažangą, tuo konkretus plėtros proceso tikslas laikomas pasiektu. Kilimo laikotarpis reiškia ūkiškos pažangos suvisuotinimą, aukštoji konjunktūra paskutinę to proceso dalį, depresija tolimesnės dinamiškos veiklos sustojimą, galima net atsilikimą per stipriai išplėsto proceso ir prisitaikymą įvykusiems visų tautos ūkio dydžių pakitėjimams.

Pažangos judėjimas prasideda, kaip mes matėme, naujos perkamosios jėgos sudarymu — arba tiesiog dauginant pinigus, arba kredito pagalba verslininkams finansuoti. Dėl to atsiranda nauji paklausai esamoms gamybos priemonėms, paklausai pakelia kainas, gamybos priemonių kainų pakilimas turi pereiti ir produktų kainoms, kas gali įvykti dėl gamybos priemonių savininkų pajamų padidėjimo, ypatingai darbininkų pajamų padidėjimo. Iš to paaiški visuotinis kainų pakilimas prasidėjus kilimo fazei. Pirmąją judėjimo fazę būtinai turi sudaryti kapitalo gėrybių gamybos išplėtimas, tuo tarpu kaip suvartojamų gėrybių gamyba atsilieka. Vėlesnėje judėjimo fazėje vyksta atvirkščiai. Kapitalo gėrybių gamybos didėjimas sustoja, o prasideda suvartojamųjų gėrybių gamybos didėjimas. Dėl to per tam tikrą laiką turi būti tam tikras disproporcionalumas tarp kapitalo gėrybių gamybos ir suvartojamų gėrybių gamybos ir taip pat per tam tikrą laiką turi pasireikšti disproporcionalumas vartojime gamybos priemonių kapitalo gėrybėms gaminti. Pasiekus kapitalo gėrybių gamybai tam tikro dydžio, sumažėja kapitalo gėrybių paklausai, patenką į rinką padidinti kapitalo gėrybių kiekiai veda į kapitalo gėrybių kainų kritimą; tada jų paklausų sumažėjimas veda į paklausų sumažėjimą šioms kapitalo gėrybėms gaminti reikalingų gamybos priemonių ir dėl to taip pat į šiųjų kainų kritimą. Kada pagaliau prekyvietėje pasirodo ir naujos suvartojamos gėrybės, tai ir jų kainos turi kristi ir

tatai reiškia jau konjunktūros persilaužimą ir pažangaus judėjimo sustojimą.

Konjunktūros kilimo pradžioje paprastai dėl naujai sudarytos perkamosios jėgos lengva esti patogiomis sąlygomis krediuotis. Vėliau įsibėgėjus dinaminei veiklai kredito reikalingumas vis didėja, viena, dėl to, kad gamybos priemonių kainų didėjimas reikalauja vis didesnių piniginių kapitalų tam tikriems daliniams dinaminiams procesams atlikti, antra, verslovininkystės išsiplėtimas kelia vis didesnius kapitalo paklausus. Juo toliau eina procesas, juo stipresnis tampa kredito įtempimas, kuris turi vesti į vis sunkesnes kredito sąlygas ir ypatingai į nuolatinį palūkanų dydžio kilimą. Todėl ir aukštos konjunktūros požymius sudaro nepaprastas kredito įtempimas, sunkumai gauti kreditą ir didelis palūkanų procentas. Vienkart kapitalo gėrybių gamyba pasiekia aukščiausią punktą, kurio be pavojaus išaugti viršaus paklausų negali peržengti. Kredito sunkumai ir aukštas palūkanų dydis jau tiesiogiai turi vesti į gamybos priemonių paklausų atoslūgį. Tatai veda į kilimo fazės likvidaciją ir persilaužimą, į kapitalo gėrybių gamybos aprėžimą, į kapitalo gėrybių gamybai vartojamų gamybos priemonių naudojimo sumažėjimą, ypač darbo jėgos. Tat reiškia depresijos pradžią.

Depresijai charakteringa yra tai, kad, tuo tarpu, kai naujai pagamintų gamybos priemonių pagalba pagamintos vartojamos gėrybės pasirodo rinkoje, paklausai joms sumažėja, dėl to pasireiškia pardavimo sustojimas. Tat ilgainiui susiaurina ir

vartojamų gėrybių gamybą, o to pasekmė esti visuotinis nepakankamas esamų gamybos priemonių išnaudojimas, ypač nepakankamas darbo jėgų išnaudojimas. Drauge eina ir kapitalo palūkanų mažėjimas, nyksta kapitalo trūkumas ir kredito įtempimas, pinigai atpinga, nes sumažėja ir progos jiems sunaudoti. Pinigai pripildo bankų ir kredito įstaigų kasas. Tat trunka ligi tol, kol verslovininkystė vėl sukelia naują kilimo judėjimą.

Svarbiausias iš ūkio ciklo reiškinių komplekso reiškinys yra n e d a r b a s. Normalinėje ūkio pusiausvyros būklėje tautos ūkyje esti vienodas ir pilnas esamų darbo jėgų išnaudojimas. Dinaminių konjunktūros judėjimų kilimo laikais pasireiškia paprastai darbininkų stoka, depresijos laikais darbininkų perteklius — nedarbas. Kilimo periodas tik ir galimas dėl naujų darbo jėgų pritraukimo, kas suponuoja ir naujus darbo jėgų pasiūlus. Šie nauji darbo pasiūlai sukeliami aukštesnių algų pasiūlais ir įgalinami iš dalies gyventojų prieaugliu, iš dalies taip pat dėl gamybos proceso racionalizavimo ir dėl to atpalaiduojamos darbo jėgos kai kuriose gamybos šakose. Tuo būdu pats ūkio plėtojimasis gamina sau rezervinę „darbo armiją“, tariant Marx'o žodžiais, kuri einančiais po to naujais kilimo periodais susiurbiama tautos ūkio gamybos proceso, bet vienkart iš naujo gaminama ir depresijos laikotarpiais iš jo vėl išmetama. Vadinasi, kilimo periodas ne tik susiurbia esamą laisvą ir siūlomą darbo jėgą, bet sukelia ir naujus darbo pasiūlus, ypatingai iš tų sričių, kurios

eina daugiau pirmykštėse sąlygose, ir įtraukia į gamybos procesą, o po to einančiais depresijos periodais dalis tos naujai paimtos darbo jėgos išmetama iš darbo ir pripildo „pramonės rezervinės armijos“ eiles. Viso konjunktūros judėjimo gale visados esti daugiau užimtų darbininkų, kaip esti jo pradžioje, bet vienkart sudaroma ir naujas darbo jėgos kadras, kuriuo po to einąs kilimo periodas padengia darbo paklausus. Atitinkamai ypatingai reikšmei, kurios turi kapitalo gėrybių gamyba konjunktūrų judėjimuose, ir darbo jėgos svyravimas daugiausia pasireiškia tose darbo prekyvietėse, kurios aprūpina šias gamybos šakas darbo jėga.

Charakteringi konjunktūriniams judėjimams gamybos svyravimai stipriau pasireiškia kapitalo gėrybių gamyboje, kaip vartojamų gėrybių gamyboje, o kapitalo gėrybių gamyboje stipriau aukštesnio laipsnio gamybos šakose, kaip žemesnio laipsnio. Tat paaiški iš to, kad kapitalo gėrybių gamybos pakilimas neišvengiamai pirmiau turi pasireikšti, kaip vartojamų gėrybių gamybos pakilimas, o vartojamų dalykų gamybos sumažėjimas greitai turi sustabdyti ir kapitalo gėrybių, ypač tolimesnės eilės (laipsnio) gamybą, kadangi ji jau pirmiau pasireiškė, ir tenka rūpintis tik naujai pagamintų kapitalo gėrybių išnaudojimu. Ypač tat pastebimi šie svyravimai geležies, anglių, medžių, tvirtų pramonės įtaisymų, transporto priemonių ir p. d. gamyboje. Depresijos pasekmės vartojamų gėrybių gamyboje gali visiškai kartais nepasireikšti arba pasireiškia daug silpniau, kai

dar gamyba nespėja įsibėgėti ir depresijos pasekmių sustabdoma. Praėjus pilnam konjunktūros judėjimui, tautos ūkyje esti didesnis kiekis gamybos arba kapitalo gėrybių, kurios joje buvo pagamintos, bet nespėtos išnaudoti. Jų išnaudojimas vyksta tik po to einančiuose kilimo perioduose, kurie visų pirmiausia veda į pilną jų pajėgumo išnaudojimą, o po to vėl į tolimesnį kapitalo gėrybių gamybos išplėtimą, kurios išdavos liks neišnaudotos per tolesnę depresijos stadiją.

Tas pats, kas buvo sakyta apie gamybos pakitimus, tenka pasakyti ir apie kainų judėjimą konjunktūriniais ciklais. Prasidedąs kilimas visų pirmiausia susijęs su didėjančiais gamybos arba kapitalo gėrybių paklausais. Todėl ir šių prekių kainų ir darbo jėgos kilimas pasirodo visų pirmiausia. Gamybos priemonių pardavėjų pajamų padidėjimas, žinoma, veikia ir vartojamųjų gėrybių paklausus, kas veda ir į šiųjų kainų pakilimą. Tuo tarpu gamybos priemonių paklausai kyla vis stipresniu tempu ir vis kelia kainas aukštyn. Juos seka ir vartojamų gėrybių paklausų padidėjimas. Judėjimui pasiekus aukščiausio punkto, įvyksta greitas gamybos priemonių paklausų sumažėjimas, ypatingai tolimesnės eilės gamybos priemonių paklausai dėl staigios kapitalo gėrybių dalies gamybos sustojimo labai sumažėja, kas turi vesti į šių gamybos priemonių kainų kritimą. Vartojamųjų gėrybių kainos, kurios nepakyla tuo pačiu santykiu, negali taip stipriai kristi kaip kapitalo gėrybių kainos. Todėl matome didesnį kainų svyravimą

kapitalo gėrybėse, kaip tiesioginio vartojimo gėrybėse. Padidėję naujai sukurtų kapitalo gėrybių paklausai greičiau ir stipriau pasireiškia, kaip naujai sukurti vartojamų gėrybių paklausai.

Įvykusio judėjimo rezultatas esti geresnis tautos ūkio aprūpinimas gėrybėmis. Tat pasireiškia visų pirmiausia, pasibaigus konjunktūros judėjimui depresijos fazėje, ne tiek gausesne gamyba, palyginti su konjunktūros periodo pradžia, kiek padidėjusiame gamybos pajėgume, tautos ūkio kapitalų padidinime.

Tačiau šis geresnis aprūpinimas kapitalais pasireikš didesniu vartojamomis gėrybėmis aprūpinimu tik po to einančiame naujos konjunktūros periode. Depresija kliudo pradžioje išnaudoti naujai sukurtas gamybos priemones. Jų išnaudojimas įvyksta tik po to einančiame kilimo laikotarpyje, o jų padidinimas įvyksta prieš antrą depresijos laikotarpį. Tuo būdu judėjimo rezultatai pilnai pasireiškia tik bent per du konjunktūros periodus. Pirmame eina užuomazgos ir žiedai, o antrame vaisiai.

Kaip būtinus dinaminio plėtojimos faktorius, mes pažymėjome verslo vininkyste ir kreditus. Iš to išeina, kad greta su pirmąja lemiamos reikšmės konjunktūrų judėjimams turi ir kreditų išplėtimas. Kreditų išplėtimas daugiausia priklauso bankų, ypatingai emisijos bankų. Kaip priemonė kreditų išplėtimui reguliuoti tarnauja palūkanų procentas, ypatingai emisijos bankų diskonto procentas.

Todėl emisijos bankai, nustatydami diskonto procentą, gali daryti įtakos konjunktūros eigai.

Literatūra. Wagemann. Konjunkturlehre. Berlin. 1928. Altschul, E. Konjunkturtheorie und Konjunkturstatistik, Archif f. Socialw.. 1926. Bellerby. I. R. Control of Credit. London. 1923. Bucharin. N. Oekonomik der Transformationsperiode. Hamburg. 1922. Clark, I. M. Social Control of business. Chicago. 1923. Fischer, I. Stabilizing of the Dollar. New York. 1920. Hansen, A. H. Businesscycle Theory. Boston. 1927. Kondratieff. Die langen Wellen der Konjunktur. Archif für Socialw. 1926. Perwuschin, S. A. Choziaistvenaja konjunktura. Moskva. 1925. Lederer, E. Konjunktur und Krisen — Grundriss der Socialök.. 1925. Robertson, D. H. A study of industrial fluctuation. London. 1915. Schumpeter, I. Theorie der wirtschaftlichen Entwickelung. 2 Aufl. München. 1926. Spann, Oth. Theorie der Preisverschiebung. Wien. 1913. Vogel, E. Wirtschaftsbarometer und Prognose. 1927. Be to, žiūr. literatūrą apie krizes pusl. 496.

Krizės.

Krizių istorija. Pirmieji krizių aiškinimai (R. Malthus'o, J. B. Say, R. Owen'o, S. Sismondi, K. Marx'o). Mitchell'io krizių teorijų klasifikacija. Krizių sąvoka ir rūšys. Ūkiškų krizių priežastys. Charakteringi 1929 metų ūkiškos krizės momentai.

Literatūra.

Ūkio eigos sukliudymai ir jų pasekmės — bendras skurdas — nėra tik naujųjų laikų reiškinys. Ir senovės laikais ir viduramžių ūkio gyvenimas nėjo lygia vaga dėl gamtinių ir socialinių trukdymų. Charakteringiausias krizių bruožas, nedarbas, taip pat nėra

vien tik šių laikų reiškinys. Jis galima buvo seniau sutikti ir dabar sutinkamas tose šalyse, kur gyventojų dauguma minta iš žemės ūkio, ypatingai iš smulkaus žemės ūkio. Kinų arba rusų, iš dalies ir mūsų, ūkininkas dėl menko savo žemės sklypo nepajėgdavo rasti savo ūkyje pakankamai darbo, todėl ir žymią dalį metų laiko praleidžia menkai bedirbdamas. Krizės ypatingos reikšmės ir pobūdžio įgauna tik paskutiniais laikais žymiai susikomplikavus visuomenės ūkio reiškiniams, o mainams tiek išaugus, kad jie šiandieną aprūpina visą pasaulį. Esant pasauliniam darbo pasidalijimui, gėrybėms tenka pereiti ištisą įmonių virtinę, kurios dažnai esti įvairiose pasaulio dalyse per tūkstančius kilometrų viena nuo antros, kol iš gamybos vietos patenka paskutiniam vartotojui. Šis komplikuotas mainų organizmas, kaip matėme, neturi vienos vadovybės, jame dirba milijonai verslovių greta viena kitos savo nuožiūra. Vienintelis šio komplikuoto aparato reguliatorius yra kainos susidarymas. Todėl nenuostabu, jei ūkio gyvenimas, kaip matėme iš konjunktūros apžvalgos, ne visados eina vienodu ir lygiu tempu, o ūkio gyvenime visame arba atskirose jo šakose atsiranda sukliudymų, kurie vėliau pereina ir į kitas ūkio gyvenimo sritis.

Krizių istorija siekia jau XVII a. pradžios, kai Niderlanduose įvyksta vadinamoji tulpių krizė, o Anglijoje tuo pat laiku pinigų krizė. Bene stambiausią tų laikų krizę sudaro garsaus John Low eksperimentai. Po to eina periodiškai, nors ir ne visiškai vienodais laikotarpiais, krizės šiais metais:

1745	1815	1866
1763	1819	1873
1772	1825	1882
1778	1836	1890
1783	1839	1907
1793	1847	1912
1796	1857	1920
1810	1864	1929.

Dėl vienų ar kitų krizės metų ligi 1873 metų gali būti ginčų, nes ligi tų metų ir statistikos duomenys apie krizes nėra visiškai pilni. Tačiau nuo 1873 metų dėl krizių terminų neabejojama, nors krizės ne visas šalis vienu metu būdavo apėmusios. Taip, pav., krizės J. A. V. nuo bendros 1890 metų krizės nukrypo į 1893 metus, o nuo 1900 metų bendros krizės į 1903 metus. Aštuoniadešimtaisiais ir devyniasdešimtaisiais pereito amžiaus metais ir vėlesniais laikais krizės atrodė tarytum nustojusios savo aštrumo ir bepereinančios į ilgesnio laikotarpio depresijas. Tačiau 1929 metų krizė, susikomplikavusi dėl neišgyventų dar pokarinių komplikacijų, įgavo vėl labai aštraus pobūdžio.

Pakilimo ir atslūgimo periodai su dažnai lydinčiomis juos krizėmis yra charakteringi šių laikų ūkio bruožai. Taip, pav., paėmę Anglų statistikos duomenis nuo 1822 ligi 1842 m., t. y., per 21 metus, pamatysime, kad devyneri iš tų metų buvo kilimo metai, o 12 depresijos. Taip pat Vokietijoje nuo 1843—1873 metų, t. y., per 31 metus, tris kartus keitėsi konjunktūros,

— 21 metai buvo geri — aukštos konjunktūros, o 10 blogų metų — depresijos; nuo 1873—94 metų, t. y., per 21 metus, tris kartus buvo konjunktūros persilaužimai: 6 metai buvo geri ir 15 metų blogų — depresijos, nuo 1895—1913 m. taip pat buvo trys konjunktūrų persilaužimai — 15 gerų metų ir 4 blogi metai.

Ypatingai sunkios krizės, kurios įvyko Anglijoje 1810 ir 1815 metais, Anglijos ūkio gyvenimą išjudino ligi pagrindų. Ir to laiko karai su Napoleonu ir jų pasekmės žymiai pasunkino krizę. 1810 metų rudenį kainos, palyginti su pavasariu, krito 30% vidutiniškai. Per keturis mėnesius nuo 1810 metų spalių mėn. galo ligi 1811 metų vasario mėn. subankrutijo 939 prekybos namai, o mokėjimus sustabdė beveik pusė visų Anglijos prekybininkų. Tačiau Anglijos ūkio gyvenimas gana greitai po to atsigavo. Tačiau baigiantis 1814 metams kainos vėl pradėjo kristi ir dar smarkesniu tempu kaip 1810 m. Prie sunkios prekybos ir pramonės krizės, kuri ištiko 1815 m., prisidėjo nelengvesnė ir žemės ūkio krizė. 1814—1816 metais javų kainos nukrinta daugiau kaip 50%. 1814—17 m. įvyksta 8554 konkursai, kurių tarpe 97 bankų. Toki sunkūs sukrėtimai, kuriuos šaliai teko pergyventi dukart per trumpą laiką, paskatino susidomėti susijusias su jais klausimais ir paieškoti visų pirmiausia krizių priežasčių. Tas ir pagimdė pirmuosius mėginimus aiškinti krizes.

Visų pirmiausia krizėmis susiinteresuoja R. Malthus, kuris pirmas paskelbia mintį, kad krizės

kylančios iš perprodukcijos. Trimis didžiausiais pažangos faktoriais, kurie patogiai veikia gamybą, jis laiko žemės derlingumą, kapitalų rinkimą ir darbą taupančius išradimus. Tačiau turtingumo didėjimas priklauso ne tik nuo jų vienų, bet taip pat daug ir nuo gėrybių paskirstymo, nes žymi gyventojų dalis, visų pirmiausia verslovininkų klasė, suvartoja tik dalį savo pajamų, o kitą sudeda į gamybą. Stipriai ir greitai augant kapitalams ir didėjant gamybai, daiktinių gėrybių paklausai pradeda atsilikti nuo pasiūlų, dar prieš sustosiant gamybai plėstis. Bet kadangi esamoje visuomenės santvarkoje verslovininkai turi jėgos, bet neturi noro didinti savo vartojimą, o darbininkai turi noro, bet neturi jėgos, tai šaliai su pažangia gamyba reikia turėti klasė,kuri vartoja, bet pati gamyboje nedalyvauja. Todėl šiuo požiūriu Malthus laikė naudingu daiktu valstybės lėšų leidimą neproduktingiems tikslams.

I. B. Say su Malthus'o iškeltu visuotinės perprodukcijos galimumu nesutiko, sudarydamas savo garsią prekyvietės teoriją, kad produktas tegali būti perkamas tik už produktą, o kad pirkimui tarnaujantieji pinigai visų pirmiausia turi būti išmainyti į kai kurį kitą produktą. Iš to jis darė išvadą, kad visuotinės perprodukcijos negali būti. Pats naujo produkto atsiradimo faktas tuojau pagimdo kito produkto paklausus (pardavimą). Todėl pardavimo susikliudymai negali įvykti dėl produktų per didelio kiekio, o yra „tik gėrybių susigrūdimo (susikimšimo)

viename ar keliuose pramonės kanaluose rezultatas; kad tuomet šiuose kanaluose susikemša didesnė tų produktų masė, kaip kad visuotinis reikalingumas išneša, ir kad tatai kyla iš to, kad kiti kanalai, kurie yra toliau nuo susikimšimo, priešingai produktų gausumui yra beveik tušti, ir kurių prekės dėl jų retumo tuo pat laipsniu stipriau klausiamos, kiek pirmosios silpniau". Vadinasi, jokios kalbos negali būti apie visuotinę perprodukciją, tegali būti kalba apie dalinę perprodukciją atskirose ūkio šakose, kuri turi atitikti dalinę nepakankamą produkciją kitose šakose. Bendras gamybos dydis turi visados atitikti klausiamą dydį. Panašias idėjas skelbia James Mill, D. Ricardo. Tačiau nepalankios to laiko ūkio sąlygos greitai iškėlė kitonišką krizių išaiškinimą. Jų tarpe ypatingai tenka pažymėti Robert'o Oweno ir Simonde de Sismodi. Pirmasis savo raštuose iškėlė mintį, kad dėl darbininkų skurdžios būklės yra kalta esama ūkio santvarka. Didelė technikos pažanga, mašinų įvedimas sumažino žmogaus darbo vertę, sumažino darbo klasės perkamąją jėgą, o gamybos pajėgumą padidino. Pasibaigus karams su Napoleonu ir sumažėjus pardavimo galimumams, teko aprėžti gamybą, paliekant mechanišką jėgą, kaip pigesnę, ir atleidžiant darbininkų perteklių iš darbo. Tuo būdu, anot Owen'o, viešpatavusi tuomet darbininkų sunki būklė glaudžiausiai buvo susijusi su neatitikimu gamybos ir vartojimo. Panašias mintis, gal būt, ne be Owen'o įtakos, skelbia ir Sismondi, kuris griežtai nesutinka su Say ir Ricar-

d'o krizių aiškinimu. Jam atrodo, kad krizių klausimas glūdi pajamų paskirstyme; pusiausvyrą, anot jo, tarp gamybos ir vartojimo daugiausia nustato darbo klasės perkamoji jėga. Jis taip pat pripažįsta galimu daiktu laisvų varžytynių sistemoje visuotinę perprodukciją. Laisvoms varžytynėms viešpataujant, verslovininkai pameta gėrybių gamybos vadžias. Tuo Sismondi duoda pradžią vadinamai nepakankamo vartojimo krizių teorijai.

Visiškai kitaip pažiūri į krizių atsiradimą ir jų priežastis Karl Marx'as. Krizės, anot jo, sudaro kapitalistinės ūkio santvarkos vidinį būtinumą: gyvosios darbo jėgos („kintamas kapitalas") nustoja reikšmės prieš daiktines gamybos priemones ūkio skleidimosi eigoje ir susijusia su tuo techniška gamybos pažanga. Anot Marx'o, tik darbas vienas gamina viršvertę, kurioje slepiasi ir kapitalisto pelno rata, tat ir pelno rata turi tendencijos mažėti. Pagaliau ji tiek krinta, kad naujai sudaryto kapitalo sunaudojimas yra nebegalimas. Tat esti susiję su augančiu nedarbu, krintančiomis algomis, krintančiomis kainomis. Krintančios algos vėl sudaro naują galimumą padidinti pelną. Krintanti kaina papigina daiktinių gamybos priemonių vartojimą. Marx'o įsitikinimu, krizės dėl visuomeninės santvarkos trūkumų turi nuolatos kartotis ir įgauti aštresnio pobūdžio.

Tikrą pažangą krizių aiškinimas padaro pradėjus labiau gilintis į konjunktūrinių judėjimų duomenis. Pradžią tokiems tyrinėjimams duoda Clement Jug-

lar'as ir Tugan-Baranovskis, Spiethoff'as, Bouniatian'as, Lescure'as. Pagaliau tuo pat keliu eina ir G. Cassel'is, kuris analizuodamas konjunktūrų duomenis pasirenka labiausiai charakteringą medžiagą.

Krizių išaiškinimas nėra įmanomas be sąryšio su gilesniu konjunktūrinių ciklų duomenų analizų. Vieną geriausių konjunktūrų judėjimų teorijų apžvalgą yra davęs W. C. Mitchell'is savo veikale „Der Konjunkturzyklus" (vok. vert.).

W. C. Mitchell'is paskesnių laikų konjunktūrinių ciklų teorijas, kurių skaičius tiek išaugo, kad šiandieną sunkiai yra apžvelgiamas, dalija į tris grupes: į 1. grupę įtraukia tas teorijas, kurios konjunktūrų ciklus aiškina fizinėmis priežastimis, į 2. grupę tas, kurios ciklų priežasčių ieško emocionalinėje srityje ir į 3. grupę, kuri ciklų priežasčių ieško „institucijose". Pastarosios grupės teorijos dar gali būti grupuojamos pagal ūkio šakas arba reiškinius, kuriais jos remia savo aiškinimus: pelno reikšmę, verslovių pajamas, santykį tarp gamybos ir vartojimo, santykį tarp vartotojų paklausų ir gamybos priemonių gamybos, bankų reikšmės ir tt.

1. Pirmosios grupės žymiausias atstovas yra H. S. Jevons'as. Jo nuomone, kas pusketvirtų metų pasikartoją saulės spinduliavimai atitinkamai veikia derliaus ciklus ir tuo pat sukelia septynių ar dešimties metų konkjunktūrų ciklus. H. L. Moore ūkio ciklus aiškina kas aštuoneri metai Veneros prisiartinimu prie žemės, kas daro įtakos orui ir sukelia

konjunktūrinius ciklus. E. Huntingtonas sako, kad oro ciklai veikia sveikatą, sveikata nuotaiką, o nuotaika konjunktūrą. Iš dalies čia pat tenka įtraukti ir Sombart'o krizių aiškinimą tuo, kad verslai su organine ir neorganine žaliava turi nelygų gamybos ritmą. Iš to atsirandančios kliūtys ir ūkiškos pusiausvyros atstatymas sukelia konjunktūrų ciklus.

2. Antrosios grupės atstovas A. C. Pigou sako, kad optimistinės ir pesimistinės nuotaikos pasirodo netikros ir amžinai viena kitą pakeičia. M. B. Hexter'is mano, kad gimimų ir mirimų skaičių svyravimai gimdo čia optimizmą, čia pesimizmą ir tuo netiesiogiai kilimą arba depresiją.

3. Trečioje grupėje W. C. Mitchell'is priskaito ilgą teorijų virtinę, kurios konjunktūrinių ciklų, taigi ir krizių, priežastimis laiko arba institucijų pakitėjimus (Vogel'is — socialinės pažangos netaisyklingumą ir ūkio pusiausvyros sukliudymą; Schumpeter'is ir M. T. England — naujų kombinacijų susidarymą, kurios veda į kilimą ir depresiją); arba normalų ūkio institucijų funkcionavimą: techniškais piniginio ūkio pakitėjimais (Veblen, J. Lescure, Frank, Kuznets ir kit.); nebuvimą pusiausvyros tarp pajamų paskirstymo, leidimo ir gamybos (R. E. May, Lederer, W. Catchings, W. F. Forster, H. B. Hastings, P. W. Martin, A. B. Adams); konjunktūros ciklų priežastį sudaro tai, kad gamyba ir vartojimas apskritai nesuderinti (H. Beveridge, Ch. O. Hardy, Aftalion, Bonniatian); gamyba, taupumas ir kapitalų investavi-

mas į naujas gamybos įmones nėra pusiausvyroje (Tugan - Baranowsky, J. A. Hobson, Spiethof, C. Rorty); bankai gimdo konjunktūrų ciklus (A. H. Hansen, R. C. Hawtrey).

Aukščiau įvardintos teorijų grupės, konjunktūrinių ciklų aiškinimą steingiasi suvesti maždaug į vieną priežastį. Betgi yra ištisa eilė ekonomistų (Cassel'is, Amonn'as, Robertson'as, Bellerby ir kit.), kurie konjunktūrų ciklus aiškina įvairiomis priežastimis. Pastarasis konkjunktūrinių ciklų aiškinimo būdas ir mums atrodo tiksliausias. Šių laikų visuomenės ūkis per daug yra komplikuotas ir susijęs su daugybe veikiančių jį faktorių, kad jo sankrėčius galėtume aiškinti viena kuria nors priežastimi. Nesileidžiant į aukščiau minėtą daugybės teorijų kritiką, reikia pripažinti, kad daugumą jų iškėlė momentus, kurie, be abejo, susiję su konjunktūrinių ciklų, taigi ir su krizių jėga.

Kaip jau matėme iš konjunktūrų judėjimo analizo, ūkio raida neina tiesia linija, bet laužyta; kilimo laikotarpiai pakeičia depresijos laikotarpius ir atvirkščiai. Perėjimas iš vienos konjunktūros į kitą gali būti, palyginti, nestaigus ir sudaryti tik kintamą tendenciją maždaug su tais pačiais ūkio dydžiais. Tačiau gali atsitikti, kad judėjimas staiga nutrūksta, judėjimas pakeičia ne tik savo linkmę, bet apskritai išmušamas iš vagos taip, kad tas, kas po to eina, nėra tiesioginė pasekmė to, kas pirmiau buvo. Tokis sankrėtis ir vadinasi krize. Jis gali atsirasti dėl įvairių

priežasčių. Svarbu, kad ūkio gyvenimas būtų pakankamai stipriai sukrėstas, nustotų sąryšio su tuo, kas buvo prieš tai. Tokios krizės gali būti karo pasekmė — ir ne tik paliesti kariavusias valstybes, bet ir neitralines — dėl tarptautinių mainų sąlygų pakitėjimo. Taip pat ir kiti socialinio pobūdžio sankrėčiai gali sukelti ūkio krizę, pav., revoliucijos. Krizės gali atsirasti dėl gamtinių sąlygų — blogų ar per gausių derlių, naujos konkurencijos, madų pakitėjimo ir tt. Tipinga forma krizės pasireiškia persilaužiant konjunktūros judėjimų fazėms, kai aukštoji konjunktūra pertempiama. Jai charakteringa yra tai, kad gamybos priemonių prigaminama per daug, palyginti, su jomis gaminamų vartojamų gėrybių paklausais, kuriais buvo garantuotas prisiimtų kredito pasižadėjimų išpildymas. Tat reiškia daiktinių gamybos priemonių, ypatingai tvirto kapitalo, perprodukciją. Kad tokia perprodukcija yra galima, nesunku suprasti, kad gamybos priemonių produkcijos padidėjimas turi eiti prieš vartojamų gėrybių produkcijos padidėjimą. Be to, gamybos priemonių produkcija sukeliama ne vartojamųjų gėrybių paklausų padidėjimo, bet visų pirmiausia atsiranda iš verslovininkystės, kuri iš vienos pusės papigintais pasiūlais ir iš antros pusės padidėjusiais pirmykščių gamybos priemonių paklausais, turi sukelti jomis gaminamų vartojamų gėrybių paklausus, bet neturi jokios garantijos, kad tuo įgalintas vartojamų gėrybių pakilimas apskritai turi krypti kaip tik į tas vartojamas gėrybes, kurių gamybai naujai sukurtos gamybos priemonės tarnauja.

Mes jau matėme, kad kiekvienas kilimo laikotarpis eina į tokią būklę, kurioje tautos ūkis santykiškai gausiau būtų aprūpintas tam tikromis gamybos priemonėmis ir kurioje jos negali būti pilnai išnaudotos, taip pat negali pilnai apmokėtos, kurioje kainos neatitinka jų kaštų. Svarbu čia tik klausimas didumo, kurio per gausus tautos ūkio apsirūpinimas tam tikros rūšies priemonėmis pasiekė per kilimo laikotarpį. Raidos eigoje du momentai daro tai, kad šį neatitikimą padidintų, didėjantieji kaštai ir produktų kainų nuspaudimas dėl padidėjusios konkurencijos. Kilimo periodo pradžioje gaunami dideli pelnai. Padidėjusios varžytynės sukelia reikalingų gamybos priemonių kainas, o naujai sukurtų gamybos priemonių kainos vis mažėja, kol pagaliau visiškai išnyksta ir pagaliau veda į nuostolius. Tat reiškia depresijos pradžią. Kol šie nuostoliai nėra dideli, jie gali būti padengti pirmiau gautais pelnais ir neliečia verslovininkų egzistencijos. Tat dar reikštų įėjimą konjunktūros į normalinę kilimo fazės likvidavimą. Bet jei perprodukcija esti daug didesnė, ypatingai jei padidėja paskutinė konjunktūros stadija, kada jau pelno galimumai nukritę ligi nuliaus, atsiradus naujoms verslovėms, kurios dar labiau plečia gamybą, tai, persilaužus konjunktūrai, nuostoliai gali būti toki dideli, kad žymiai gali pranešti pirmiau gautus pelnus ir vesti į verslovių n e i š s i m o k ė j i m ą. Tat ir sudaro krizės ženklą.

Gamybos persitempimas tegalimas tik pirm to einančių kredito pertempimu. Dėl to krizę daugiausia

charakterizuoja tai, kad gauti gamybai plėsti kreditai negali būti išmokami. Tuo pat laiku, kai dėl pardavimo sustojimo negali būti ištesėti prisiimti kreditai, dėl tų pat priežasčių sulaikomi ir apyvartos pinigai arba sudedami į trumpalaikius investavimus taip, kad ir be to esąs didelis kredito įtempimas aukštoje konjunktūroje gali vesti į pilną kreditų uždarymą. Tatai veda į visišką ūkio dydžių santykių sistemos suirimą ir į laikiną ūkio veiklos sustojimą visose tose srityse, kur kreditas sudarė ūkio operacijoms bazę. Visiškai sustoja operacijos gamybos priemonių prekyvietėje ir tų dalykų prekyvietėse, kur parduodami nebūtino reikalingumo dalykai. Tat veda į tų gėrybių gamybos visišką sustojimą.

Tat reiškia visos eilės gėrybių išėjimą iš mainų apyvartos ir tuo pat visos eilės dydžių iš kainų sistemos. Gėrybių gamybos ir kainų susidarymo tąsa (kontinuitetas) nutraukiama. Kiekvienas gėrybių kiekis turi būti iš naujo įvestas į tautos ūkio apyvartą ir gauti naują kainą. Šis uždavinys tik pamažėl vykdomas depresijos stadijoje, kuri gali nusitęsti ilgesnį ar trumpesnį laiką.

Iš to, kas ligi šiol buvo kalbėta apie krizę, matome, kad skleidimosi krizės vienkart yra ir perprodukcijos krizės ir kredito krizės. Bet jos gali ar vienoje ar antroje iš tų sričių greičiau pasireikšti. Verslovininkų nepajėgumas išsimokėti visados yra negalėjimo realizuoti savo produktus vaisius, o negalėjimas parduoti priklauso nuo perprodukcijos tiek, kiek ši perprodukcija yra tokios rūšies, kad produktų da-

lies negalėjimas parduoti veda į nepajėgumą ištesėti savo kredito pasižadėjimus.

Aukštosios konjunktūros įvarymas į krizę gali būti paskatintas s p e k u l i a c i j o s, kuri apima tam tikrą verslovininkų dalį ir apvilia pagaliau jų lūkesčius. Ypatingai pavojinga tokia spekuliacija, kuri nesiremia realine verslovininkyste. Jai rūpi pasipelnymas ne iš ūkiškos veiklos išdavų padidinimo, bet iš skirtumo tarp verslovių akcijų kursų, kuris dirbtinomis priemonėmis iškeliamas daug aukščiau, kaip išneša verslovių rentabilingumas. Jei aukštoji konjunktūra yra pasiekusi aukščiausio savo punkto ir įvyksta paprastas persilaužimas, tai ir be pagrindo išpūstas akcijų kursas turi kristi ir drauge suardyti bazę, kuria rėmėsi verslovės kapitalai ir jų kreditai. Tokios krizės, kur tiesioginį krizei impulsą duoda persispekuliavimas, vadinasi spekuliacijos krizės. Ir jos remiasi būtinu kredito pertempimu ir paskutinį jų pagrindą taip pat sudaro perprodukciją, kuri visados duoda paskatinimą konjunktūros kilimui.

Greta su visuotinėmis ūkio krizėmis, kurios apima visą tautos ūkio apyvartą ir veda į kainų sistemos pakeitimus, krizės gali būti d a l i n ė s, kurios apima tik atskiras tautos ūkio šakas: pramonę, žemės ūkio ir tt. Ir tokios krizės atsiranda iš ūkio plėtojimosi ir gali turėti didelių pasekmių tautos ūkyje, ypatingai socialinėje srityje, jei ta krizės paliesta tautos ūkio šaka sudarė svarbų tautos materialinės gerovės ramstį, pav., žemės ūkio šalyse, apima pagrindinę žemės ūkio gamybos šaką. Tuomet turi praeiti tam tikras

laiko tarpas, per kurį tauta prisitaiko naujoms prekyvietės sąlygoms.

1929 m. krizė. Po didžiojo karo pirmu kart stambų sankrėtį pasaulinis ūkis pergyveno 1929 metų gale, kada įvyko aukštosios konjunktūros persilaužimas. Pirmas krizės ženklas pasireiškia biržos vertybių kursų kritimu Amerikoje. Po to ėjo tipingi, jau minėti aukštas konjunktūras ir krizes lydį reiškiniai — staigus kainų kritimas, palūkanų procento laikinas padidėjimas, bankų krachai ir daugybės verslovių bankrotai ir milžiniškas nedarbas, pasiekęs negirdėtų ligi tol skaičių. Ir paskutinės krizės priežastis sudaro ne kas kita, kaip konjuktūrinius ūkio judėjimus sukelią ir nuslopiną reiškiniai. Prie jų prisidėjo dar neišgyventos skaudaus pasaulinio ūkio santrenksmo — didžiojo pasaulinio karo — komplikacijos.

Visų pirmiausia tenka pažymėti milžinišką technikos pažangą žemės ūkyje, žaliavų gamyboje ir pramonėje pasireiškusią įtemptu ir stambiu racionalizacijos tempu ypatingai nuo 1924—5 metų ligi krizės pradžios 1929 metų gale. Žemės ūkyje labai išaugo trąšų vartojimas, ypatingai azotinių, kas nepaprastai padidino žemės ūkio gamybą. Ta pačia linkme veikė ir patobulinimas žemės ūkio produktų sunaudojimo — pardavimo standardizacija, malūnų technikos patobulinimas ir tt. Taip pat derlius labai padidino motorinės jėgos pritaikymas žemės ūkyje. Traktorių vartojimas arimui, sėjimui, nuvalymui (išradimas combine'ų — kertamų mašinų kombinuotų su kūlimu) ir tt. veikė ta pačia linkme. Motorinės jėgos platus

pritaikymas žemės ūkyje vietoje gyvulių jėgos, atpalaidavo tuos žemės plotus, kurių derliai turėjo eiti gyvuliams išmaitinti (Pasaulinio karo gale USA buvo 21 milijonas arklių; tas skaičius prieš krizę nukrito ligi 12 mil.). Ypatingai padidėjo javų gamyba užjūrio valstybėse. Štai lentelė milijonais kvintalų vidutinės metinės gamybos:

	Gamyba ir % pasaulinio javų eksporto			
	1909 — 1913 m.		1926 — 1930 m	
Argentina	24.249	14,2	40.764	21,6
Kanada	20.152	11,8	70.051	37,1
U. S. A.	14.296	8,4	27.334	14,5
Dunojaus šalys	19.056	11,2	5.720	3,0
Indija	13.176	7,7	—	—
Australija	11.430	6,7	17.459	9,2
Rusija	41.174	24,1	8.149	3.0

Taip pat stipriai išaugo ir mėsos gamyba. Ji ne tik gana greitai atsigavo po didžiojo karo, bet jau 1927 metais 5% buvo didesnė už prieškarinę, o 1928 metais jau 20%. Tuo tarpu gyventojų skaičius per 1925—9 metus tepadidėjo apytikriai 1%, o viso pasaulio gamyba 2,6%, o visa prekyba 4,4%. Žemės ūkio produktų vartojimas pasikeitė. Taip, pav., kviečių vartojimas visame pasulyje bendrai sumažėjo 4%. Kai kurių šalių statistikos duomenys rodo, kad ir mėsos vartojimas nedidėja, o didėja gana žymiai vartojimas pieno produktų, daržovių ir vaisių. Tokis žemės ūkio produktų, ypač javų, gamybos didėjimas ir neatitinkamas vartojimo augimas turėjo vesti į tų produktų perprodukciją,

didelių atsargų susikaupimą ir, pagaliau, į katastrofišką kainų kritimą.

Dar greičiau, kaip maisto produktų, auga per 1925—29 m. laikotarpį pramonės žaliavų gamyba. Jei pirmųjų gamyba didėja kasmet per kalbamą laiko tarpą 1,2%, tai pastarųjų vidutiniškai per metus auga 4,7%. Iš jų charakteringas yra geležies gamybos padidėjimas 28%, plieno 33%, kaučuko 40%. Tat reiškia didelius paklausus žaliavų ir tvirto kapitalo (mašinų) gamybai. Taip automobilių gamyba išauga per tą laiką 29%, laivų motorinė jėga varomų tonažas nuo 14% 1923 m. išauga ligi 44% 1929 m. Išauga ir energijos ir kuro medžiagų gamyba, ypač elektros energijos (50%), žibalo (39%), labai menkai tepakilo gamyba akmens anglies ir lignito (6%) dėl energijos medžiagų vartojimo pakitėjimų. Palyginti nedidelę pažangą padarė tekstilinė pramonė, ypač medvilnės ir vilnonių, bet užtat milžinišką pažangą padarė nauja tekstilinė medžiaga — dirbtinis šilkas, kurio gamyba nuo 1925 ligi 1929 metų išaugo 133%.

Milžiniškai išaugo ir radio įtaisymų gamyba. Darbo jėgos pasiūlai, reikalingi tokiai didelei gamybos pažangai, nežiūrint į racionalizacija, ypatingai pirmaisiais kilimo metais, padidėjo dėl didesnio darbingojo amžiaus žmonių santykio bendrame gyventojų skaičiuje.

Paklausų pusėje per kalbamą laikotarpį įvyko taip pat stambių pakitėjimų. Be jau minėto maisto dalykų ir tekstilinės medžiagos vartojimo pakitėjimų,

ypatingą paklausuose vietą užėmė automobiliai, radijo įtaisymai, elektros aparatai ir kit. p., vadinasi, toki dalykai, kurių paklausai yra stipriai elastiški. Bendrų paklausų nepastovumą didino ir nepastovi perkamoji jėga tokių šalių, kaip Sovietų Rusija, Indija ir Kinija.

Kilimo tendencijai reikalingas kreditų išplėtimas, kuris įgalintų gamyba stambesniu mastu. Ir, iš tikrųjų, per 1925—29 metus matome stiprų, ypač tarptautinių, kreditų išsiplėtimą, kurie iš vienos pusės skatina naujų gamybos metodų pritaikymą ir išplėtimą tokiose šalyse, kaip Jungtinės Amerikos Valstybės, Kanada, Argentina, Australija, Sovietų Rusija, antra vertus, tobulina Europos šalių gamybos sąlygas. Lengvai duodami kreditai ir neaukštu palūkanų procentu paskatina greitą išsiplėtimą naujų žemės ūkio mašinų ir taip pat palengvina įvairioms verslovių sąjungoms, jų tarpe žymiai daliai tarptautinių sindikatų, palaikyti aukštas kainas ir žaliavų, ir pagamintų produktų. Tuo tarpu perkamoji jėga laikosi gana aukštai, žemės ūkio produktų kainos laikosi aukštos, nors ir ne tiek pakilusios, kaip pramonės dalykų.

Pramonės akcijų kursai biržose kyla ir prieš 1929 metų krachą pasiekia aukščiausio punkto (Jungtinėse Amerikos Valstybėse, Anglijoje, Prancūzijoje). Taip pat diskontas už trumpalaikius pinigus prieš krachą labai žymiai pakyla. Tas veda į kredito sistemos pertempimą ir pagaliau į 1929 metų antrosios pusės boom'ą. Po to prasideda atvirkščias judė-

jimas, kainų kritimas žaliavoms ir pramonės dalykams, palūkanų procento sumažėjimas ir milžiniškas nedarbas, ypatingai tose šalyse, kur ūkio racionalizacija ėjo greičiausiu tempu (Jungtinėse Amerikos Valstybėse, Vokietijoje). Pasaulinio ūkio būklę pasunkina daugelyje valstybių ėjimas į vadinamosios autarkijos politiką, įmporto varžymus, muitų kėlimus, kontingentų ir licencijų nustatymus ir tt. Tas veda į atsisakymą nuo laisvos prekybos ir tokias šalis, kaip Anglija, kuri nuo pereito amžiaus antrosios pusės pradžios buvo laisvos prekybos šalininkė. Tas veda į žymius užsienio prekybos politikos metodų pakeitimus ir visų pirmiausia į tradicinį didžiausio palankumo principo nuvainikavimą ir vietoje jo kompensacinio principo įsigalėjimą. Tačiau nematyti, kad ir tos priemonės duotų žymesnių teigiamų vaisių. Ir gyvenamos depresijos metu daugiausia tenka dėti vilties į savaimingą ekonominio gyvenimo susireguliavimą ir į tas pasaulinio ūkio mastu daromas pastangas, kurios padeda ar pagreitina tą savaimingą susireguliavimą. Prisimenant siūlomus krizėms pašalinti planus ir krizių istoriją, kuri nepagimdė bendro vaisto prieš juos, o krizės vis dėlto praeidavo, savaime ateina į galvą A. Smith'o žodžiai: „Kai kurie galvoją gydytojai atrodo bemaną, kad žmogaus kūno sveikata tegali būti palaikoma tiksliai nustatyta dieta ir judėjimais ir kad kiekvienas, nors ir mažiausias nuo to nukrypimas turi neišvengiamai vesti į tolygų ligos ir negalavimo padidėjimą. Tačiau patyrimas gali parodyti, kad žmogaus kūnas gangreit visiškai gerai išsilaiko

dažnai labai įvairiai elgiantis ir net taip, kaip tat paprastai jokiu būdu nelaikoma sveiku daiktu. Sveika žmogaus kūno būklė tarytum turi savyje nežinomą išsilaikymo principą, kuris dažnai pašalina ar suminkština klaidingo elgesio blogąsias pasekmes". („Wealth of Nations" B. IV, Ch. IX).

Literatūra. La situation économique mondiale 1931—1933 (autorius M. J. B. Condliffe). Geneve. 1932. Tautų Sąjungos leidinys. Le Cours et les Phases de la Dépresion Economique Mondiale (autorius Ohlin). Geneve. 1931 m. Tautų Sąjungos leidinys. Julius Hirsh. Die Wirtschaftskrise 1931. W. C. Mitchell. Der Konjunkturzyklus. Bouniatian. Studien zur Theorie und Geschichte der Wirtschaftskrizen, Bd. II, Geschichte der Handelskrisen in England, 1640 bis 1840. 1908. Bergmann. Die Wirtschaftskrisen. Geschichte der nationalökonomischen Krisentheorien. 1895. Jean Lescure. Des crises générales et periodiques de Suproduction. 3 ed. 1923. D. Jones Economic Crises, New York 1900. A. Löwe. Der gegenwärtige Stand der Konjunkturforschung in Deutschland (Festgabe für Lujo Brentano II B.). 1925. Otto Leichter. Zur Analyse der Weltwirtschaftskrise in „Der lebendige Marxismus" 1924. Rosa Luxemburg. Die Akkumulation des Kapitals 1913. Juglar. Des crises commerciales 3 ed. 1889. Moore Generating Economic Cycles. New York. 1923. B. Hexter. Social Consequences of Business Cycles. Boston. 1928. Hugo Vogel. Die theorie des Volkswirtschaftlichen Entwicklungsprozesses und das Krisenproblem, Wien, 1927. Tugan-Baranowsky. Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England, 1901. Aftalion. Les crises périodique de Suproduction 2 vol. 1913. Simon Kuznets Cyclical Fluctuations. New York. 1925. Jevons. The Periodicity of Commercial Crises and its Physical Explonation. 1878. Arthur Spiethoff. Krisen — straip. HWB[4].

Pavardžių rodyklė

Adams A. B. 485
Aftalion 485, 496
Aleksa J. 301
Altschul 26, 477
Amonn Alf., 25, 60, 67, 231, 486
Anciferov 353
Argentarius 281, 353, 383
Aristotelis 30, 32
Ashley W. 27

Bagehot 353
Bacon 55
Ballodis 90
Baltramaitis 31
Bastian 353
Bellerby J. R. 447, 486
Below 84
Bergmann 496
Bernstein Ed. 205
Beveridge Sir W. 485
Birck L. 214
Biržiška V. 31
Bismarck 202
Blum 396
Bodin Ch. 26
Böhm - Bawerk, E. v. 214
Bolsumovski 281
Bortkiewicz 281
Bott 28
Bouniatian 484, 485, 496
Bowley 205
Brentano 67, 207
Brockhaus 31
Brodnitz 28
Brutzkus 302
Bucharin 477
Bücher K. 27, 56, 71, 76, 83, 106, 108, 114

Cairnes 67
Carey 445
Carver 26, 214
Cassel G. 23, 25, 67, 162, 163, 164, 138, 484, 486
Catchings 485
Chapmann S. 26
Clark J. B. 26
Clark J. M. 477
Condillac 30
Cohn G. 25
Colson 396
Conrad J. 25
Condliffe 496
Coudenhove Kalergi 456
Cournot A. 30, 170, 176

Cunningham W. 27
Czacki 281

Čuprovas 26, 301, 397

Diehl 25, 29
Durheim 107, 108.

Edgeworth 22
Eheberg 433
Efron 31
Eister 93
Ely R. T. 223
Engel 35
England M. F. 485
Engländer 231
Engliš K. 25
Ermanski 485
Eulenburg F. 176, 456

Fetter 26
Fisher Ir. 26, 214, 477
Ford H. 146, 143
Forster W. F. 485
Foville, A. de 281
Frank 485

Gelesnoff 26
Gilbart 352
Gide Ch. 26, 27, 205
Gilbret 141
Gladston 349
Gonnard R. 27, 93
Gossen H. 33
Granaf 31
Gregor Mac 231
Gregory 352
Gresham 242, 244
Grossmann 456
Gruntzel 456
Gumowski 281
Gutmann 281

Hansen 477, 486
Hardy, C. O. 231, 485
Harms 84
Hastings 485
Hawtrey 281, 486
Heimann 456
Helfferich 281
Heller W. 25, 28
Helvetius 37
Henderson 231
Herkner 205
Herder 31
Herzfeld 408
Hexter 485, 496
Hildebrand Br. 28, 70, 71, 83
Hilferding 214
Hirsch 353, 367, 496
Hobson 486
Hume D. 30
Huntington 485

Inama - Sterneeg To 27

Janulaitis A. 25
Jevons 484, 496
Jézé 433
Jones E. D. 146, 138, 496
Joteyko I. 146
Juglar 483, 496
Jungfer'is V. 67
Jurgutis V. 337

Kablukov 26
Kacenelenbaum 281
Keynes J. M. 67, 92, 281
King G. 161
Kirschbaum 408
Klimas P. 302
Knapp G. 281
Kniess 67
Kondratieff N. D. 477
Kosinski 301
Kötschke 27
Krikščiūnas J. 302
Krüger 396
Kubilius 28
Kumpmann 204
Kulišer 28, 433
Kuzminskas St. 281, 353
Kuznets, S. 485, 496

Larousse 31
Lassalle 153
Laughlin 281
Laum 281, 352
Laveleye 67
Lederer 25, 176, 477, 485
Leichter 496
Leitner 353
Leonas P. 154
Leroy - Beaulieu 26
Luschin von Ebengreuth 281
Lescure 484, 485, 496
Leslie 223
Levasseur L. 27
Levy 138
Lexis 352, 367
Liefmann 176, 133, 138, 281
Lišauskas K. 281
List. F. 30, 70, 83, 445
Lorenz P. 23
Löwe Ad. 496
Low John 478
Luxemburg Rosa 496

Malthus R. 30, 92, 93, 480
Manes 408
Mangoldt 231
Marshall Alf. 26, 281, 367
Martin 485
Marx K. 30, 138, 214, 483
May, F. E. 485
Mataja, V. 68
Mattern 396
Mayer, H. 68, 176
Mayr v. G. 67, 214
Meyer 31
Menger C. 30, 67
Mildschuh 281
Mill James 482
Mill I. St. 30, 55
Miklaševski 27
Mises 214, 281
Mitchell W. C. 66, 484, 485, 496
Mitscherlich 84
Moldenhauer 408
Moll 281, 433
Mombert P. 27, 29, 93
Moravskis 28, 353, 433
Moore H. L. 484, 496

Neuburger 68
Neurath Ot. 132, 133

Nicholson 281
Nikolski 408

Obst G. 352, 383
Ohlin 496
Oncken A. 27
Ostwald 214
Owen R. 482
Ozerov 433

Pajaujis J. 27, 176, 456
Pakštas K. 99
Palgrave 28
Palyj 93, 353
Passow 133
Perreau 26
Perwuschin S. A. 477
Pesch H. 25
Philippovicz 25
Pierstorf 231
Pigou 485
Pirou 27
Platonas 103
Pokrovski N. 433
Prager 31
Prion 352, 383
Proudhon P. J. 30
Prūsas Ad. 353

Quesnay Fr. 30
Quittner 353

Raiffeisen W. 127, 294, 346, 347
Raulinaitis V. 146
Ratzel 97, 98
Ricardo D. 30, 216, 218, 223, 482
Ricci U. 205
Richard R. D. 352
Ridgeway 281
Rimka A. 27, 28, 301, 367, 436
Rist Ch. 27
Robertson 281, 477, 486
Rodbertus K. 223
Rorty 486
Roscher W. 27

Saitzev M. 133
Salz A. 205
Sartorius v. Walterschausen 456
Sax E. 214
Say J. B. 30, 481
Schäffle A. E. 108
Schär 367
Schmidt F. 383
Schmoller G. 20, 25, 28, 54
Schulze - Delitsch 53, 127, 312, 346 347
Schumpeter I. 27, 67, 152 214, 231, 477, 485
Schurz 281
Seligman 26
Sieveking 367, 456
Simiand 108, 281
Simmel 108, 281
Sismondi 482, 483
Sivers 214
Skalweit 301

Smith Ad. 30, 100, 103, 143, 495
Somary 352
Sombart W. 37, 67, 68
Sommerfeld H. 383
Sonolet 92
Spann Oth. 27, 152, 477
Spiethof 484, 486, 496
Sruoga K. 353
Strauss 353
Supino C. 214
Susat 367

Šalčius P. 25, 27, 68, 133, 353, 367
Šimkus J. 146

Taussig 26, 456
Taylor F. W. 140, 197
Thünen H. v. 47, 223
Thery 353
Totomianz V. 28
Tomas Akvinietis 30
Troeltsch 67
Truchy 26
Tugan - Baranowsky 25, 223, 281, 484, 486, 496
Turgeon Ch. 68
Turgot 30

Valgren 408
Veblen 485
Vecchio 231
Verijn Stuart 26
Voblyj 477, 496

Wagemann 434, 477
Wagner Ad. 25
Walker 205
Walras L. 23, 26, 30, 176
Webb B. 205
Weber Ad. 25, 28, 67, 204, 223, 352
Weber Max 28
Weiss 214, 223
Wicksell K. 25, 214
Wiese v. 281
Wieser 28
Winkler 93
Wolf J. 93
Wright 93

Zuckerkandl
Zwiedineck - Südenhorst 204

Želesnov'as 26, 99

Dalykų rodyklė.

A.

Absoliutizmas politinis 81
Abstrakcija izoliuojanti 18
Agio tarp aukso monetų ir notų 274
Akceptinis kreditas 335
Akcijos sąvoka 121, vardinės ir nevardinės 121, minimalinis dydis Lietuvoje 121, dividendas 321
Akcinės bendrovės 121, istorija 121, ypatumai 122, skaičius Lietuvoje 124
Akredityvas 335
Aktyvas 325
Aktyvinės bankų operacijos 325
Alga žiūr. darbo alga
Alpari 374
Amatas 303, samdomasis 303, parduodamasis 79, 303, keliaujantis 303
Amortizacija 60, būsimų mokesčių 426
Antidumpingo muitai žiūr. muitai
Apyskaitos verslovių, profesinių atstovybių 30
Aprašymai reiškinių 16
Arbitražas 375
Archivinė medžiaga 30
Artelės darbo 127
Atsiskaitomasis šalies balansas 456
Atsiskaitomieji rūmai 331, jų operacijų technika 332
Atsižvelgimas į ateitį 4
Augmenijos reikšmė 97
Auksas piniginis metalas 236, santykis su sidabro verte 243
Aukso punktai užsienio vekselių kursų 256
Auksu pagrįsta valiuta 276
Autarkija 439
Automatiškas kainų susidarymas 157
Ažiotažas 377

B.

Bankas, sąvoka 323, istorija 323, funkcijos 324, operacijos 325, 327, tipai 329, koncentracija 349, Anglijoje 350, Prancūzijoje 351,

Vokietijoje 351, literatūra 352
Banknotai, sąvoka 321, sistema 249, leidimas 265, automatiška apyvarta 266, padengti auksu ir tikrieji 266, dirbtinoji perkamoji jėga 268, padengimo būdai 268, 269, keitimas 269, Lietuvos banknotai 280, keitimas jų į auksą 280
Baudžiava 78
Bear 376
Bendradarbiavimas arba kooperacija 7, sudėtinis 103
Bendrovės privatinės 9, pilnosios 119, komandinės 120, su aprėžta atsakomybe 120, akcinės 121
Big Five 350
Biloninės monetos 236, 241, jų mokamosios jėgos aprėžimas 242, jų kalimo tvarka 242
Bimetalinė sistema 243
Birža 371, jos rūšys 372, parduodamos joje prekės 372, vertybės popieriai 374, istorija 373, operacijos 375, grynais pinigais 375, arbitražas 375, terminines 376, á la baisse 376, á la hausse 376, skirtuminės operacijos 377, literatūra 383, spekuliantai 123, biržos reikšmė 381, fondų 381
Biudžetas 432, jo kontrolė 433
Blanco kreditas 335
Bonai valstybės 320
Boom'as 494
Bull 376

C. Č.

Cechų organizacija 80, 304
Centralinis Bankas Žydų kooperacijai remti 348
Centralinis Statistikos Biuras 449
Cirkuliacija ūkio 9
Cirkuliacijos pinigų greitis 251
Combine 294, 494
Contremineur 376
Čekiai 249

D.

Darbas, sąvoka 51, subjektyvinės sąlygos 52, intensyvumas 52, kokybė 53, paprastas ir kvalifikuotas 53, psichiniai ypatumai 53, mokytumas 53, esmė — judėjimas 55, ritmas, nuovargis, supratimas 56, laiko ilgis 56, vadovaujamas ir vykdomas 56, gamybos priemonės 10.
Darbininkų funkcijos 149, klasė 149, gaminamosios bendrovės 127, organizaci-

jų monopolistinės tendencijos 195, profesinės sąjungos 199, žemės ūkio 300.
Darbo artelės 127
Darbo pasidalijimas 6, 99, 100, specializacija 7, 83, 100, kooperacija 7, 83, 100, techniškas 100, visuomeniškas 100, paprastas 100, sudėtinis 100, ypatingos jėgos sudarymas 101, topografinis 104, tarptautinis 434, kaltinimai 104, kilmė 106, priežastys 107, literatūra 108
Darbo alga laikinė, akordinė, premijų sistema 196, Tayloro 197, dalyvavimo pelne 197, slankiojančios skalės, truck system, piniginė ir naturalinė 198, nominalinė ir realinė 190, reikšmė sutaupų 194, rėmimo 184, neūkiškų aplinkybių 194
Darbininkų draudimas 201, priverstinis 202, Lietuvoje 202, Vokietijoje 202, literatūra 204, 205
Dedukcijos metodas 17
Deficitas 427, 430
Defliacija pinigų ir kreditų 259, pasekmės tautos ūkiui 260
Demografija 85
Depresija ūkio 470, 472
Devalvacija popierinių pinigų 264
Devizų kursai 253, prekyvietė 254, emisijos bankų politika 441
Didžiausio palankumo klauzulė 447, nuvainikavimas 495.
Diferencialinis pelnas 225
Dinamiškumas kainų 160
Dinamiški pasikeitimai 459
Disagio 275
Diskonto operacijos 332, emisijos bankų 341
Dividendas 321
Draudimas 230, 397, įmonės 397, premija 398, savitarpio ir trečiųjų asmenų 400 rūšys pagal objektus 400, istorija 401, jūrų transportų 402, žemės ūkio 402, 298, gyvybės 403, lėšų 404, valstybės kontrolė 406, akcinės bendrovės 407, agentų organizacija 407, kooperatinis 407, literatūra 408, polisas 398
Draudimas (prohibicija) 454
Dumpingas 174

E.

Egoistinis principas 153
Egzistenzminimumas 194, 415
Einamosios sąskaitos 330, specialinės 333

Ekonomikos mokslo objektas 2, 8, metodai, 11, objektyvinis ir subjektyvinis kriterijus 13, doktrinų istorija 15, vadovėliai 27, mokslo dėsniai 18
Ekonominė geografija 15
Ekonominė politika 15
Elementarinės gamybos priemonės 10
Emigracija 87, iš Lietuvos 88, priežastys 89, pasekmės 89
Emisijos notų bankai 323, jų reikšmė 340
Enciklopedinio turinio veikalai 28
Epizootijos 446

F.

Fabrikas 307
Fauna 97
Finansai 409
Finansų mokslas 15, 410
Finansiniai bankai 327, 345
Fiskaliniai muitai 449
Flora 97
Force majeure 399
Frikcijos kainų 182
Funkcionalinė priežastiškai priklausomybė 17
Funkcijos darbininko 149, kapitalisto 149, verslininko 150
Funkcijų geometriškų naudojimas 23

G.

Gamyba 9
Gamybos priemonės 44, faktoriai 45
Gamta išorinė 10
Gamtinė aplinkuma 93, literatūra 99
Gamtos įtaka ūkiui 99
Geležinkeliai 386, reikšmė 387, vietiniai, tarptautiniai 387, įmonės 388, valstybiniai ir privatiniai 388, geležinkelių tarifai 389, koncesijų tvarka 392, palyginamieji duomenys 393, literatūra 396
Gento sistema 204
Gėrybės sąvoka 41, laisvos ir ūkiškos 3, 40, trūkstamos 3, 40, aktyvinės 40, vartojamos 41, gaminamosios, komplementarinės 42, suvartojamos ir patvarios 43, kilojamos ir nekilojamos 44
Giminių verslai 75
Giro mokėjimai 247, 249, operacijos 324
Girių reikšmė 97
Gyventojai 84, kiekio judėjimas 84, Lietuvos gyventojų natūralinis judėjimas 85, sutuoktuvių skaičius 85, gimimai 86, mirtingumas 87, sudėtis 91, kiekio reikš-

mė ūkiui 91, Malthus'o dėsnis 92, pasaulio gyventojų kiekis 91, literatūra 93
Gyvulių rūšys 98

H.

Holding company 135, 136
Hausse á la 376

I. Į. J.

Ilgalaikis žemės ūkio kreditas 295
Imperialas rusų 277
Indeksas kainų 262, atsvertas ir specialinis 263
Indėlių operacijos 329
Individualistiškai privatinė santvarka 153
Infliacija pinigų ir kreditų 258, pasekmės 260
Indosamentas 318
Indukcijos metodas 17
Integracija 134
Intensyvumas žiūr. žemės ūkio.
Ipoteka 296
Ipotekos bankai 342, žemės 342, miestų 343
Išlaidos parastosios ir neparastosios 428, kvantitetinė ir kvalitetinė pusiausvyra 428, investicijų 429
Istorijos sąryšys su ekonomika 20
Išorinė gamta 10
Išradimų apsauga 311
Izoliuojanti abstrakcija 18
Įgijimo kaštai 167
Įkaito lakštai 321
Įmonės sąvoka 9, 109, dydis 110, smulkios ir stambios 111, optimalinis dydis 115, stambių ir smulkių pritaikymo sritys 115, intensyvumas 116, intensyvinės ir ekstensyvinės 116, rūšys 117, koncentracija 137
Įmonių ūkio mokslas 16
Judomoji juosta 143

K.

Kainos sąvoka 159, statinė 159, monopolinė 157, varžytynių 157, kainos problema 7, literatūra 169, automatiškas susidarymas 157, dinamiškumas 160, susidarymo kilmė 160, paklausų derintojos funkcija 161, gamybos reguliatorės funkcija 161, pasiūlų ir paklausų funkcija 162, substituojamų prekių 165, komplementarinių prekių 165, parduodamos kitur 169, pasiūlų monopolio 170, paklausų monopolio 171, diferencialinės 173, pakiti-

mai ir nukrypimai 176, frikcijos 182
Kalba 441
Kalnų žemės renta 222, pramonė 301, regalija 301
Kapitalas, sąvoka 56, gamybos faktorius 57, viršproduktingumas 58, formos 58, apyvartos ir pastovus 59, susidarymas 60, amortizacija 60, sąskaitybinė gamybos priemonių ir produktų vertė 110, pasiūlų ir paklausų reikšmė palūkanoms susidaryti 210
Kapitalistinė gamyba 57
Kapitalizmas 57
Kapitalizmo pilno kraštai 435, pusiau kapitalistiniai kraštai 435, naujo 435, nekapitalistiniai kraštai 436
Karteliai 134
Kapeika 277
Kapitalisto funkcijos 149
Kaštai 65, tvirti 112, 114, įgyjimo 167, mainoūkiški 164, principas kaštų 164, reprodukcijos 168
Kaupikinis žemės ūkis 74
Klasės ūkiškos 146, 147, darbininkų 149, valdančioji 149
Klasifikacija reiškinių 16
Klimato sąlygos 94, šiluma 94, drėgmė 95
Kolektyvinė santvarka 153
Kolektyviniai elementai individualinėje tvarkoje 154
Kolektyvinės reikmenės 155, 38
Kolchozai 131, 133
Kolonizacija vidaus 285
Komasacija 292
Komerciniai bankai 328, jų operacijos 328, 329
Komisionierius 355
Komivojažeris 355
Kompensacinis principas 495
Komunalinės verslovės 9
Koncentracija ūkiškoji 133, horizontalinė 133, vertikalinė 133, literatūra 138
Koncernai 135
Koncesijos 366
Kontingentas biloninių monetų 242, absoliutinis banknotų 266, importas 297
Konjunktūra 469, 470, aukštoji 470, periodas 470, literatūra 477
Konjunktūriniai ciklai 457
Konjunktūrinis pelnas 233, nuostolis 224
Konsolidacija pinigų 264
Konvencijos 134
Korneriai 134
Kooperacijos bankas 347, Lietuvos 347
Kooperatinės verslovės 9, 124, istorija 127, juridinė struktūra 125, 126, rūšys 127, skaičius Lietuvoje 128,

centralinės organizacijos 138
Kooperatizmas 364
Kotiravimas 374
Kreditas 156, dokumentai 317, literatūra 352, žemės ūkio 295, bankai 327, rusų bilietas 277, blanco 335
Kooperatyvai 312, 345, 346, sąvoka 316, kredito 316
Kreditas viešų organų 427, jo tikslas 429
Krizės 477, istorija 478, metai 479, Anglijoje ir Vokietijoje 479, sąvoka 486, spekuliacijos 490, visuotinės ir dalinės 490, 1929 m. krizės bruožai 491
Kultūra bendra 442
Kursas pinigų 250

L.

Laikas, kaip gėrybė 42
Laisvė disponuoti darbu 153
Laivininkystė vidaus 393, jūrų 394.
Licencijos 297
Leidimai 454
Lietuvos Bankas 337, jo struktūra 338, banknotų padengimas 338, iždinės operacijos 338, uždavinys 338, pelno paskirstymas 339, banknotų emisijos dydis ir padengimas 340
Lietuvos mokamasis balansas 455
Likviditetas 247
Likvidingumas 326
Litas 279, keitimo į auksą tvarka 280.
Lygčių Cassel'io sistema 162, 163
Lokautas 201
Lombardas 348
Lombardinė operacija 333

M.

Mada 39
Mainovertė 64, 169
Maisto vienetas 287
Makleris 355, 373, draudimo 407
Manufaktūra 307
Markių apsauga 312
Masinės gamybos dėsnis 114
Mašinizacija 145
Mašinos 308, žemės ūkyje 294
Mažėjančių darbo išdavų dėsnis 55
Mažėjančių žemės išdavų dėsnis 48
Mažiausių pastangų dėsnis 4
Metalizmas 256
Metalų taurųjų ypatumai 234, 235
Metodai, logikos 17
Melioracija 292, 294
Melioracijos bankai 343
Merkantilizmas 82

Mirtingumo lentelės 403
Miestų žemės renta 222
Minimumo dėsnis 48
Miškų ūkis 300
Mokamasis balansas 253
Mokslo uždaviniai 1, specializacija, empiriniai 1, metodai 11
Mokesčiai, sąvoka 411, principas finansinis, elastingumo 412, pajėgumo 413, ekonominis 413, dorovinis, individualaus pajėgumo, proporcionalumo 414, progresijos ir degresijos 416, subjektyvinės mokesčių naštos 416, išdavų 418, kontingentai ir kvotos 419, tiesioginiai ir netiesioginiai 419, objektyviniai 420, pajamų 420, vartojamieji ir perleidžiamieji 420, 423, apkrovimo metodai 422, apyvartos 422, apkrovimo būdai 423, žyminis ir banderolinis 424, perkrovimas 425, būsimų amortizacija 425, kasos liudymai 431, literatūra 433
Moksliškas gamybos organizavimas 140
Moksliškas nusiteikimas 11
Monetos biloninės 236, 239, kurantinės 239
Monometalinė sistema 243
Monopoliai 157, laisvieji 158, juridiniai 158, 424, abipusiai 172, pasiūlų 170, paklausų 171, absoliutinis 172, netobulas 172, tylūs 174, literatūra 176, 454
Monopolinės kainos 170, įtaka gerovei 174
Monopolinis pelnas 224
Monopolinės tendencijos darbe 158, 195, 198
Montes pietatis 348
Muitai, sąvoka 446, sistema 424, finansiniai 424, maksimaliniai ir minimaliniai 446, autonominiai, sutartiniai, vertės (valoriniai) ir specifiniai 447, 451, ūkiškos funkcijos 449, 450, auklėjamieji 450, saugojamieji 451, generaliniai 451, antidumpingo 451, slankiojantieji 454, literatūra 456
Muitų sąjunga 454

N.

Nacionalekonomija 6
Namų pramonė 305, savarankiškoji ir priklausomoji 305
Naminė stambiosios pramonės sitema 305, 306, samdomoji ir perkamoji 307
Naturtaučių žemės dirbimas 74
Nusavinimas viešiems reikalams 154

Nauda paskutinė 63
Naudingumas 62
Nedarbas 473, aprūpinimas 204
Nep'as 133
Nominalizmas 256
Notos valstybės 265, 271, panašumas ir skirtumas nuo banknotų 272, mainovertė 273.
Normalizacija 143, 144.
Nuostolis 223.

O.

Obligacija, nominalinė kaina, kursas, sąvoka 319
Obosto rublis 278, markės 279
Oikosinis ūkis 72
On call 333
Onkalinės operacijos 333,379
Optimalinė vietovė 46
Optimalinis įmonių dydis 115
Optimumas žemės išdavų 48
Ordinarijos 299
Oro susisiekimas 395.

P. Q.

Pajamos darbininkų ir valdančios klasės 151, kapitalo 152, verslovininkų 152, nuosavybės 152, darbo 152, laisvos 415, mokesnis 417
Paklausai 157, neelastiški 167
Pakaitalai pinigų žiūr. pinigai
Pasiūlai, 157
Palūkanos 10, 58, 156, sąvoka 205, esmė 206, reikšmė kapitalo viršproduktingumo 208, 209, kapitalo paklausų 208, kapitalo pasiūlų 210, taupymo 210, amžiaus ilgio 211, aukštinė ir žemutinė riba 212, brutto ir netto 213, ilgalaikių ir trumpalaikių paskolų 213, išsilyginimo tendencijos 214, literatūra 214
Paralelinė valiuta 243
Parcelinis ūkis žiūr. žemės ūkis.
Parduotuvės universalinės 362, grandininės 363, vienakainės 363
Pasaulinė Paštų Sąjunga 396
Paskolos privalomos 431, konversijos 431
Paskirstymas gėrybių 9
Paskutinė nauda 64
Paskutinis produktas 65, sunaudojimas 65
Pasyvinės bankų operacijos 325
Pasyvas 325
Pavyzdžių apsauga 312
Paštas, 396, taupomosios kasos 349
Pelnas 10, sąvoka 223, konjunktūrinis 224, monopoli-

nis 224, diferencialinis 225, verslovininko 226, literatūra 231.
Penkmečio planas 133
Perdraudimas 404
Pinigai, sąvoka 232, funkcijos 232, teisėta mokėjimo priemonė, gyvuliniai 234, abstraktinė gėrybė 235, kredito 235, surogatai 235, sveriamoji ir skaitomoji tvarka 237, nevienodas reikalingumas 246, vertė nominalinė, perkamoji jėga, kursas 250, cirkuliacijos greitis 251, pasiūlų suma 252, perkamų jėgų santykis 253, istorija Lietuvoje 276, problema 7, mainų priemonė 156, idealiniai ir realiniai 156
Piniginis vienetas 238, Lietuvos 279
Piniginis ūkis 7
Pirkliai 355
Pirmykštė ūkio būklė 71
Planingas ūkis 131
Plentai 385, palyginamieji duomenys 393
Politinė ekonomija 6
Praba 238
Praktiškas ūkio mokslas 14
Pramonė, sąvoka 302, lytys 302, revoliucija 308, stambios įmonės 309, smulkios 309, 310, techniškas ir prekybinis švietimas 310, patentai 310, finansavimas 312, palaikymo priemonės 312, interesų atstovybės 313, rūmai 313, bankai 345
Prasiskolinimas, žiūr. žemės ūkis.
Prekė 7
Prekymečiai 80, 371
Prekyba, sąvoka 353, rūšys 354, didmenų ir mažmenų 355, kurčioji 356, karavaninė 356, prekymetinė ir išnešiojamoji 358, didmenų ir mažmenų 360, reikšmė 358, istorija 356, įmonės stambios 360, literatūra 367, viešosios organizacijos ir atstovybės (rūmai) 367, 313, 314, sutartys 446, monopolis užsienio prekybos 454
Prekybiniai bankų patarnavimai 334, 335
Premija riziko 398, draudimo žiūr. draudimas.
Premijos eksporto 454
Prekyvietė 156, 368, bendros ir specialinės sąlygos 369, 370, literatūra 383.
Prisotinimo reikmenių dėsnis 33
Priežastiškai funkcionalinė priklausomybė 16
Profesijos ūkiškos 146
Privatinė nuosavybė 153

Psichotechnika 55, 142
Pusiausvyros ūkio būklė 457, tarp gamybos ir vartojimo 458, kliudymai 457, dėl gamtinių sąlygų 460, žemės ūkio ir pramonės 461, mados pasikeitimų 462, infliacija ir defliacija 463, karo 464, organizacijos pasikeitimų 465, ūkio pažangos 466, verslovininkystės 468
Quasirenta 225.

R.

Racionalizacija, sąvoka 138, įmonių steigimo 139, eksploatavimo ir administracijos 139, įrankių ir mašinų 142, prekių 143, prekių pardavimo 145, nauda 145, literatūra 146, pramonės 308.
Rasė 442
Reciprocitetas 366, 446
Reikmenės, sąvoka 31, psichinės, ūkiškos 32, reikmenių prisotinimo dėsnis 33, elastiškos ir neelastiškos 34, buto ir drabužių reikmenės 35, kultūrinės ir luksuso 36, individualinės ir kolektyvinės 38, 155, bendros ir bendruomeniškos 38.
Reklama 39
Reliatyvinis trūkumas 63
Remedium 238
Remitentas 318
Renta, žiūr. žemės renta
Rentabilingumas 288
Rentos amžinos, terminuotos 320.
Reprodukcijos kaštai 168
Rezervinė pramonės armija 474,
Rinkliaviniai ūkiai 411
Rizikas 151, subjektyvinis ir objektyvinis 228, 230, prekyvietės 228, kapitalo 228, perkėlimas 229, pašalinimas 229, substitucija 229, premija 10, 228, 230, literatūra 231, turtui ir asmeniui 397, draudimo sąlygos 404, subjektyviniai 405.
Ročdelio Pionierių Bendrovė 126, 363.

S. Š.

Sauskeliai 385
Savitarpio kredito draugijos 348
Seifai 329
Serijų gamyba 143
Senatvės pensijos 203
Serijos valstybės 320
Socialinė politika 15

Socialinis darbininkų draudimas 201, 202
Socialinis klausimas žemės ūkyje 299
Socializacija 130, Vokietijoje 131, Rusijoje 131,
Solidarizmas 154
Sindikatai 134, tarptautiniai 494
Spekuliacija 151, bankai 379
Sričių kasos, kredito kooperatyvų 347
Standard of life 36
Standardizacija 143
Statistika 15, leidiniai 30, vaidmuo draudime 406
Statikos būklė 457
Substituojamų prekių kainos 163
Surogatai pinigų žiūr. pingai
Sweating system 306.
Šaltiniai ūkio tyrinėjimams 30

T.

Taikomosios kameros 201
Tarifai geležinkelių 389, jų dydis 390, diferencijuojamas 391, politikos įrankis 392, žemės ūkio prekėms 298.
Tarybos darninikų 132, verslovininkų 132
Tarpininkaujanti gėrybė 7
Tarptautinis Darbo Biuras 437
Tarptautiniai mokėjimai 456
Taupomosios kasos 398, paštų 349
Tautinė valstybė 441, vienuma 442, sąmonė 443
Taupymas 60, 210
Tautos ūkio atsiradimas 69, literatūra 83, struktūra 108
Technika ir ekonomika 24
Technikos koeficientai 163
Teisė ir ekonomika 23
Tekstai klasikų 29
Tezauruoti pinigai 251
Telegrafas 395, bevielis 395
Telefonas 395
Tipizacija 143
Topografinis paviršius 96, kalnai ir žemumos 96, upės ir jūros 96
Transportas, sąvoka ir rūšys 383, reikšmė 384, literatūra 396.
Tranzitiniai uostai 448, sandėliai 449
Trečiųjų teismai ginčams tarp darbdavių ir darbininkų spręsti 200
Truck system 198
Trustai 135

U. Ū.

Ūkininkų baudžiava 283
Ūkis, sąvoka 3, namų 5, visuomenės arba socialinis 6, tautos 6, pasaulinis 6, 83,

411, istorija, mokslas 15, ūkio istorijos vadovėliai ir literatūra 27, aprašymai (literatūra) 28, natūralinis, pinigų ir kredito 70, pirmykštė būklė 71, uždaras 76, baudžiavos 78, miestų 79, oikosinis 78, planingas 130, dinamika 228, pažanga 466, 467
Ūkiškos profesijos ir klasės 146, literatūra 152, gerovės sudarymas 6
Ūkiškas principas 4.

V.

Vadovėliai ekonomikos 25, 26
Valiuta 239, monometalinė, bimetalinė, popierinė 243, 257, 275, šlubuojanti 244, popierinė 244.
Valstybės, bankas rusų 278, notos, žiūr. notos, serijos ir bonai 320, prekybos reguliavimas 366, įsikišimas į žemės ūkį 291
Valstybinė organizacija 8
Varantai 322
Vartojimas 9
Vartojamoji vertė 166
Vartotojų bendrovės 363, koncentracijos judėjimas 365, didmenų bendrovės 365
Varžytynės 102, kaina 157
Vekselis 318, paprastas ir įsakytinis 318, užsienio vekselių kursai 252
Vekselinės operacijos 332
Verslovės, sąvoka 9, 109, privatinės 9, viešosios 9, 129, 410, komunalinės 9, valstybinės 9, 124, mišrios 9, 130, individualistinės 117, kapitalistinės 117, privatinės vienaasmenės 118, daugiaasmenės 118, literatūra 133, pritaikymo sritis 129
Verslovininko funkcijos 11, 150, pajamos 152, pasiryžimas 227
Vergija 78
Veterinarinė priežiūra 446
Vertės sąvoka 63, subjektyvinė ir objektyvinė 64, literatūra 67, 68
Vidaus kolonizacija 285
Viešųjų organų ūkis 409, jo pavidalai 410, literatūra 433
Vietovė optimalinė 46
Voliumas apyvartos 263.

Z. Ž.

Žemės, kaip vieta 45, medžiagų ir jėgų šaltinis 47
Žemės Bankas 344
Žemės rentos sąvoka 10, derlingumo 216, diferencialinis 218, 221, intesyvumo 218, vietovės 220, miestų

222, kalnų 222, literatūra 223, reforma 284, privatinė nuosavybė 283, mažėjančių išdavų dėsnis 48, 282.
Žemės ūkio bankai 344, ūkio rūmai 300, gamyba 282, ūkio įmonių rūšys 284, stambaus žemės ūkio ypatumai 284, smulkūs ir vidutiniai 285, parceliniai 285, skaičius Lietuvoje 286, produktingumas 287, rentabilingumas 288, palyginamasai javų našumas ir gyvulių skaičiaus 288, 289, intensyvumas 290, vieneto ūkiškumas 292, mokyklos 293, keliaujamos bibliotekos 293, bandymai 293, konservatizmas 293, melioracijos 294, kainų kritimas 297, maksimalinės kainos 293, draudimas 298, literatūra 301.
Žinių perdavimas 385
Žurnalai 28, 29.

Prasmę keičiančių korektūros klaidų atitaisymas.

16[8] pusl. vietoje gamyba turi būti g a m t a; 184[4] ūkiškumo — ū k i š k o; 217[16] ar — i r; ten pat N1—N2; 362[6] chan — c h a i n; 379[3] kyla — n e k y l a; 415[3] „... neteisinga. Pripažinus...' — „n e t e i s i n g a, p r i p a ž i n u s...“; 423[6] pakelti — p e r k e l t i. 433[2] žodis „kaip“ išmesti; 450[13] jei — j i e; 450[7] žemės — ž e m a s.